

serviente creatura, quæ tamen non exercuit. Potest et de monte illo quem fides in mare transferret, quod tamen nusquam factum vel legimus vel audivimus. Quisquis horum aliquid Deo dixit impossibile, vides quam desipiat, quamque adversus fidem Scripturæ ejus loquatur. Multa alia hujusmodi possunt occurrere vel legenti vel cogitanti, quæ possibilia Deo negare non possumus, quamvis eorum desit exemplum. » Idem in libro De natura et gratia : « Dominus Lazarum suscitavit : sine dubio potuit; quia vero Judam non suscitavit, nunquid dicendum est : Non potuit ? Potuit ergo, sed noluit. Nam si voluisset, eadem etiam hoc potestate fecisset, quia Filius quos vult vivificat. » His itaque tam rationibus quam auctoritatibus, graviter in utraque parte complexionis impliciti, quo nos explicare possumus non facile aditum invenio; quo enim vehementiores sunt quæstionum impugnationes, difficiles profecto necesse est esse solutiones. Sed quoniam divinum in omnibus integrum honorem servare et prout possumus magnificare intendimus, ipsius opem super hoc confidenter imploremus, ut qui suos absolvit a peccatis, expediat a verbis, et horum quoque laqueos sicut illorum ad nominis sui laudem sua explicare gratia dignetur, ne nos mendacii vel præsumptionis in eum ab ipso arguamur, qui probator cordis et renum magis in omnibus intentionem attendit, quam actionem; nec quæ fiant, sed quo animo fiant.

Eo itaque more quo de Deo disserere cœpimus innitentes, quid et nobis super hoc visum sit sine aliqua obstinationis assertionem proferamus. Visum autem itaque nobis est Deum qui summe bonus est, nec in sua exrescere vel minui bonitate potest, quam naturaliter ac substantialiter ex seipso non nostro modo per actus habet, ex ipsa sua et ineffabili bonitate, adeo semper, ut humano more loquar, accensum, ut quæ vult necessario velit, et quæ facit

necessario faciat: Non enim carere sua potest bona voluntate quam habet, cum sit ei naturalis et co-æterna, non adventitia, sicut nostra est nobis, et omne quod in natura est divinitatis necessario ei atque omnibus modis inevitabiliter inest, utpote justitia, pietas, misericordia, et quæcunque erga creaturas bona voluntas. Qui itaque necessario tantum bonus est quantum bonus est, nec minui potest in bonitate, necesse est ut tam bene velit de singulis quam bene vult, et tam bene singula tractet quantum potest. Alioquin, juxta etiam Platonem, æmulus esset, nec perfecte benignus. Quod si eam quam habet voluntatem faciendi aliquid necessario habet, nec illa unquam efficacia possit carere, necesse est ut et ea necessario faciat quæ ejus voluntatem necessario comitantur. Quidquid itaque facit, sicut necessario vult, ita et necessario facit. Tanta quippe est ejus bonitas ut cum necessario ad bona quæ potest faciendâ compellat, nec omnino possit abstinere quin bona quæ potest efficiat et quo melius potest vel citius potest. Unde et in laudem ejus dicitur de his quoque quæ diu distulit, quia non tardabit. Nemo enim tardare in aliquo dicendus est, quod ideo differt ut convenientius fiat; sed is tantum tardare dicendus est, qui dum facere debet non facit. Nam et differre sicut auferre bonum quod possis, non est bonitatis perfectæ, hoc est ut quod jam faciendum esse censeas, in futurum differas, cum jam æque possis ut in futuro. Necessario itaque Deus mundum esse voluit ac fecit, nec otiosus exstitit, qui eum, priusquam fecit, facere non potuit; quia priusquam fecit, fieri eum non oportuit. Si enim prius fecisset, utique et prius eum fieri oportuisset, quia facere quidquam nisi opportunum non potest, imo nisi optimum, id est tam bonum quantumcunque convenit, quod suo alto reservatur consilio.

PETRI ABÆLARDI

SIC ET NON.

Primum integrum ediderunt Ernestus Ludov. Theod. HENKE, theol. D. et P. P. O., seminarii theol. Philipp. Ephorus, bibl. Acad. præf., et Georgius Steph. LINDENKOHL, V. D. M., seminarii theol. Philippini major

(Marburgi Cattorum, sumptibus et typis librariæ academ. Elwertianæ, 1851, 8°.)

PRÆFATIO.

Quam antiquiores operum Petri Abælardi editores omnes typis exscribendam curare religioni habuerant collectionem sententiarum ab ipso *Sic et Non* appellatam (1), » quindecim abhinc annis vir cele-

(1) Verba sunt aut ipsius Abælardi, aut librarii, qui codicem Monacensem descripsit et adornavit. Cfr. infra col. 1349.

berrimus Victor Cousin, ipsius Petri in cathedra philosophica successor et languescens in Gallia philosophici studii hoc tempore stator et vindex, in volumine scriptorum Abælardi, quod anno 1836 Parisiis edidit et eruditissima introductione exornavit (2), omnibus aperuisse, votisque omnium, qui ex hoc libro ad rationem et methodum scholarum mediæ ævi recte cognoscendam non parcos fructus carptum iri sperabant, tandem satisfecisse videbatur. Cum autem accuratius inspiceretur ab iis nova editio, quibus plurimum cordi essent hæc studia temporis scholastici inde illustranda, statim apparuit, tot partes libri *Sic et Non*, ut aut brevitati consuleretur, aut illi religioni hodieque satisfaceret, qua hucusque libri editio prohibita fuerat, consulto omissas et resectas esse, ut ne dimidium quidem totius operis exscriptum esset. Non deerat quidem index, quo de quibus quæstionibus dicta veterum Abælardus collegerit notatum esset; ipsæ autem sententiarum collectiones LXVIII tantum æque breviores propositis quæstionibus additæ erant, cæteræ vero æque longiores denuo recisæ et prohibitæ. Hinc denuo eorum falsa spes, qui integrum opus et ex eo universum apparatus historico-theologicum, cui Petri sive dubia sive placita superstructa fuissent, cognoscere cupiverant. Accessit quod celeberrimus editor, gravioribus, uti par erat, in edendo Abælardo intentus negotiis, hoc est doctrinæ et methodo ejus perspicendæ et e fontibus derivandæ, textui antiquorum effatorum, etiam eorum, quæ exscribenda curaverat, non eam sive suam sive aliorum perfuntorie forte agentium operam impenderat, ut ei restituendo in omnibus satisfecisse videretur. Neque cum anno superiore novam operum Abælardi editionem vir perillustris auspicaretur (3), in ea se suppleturum si quæ hic forte infecta essent pollicitus est, sed indice edendorum, quem præfationi inseruit, eos libros se non repetiturum esse indicavit, quos in collectione anno 1836 edita jam absolvisse videbatur.

Quæ cum ita essent, non omnia in his studiis subeunda negotia curæ et operæ virorum doctorum in patria Abælardi, vel sic longe magis quam nostrates de illustrando ævo scholastico meritorum, committenda esse, sed nobis ipsis quam nimum nonnunquam Germani præ aliis gentibus jactamus diligentæ litterariæ consulendum esse duximus. Antiquissimum libri *Sic et Non* codicem etiam in Germania existare, nimirum quem antea in monasterio Tegernscensi reconditum suis thesauris minus inaccessis Monacensis bibliotheca addidit, omnibus innotuerat, ex quo Fr. Henr. Rheinwaldus Abælardi epitomen theologiæ Christianæ inde ediderat codicemque in præfatione hujus editionis paucis descripserat (4). Quem jam decem abhinc annis Monaci visum per benevolentiam illustrium virorum, qui incomparabili hujus orbis bibliothecæ præsent, intercedente viro summo Friderico Thiersch, contigit mihi, ut domi per satis longum tempus diligentius examinare et cum textu Cousinianæ editionis eorumque scriptorum, unde ipse Abælardus sententias suas excerpserat, comparare possem. In quo negotio mox quidem deprehendi quantum etiam post Cousinii labores ille codex valeret ad textum Abælardi in iis quæ hic jam ediderat restituendum et emendandum, et quantum esset operæ pretium, ut ea quoque inde depromerentur et supplerentur, quæ in editione ejus ommissa essent. Verum statim quoque apparuit, tot difficultatibus impeditum esse hoc negotium, maxime si quidem quos Abælardus collegerat scriptorum aliorum dicta in ipsis eorum operibus exquirenda et ita, quantum fieri potuit, restituendæ erant, ut per mearum virum meique otiâ tenuitatem desperandum fuisset, nisi operam suam suasque vires mihi commodare voluisset vir juvenis optimus mihique conjunctissimus Georgius Stephanus Lindenkohl, V. D. M. et tam in bibliotheca academica quam in seminario Philippino gubernandis mihi muneris socius additus, et plurimum in textu ex codice enucleando et cum Patrum editionibus comparando laborem fortiter subiisset. Itaque junctis viribus novam imo primam totius libri *Sic et Non* editionem suscipi a nobis posse et fortasse debere arbitrati sumus, in qua adornanda quam simul rationem et methodum secuti jam paucis dicendum est.

Monacensis codex, cv membranarum eo modo iisque litteris quarum exemplum adjunximus infra conscriptus, universi operis, ut ab ipso auctore absolutum est, imaginem exprimit; nam ea quoque in eo leguntur, quæ aliunde exscripta ipse Abælardus etiam prologo libri præfigenda censuit. « Placuit nobis, inquit (5), huic operi nostro, quod ex sanctorum dictis compilavimus in unum volumen congregatis, decretum illud Gelasii papæ præscribere, quo videlicet sciatur nihil nos ex apocryphis induxisse. » Itaque decretum illud Gelasii papæ dictum, re vera autem si non Pseudoisidorianum, certe paulo antiquius, eodem modo, quo ut antea collectionibus Pseudoisidori, Burchardi et Ivonis, ita Gratiani quoque decreto dist. 15, cap. 3 insertum est, nimirum inde a verbis « sancta Romana Ecclesia » usque ad verba « in æternum confitemur esse damnata, » etiam in codice Monacensi primum locum obtinet; pauca tantum ommissa sunt, etenim sub initium indicis scriptorum receptorum post Athanasii Basilique mentionem quinque nomina Patrum desunt, Joannis Constantinopolitani, Theophili et Cyrilli Alex., Ambrosii et ipsius Augustini; hæc autem non de industria ab Abælardo vel antiquiore decreti editore, sed senioris librarii incuria ommissa esse vel ipsa nomina testari videntur; similem ob causam in indice scriptorum prohibitorum Hesychie et Luciani nomina deesse, et in hæreticorum catalogo corrupta haud dubie Calixti, Subiani et Euticii nomina rectiori scriptioni, quæ Cælestium, Jovinianum et Eutychem his locis indicat, substituta esse videntur. Proxime additi autem sunt loci quatuor, infra in margine appositi (6), qui quo consilio sequantur ægre suspiceris, nisi forte eum in finem accesserint, ut jam in ipso limine operis affirmanti scriptori, hoc est Gelasio certum quendam numerum recipiendorum scriptorum definiti, usumque aliorum plurimorum tanquam apocryphorum interdicens, statim contradicerent alii ique non minus orthodoxiæ laude insignes, qui præter ea quæ a Gelasio sancta essent, alias quoque revelationes earumque testes agnoscerent, et quorum dicta hac ipsa re auctorum dissensus et discordiam, quam indoles totius operis ferebat, si non aperte indicarent, certe innumer et præ sagire cogerent. « Excerpta, » ita in prologo pergit Abælardus, « etiam *Retractionum* beati Augustini adjunximus, ex quibus appareat nihil hic ex his, quæ ipse retractando correxerit, positum esse. » Hinc in Monacensi quoque codice decretum Gelasii et locos quatuor ei additos excipit totius libri retractionum epitome. Et primum quidem operum omnium ibi descriptorum eodem ordine, quo ab Augustino ipso recensentur, tituli enarrantur post hæc Abælardi verba: « Sicut ex libro *Retractionum* Augustini colligitur, antequam has retracta-

(2) *Ouvrages inédits d'Abélard pour servir à l'histoire de la philosophie scolastique en France*, publiés par M. Victor Cousin. Paris 1836, 4.

(3) *Petri Abælardi Opera*, ed. Victor Cousin, adjuvantibus C. Jourdain et E. Despois. Parisiis 1849. 4. Tom. 1.

(4) *Petri Abælardi epitome theologiæ Christianæ* primum ed. Fr. W. Rheinwald. Berolini 1835. 8.

(5) Infra col. 1519.

(6) *Augustin. super Joan.* (Ed. Maur. III, 2, p. 805): « Venit Nicodemus, qui venerat ad Jesum nocte primum. » Hic ergo intelligendum est ad Jesum non tunc solum, sed tunc primum venisse Nicodemum, ve-

tiones scriberet, xciij opera jam composuerat in libris cccxxii; hæc autem opera quæ sint et quo ordine sint scripta ex ejusdem retractationibus atque ipsorum capitulis insinuat, quæ quidem capitula hujusmodi sunt. » Deinde ex libris Augustini *De Trinitate* inseruntur loci tres (7), eo haud dubie consilio, ut apud summum Ecclesiæ doctorem animum a nimia sui admiratione alienum semperque ab aliis meliora edoceri paratum ostendant, et ita non solum indolem et præstantiam librorum retractationum, verum ipsius Abælardi quoque mentem in ipso operis initio simul exprimat. Tum demum decem foliis uberior sequitur *Retractationum* Augustini epitome, jam pari modo ac ipse liber *Sic et Non* comparata, ita quidem, ut auctor non suis verbis sensum Augustini complecti et reddere conatus sit, sed optima quæque Augustini effata ex textu ejus excerpta tessellati instar operis in novum ordinem compingat, et tam libri argumento enarrando satisfaciat, quam quæ ipse ex his maxime commendare suaque simul haberi velit præ cæteris eligat et conjungat. Denique huic introductioni ante prologum finem imposuit effatis aliquot Patrum de laudibus Augustini additis (8), quibus et ipsis, postquam hujus nobilitatis et discendi cupidinis imagine suimetipsis similem Augustinum efflexerat, nonnihil apologiæ inerat, qua sua quoque indolet et methodos defunderetur et commendaretur.

Haud scio, hæcne omnia, ut immutata libri *Sic et Non* imago restitueretur, hic quoque ad verba repecti et typis exscribi debuissent. Cum autem Gelasianus catalogus vel cum decreto Gratiani, cui insertus est, in omnibus decreti et corporis juris canonici editionibus legatur, et *Retractationes* in quavis operum Augustini editione primum locum tenere soleant, non opus erat ut hic repeterentur, sed sufficiebat indicasse quo ordine et consilio in universi operis vestibulo adhibita essent, et cætera effata, quæ aliunde petita ab Abælardo iis addita sunt, id quod supra in margine factum est, apposuisse.

In ipso autem textu Abælardi edendo id maxime nostrum habuimus, ut quantum fieri posset, codice Monacensi tanquam fundamento operis uteremur, neque tamen ea negligemus, quæ tam ex Cousinii editione, Abrincensem et Turonicum codices secuta, quam ubi hæc deficeret ex scriptorum, quorum dicta ipse Abælardus excerpserat, operibus eorumque editionibus rei nostræ adhiberi poterant. Et primum quidem quoties Cousinii textui contradiceret Monacensis, hunc quidem recepimus non solum ubi rectiora continere, sed etiam ubi ferri posse videbatur, et Cousinii lectionem in adnotatione indicavimus; verum ubi codicem apertis librariorum vitis corruptum haberemus, ejus scriptionem in margine apposuimus,

nisse autem postea, ut fieret audiendo discipulus, quod modo certe in Revelatione corporis beatissimi Stephani fere omnibus declaratur. » *Gennadius* presb. *De illustribus viris*, cap. 46 : « Lucianus presbyter, vir sanctus, cui revelavit Deus temporibus Honorii et Theodosii Augusti locum sepulcri et reliquiarum S. Stephani martyris primi, scripsit istam revelationem Græco sermone ad omnium Ecclesiarum personam. » *Item*, cap. 47 : « Avitus presbyter, Hispanus genere, ante relatam scripturam Luciani in Latinum transtulit. » *Beda* in chronicis (*De VI ætat. mundi*) : « Lucianus presbyter, cui revelavit Deus septimo Honorii principis anno locum sepulcri et reliquiarum beati Stephani protomartyris et Gamalielis et Nicodemii, qui in Evangelio et in Actibus apostolorum leguntur, scripsit ipsam revelationem Græco sermone ad omnium Ecclesiarum personas, quam revelationem Avitus presbyter homo Hispanus genere in Latinum vertit eloquium, et adjecta epistola sua per Orosium presbyterum Occidentalibus dedit. Qui etiam Orosius ad loca sancta perveniens quo eum Augustinus ad Hieronymum pro discenda animæ ratione miserat, reliquias beati Stephani accepit, et patriam reversus primus intulit Occidenti. »

(7) *Augustinus, De Trinitate, lib. 1, cap. 3* : « Proinde quisquis hæc legit, ubi pariter certus est, pergat mecum, ubi pariter hæsitat, quærat mecum : ubi errorem suum cognoscit, redeat ad me; ubi meum, revocet me. Ita ingrediamur charitatis viam simul, et hoc placitum pium cum omnibus ingero [*Maur.* : inierim], qui ea quæ scribo legunt, et in omnibus scriptis meis, maximeque in his ubi quæritur unitas Trinitatis, quia nec periculosus alicubi erratur, nec laboriosius aliquid quæritur, nec fructuosius aliquid invenitur. Quisquis ergo cum legit dicit : Non bene hoc dictum est, quoniam non intelligo, locutionem meam reprehendit, non fidem. Et forte vere potuit dici planius; verum tamen nullus hominum ita locutus est, ut in omnibus ab omnibus intellexeret, neque omnia, quæ ab omnibus conscribuntur, in omnium manibus veniunt. Et fieri potest ut qui nostra intelligere valent, illos planiores non inveniunt libros et in istos saltem decendant [*Maur.* : incidunt]. Ideoque utile est plures a pluribus fieri diverso stylo, non diversa fide, etiam de quæstionibus eisdem, ut ad plurimos res ipsa perveniat, ad alios sic, ad alios autem sic. » *Item* : « Arbitror sane nonnullos tardiores in quibusdam locis librorum meorum opinaturos me sensisse quod non sensi; quorum errorem mihi tribui non debere quis nesciat, si velut me sequentes neque apprehendentes deviaerunt in aliquam falsitatem. » *Item*, in libro, cap. 1 : « Sane cum in omnibus litteris meis non solum pium lectorem, sed etiam liberum correptorem [*Maur.* : correctorem] desiderem, multo maxime in his, ubi ipsa magnitudo est quæstionis, et utinam tam multos inventores habere possem quam multos contradictores habeo. Verum tamen sicut lectorem meum nolo esse mihi deditum, ita correptorem nolo sibi. Ille me non amet amplius, quam catholicam fidem; ille se non amet amplius quam catholicam veritatem. Sicut illi dico : Noli litteris meis quasi Scripturis canonicis inservire, sed in illis et quod non credebas cum inveniris, incunctanter crede, in istis autem quod certum non habes, nisi certum intellexeris, noli firmiter retinere; ita illi dico : Noli meas litteras ex tua opinione vel contemptione [*Maur.* : contentione], sed ex divina lectione vel inconcussa ratione corrigere. »

(8) *Hieronymus Augustino* (Martianay IV, 644) : « Duobus libellis tuis, quos meo nomini dedicasti, eruditissimis et omni eloquentiæ splendore fulgentibus ad præsens respondere non potui, non quia in eis quiddam reprehendendum putem; quiddam enim dici potuit et subtili ingenio de Scripturarum sanctorum hauriri fontibus, a te positum atque dissertum est. Mihi autem decretum est te amare, suscipere atque mirari, tuæque dicta ut me defendere. » *Idem ad Desiderium, De XII scriptoribus* (Mart. V, 416) : « Augustinus episcopus, volans per montium culmina quasi aquila [et] ea quæ in montium radicibus fiunt non considerans, multa cælorum spatia terrarumque situs [et] aquarum circulum claro sermone denuntiat. Qui enim in lignum fructuosum ascendere vult, paulatim ad superiora et majora poma carpere festinat, ramos autem parvulus proximos relinquit. Nos autem, qui parvuli sumus infirmique ac minores, si inferiora congregare voluerimus, nobiscum bene agitur. » *Gregorius in Registro* (Maur. II, 4067) : « Si delicioso cupitis pabulo saginari, opuscula beati Augustini compatriotæ vestri legite et ad illius similaginis comparationem furem nostrum ne requiratis. » *Ex Decretis pontificum* : « Augustinus. Quem ne sinistra suspitionis rumor aspexit. » Post quem locum jam operis ipsius initium in codice his verbis indicatur : « Explicium excerpta *Retractationum* Augustini. Incipit prologus Abælardi, etc. »

Cousiniumque in textu secuti sumus; quatuor præterea quæstiones, a 139 usque ad 143, quæ in codice prorsus deerant, et Cousinio adjectimus. Magis autem quo esset modo scribendum dubii hæsimus, quoties optimæ Patrum editiones, eæ maxime quæ Maurinorum monachorum insigni industriæ debentur, rectiorem scriptionem indicare viderentur, quam aut solus Monacensis textus aut præter illum Cousinianus quoque ostenderet; poterant quidem vitia his quoque irrepisse et medela egere; poterant autem commissa esse a librariis aut ante aut post Abælardum viventibus; cum autem non veterum Patrum, sed Abælardi textus restituendus esset, de lege quidem, secundum quam agendum esset, vix poterat ambigi, nimirum posterius hoc vitiorum genus, si fieri possit, emendandum, illud prius autem consulto retinendum esse; ubi vero de singulis decernendum erat, vix unquam erui poterat, utrum suspecta quadam lectio librariis antiquioribus, an paucis iis demum deberetur, per quos Abælardi textus ex ipsius autographo ad Monacensis codicis librarium usque traditus et translatus esset. Quid igitur agendum erat? Cum ad id, quod Abælardi intererat, dum dictum cujusdam scriptoris alicui quæstioni addit, plerumque nihil referat dissensus inter vitiosam hujus effati scriptionem, et eam quæ rectior visa est, vix unquam dubitari potest, ipsum Abælardum, si hanc rectiorem novisset, eam non improbaturum, sed libenter in textum suum recepturum fuisse. Ut igitur boni interpretis est, non solum verba scriptoris singulatim respicere et per alia explicare, sed quibusvis aliis quoque adminiculis sententiam ejus cognoscere, in qua verbis exprimenda quoties auctor ipse sibi nonnunquam minus satisfecerit non ægre feret, ut hoc ab interprete verborum suorum intelligatur et distinguatur, ita ejus est, qui scriptoris aliorum dicta colligentis mentem assequi velit, adspersas forte his dictis maculas abstergere, licet dubium sit an scriptor ipse eas jam deprehenderit. Nos certe hoc non semper a nobis impetrare potuimus, ut quas rectiores censeremus lectiones in textum non reciperemus, quanquam neque in codice, neque apud Cousinium, sed in Patrum tantum editionibus eas invenueramus. Verum bene memores, non licere nobis antiqua cum recentioribus miscere, et ita Abælardi librum emendare velle, nunquam tamen ex Patrum editionibus contra auctoritatem codicum tam Monacensis quam Gallicorum in textum quidquam admisiimus, quod non unciis, imo plerumque editionis, unde receptum esset, significatione insigniremus, et cui non scriptionem Monacensis codicis certe in margine apponeremus. Excusatiores erimus, quod orthographiam codicis, variam hic illic et nulli certæ legi accommodatam, ad litteram reddere operæ pretium non duximus, sed communem scribendi usum in commodum lectorum sequi maluimus; neque hoc ab iisdem improbatum iri speramus, quod quæ in codice prima tantum singulorum verborum littera indicata invenimus Scripturæ sacræ dicta, ex Vulgata ejus versione plenius transcripsimus, iisque capituli versusque significationem fere adjectimus. Non prorsus quidem immutatum his omnibus reliquimus textum codicis Monacensis, neque nobis persuasimus, his ad ea, quæ sua manu Abælardus ipse scripserit, propius nos accessisse. Existimavimus autem usum libri ita plurimis commodiorem et acceptiorem fore, et hunc usum quamplurimorum lectorum adjuvare maluimus, quam laudem mereri, vel minutissima antiqui temporis vestigia nos conservasse vel restituisse. Concedimus omnino non ab omni quidem parte laudandum esse mentem et consilium, quibus ad scribendum hunc librum Abælardus permotus esse videatur, et inesse huic dissensum inveniendi et explicandi libidini nonnihil fortasse partium studii et voluptatis ex alieno incommodo; non diffitemur graves existisse causas iis quibus Catholica Ecclesia ejusque immota auctoritas cordi erant, cur eum librum (æternis tenebris potius quam luce dignum existimarent (9),) qui consensum eorum, quos testes veritatis sibi soli conceditæ hæc Ecclesia habet, non in levibus solum quæstionibus, sed et in summis quibusdam fidei articulis evanescere faciat, et dissensum horum testium sæpe quidem per fictam ejus speciem exaggeret et simulet, verum non raro ita quoque re vera demonstret, ut dubitandi de eo nulla materia relinquatur, et his omnibus ipsum hujus Ecclesiæ fundamentum concuti et everti videatur; non negamus denique, a sæculo duodecimo longe diversum esse nostrum, et quo saluari sive remedio sive toxico illius ævi theologi maxime sanandi erant, ut e veterino expergefacti ab antiquorum placitorum languida repetitione ad suarum quoque virium usum primaque in studiis theologicis et criticis tirocinia converterentur, nostrates minus egere, quorum non pauci jam oppositum vitium incurrerint, ut pharmacum parce ægrotis profuturum ipsam quoque vivam aquam sitientibus animis satisfacturam, et novaculam criticorum, *μάχαιραν τοῦ πνεύματος* mundum superaturam habeant. Attamen scimus quoque, quovis tempore eosdem morbos, licet variam formam indutos rursus erumpere et semper impugnandos esse, quovis tempore ad stuporem et pigritiam, ad languorem in amando et quærendo vero, ad ignaviam et hebetudinem in testimonio animæ pie audiendo, ad sui admirationem et rectius sentientium contemptum proclivem esse turbam hominum, eoque gravius affligi et corrumpi, si superveniunt, qui hæc vitia etiam virtutes esse et non corrigenda, sed fovenda esse deceptæ plebeculæ persuadeant; neque in scholis theologorum hodieque cessavisse hæc mala videmus, imo e rep. in Ecclesiis rediisse, jamque pari modo, ac sexto illo sæculo, quo imperator clausis philosophorum scholis monasteriisque solis relictis disciplinæ futurorum Ecclesiæ ministrorum optime se consuluisse existimavit, novam apud nos quoque imminere barbariem, cum in dies augeantur qui dociles præbeant aures lenocinio profluentium, non per laborem et sudorem honestamque studii theologicis et philosophicis dicatam diligentiam, sed per vociferandi libidinem et calumniandi audaciam ad sacrum munus instructorum quemque fieri; abstinendum esse ab antiqua omnium virium in indagando vero contentione, quæ superbiam toties aluerit, a discendi et quamplurimos audiendi cupidine, qua nimium omnes perturbentur; indulgendum inertiae, qua nemo superbiere et tranquillitate animi privari possit, ne multa unico obsequio erga receptam ab imperio tenentibus formulam non inquiringent in eam despicientia hoc est extincto veri amore opus esse; hoc unico sacrificio pro cæteris omnibus virtutibus satisfieri earumque defectum expiari. Quæ mala latius quidem serpsent et validius etiamnum crescent, quam ut subito evelli queant; fieri tamen potest non minus nostro quam olim duodecimo sæculo, ut aliquam certe medelam ut ut pharmaci instar iis afferat liber, qui dum tempore omnibus subsidiis literariis, quibus nos abundamus, pene destituito iniçia licet inculta ostendit fere incognitarum hucusque disciplinarum theologiarum, nimirum criticæ sacræ, historiæ dogmatum, theologiæ biblicæ, eisque superstitionæ dogmaticæ, nostratibus non solum hæc studia historica et diligentem hodie ad ea concessi apparatus usum gravius commendat, et ingeniose decerptam ex Patribus anthologiam ad ea offert, sed eo maxime consilio ab auctore compositus est, ut (lectores ad maximum inquirendæ veritatis exercitium provocaret, et acutiores ex inquisitione redderet.) Q. D. b. v.

Dab. Marburgi, in bibl. acad., die 15 Aprilis anni 1851.

E. H.

(9) Ita in præfatione Martène et Durand *Thes. nov. Anecdot.*, tom. V.

Fol. 1, a.

Iste liber continet verationem suam
 in Regise & Ang. tunc
 Abaelardi philosophi de sic et non
 Derretu aut Gelasi ppe. & lib
 excerpta ex libris Retractionum
 sibi quing. pmissit ipse p sub abael-
 elardi suo libro qd p mod plogi
 ut habet clare in fine sui plogi
 que pmissit immediate hic infra
 suo libro

Fol. 14, b.

Explicat excerpta tractationum duorum
 Incipit prologus abaelardi phi in Sic et Non.
 conu causa ubiqz multitudinis si nulla scilicet dicta in sola
 adinuice huius in tunc aduer sa indeant ne remere
 ver

Fol. 18, b

Cum aut aliqua scriptura in nomine dicta tanto amplius lectione gressant. tamq
 ren di ueritate allucunt. quanto magis scriptura ipi comitat. aucto rras. ut
 placuit nobis huic opinto qd ex scilicet dicta coplaumi tantu uoluim egre
 gata. decti illud gelatiu pape de auctentia libris ptebere. quo
 uidelicet sciat nich nol hie de rapochlino nisse. Excerpta r retractionum
 beata ad adinuicem hie qbul appareat nichil hic ex hie que ipse recta
 etando conuexerit poluerit. **E**xplicat prologus.
 Incipit collecte ab eode lanteu q d rre uident
 p q rre late hac collectione in qz ipse sic et no appellan

INCIPIT PROLOGUS PETRI ABÆLARDI ⁹

IN SIC ET NON.

Cum in tanta verborum mutuone nonnulla etiam sanctorum dicta non solum ab invicem diversa, verum etiam invicem adversa videantur, non est temere de his judicandum, per quos mundus ipse judicandus est, sicut scriptum est: *Judicabunt sancti nationes* (Sap. III); et iterum: *Sedebitis et vos judicantes* (Luc. XXII); nec tanquam mendaces eos arguere aut tanquam erroneos contemnere præsumamus, quibus a Domino dictum est: *Qui vos audit, me audit; qui vos spernit, me spernit* (Luc. X). Ad nostram itaque recurrentes imbecillitatem nobis potius gratiam intelligendo deesse quam eis scribendo defuisse credamus, quibus ab ipsa dictum est Veritate: *Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis* (Matth. X). Quid itaque mirum, si, absente nobis Spiritu ipso, per quem ea et scripta sunt et dicta (10) atque ipso quoque scriptoribus intimata, ipsorum nobis desit intelligentia, ad quam nos maxime pervenire impedit inusitatus locutionis modus ac plerumque earumdem vocum significatio diversa, cum modo in hac, modo in illa significatione vox eadem sit posita? Quippe quemadmodum in sensu suo, ita et in verbis suis unusquisque abundat. Et cum juxta Tullium in omnibus identitas mater sit satietatis, id est fastidium generet, oportet in eadem quoque re verba ipsa variare (11), nec omnia vulgaribus et communibus denudare verbis; quæ, ut ait beatus Augustinus, ob hoc teguntur, ne vilescant, et eo amplius sunt gratiora (12), quo sunt majore studio investigata et difficiliter acquisita. Sæpe etiam, pro diversitate eorum quibus loquimur, verba commutari oportet; cum frequenter eveniat ut verborum propria significatio nonnullis sit incognita aut minus usitata. Quibus quidem si ad doctrinam, ut oportet, loqui volumus, magis eorum usus quam proprietas sermonis æmulandus est, sicut et ipse grammaticæ princeps et locutionum instructor Priscianus edocet. Quod etiam diligentissimus Ecclesiæ doctor beatus attendens Augustinus, cum in quarto *De doctrina Christiana* ecclesiasticum instrueret doctorem, omnia illum quæ intelligentiam præpediunt eorum quibus loquitur, præterire admonet, et tam ornatum quam proprietatem sermonis contemnere, si absque istis ad intelligentiam facilius poterit per-

venire, non curante (Opp. Aug. III, p. 1, pag. 73), inquit, *illo, qui docet, quanta eloquentia doceat* (13), *sed quanta evidentia. Diligens appetitus aliquando negligit verba cultiora. Unde ait quidam, cum de tali genere locutionis ageret, esse in ea quamdam diligentem negligentiam. Item: In bonis doctoribus tanta docendi cura sit, ut verbum, quod, nisi obscurum sit vel ambiguum, Latinum esse non potest, vulgi autem more, sicut dicitur, ut ambiguitas obscuritasque vitetur, non sic dicatur, ut a doctis, sed potius ut ab indoctis dici solet. Si enim non piguit dicere interpretes nostros de sanguinibus* (14), *quoniam senserunt ad rem pertinere, ut eo loco pluraliter enuntietur hoc nomen, quod in Latina lingua singulariter tantummodo dicitur; cur pietatis doctorem pigeat imperitis loquentem ossum potius quam os dicere, ne ista syllaba non ab eo quod sunt ossa, sed ab eo quod sunt ora intelligitur? Quid enim prodest locutionis integritas, quam non sequitur intellectus audientis, cum loquendi omnino nulla sit causa, si quod loquimur non intelligunt propter quos, ut intelligant, loquimur? Qui ergo docet, vitabit verba omnia, quæ non docent. Item: Insignis est indolis in verbis verum amare, non verba. Quid enim prodest clavis aurea, si aperire quod volumus non potest? aut quid obest ligneæ, si hoc potest, quando nihil quærimus nisi patere quod clausum est?*

Quam sit etiam temerarium de sensu et intelligentia alterius alterum judicare, quis non videat? cum soli Deo corda et cogitationes pateant, qui nos etiam ab hac præsumptione revocans ait: *Nolite judicare, et non judicabimini* (Luc. VI). Et Apostolus: *Nolite, inquit, ante tempus judicare, quoadusque veniat qui illuminabit abscondita tenebrarum et manifestabit consilia cordium* (I Cor. IV); ac si aperte dicat: Illi committite in talibus iudicium, qui solus omnia novit atque ipsarum quoque discretor est cogitationum, juxta quod et de occultis ejus mysteriis typice (15) super agno paschali scriptum est: *Si quid residuum fuerit, igni comburatur* (Exod. X), hoc est, si quid est divinorum mysteriorum, quod intelligere non valeamus, spiritui, per quem scripta sunt, docenda potius reservamus, quam temere definiamus.

Illud quoque diligenter attendi convenit, ne, dum aliqua nobis ex dictis sanctorum obijciuntur, tan-

(9) Codex Monacensis: *Abaelardi philosophi*, ommissa voce *Petri*.

(10) Cousin: *dictata*.

(11) Mon.: *narrare*.

(12) Mon.: *graviora*.

(13) Mon.: *deceat*

(14) Ps. xv, 4: *Non congregabo conventicula eorum de sanguinibus*.

(15) Cou.: *tropice*

quam sint opposita vel a veritate aliena, falsa tituli inscriptione vel scripturæ ipsius corruptione fallamur. Pleraque enim apocrypha ex sanctorum nominibus, ut auctoritatem haberent, intitulata sunt; et nonnulla, in ipsis etiam divinorum Testamentorum scriptis, scriptorum vitio corrupta sunt. Unde fidelissimus scriptor et veracissimus interpret Hieronymus, ad Lætam de institutione filix scribens, nos præmonuit (16) dicens (Maur. IV, 569) : *Caveat omnia apocrypha; et si quando ea non ad dogmatum veritatem, sed ad signorum reverentiam legere voluerit, sciat non eorum esse quorum titulis prænotantur, et grandis esse prudentiæ aurum in luto quærere.* Idem super LXXVII psalmum, de inscriptione tituli ejus, qui est hujusmodi, « intellectus Asaph, » ait sic (17) : *Scriptum est secundum Matthæum : Cum locutus fuisset Dominus in parabolis et illi non intelligerent, etc.; hæc, inquit, facta sunt, ut adimpleretur quod scriptum est per Isaiam prophetam : Aperiam in parabolis os meum. Evangelia usque hodie ita habent. Hoc Isaias non loquitur, sed Asaph.* Item ergo simpliciter dicamus quomodo scriptum est in Matthæo et Joanne, quod Dominus hora sexta crucifixus sit, in Marco quidem hora tertia; error scriptorum fuit, et in Marco hora sexta scriptum fuit; sed multi pro episimo (18) Græco putaverunt esse gamma, sicut ibi error fuit scriptorum, ut pro Asaph Isaiam scriberent. Scimus enim quod plurima ecclesia de imperitis congregata fuit gentilibus. Cum ergo legerent in Evangelio : *Ut impleretur quod scriptum est in Asaph propheta, ille qui primus scribebat Evangelium cœpit dicere : Quis est iste Asaph propheta? Non erat notus in populo. Et quid fecit? ut errorem emendaret, fecit errorem. Dicamus aliquid simile in alio loco secundum Matthæum (xxvii, 9) : Retulit, inquit, triginta argenteos pretium appetiati, sicut scriptum est in Jeremia propheta. In Jeremia hoc penitus invenire non possumus, sed in Zacharia; videtis ergo quod hic error fuit sicut ibi. Quid itaque mirum, si in Evangelii quoque nonnulla per ignorantiam scriptorum corrupta fuerint, ita et in scriptis posteriorum Patrum, qui longe minoris sunt auctoritatis, nonnunquam eveniat? Si itaque aliquid a veritate absonum in scriptis sanctorum forte videatur, pium est et humilitati congruum atque charitati debitum, quæ omnia credit, omnia sperat, omnia suffert, nec facile vitia eorum quos amplectitur suspicatur, ut aut eum Scripturæ locum non fideliter interpretatum aut corruptum esse credamus, aut nos eum non intelligere profiteamur.*

Nec illud minus attendendum esse arbitror, utrum talia sint ea quæ de scriptis sanctorum proferuntur, quæ vel ab ipsis alibi retractata sint et, cognita postmodo veritate, correctæ, sicut in plerisque beatus egerit Augustinus; aut magis secundum aliorum opinionem quam secundum propriam dixerint

(16) Cous. : præmonuit.

(17) Cous. : quæ est hujusmodi : intellectus,

A sententiam, sicut in plerisque Ecclesiastes dissonas diversorum inducit sententias, imo et tumultuator interpretatur, beato in quarto dialogorum attestante Gregorio; aut sub quæstione potius reliquerunt ea inquirentes quam certa definitione terminarent, sicut prædictus venerabilis doctor Augustinus in editione *Super Genesim ad litteram* se fecisse perhibet, ita de hoc opere in primo *Retractionum* suarum commemorans (Maur. I, 28), in quo opere, inquit, *plura quæsitæ quam inventa sunt, et eorum quæ inventa sunt, pauciora firmata, cætera vero ita posita velut adhuc requirenda sint.* Beato quoque attestante Hieronymo, novimus morem catholicorum doctorum hunc fuisse, ut in commentariis suis nonnullas etiam hæreticorum pessimas opiniones suis insererent sententiis, dum, perfectioni studentes, nulla antiquorum præteritis gauderent. Unde rescribens ad beatum Augustinum, cum ab eo super expositionem cujusdam loci Epistolæ Pauli ad Galatas pulsaretur, ait (IV, 618) : *Quæris cur dixerim in commentariis Epistolæ Pauli ad Galatas, Paulum id in Petro non potuisse reprehendere quod ipse fecerat. Et asseris simulationem apostolicam non fuisse dispensatoriam, sed veram, et me non debere docere mendacium. Respondeo debere prudentiam tuam præfatiunculæ commentariorum meorum meminisse, quod, imbecillitatem virium meorum sentiens, Origenis commentarios sum secutus. Scripsit enim ille vir in Epistolam Pauli ad Galatas volumina; prætermitto Didymum videntem meum et Apollinarem Laodicemum de ecclesia nuper egressum et Alexandrum veterem hæreticum, qui et ipsi nonnullos super hac re commentarios reliquerunt. Legi hæc omnia, et in mentem meam plurima coacervans, accito notario, vel mea vel aliena dictavi. Item : Eruitionis tuæ fuerat quærere, utrum ea quæ scripsimus haberentur in Græcis; ut, si illi non dixissent, tunc meam proprie sententiam condemnares, præsertim cum libens in præfatione confessus sim Origenis commentarios me esse secutum, et vel mea vel aliena dictasse, ut lectoris arbitrio derelinquerem, utrum probanda essent an improbanda. Sic et beatum Hilarium et nonnullos sanctos multa ex ipsius Origenis vel aliorum errantium scriptis interse-ruisse sententiis non ambigimus, opinionem nobis aliorum potius præsentantes quam sententiam proferentes; quod tamen non tam per ipsos nobis quam per alios postmodo innotuit. Unde et prædictus doctor Hieronymus ad Vigilantium presbyterum, cum se excusaret, quod Origenis dicta nonnunquam vel poneret vel transferret, *Si hoc, inquit, crimen est, arguatur confessor Hilarius, qui psalmorum interpretationem et homelias in Job ex libris ejus transtulit* (IV, 276). Ubi quidem cum nonnulla reperiremus a veritate dissona vel aliorum sanctorum scriptis contraria, Origeni potius quam Hilario sunt imputanda, licet ipse hoc Hilarius non distinguat,*

Asaph., » ait : Sic, etc.

(18) Ita Cousin (ἐπισίμο). Mon. : episomo.

quale est illud statim, quod primum psalmum de capite [Christo] non esse intelligendum astruere nititur, sed generaliter de quolibet alio justo esse accipiendum. Quod et ipse Hieronymus in quadam expositione quorundam psalmoreum, Origenem similiter prosecutus, posuit. Ipsum quoque fortasse Origenem, ipso attestante, non ambigendum est nonnulla magnis erroribus implicita juxta opinionem aliorum protulisse. Unde et Hieronymus ad Avitum scribendo presbyterum, multiplices colligens errores, quos Origenes in libris suis *peri arcon* posuit, de ipso ita locutus est Origene: *Post tam nefandam disputationem, qua lectoris animum vulneravit, hæc, inquit, juxta nostram sententiam non sunt dogmata, sed quæ sita tantum atque projecta, ne penitus intacta viderentur* (IV, 763). Sic et ipse supra Hieronymus dixit sua vel aliena sæpe dictasse, ut lectoris arbitrio dereliqueret, utrum probanda essent an improbanda. Beatus quoque Augustinus, pleraque ex operibus suis retractando ac corrigendo, multa se ibi ex opinione magis aliorum quam ex propria posuisse sententia profitetur. Nonnulla etiam in Evangelio juxta opinionem hominum magis quam secundum veritatem rerum dici videntur; veluti cum Joseph pater Christi a matre quoque ipsius Domini juxta opinionem et morem vulgi appellatur, ita quidem dicente: *Ego et pater tuus dolentes quærebamus te* (Luc. II). Et juxta quod aspectu percipitur, modo cælum stellatum dicimus, modo non; modo solem calidum, modo vero minime, vel modo lunam plus vel minus lucere, modo etiam penitus non lucere, cum tamen æqualiter hæc semper in perpetuum maneant, quæ non nobis æqualiter semper apparent. Et Apostolus, in plerisque dicta derogantium sibi secutus, aliter de se ipso quam sentiat esse, non veretur profiteri; quale est illud: *Nos stulti propter Christum, vos autem prudentes in Christo* (I Cor. IV, 10). Idem etiam Apostolus Melchisedech sine patre et matre et sine genealogia dicit, nec initium dierum aut finem habere; quia hoc scilicet nostram notitiam latet, quod Scriptura non docet, non quod ita rei veritas sese habeat. Samuel quoque in phantasmate apparuisse Pythonissæ dicitur, non tam secundum veritatem quam secundum rei similitudinem, quæ intuitibus falsam gignebat opinionem. Ut enim beatus meminit Augustinus, phantasma illud Samuel appellatum est, quia similitudinem Samuelis exhibebat, sicut et aliquis in somnis se Romam vidisse dicit, quia similitudinem ejus mente concepit.

Poeticæ quoque seu philosophicæ scripturæ pleraque ita juxta opinionem loquuntur, quasi in veritate consistant, quæ tamen a veritate penitus discrepare liquet. Unde est illud Ovidianum (*Art. am.* I, 350).

*Fertilior seges est alienis semper in agris,
Vicinumque pecus grandius uber habet.*

(19) Mon. : *etiam juxta quod.*

(20) Cous. : *discoarctationem.*

Boethius quoque in quarto topicorum accidens et substantiam duo prima rerum genera cum dixerit, ad opinionem potius quam ad veritatem aspexit. Quod vero philosophi quoque pleraque juxta opinionem aliorum magis quam juxta suam proferebant sententiam, Tullius, lib. II *De officiis* his verbis manifeste profitetur: *Justitia cum sine prudentia satis habeat auctoritatis, prudentia sine justitia nihil valet ad faciendam fidem. Quo enim quisque versutior et callidior, hoc invidiosior et suspectior, detracta opinione probitatis. Quamobrem intelligentiæ justitia conjuncta quantum volet habebit ad faciendam fidem virium. Justitia sine prudentia multum poterit; sine justitia nil valebit prudentia. Sed ne quis sit admiratus, cur, quod inter omnes philosophos constat a meque ipso disputatum sæpe sit, qui unam habet omnes habere virtutes, nunc ita sejungam, quasi possit quisquam, cum non idem prudens sit, justus esse: alia est illa cum veritas ipsa limatur in disputatione, alia cum ad omnes accommodatur oratio. Quamobrem, ut vulgus, ita nos loquimur, ut alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes esse dicamus; popularibus enim verbis est agendum et usitatis cum loquimur.* Quotidiani denique sermonis usus est juxta judicium corporalium sensuum pleraque dici aliter, quam in re consistat. Cum enim nullus in toto mundo vacuum omnino sit locus, qui non vel aere vel aliquo corpore repleatur, vacuum tamen prorsus arcam esse dicimus, in qua nihil esse visu percipimus. Qui res juxta (19) oculorum aspectus judicat, modo cælum stellatum dicit, modo non, et modo solem calidum, modo vero minime, vel modo lunam plus vel minus lucere, modo etiam penitus non lucere, cum tamen æqualiter hæc semper in re permaneant, quæ non nobis æqualiter semper apparent. Quid itaque mirum, si a sanctis quoque Patribus nonnulla ex opinione magis quam ex veritate nonnunquam prolata sint aut etiam scripta? Diligenter et illud discutiendum est, cum de eodem diversa dicuntur, quid ad præcepti coarctationem (20), quid ad indulgentiæ remissionem vel ad perfectionis exhortationem intendatur, ut secundum intentionum diversitatem adversitatis quæramus remedium; si vero præceptio est, utrum generalis an particularis, id est an ad omnes communiter an ad aliquos specialiter directa. Distinguenda quoque tempora sunt et dispensationum causæ, quia sæpe quod uno tempore est concessum, alio tempore (21) reperitur prohibitum; et quod ad rigorem sæpius præcipitur, ex dispensatione nonnunquam temperatur. Hæc autem in institutionibus ecclesiasticorum decretorum vel canonum distinguere, maxime necesse est. Facilis autem plerumque controversiarum solutio reperietur, si eadem verba in diversis significationibus a diversis auctoribus posita defendere poterimus.

His omnibus prædictis modis solvere contraver-

(21) Cous. om. *tempore*

sias in scriptis sanctorum diligens lector attentabit. Quod si forte adeo manifesta sit controversia, ut nulla possit absolvi ratione, conferendæ sunt auctoritates, et quæ potioris est testimonii et majoris confirmationis, potissimum retinenda. Unde illud est Isidori ad Massionem episcopum : *In fine autem epistolæ hoc adducendum putavi, ut quotiescunque in gestis conciliorum discors sententia invenitur, illius teneatur magis sententia, cujus antiquior aut potior existat auctoritas.* Constat vero et prophetas ipsos quandoque prophetiæ gratia caruisse, et nonnulla ex usu prophetandi, cum se spiritum prophetiæ habere crederent, per spiritum suum falsa protulisse; et hoc eis ad humilitatis custodiam permissum esse, ut sic videlicet verius cognoscerent, quales per spiritum Dei, et quales per suum existerent, et se eum qui mentiri vel falli nescit ex dono habere, cum haberent. Qui etiam, cum habetur (22), sicut non omnia uni confert dona, ita nec de omnibus mentem ejus quem replet, illuminat, sed modo hoc, modo illud revelat, et cum unum aperit, alterum occultat. Quod quidem beatus Gregorius in prima super Ezechielem homilia, manifestis declarat exemplis, ipsum etiam apostolorum principem, qui tot divinæ gratiæ donis et miraculis coruscabat, post (23) illam quoque specialem a Domino promissam sancti Spiritus effusionem, qui ejus discipulos omnem docet (24) veritatem, lapsus in errorem de circumcisionis adhuc et quorumdam antiquorum rituum observantia, cum a coapostolo suo Paulo graviter atque salubriter publice correctus esset, a perniciosâ simulatione desistere non puduit. Quid itaque inirum, cum ipsos etiam prophetas et apostolos ab errore non penitus fuisse constet alienos, si in tam multiplici sanctorum Patrum scriptura nonnulla propter supra positam causam erronee prolata atque scripta videantur? Sed nec tanquam mendacii reos argui sanctos convenit, si nonnulla quandoque aliter quam se rei veritas habeat, arbitrantes, non per duplicitatem, sed per ignorantiam dicant; nec præsumptioni vel peccato imputandum est, quidquid ex charitate ad aliquam ædificationem dicitur, cum apud Dominum omnia discuti juxta intentionem constet, sicut scriptum est : *Si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit (Matth., vi).* Unde et illud est beati Augustini de ecclesiastica disciplina tractantis : *Habe, inquit, charitatem, et fac quod vis.* Item super Epistolam Joannis : *Qui non habet charitatem, non est ex Deo; quidquid vis, habe; hoc solum nisi habeas, nihil tibi prodest; alia si non habeas, hoc habe, et implesti legem.* Item : *Semel ergo breve præceptum tibi præcipitur : dilige, et quod vis fac.* Item, *De doctrina Christiana*, libro primo (Maur. III, p. 1, p. 17) : *Quisquis, inquit, divinas Scripturas vel quamlibet earum partem intellexisse sibi videtur, ita ut eo intellectu non ædificet istam æminam cha-*

ritatem Dei et proximi, nonaum intellexit. Quisquis vero talem inde sententiam dixerit, ut huic ædificandæ charitati sit utilis, nec tamen hoc dixerit, quod ille quem legit eo loco sensisse probatur, non perniciose fallitur, nec omnino mentitur. Inest quippe in mentiente voluntas falsa dicendi. Idem contra mendacium (IV, 464) : *Mendacium est falsa significatio vocis cum voluntate fallendi.* Idem in Enchiridio (VI, 202), cap. 23 : *Nemo sane mentiens judicandus est, qui dicit falsum, quod putat verum; quoniam, quantum in ipso est, non fallit ipse, sed fallitur. Non itaque mendacii, sed aliquando temeritatis arguendus est qui falsa incautius credita pro veris habet. Potius e contrario ille mentitur, qui dixit verum, quod putat falsum, quantum enim ad animum ejus attinet, quia non quod sentit, hoc dicit; non verum dicit, quamvis verum inveniatur esse quod dicit, nec ullo modo liber est a mendacio qui ore nesciens verum loquitur, sciens autem voluntate mentitur.* Item : *Omnis qui mentitur, contra id quod animo sentit loquitur voluntate fallendi.* Idem super Evangelia, lib. I (VI, 461) : *Jacob autem quod matre fecit auctore, ut patrem fallere videretur, si diligenter attendatur, non est mendacium, sed mysterium.* Verax enim significatio nullo modo mendacium recte potest dici. Mendacium quippe hoc loco spiritualis doctor non nisi peccatum accipit, quod magis juxta intentionem loquentis quam secundum qualitatem locutionis. Dominus, qui cordis et renum probator est, pensat, non tam ea quæ sunt quam quo animo sunt attendens. A quo quidem immunis est, quisquis prout existimat sincere ac non fraudulenter neque per duplicitatem loquitur, juxta quod sequitur et scriptum est : *Qui ambulat simpliciter, ambulat confidenter (Prov. x).* Alioquin et apostolus Paulus mendacii arguendus esset, qui existimationem suam magis quam veritatem rei secutus, scribens ad Romanos (xv, 28), ait : *Hoc igitur cum consummavero, et assignavero eis fructum hunc, proficiscar per vos in Hispaniam.* Aliud itaque est mentiri, aliud itaque est errare loquentem, et a veritate in verbis per errorem, non per malitiam, recedere. Quod si forte etiam sanctis ipsis, ut diximus, accidere Deus permittat, in his quidem, qui nullum fidei detrimentum habent, nec id etiam illis infructuose accidit, quibus omnia cooperantur in bonum; hoc et ipsi ecclesiastici doctores diligenter attendentes et nonnulla in suis operibus corrigenda esse credentes, posteris suis emendandi vel non sequendi licentiam concesserunt, si qua illis retractare et corrigere non licuit. Unde et supra nominatus doctor Augustinus Retractationum libro : *Scriptum est, inquit, ex multiloquio non effugies peccatum (Prov. x, 19).* Item apostolus Jacobus (i, 19) : *Sit, inquit, omnis homo velox ad audiendum, tardus ad loquendum.* Item : *In multis enim offendimus omnes. Si quis in verbo non offendit, hic perfectus est vir (Jac.*

(22) Cous. : *haberent.*(23) Cous. : *præter.*(24) Cous. : *doceret.*

III, 2). *Ego mihi hanc perfectionem nec nunc arrogo, cum sim senex; quanto minus cum juvenis cœpi scribere? Idem in prologo lib. III De Trinitate: Noli meis litteris quasi Scripturis canonicis inservire; sed in illis, quod non credebas, cum inveneris, constanter crede. In istis autem, quod certum non habebas, nisi certum intellexeris, noli firmiter retinere.* Idem ad Vincentium Victorem, libro II. (Maur. I, 2): *Negare non possum nec debeo, sicut in ipsis moribus, ita multa esse in tam multis opusculis meis, quæ possunt justo judicio et nulla temeritate culpari.* Item, in epistola ad Vincentium Victorem: *Noli, frater, contra divina tam clara testimonia colligere velle; culumias ex episcoporum scriptis, sive nostrorum, sive Hilarii, sive Cypriani et Agrippini; quia hoc genus litterarum ab auctoritate canonis distinguendum est. Non enim sic leguntur, tanquam ita ex eis testimonium proferatur, ut contra sentire non liceat, sicuti forte aliter sapuerint quam veritas postulat.* Idem ad Fortunatianum: *Neque quorumlibet disputationes, quamvis catholicorum et laudatorum hominum velut Scripturas canonicas habere debemus, ut nobis non liceat, salva honorificentia, quæ illis debetur hominibus, aliquid in eorum scriptis improbare atque respuere, si forte invenerimus, quod aliter senserunt quam veritas habet. Talis ego sum in scriptis aliorum, quales volo esse lectores meos in meis.* Idem contra Faustum, lib. I, cap. 11 (VIII, 222): *Paulum aliquando errasse et proficiendo mutasse sententiam, absit ut dicamus! De his enim libris dici potest aliquid eos habere non consonum, qui non præcipiendi auctoritate, sed proficiendi exercitatione scribuntur a nobis.* Item: *Nos eorum sumus quibus idem dicit Apostolus: Et si quid aliter sapitis, id quoque vobis (25) Deus revelabit.* Quod genus litterarum non cum credendi necessitate, sed cum judicandi libertate legendum est.

! Cui tamen ne intercluderetur locus, et adimeretur posteris ad quæstiones difficiles tractandas atque versandas linguæ et styli saluberrimus labor, distincta est a posteriorum libris excellentia canonicæ auctoritatis Veteris et Novi Testamenti. Ibi si quid veluti absurdum moverit, non licet dicere: Auctor hujus libri non tenuit veritatem; sed aut codex mendosus est, aut interpres erravit, aut tu non intelligis (26). In opusculis autem posteriorum quæ libris innumerabilibus continentur, si qua forte propterea putantur a vero dissentire, quia non ut dicta sunt intelliguntur, tamen liberum habet ibi lector auditorve judicium, quod vel approbet quod placuerit, vel improbet quod offenderit, et ideo cuncta hujusmodi, nisi vel certa ratione vel illa canonica auctoritate defendatur, ut demonstretur sive omnino ita esse sive fieri potuisse, quod vel ibi disputatum est vel narratum est; si cui displicuerit, aut credere noluerit, non reprehenditur. Scripturas itaque canonicas Veteris et Novi Testamenti

(25) Cous. : nobis (Philip. III, 15).

(26) Mon. hoc loco interposuit : Hieron. in

A dicit instrumenta, in quibus a veritate aliquid dissentire hæreticum est profiteri. De quibus quidem Scripturis idem in epistola quarta ad Hieronymum ita meminit : *In expositione quoque Epistolæ Pauli apostoli ad Galatas invenimus quoddam quod nos multum mordet. Si enim ad Scripturas sanctas admissa fuerint vel officiosa mendacia, quid in eis remanebit auctoritatis? quæ tandem de Scripturis illis sententia proferetur? quæ pondere contentiosa falsitatis obteretur improbitas?* Idem ad eundem de eisdem Scripturis : *Mihi videtur exitiosissime credi aliquid in sacris libris esse mendacium, id est eos homines, per quos nobis illa Scriptura ministrata est atque conscripta, aliquid in suis libris fuisse mentitos.* Admisso enim semel in tantum auctoritatis fastigium officioso mendacio aliquo, nulla illorum virorum particula remanebit, quæ non, ut cuique videbitur, vel ad mores difficilis vel ad fidem incredibilis, eadem perniciosissima ad mentis auctoris consilium officiumque referatur. Beatus quoque Hieronymus, cum inter ecclesiasticos doctores quosdam cæteris anteferet, ita nobis legendos esse consuluit, ut eos magis dijudicemus quam sequamur. Unde est illud ejus consilium ad Lætam de institutione filiarum : *Cypriani, inquit, opuscula semper in manu teneat; Athanasii opuscula et Hilarii librum inoffenso currat pede; illorum tractatibus, illorum ingeniis delectetur, in quorum libris pietas (27) fidei non vacillat; cæteros sic legat ut magis dijudicet quam sequatur.* Idem in psalmo LXXXI, quasi auctoritatem his omnibus penitus auferens, ait : *Dominus narrabit in scriptura populorum et principum horum qui fuerunt in ea. Non dixit, qui sunt in ea, sed qui fuerunt. Populorum non sufficit, sed etiam principum dicit; et quorum principum? Qui fuerunt. Videte ergo quomodo Scriptura sancta sacramentis plena est. Legimus Apostolum dicentem : An experimentum ejus quæritis qui in me loquitur Christus? (II Cor. XIII.) Quod Paulus loquitur, Christus loquitur (qui enim vos recipit, me recipit [Luc. IX]) in scripturis principum, in scriptura populorum, quæ est scripta populis omnibus. Videte quid dicat : qui fuerunt, non qui sunt, ut, exceptis apostolis, quodcumque aliud postea dicatur, abscindatur, non habeat postea auctoritatem. Quamvis ergo sanctus sit aliquis post apostolos, quamvis disertus sit, non habeat auctoritatem. Hieronymus ad Vigilantium : Quisquis multorum tractatorum opuscula legit, debet esse sicut probatus nummularius, ut si quis nummus adulterinus est et figuram Cæsaris non habet nec signatus moneta publica, reprobetur; qui autem Christi faciem claro præferi lumine, in cordis marsupio recondatur. Non enim præjudicata doctoris opinio, sed doctrinæ ratio ponderanda est, sicut scriptum est : Omnia probate; quod bonum est tenete (II Thesa. V). Hoc tamen de commentatoribus dictum est, non de canonicis Scripturis, quibus indubitam fidem conversalmo LXXXVI.*

(27) Cousin : quorum pietas, om. in et libris.

nit adhibere. idem ad Paulinum de sanctis doctoribus, in ea: *Bonus homo de bono cordis thesauro (Matth. xii): Taceo de cæteris vel defunctis vel adhuc viventibus, super quibus in utramque partem post nos judicabunt alii.*

His autem prælibatis, placet, ut instituimus, diversa sanctorum Patrum dicta colligere, quando nostræ occurrerint memoriæ, aliqua (28) ex dissonantia, quam habere videntur, quæstionem contrahentia, quæ teneros lectores ad maximum inquirendæ veritatis exercitium provocent et acutiores ex inquisitione reddant. Hæc quippe prima sapientiæ clavis definitur, assidua scilicet seu frequens interrogatio; ad quam quidem toto desiderio arripiendam philosophus ille omnium perspicacissimus Aristoteles in prædicamento ad aliquid studiosos adhortatur, dicens: *Fortasse autem difficile est de hujusmodi rebus confidenter declarare, nisi pertractatæ sint sæpe. Dubitare autem de singulis non erit inutile.* Dubitando enim ad inquisitionem venimus; inquirendo veritatem percipimus; juxta quod et Veritas ipsa: *Quærite, inquit, et invenietis, pulsate et aperietur vobis (Matth. vii).* Quæ nos etiam proprio exemplo moraliter instruens, circa duodecimum ætatis suæ annum sedens et interrogans in medio doctorum inveniri voluit, potius discipuli nobis formam per interrogationem exhibens, quam magistri per prædicationem, cum sit tamen in ipsa Dei plena ac perfecta sapientia. Cum autem aliqua Scripturarum inducuntur dicta, tanto amplius lectorem excitant et ad inquirendam veritatem alliciunt, quanto magis Scripturæ ipsius commendatur auctoritas. Unde placuit nobis huic operi nostro, quod ex sanctorum dictis compilavimus in unum volumen congregatis, decretum illud Gelasii papæ de authenticis libris præscribere, quo videlicet sciatur nihil nos hic ex apocryphis induxisse. Excerpta etiam Retractationum beati Augustini adjunximus, ex quibus appareat nihil hic ex his, quæ ipse retractando correxerit, positum esse.

Explicit prologus.

Incipiunt sententiæ collectæ ab eodem, quæ contrariæ videntur. Pro qua contrarietate hanc collectionem sententiarum ipse *Sic et Non* appellavit (29).

1 (30).

Quod fides humanis rationibus sit astruenda, et contra.

Gregorius in homilia XXVI: Sciendum nobis est quod divina operatio, si ratione comprehenditur, non est admirabilis; nec fides habet meritum, cui

(28) Cous. : aliquam.

(29) Cous. : *Incipiunt sententiæ ex divinis Scripturis collectæ, quæ contrariæ videntur. Pro qua quidem contrarietate hæc compilatio sententiarum Sic et Non appellatur.*

(30) Numerorum signa quæstionibus ascripsimus; in codice desunt.

(31) Hic locus omnino deest apud Cous.

(32) Cous. : sed.

(33) Cous. : *Dulcedinum.*

A humana ratio præbet experimentum. *Idem Theodorico et Theodiberto regi Francorum (31):* In sacerdotibus fides eligenda est cum vita, si vita deest, fides. *Idem in homilia V:* Ad unius jussionis vocem Petrus et Andreas, relictis retibus, secuti sunt Redemptorem. Nulla vero hunc facere miracula viderant; nihil ab eo de præmio æternæ retributionis audierant; et tamen (32) ad unum Domini præceptum hoc quod possidere videbantur oblitii sunt. *Idem in Moralibus, lib. xx:* Mel invenisti; comede quod sufficit tibi, ne forte satiatius evomas illud. *Dulcedinum (33)* quippe spiritualis intelligentiæ qui ultra quam capit comedere appetit, etiam quod comederat evomit; quia, dum summa intelligere ultra vires quærit, etiam quod bene intellexerat amittit.

B Hinc rursum dicit: Sicut qui mel multum comedit, non est ei bonum; sic qui scrutator est majestatis opprimetur a gloria. Gloria quippe invisibilis conditoris (34), quæ moderate inquisita nos erigit, ultra vires perscrutata premit. *Ex libro primo Augustini contra Faustum (VIII, 225):* Faustus: Sed tamen et hoc enervis est fidei confessio in Christo, sine teste et argumento non credere. Nepe ipsi vos dicere soletis, idcirco nihil esse curiosius exquirendum, quia simplex sit et absoluta Christiana credulitas, quomodo ergo nunc fidei simplicitatem destruitis, judiciis eam ac testibus fulciendo? *Ex Vita sancti Sylvestri,* ubi ei cum Judæis disputanti Roasi (35) rabi dixit: Rationi humanæ non est committenda fides, quæ

C Deum hunc suadeat credi, quem tu unum Deum (36), Patrem et Filium et Spiritum sanctum constiteris. *Augustinus, De fide symboli ad Laurentium papam:* Propheta dicit: *Nisi credideritis, non intelligetis (Isa. vii);* item quomodo sane Deus Pater genuerit Filium, nolo discutias, nec te curiosius inferas in profundi hujus arcanum (37), ne forte, cum inaccessible (38) lucis fulgorem pertinacius perscrutaris, exiguum ipsum, quod mortalibus divino munere (39) concessum est, perdas aspectum. *Idem, De baptismo parvulorum:* Ubi de re obscurissima disputatur, non adjuvantibus divinarum Scripturarum certis clarisque documentis, cohibere se debet humana præsumptio, nihil faciens in alteram partem declinando. *Idem, in libro De moribus Ecclesiæ contra*

D *Manichæos, cap. 2:* Naturæ quidem ordo ita se habet, ut, cum aliquid dicimus, rationem præcedat auctoritas; nam infirma videri ratio potest, quæ (40) cum reddita fuerit, auctoritatem postea, per quam firmetur, assumit. *Idem:* Innumerabiles sunt in sacra Scriptura (41) quæstiones, quæ non finiendæ sunt ante finem, ne finiatur vita sine fide; sed, plane

(34) Cous. : *quippe invisibilis conditoris majestas, quia, etc.*

(35) Mon. : Joasi.

(36) Cous. : *vivum dominum.*

(37) Cous. : *profundum hoc aquarum.*

(38) Cous. : *in accessu.*

(39) Cous. : *numine.*

(40) Cous. : *quia.*

(41) Mon. : *Scriptura sacræ.*

retenta jam fide, ad exercitandam delectationem fidelium mentium studiose requirendæ sunt quæstiones, et quod in eis eluxerit sine superbia communicandum, et quod latuerit sine salutis dispendio tolerandum. *Idem, in psalmo xxxix* : Nonne superbus inveniris, cum dicis : Primo videam, et sic credam? *Item* : Facilius in negotiis fidei testimoniis creditur, quam ratio investigetur (42). *Idem super Joannem, homil. xxvii* : *Mea doctrina non est mea, sed ejus qui me misit* (Joan. vii) (43). Audiatur consilium qui dicit : Nondum intellexi. Vidit itaque Christus hoc profundum non omnes intellecturos, et in consequenti dedit consilium. Intelligere vis, crede; Deus enim per prophetam dicit : *Nisi credideritis, non intelligetis* (Isa. vii). Ad hoc pertinet, quod etiam secutus adjunxit : *Si quis voluerit voluntatem ejus facere, cognoscat de doctrina utrum ex Deo sit, an ego a me ipso loquor* (Joan. vii). Si non intellexisti, inquam, crede; intellectus enim merces est fidei. Noli ergo quærere intelligere, ut credas, sed crede, ut intelligas, quoniam, *nisi credideritis, non intelligetis*. Quid est : *Cognoscat de doctrina*? hoc est intelliget. Quid est : *Si quis voluerit voluntatem ejus facere*? hoc est credere. Quis nesciat hoc esse facere voluntatem Dei, operari opus ejus? Ipse autem alio loco ait : hoc est opus Dei, ut credatis in eum quem ille misit. *Idem, homil. xxxvii* : Nos ergo, fide præeunte, quæ sanat oculum cordis, quod intelligimus, sine obscuritate capiamus; quod non intelleximus, sine dubitatione credamus. *Idem, libr. viii De Trinitate* (44) : Priusquam intelligamus, credere debemus, vigilandumque (45) nobis est, ne ficta sit fides nostra. Si autem falsum de illa credimus, inanis erit spes et non casta charitas. *Ambrosius* : Si ratione vincor, fide (46) abnuo. *Hieronymus super Jerem., lib. iv* : Quid sibi in loco hoc voluerit editio vulgata, possem dicere et sensum aliquem reperire, nisi de verbis Dei humano sensu argumentari esset sacrilegium. *Gregorius Dominico episcopo* : Quanquam ergo hoc se ita habeat et desideremus omnes hæreticos a catholicis sacerdotibus vigore semper rationeque compesci. *Idem, in Pastoralibus, cap. 30* : Aliter admonendi sunt sapientes hujus sæculi, atque aliter hebetes; illos plerumque rationis argumenta, istos nonnunquam melius exempla convertunt. Illis nimirum prodest ut in suis allegationibus victi permaneant; istis vero aliquando sufficit, ut laudabilia aliorum (47) facta cognoscant. *Idem, Moraliu lib. xix* : A veritate avertentes rudium (48) ad fabulas convertunt; scripta Dei ubique reperta opponuntur oculis, sed hæc cognoscere homines dedignantur; pene nullus quærit scire quod credidit. *Idem Bonifacio* : Si ita. ut audieram, magnitudo

vestra intentione sollicita de animæ suæ vita cogitaret, nequaquam mihi de fide sua per epistolas, sed per semetipsam posceret respondere, ut et vos de nostra ratione, et nos de vestra credulitate gauderemus. Nam nos, licet in omnibus causis, in his tamen præcipue quæ Dei sunt, ratione magis stringere homines quam potestate festinamus. *Nicolaus papa ad consulta* (49) *Bulgarorum, cap. 12* : De his qui christianitatis bonum suscipere renuunt, nihil aliud scribere possumus, nisi ad fidem rectam monitis et exhortationibus et ratione eos potius quam vi convincatis. *Isidorus, Sententiarum lib. ii, cap. 2* : Fides nequaquam vi extorquetur, sed ratione atque exemplis suadetur; quibus autem exigitur violenter, perseverare in eis non potest; exemplo, ut ait quidam, novellæ arboris, cujus si quis cacumen violenter depresserit (50), de novo cum laxatur, in id quod fuerat confestim revertitur. *Hilarius, De Trinitate, in lib. 12* : Oportet eos, qui Christum prædicant mundo, irreligiosis mundi imperfectisque doctrinis per scientiam sapientis omnipotentis contraire, juxta dictum Apostoli : *Nostra enim arma non sunt carnalia, sed potentia Deo ad destructionem munitionum, rationes destruentia et omnem altitudinem elevatam adversus cognitionem Dei* (II Cor. x, 4). Fidem non nudam apostolis (51) atque inopem rationis reliquit; quæ quamvis potentissima ad salutem sit, tamen, nisi per doctrinam instruat, habebit quidem inter adversa tutum diffugiendi recessum, non etiam retinebit constantem obtinendi securitatem, eritque, ut infirmioribus sunt post fugam castra, non etiam, ut castra habentibus, adest interrita fortitudo. Contendendæ ergo sunt insolentes adversus Deum disputationes, et destruenda rationum fallacium munimenta, et elevata ad impietatem ingenia contenda, nec carnalibus armis, sed spiritualibus, nec terrena doctrina, sed cœlesti sapientia, ut quanta rerum divinarum humanarumque discretio est, tanta ultra terrena studia ratio cœlestis excedat. *Hieronymus in Epistola ad Galatas, lib. i*, laudans sanctam Marcellam : Scio equidem ardorem ejus, scio fidem, quam flammam habeat in pectore, superare sexum, oblivisci homines, et divinorum voluminum tympano concrepante rubrum hujus sæculi pelagus transfretare. Certe, cum Romæ essem, nunquam me tam festina vidit, ut non de Scripturis aliquid interrogaret; nec vero, more Pythagorico, quidquid responderem, rectum putabat, nec sine ratione præjudicata apud eam valebat auctoritas, sed examinabat omnia, et sagaci mente universa pensabat, ut me sentirem non tam discipulam habere quam judicem. *Augustinus, ad Valerium comitem*, judicans de nuptiis et concupiscentia : Quod licet fide robustissima irriseris, bonum est tamen,

(42) Hic locus deest apud Cous.

(43) *Mea — misit* desunt apud Cous.(44) Cous. : *civitate*. Cf. *Maür.* VIII, 870.(45) Cous. *vigilandum quod*.(46) Cous. : *fidem*.(47) Cous. : *eorum*.(48) Cous. : *judicium*.(49) Cous. : *concilia*.(50) Mon. : *impresserit*.(51) Cous. : *apostolus*.

ut noveris etiam defendendo adjuvare quod credimus. Et apostolus enim Petrus paratos nos esse præcipit ad satisfactionem omni poscenti nos rationem de fide et spe nostra. Et apostolus Paulus : *Sermo*, inquit, *vester sit in gratia sale conditus, ut sciatis quomodo oporteat vos unicuique respondere* (Col. iv, 6). *Idem in tractatu De misericordia* : Petite orando, quærite disputando, pulsate rogando. *Idem in secundo De doctrina Christiana* (III, p. 1, p. 38) : Restant ea quæ non ad corporis sensum, sed ad rationem pertinent, ubi disciplina regnat disputationis et numeri. Sed disputationis disciplina ad omnia genera quæstionum, quæ in sanctis libris (52) sunt, penetranda plurimum valet. Tantum ibi cavenda est libido rixandi, et puerilis quædam ostentatio decipiendi adversarium. Sunt enim multa, quæ appellantur sophismata, falsæ conclusiones rationum, et plerumque ita veras imitantes, ut non solum tardos, sed ingeniosos etiam minus attentos decipiant. Quod genus captiosarum conclusionum Scriptura, quantum existimo, detestatur illo loco ubi dictum est (*Eccli. xxxvii, 23*) : *Qui sophisticè loquitur, odibilis est. Beda in I Epistola apostoli Petri* (53) : *Dominum autem Christum sanctificale in cordibus vestris, parati semper ad satisfactionem omni poscenti rationem de ea quæ in vobis est spe, ut in eo quod detrahunt de vobis confundantur, qui calumniantur vestram bonam in Christo conversationem* (54) : duobus modis de spe et fide nostra rationem poscentibus reddere debemus, ut et justas spei ac fidei nostræ causas omnibus intimeamus, sive fideliter sive infideliter quærentibus, et ipsam fidei ac spei nostræ professionem illibatam semper teneamus etiam inter pressuras adversantium.

II.

Quod fides sit de non apparentibus tantum (55),
et contra.

Gregorius, homil. VII, lib. II in Evangelio : *Qui vidisti me, credidisti* : Cum Apostolus dicat : *Est enim fides sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium* (*Hebr. xi, 1*), profecto liquet quia fides illarum rerum argumentum est quæ apparere non possunt. Quæ enim sunt apparentia, fidem non habent, sed agnitionem; sed aliud vidit, aliud credidit. A mortali quippe homine Divinitas videri non potuit; hominem igitur vidit et Dominum confessus est dicens : *Dominus meus et Deus meus. Idem, Dialogorum lib. iv, cap. 8* : *Cum Paulus dicat : Est enim fides sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium, hoc veraciter dicitur credi, quod non valet videri; nam credi jam non potest quod videri potest. Huimo in Epistola Pauli ad Romanos* : Fides igitur est, qua

veraciter credimus id quod nequaquam videre valemus. Sin autem quod credimus jam videmus, fides non est habenda, sed cognitio. *Augustinus* de verbis Domini et quibusdam sententiis Pauli apostoli, *sermone LXXX* : *Justus ex fide vivit, quia credit quod non vidit; filii Dei sumus, et nondum apparuit quid erimus; quia nondum apparuit, ideo fides. Modo ergo fides, antequam appareat quod erimus; scimus quidem : cum apparuerit, similes ei erimus. Quare? quia videbimus eum sicut est. Apostolus dicit nos habere* (56) *Christum per fidem in cordibus nostris, modo per fidem, tunc per speciem; modo per fidem, quandiu in via* (57), *quandiu in peregrinatione; quandiu enim sumus in corpore, peregrinamur a Domino; per fidem enim ambulamus, non per speciem* (*II Cor. v, 6, 7*). Quid erit species? audi : ut sit Deus omnia in omnibus. Quidquid hic quærebatur, quidquid hic pro magno habebas, ipse tibi erit. Cum venerimus, tenebimus; et jam visio erit, non fides; et jam res erit, non species (58); amabimus videndo et tenendo. Ergo charitas perfecta erit, sicut ait Apostolus : *Fides, spes, charitas, tria hæc; major autem horum charitas* (*I Cor. xiii, 13*). Securi, illo adjuvante, perseverantes in eo dicamus : *Quis nos separabit a charitate Christi? tribulatio? an angustia? an gladius?* etc. (*Rom. viii, 35*). *Idem libro II De baptismo parvulorum* [X, 63] : *Quid enim magnum erat, vivendo non mori eos qui crederent, credere se non morituros? quanto est majus ita credere, ut se speret moriturus sine fine victurum? Denique hoc quibusdam in fine largietur, ut mortem istam repentina commutatione non sentiant, sed simul cum resurgentibus rapiantur obviam Christo, et sic semper cum Domino vivant. Et recte illis, quia non erunt jam posteri, qui propter hoc credant, non sperando quod non vident, sed amando quod vident; quæ nec fides omnino dicenda est, quandoquidem fides ita definita est : fides est sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium. Idem super Joannem, homil. : Et nunc dico vobis, priusquam fiat, ut, cum factum fuerit, credatis* (*Joan. xiv, 29*). Quid est hoc, cum magis credere homo habeat (59), antequam fiat id quod credendum est? hæc est enim laus fidei, si quod (60) creditur non videtur; nam quid magnum est, si id creditur quod videtur? secundum illam Domini sententiam, quando discipulum arguit dicens : *Quia vidisti, credidisti; beati qui non viderunt et crediderunt* (*Joan. xx, 29*). Nam ipsa fides ita est definita : est autem fides sperandarum substantia rerum quæ non videntur. Quapropter quid sibi vult, ut, cum factum fuerit, credatis? nam et ille cui dictum est : *Quia vidisti, credidisti, non hoc credidit quod vidit;*

(52) Mon. : litteris.

(53) Cous. : Pauli (*I Petr. iii, 15*).

(54) Hæc verba usque ad conversationem desunt apud Cous.

(55) Cous. : tamen.

(56) Cous. : dicit habitare.

(57) Cous. : vita.

(58) Cous. : spes.

(59) Cous. : credere habeo.

(60) Cous. : siquidem.

cernebat carnem et credebat Deum in carne latentem. Sed etsi dicuntur credi quæ videntur, sicut dicit unusquisque oculis suis se credidisse, non tamen ipsa est quæ in nobis ædificatur fides; sed ex rebus, quæ videntur, agitur in nobis, ut ea credantur quæ non videntur. *Idem*: Credituri non fide nova, sed aucta, aut certe, cum mortuus esset, defecta, cum resurrexisset, resecta. *Idem homil. XXXIX.* Quid promittit credentibus? cognoscetis veritatem. Non quia cognoverunt crediderunt, sed ut cognoscerent, crediderunt. Credimus ut cognoscamus, non cognoscimus ut credamus. Quid est enim fides, nisi credere quod non vides? fides ergo est, quod non vidisti credere; veritas, quod credidisti videre; veritas est, sed adhuc creditur, non videtur. *Idem lib. II quæst. evangel. : Justitia in eo revelatur ex fide in fidem (Rom. 1, 17).* Intelligentur quidem fides qua creduntur ea quæ non videntur; sed tamen est etiam fides rerum, quando non verbis, sed rebus ipsis præsentibus, creditur quod futurum est, cum jam per speciem manifestam se contemplandam præbebit sanctis Dei sapientia. De qua fide rerum lucisque ipsius præsentatæ forsitan Paulus dicit: *Justitia enim Dei in eo revelatur ex fide in fidem.* Dicit enim et alio loco: *Nos autem, revelata facie Dei gloriam speculantes, in eandem imaginem transformamur de gloria in gloriam (II Cor. III, 18).* Sicut enim dicit hic de gloria in gloriam, ita et ibi ex fide in fidem; de gloria scilicet Evangelii, quo nunc credentes illuminantur, in gloriam manifestæ veritatis. *Haimo super Epistolam ad Ephesios (IV, 11) : Et ipse dedit quosdam quidem apostolos, etc.; donec occurramus omnes obviam Christo in resurrectione in veritatem fidei et agnitionem Filii Dei, id est, quousque unam fidem habeamus post resurrectionem et omnes æqualiter Deum cognoscamus.* In præsentem siquidem sæculo, sicut est diversitas scientiæ, ita et diversa fides, quia alius plus, alius minus de Deo intelligit, et secundum (61) quod intelligit et cognoscit, habet fidem. Post resurrectionem autem jam non erit diversitas fidei, quia, sicut omnes æqualiter Dominum videbunt, ita æqualiter fidem habebunt. *Boethius super topicam Ciceronis, lib. I : Argumentum est ratio, quæ rei dubiæ facit fidem (62).* Multa enim sunt quæ faciunt fidem; sed quia rationes non sunt, nec argumenta esse possunt, ut visus facit fidem his quæ videntur, sic quia ratio non est visus, nec argumentum esse potest.

III (63).

Quod agnitio non sit de non apparentibus, sed fides tantum (64), et contra.

Gregorius homil. VI, lib. II : In Evangelio profecto liquet, quia fides illarum rerum argumentum est quæ apparere non possunt; quæ enim apparentia sunt, fidem non habent, sed agnitionem. *Haimo*

(61) Cous. : simul.

(62) Argumentum — facit fidem desunt apud Cous.

(63) Hanc quæstionem Cous. quarto, quartam

in Epistola Pauli ad Rom. : Fides igitur est, quæ veraciter credimus id quod nequaquam videre volumus. Sin autem, quod credimus, id jam videmus, fides non est habenda, sed cognitio. Paulus in II ep. ad Corinth. : *Et nos credimus, propter quod et loquimur; scientes quoniam qui suscitavit Jesum, et nos cum Jesu suscitabit et constituet nobiscum (II Cor. IV, 13, 14).* Item : *Scimus enim quoniam, si terrestri domus nostra dissolvatur, generaliter habemus domum æternam in cælis (II Cor. V, 1).* *August. lib. I Retractationum : Quod dixi multum interesse utrum aliquid certa mentis ratione teneatur, quod scire dicimus, an fama vel litteris credendum posteris utiliter commendetur. Et paulo post : Quod scimus igitur, rationi debemus, quod credimus, auctoritati : non sic accipiendum est, ut in sermone usitatio vereamur nos dicere scire quod idoneis testibus credimus; proprie quippe cum loquimur, id solum scire dicimus quod mentis firma ratione comprehendimus. Cum vero loquimur verbis consuetudini aptioribus, non dubitemus dicere scire nos et quod percipimus nostri corporis sensibus et quod fide dignis credimus testibus.* *Idem ad Paulinum : Satis est ut inter videre et credere hoc distare dicamus, quod præsentia videntur, creduntur absentia.* Item : *Constat igitur nostra scientia ex visis rebus et creditis.* Item : *Non autem immerito scire nos dicimus non solum ea quæ vidimus (65) vel videmus, verum et quæ idoneis commoti testimoniis credimus.*

IV.

Quod sit credendum in Deum solum, et contra.

Augustinus ad neophytos, homil. III : Quod autem interrogavimus : credis sanctam Ecclesiam? non eo modo interrogavimus, ut, quomodo in Deum creditur, sic et in Ecclesiam sanctam. Non ergo diximus, ut in Ecclesiam quasi in Deum crederetis. *Idem super Joannem, hom. XXIX : Dominus ait : Ut credatis in eum quem ille misit, ut in eum, non ut ei; dæmones credebant ei, et non credebant in eum. Credimus Paulo, sed non in Paulum; Petro, sed non in Petrum. Credenti in eum, qui justificat impium, [deputatur fides ejus ad justitiam]. Quid est credere in eum? credendo amare, credendo diligere, credendo in eum ire et ejus membris incorporari. Ipsa est fides, quam definit plenissime Apostolus dicens : Sed fides, quæ per dilectionem operatur (Gal. V, 6).* *Hieronymus in epist. Pauli ad Eph. sive Augustin. De baptismo parvulorum, lib. I : Credenti in eum qui justificat impium Prov. XVII.* Quisquis ergo fuerit ausus dicere : Justifico te; consequens est, ut dicat etiam : Crede in me; quod nemo sanctorum recte dicere potuit, nisi Sanctus sanctorum : credite in Deum et in me credite. *Idem in epistolam Joannis, serm. X : Quid poterant plus credere dæmones quam ut dicerent : Scimus quia sis Filius Dei? (Marc. I, 24.) Quod tertio loco posuit.*

(64) Cous. : tamen.

(65) Cous. : videntur.

dixerunt dæmones, hoc dixit et Petrus : *Tu es Christus, Filius Dei vivi*; et audit a Domino : *Beatus es, Simon Barjona etc.*, (*Joan. vi.*) Hoc dicebant dæmones, ut Christus ab eis recederet, nam dixerunt : *Quid venisti ante tempus torquere nos?* (*Matth. viii, 29.*) *Item* : Cum dilectione fides Christiani, sine dilectione fides dæmonis. Qui autem non eredunt, pejores sunt quam dæmones et tardiores. Quisquis (66) non vult credere in Christum, adhuc nec dæmonem imitatur; jam credit in Christo, sed odit Christum; habet confessionem fidei in timore pœnæ, non in amore coronæ; nam et illi puniri timebant. *Symbolum Nicænum* a occxviii Patribus constitutum, sicut Romæ habetur (67) post altare Sancti Pauli in tabula argentea ligno superposita, quam Leo tertius fecit componi ad cautelam fidei catholicæ, sicut ibidem in eadem tabula subjunctum est : « Credo in unum Deum Patrem omnipotentem, factorem cœli et terræ, visibilibus omnium et invisibilibus; et in unum Dominum Jesum Christum, Filium Dei unigenitum, qui ex Patre natus est ante omnia sæcula; lumen de lumine, Deum verum de Deo vero, natum non factum, consubstantialem Patri, per quem omnia facta sunt; propter nos homines et propter nostram salutem, descendente de cœlo, et incarnatum de Spiritu sancto et Maria virgine et humanatum, crucifixumque pro nobis sub Pontio Pilato, et passum et sepultum, et resurgente tertia die secundum Scripturas, et ascendente in cœlum et sedente ad dextram Patris, et iterum venturum cum gloria judicare vivos et mortuos, cujus regni non erit finis; et in Spiritum sanctum, Dominum et vivificantem, ex Patre procedentem, cum Patre et Filio coadorandum et conglorificandum, qui locutus est per prophetas; in unam sanctam, Catholicam et apostolicam Ecclesiam. Confiteor unum baptismum in remissionem peccatorum. Spero resurrectionem mortuorum et vitam venturi sæculi. Amen. » Leo indignus tertius episcopus pro amore et cautela orthodoxæ fidei fecit. *Ambrosius De sacramentis, sermone primo* : Credit etiam catechumenus in cruce Domini Jesu, qua et ipse signatur. *Idem sermone II* : Interrogatus es : Credis in Deum Patrem omnipotentem? Dixisti credo; et mersisti (68). Iterum interrogatus es : Credis in Dominum nostrum Jesum Christum, et in crucem ejus? Dixisti credo. *Idem in libro De mysteriis* : Constringeris ut credas in Filium sicut et in Patrem, similiter in Spiritum sanctum; hoc solo excepto quod in cruce solius Domini Jesu fateris tibi esse credendum. *Hieronymus ad Paulam et Eustochium, in expositione Pauli ad Philemonem* : Credidit populus Domino et Moysi servo ejus; una atque eadem credulitas in

A Moysen referetur et Deum, cum populus, qui credebatur in Domino, æque credidisse scribatur in servum. Hoc autem non solum in Moysi, sed in omnibus sanctis est, et quicumque credit Deo, aliter fidem ejus recipere nequeat, nisi credat et in sanctos ejus. Quod autem dico tale est, nisi prius crediderit de sanctis ejus vera esse quæ scripta sunt; item non valebit adduci ad fidem Veteris Testamenti, nisi quæcumque de patriarchis et prophetis et aliis insignibus viris narrat historia, comprobatur, ut ex fide legis ad fidem veniat Evangelii, et justitia Dei in illo reveletur ex fide in fidem. *Idem In disputatione Luciferiani et Orthodoxi* : Luciferianus dixit : Sed laico ideo (69) ignoscendum est, quia Ecclesiam Dei putans simpliciter accessit, et juxta fidem suam credens baptizatus est. Orthodoxus dixit : Novam rem asseris, ut Christianus quisquam factus sit ab eo qui Christianus non est. Accedens ad Arianos, in qua fide baptizatus est? nempe in eam quam habebant Ariani. Aut si jam ipse bene credebatur et sciens ab hæreticis baptizatus est, erroris veniam non meretur. *Item* : Præterea cum solemnem sit in lavacro post Trinitatis confessionem interrogare : Credis in sanctam Ecclesiam? credis remissionem peccatorum? in quam Ecclesiam credidisse eum dicis? In Arianorum? sed non habent in nostram? (70) Sed extra hanc baptizatus non potuit in eam credere, quam nescivit.

V.

Quod non sit Deus singularis, et contra.

C *Athanasius in Symbolo fidei* : Et tamen non tres dei, sed unus est Deus. *Augustinus, Quæst. veteris et novæ legis, cap. LIX* : Unus quidem est, sed non singularis; habet ex æternis in mysterio alterum, qui sit cum altero. *Idem* : Deus Pater in se habet alterum cum altero, sicut dixi. *Ambrosius, De fide, ad Gratianum imperatorem* : Quod unius est substantiæ, separari non potest, etsi (71) non sit singularitatis sed unitatis. Singularitas ad personam pertinet, unitas ad naturam. *Hilarius, De Trinitate, libr. IV* : Et dixit Deus : *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* (*Gen. 1*). Sustulit singularis intelligentiam professione consortii; consortium autem esse aliquis (72) solitario ipsi sibi non potest; neque rursus recipit solitarii similitudo faciamus. *Item* : Solitario convenit faciamus et meam (73), non solitario vero faciamus et nostram. *Item* [*Hil. opp. p. 847*] : De rubo apparuit Dei angelus Deus, non ideo Deus quia angelus Dei est; neque rursus angelus Dei non idcirco quia Deus est. Sed significata personarum distinctione ac manifesta sacramentorum cœlestium dispensatione, non solitarium decuit Deum opinandum. *Hormisdas papa ad Justinum imperatorem* : Servemus propria

(66) Monac. : *nescio qui.*(67) Cous. : *ex symbolo fidei quod Romæ habetur, etc.*(68) Cous. : *meruisti.*(69) Cous. : *viro.*

(70) Cous. om. in.

(71) Cous. : *nisi.*(72) Mon. : *aliquid.*(73) Cous. : *meum.*

unicuique personæ, ut nec personis divinitatis singularitas denegetur, nec ad essentiam hoc quod proprium nominum est transferatur. *Gregorius Leandro episcopo*. Reprehensibile esse nullatenus potest infantem in baptisate vel ter vel semel mergere, quando et in tribus mersionibus personarum trinitas et in una potest divinitatis singularitas designari. *Isidorus Etymologiarum lib. VII, cap. IV*: Trinitas in relativis personarum nominibus est; deitas vero non triplicatur, sed in singularitate est; quia, si triplicetur, deorum inducimus pluralitatem. Nomen autem deorum in angelis et in sanctis hominibus ideo pluraliter dicitur, quod non sunt merito æquales; de quibus Psalmus: *Ego dixi: Dii estis (Psal. lxxxv)*. De Patre autem et Filio et Spiritu sancto, propter unam et æqualem divinitatem, non nomen deorum sed Dei esse ostenditur.

VI.

Quod sit Deus tripartitus, et contra.

Augustinus in Enchirid. cap. IX: Satis est Christiano rerum creaturarum causam non nisi credere de bonitate (74) Creatoris qui est Deus unus; nihilque esse naturam, quæ non aut ipse sit aut ab ipso, eumque tripartitum, Patrem scilicet et Filium et Spiritum sanctum. *Idem De Trinitate, libr. VII, cap. VII*: Non quoniam Deus Trinitas, ideo triplex putandus est; alioquin minor esset in singulis quam in tribus pariter.

VII.

Quod in trinitate non sint dicendi plures æterni, et contra.

Athanasius in Symbolo fidei: Et tamen non tres dii (75), sed unus Deus est. *Item*: Sed totæ tres personæ coæternæ sibi sunt et coæquales. *Augustinus in libro V contra hæreses*: Pater pater est, Filius filius est; et ille nunquam non Pater fuit, et iste nunquam non Filius fuit; amho æterni nec cœperunt esse nec desistunt. *Item*: Ignis et splendor temporales sunt, Pater autem et Filius æterni sunt. Dualitas in prole (76), unitas est in deitate. *Idem, in libro De agone Christiano*: Credimus ergo in Patrem et Filium et Spiritum sanctum. Hæc æterna sunt et incommutabilia, id est unus Deus unius substantiæ, Trinitas æterna; Deus, ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia.

VIII.

Quod non sit multitudo rerum in trinitate, vel quomodo non sit trinitas (77) aliquid lotum, et contra.

Ex libro Sententiarum Prosperi, cap. CCXXXVIII: In Trinitate divina tanta est substantiæ unitas, ut æqualitatem teneat, pluralitatem non recipiat. In hac quoque Trinitate cum dicimus personam Patris, non aliud dicimus quam substantiam Patris quia persona Patris non aliud est quam ipse

(74) Cous. : bonitatem.

(75) Cous. : æterni.

(76) Cous. : qualitas in Patre.

(77) In Mon. deest. Trinitas.

A Pater. Ad se quippe dicitur persona, non ad Filium vel ad Spiritum sanctum, sicut Deus et similia. Hoc enim (78) solum nomen est, quod cum dicitur de singulis, ad se pluraliter, non singulariter accipitur in summa; dicimus namque: Pater est persona et Filius est persona et Spiritus sanctus est persona. Pater tamen et Filius et Spiritus sanctus non sunt una persona, sed tres personæ. Unde cum dicimus tres personas unam essentiam, neque ut genus de speciebus neque ut speciem de individuis prædicamus. Videtur posse dici ut tres homines una natura, sed plus sunt duo homines quam unus. Sed non est major essentia Pater et Filius quam solus Pater aut solus Filius. Item non tantum est unus homo quantum tres homines simul, et plus aliquid sunt duo homines quam unus homo. At in Deo non est ita; non enim est major ex essentia Pater, et Filius simul quam solus Pater aut solus Filius, sed tres simul personæ æquales sunt singulis (79). *Ex epistola sanctorum Augustini et Alypii ad Marimum, medicum Thenitanum*: Hæc Trinitas unius ejusdemque naturæ atque substantiæ non minor in singulis quam in omnibus, nec major in omnibus quam in singulis; sed in solo Patre vel in solo Filio tanta est quanta in Patre simul et Filio, et tanta in Spiritu sancto quanta simul in Patre et Filio. *Augustinus super Joannem, homilia XXXVII*: Tres personæ, sed non tres dii. Est ibi aliquid ineffabile quod verbis explicari non possit, ut et numerus sit, et numerus non sit, sed tres. Quid tres? deficit numerus; ita Deus nec recedit a numero nec capitur numero, quia tres sunt, tanquam inest numerus. Si quæris: Quid tres? non est numerus; unde dictum est: *Magnus Deus noster et magna virtus ejus*, etc. Ubi cogitare cœperis, incipis numerare; ubi numerabis, quid numeraveris non potes respondere. Quid sunt isti tres? Pater et Filius et Spiritus sanctus; non tres dii, non tres omnipotentes, non tres creatores. Hoc solum numerum insinuat, quod ad invicem sunt, non quod ad se sunt; Pater ad se est Deus, ad se est omnipotens, non ad se est Pater, sed ad Filium; non est quod dicamus tres, nisi Patrem et Filium et Spiritum sanctum. *Idem libro Questionum ad Orosium*: Sicut non dicimus tres deos, nec tres essentias, ita nec tres sapientias, nec tres spiritus. Si Pater sit sapientia et Filius sapientia, et Spiritus sanctus sapientia, non tamen tres sapientiæ, sed una, nec tres spiritus, sed unus, nec tres essentiæ, sed una, quia hoc est illi esse, quod sapientiæ esse vel spiritui esse (80). *Boetius De Trinitate*, loquens de simplicitate divinæ substantiæ: Quod non est, inquit, hoc atque hoc, sed tamen hoc est; illud vere est id quod est, et hoc fortissimum est, quod nullo nititur. Quocirca hoc est vere unum, in quo nullus

(78) Cous. : ut.

(79) Cous. : singularæ.

(80) Mon. : spiritum. Apud Cous. hic locus omnino deest.

numerus, nullum in eo aliud præter id quod est. Neque enim fieri subjectum potest; forma enim est, formæ vero subjectæ esse non possunt. *Item*: Nulla igitur in eo diversitas, nulla ex diversitate pluralitas, nulla ex accidentibus multitudo, atque ideo nec numerus. *Item*: Ubi vero nulla est differentia, nulla est omnino pluralitas; quare nec numerus; igitur unitas tantum. *Item*: Numerus enim duplex est; unus quidem quo numeramus, alter vero qui innumerabilibus rebus constat. *Item*: Ergo in numero, quo numeramus, repetitio unitatum facit pluralitatem; in rerum vero numero non facit pluralitatem unitatum repetitio, velut si de eodem dicamus gladius unus, mucro unus, ensis unus, repetitio quædam est ejusdem, non numeratio diversorum, velut si dicamus sol, sol, sol. Non igitur si (81) de Patre et Filio et Spiritu sancto tertio prædicatur Deus, ideo trina prædicatio (82) numerum facit. *Item*: Non vero ita dicitur Pater et Filius et Spiritus sanctus, quasi multivocum quoddam; nam mucro et ensis et ipse est et idem; Pater vero ac Filius et Spiritus sanctus idem quidem est, non vero ipse; in qua re paulisper considerandum est, requirentibus enim ipse est Pater qui Filius, minime inquit; rursus idem alter qui alter negatur; non est igitur inter eos in re omni indifferencia; quare subintrat numerus quem ex subjectorum diversitate confici superius explanatum est. *Item*: De forma ejus superius demonstratum est quod (83) is sit forma et unum vere, nec ulla (84) pluralitas. *Item*: Quare secundum rei alicujus in eo quod ipsa est proprietatem non faciunt prædicationem, nihil alternare vel mutare queunt, nullamque omnino variare essentiam. Quocirca si Pater ac Filius ad aliquid dicuntur, nihilque aliud, ut dictum est, differunt nisi sola relatione; relatio vero non prædicatur ad id de quo prædicatur, quasi ipsa sit, sed secundum rem, de qua dicitur, non facit alteritatem rei, de qua dicitur. Sed si dici potest, quo quidem modo id quod vix intelligi potuit, interpretatum est personarum. *Item*: Pater Deus et Filius Deus et Spiritus sanctus Deus. Deus vero nullas habet differentias, quibus differat a Deo; a nullo eorum differt. Differentiæ vero ubi absunt, abest pluralitas; ubi abest pluralitas, adest unitas. *Item*: Tunc igitur idonee constituta est unitas (85). Sed quia nulla relatio ad se ipsam referri potest, facta quidem est trinitatis numerositas in eo quod est prædicatio relationis, servata vero unitas in eo quod est indifferentia vel substantiæ vel operationis vel omnino ejus quæ secundum se dicitur prædicationis. Ita igitur substantia continet unitatem, relatio multiplicat trinitatem; nam idem Pater qui Filius non est, nec idem utique (86) qui Spiritus sanctus, idem tamen Deus est et Pater et Filius et

A Spiritus sanctus; idem justus, idem bonus, idem magnus, idem omnia quæ secundum se potuerunt prædicari. Sane sciendum est non semper talem esse prædicativam relationem, ut semper ad differens prædicetur; nam æquale æquali æquale est, et simile simili simile est, et idem ei quod est idem idem est; et similis est relatio in trinitate Patris ad Filium, et utriusque ad Spiritum sanctum, sed ejus quod est idem ad id quod est idem. Quod si id in cunctis aliis rebus non potest inveniri, hoc facit cognata caducis rebus alteritas. *Athanasius De Trinitate, lib. VI, cap. II*: Maledictus qui secundum tres personas diversas substantias in his confitetur, fiat, fiat. *Item*: Maledictus qui propter tria nomina personarum tres deos aut tres substantias aut tres spiritus confitetur, fiat, fiat. *Hieronymus in epistola de explanatione fidei ad Damasum papam*: Confundentes Arium unam eandemque dicimus trinitatis substantiam. Item impietatem Sabellii declinantes tres personas expressas sub proprietate distinguimus. *Item*: Non enim nomina tantummodo, sed etiam nominum proprietates, id est personas, vel, ut Græci expriment, hypostasis, hoc est subsistentias conlitemur. Itaque substantia unum sunt, personis ac nominibus distinguuntur. *Genadius De orthodoxa fide*: Homousion ergo, id est coessentialis in divinitate Patri Filiius. Homousion Patri et Filio Spiritus sanctus (87). *Hieron. contra Arianos ad Damasum de novo nomine trium hypostasium*: Interrogemus quid hypostasis posse arbitrentur intelligi. Tres personas subsistentes aiunt; respondemus nos ita credere. Non sufficit sensus, ipsum nomen efflagitant, quia nescio, quid veneni in syllabis latet. Si quis autem, hypostasim usian intelligens, non in tribus personis unam hypostasim dicit, alienus a Christo est. *Item*: Tota sæcularium litterarum schola nihil aliud hypostasim nisi usian novit. Et quis unquam, rogo, ore sacrilego tres substantias prædicabit? Una est enim sola Dei natura. Quisquis tria esse, hoc est tres hypostases dicit, tres naturas conatur asserere. Et si ita est, cur ab Ario parietibus separamur, perfidia copulati? Sufficit nobis dicere unam substantiam tres personas perfectas, coæquales, coæternas. Non bonæ suspicionis est, cum in eodem sensu verba dissentiant; aut si rectum putatis tres hypostases cum interpretationibus suis debere nos dicere, non negamus. Sed mihi credite, venenum sub melle latet; transfiguratur se angelus Satanæ in angelum lucis. *Hilarius super psalm. CXXIX, De profundis*: Quisquis ita volet credere, ut corporalis Deus sit, quia ad imaginem ejus homo factus est, compositum Deum esse statuet. Quidquid autem compositum est, necesse est, ut non fuerit ab æterno (88), quia compositio habet initium, quo

(81) Cous. om. si.

(82) Cous. : numeratio.

(83) Cous. : quoniam.

(84) Cous. : ultra.

(85) « Tunc — unitas » desunt apud Cous.

(86) Cous. : uterque.

(87) Hic locus desit apud Cous.

(88) Cous. : æternum.

corporatur, ut maneat. *Gennadius De orthodoxa fide*: Omousion ergo est coessentialis in divinitate Patri Filius; omousion Patri et Filio Spiritus sanctus. *Isidorus, Etymolog. lib. VI, cap. IV*: Trinitas appellata est quod fiat totum unum ex quibusdam tribus quasi trinitas. *Item*: In hac Trinitate alia appellativa nomina, alia propria sunt. Propria sunt essentialia, ut Deus et Dominus omnipotens, immutabilis, immortalis; et inde propria, quia ipsam significant substantiam, quæ unum (89) sunt. Appellativa vero: Pater et Filius et Spiritus sanctus et procedens; eadem et relativa. *Orig. super epist. Pauli ad Rom. (x, 15) libro VIII*: Quam beati pedes evangelizantium bona. Quæ sint bona, quæ bonis addidit, requiramus. Unum et verum bonum, quia in Patre et Filio et Spiritu sancto est, bona nominavit (90). *Augustinus in libr. I De doctrina Christiana*: Res aliæ sunt quibus fruendum est, aliæ quibus utendum. Illæ, quibus fruendum est, nos beatos faciunt; istis, quibus utendum est, tendentes ad beatitudinem adjuvamus (91). Frui est inhærere amore alicui rei propter se ipsam; uti autem, quod in usum venerit ad id quod amas obtinendum referre, si tamen amandum est. Nam usus illicitus abusus potius vel abusio nominanda est. Si redire in patriam volumus, ubi beati esse possumus, utendum est mundo, non fruendum, ut invisibilia Dei per ea quæ facta sunt intellecta conspiciantur. Res igitur quibus fruendum est, Pater et Filius et Spiritus sanctus, eademque Trinitas summa una quidem (92) res est, communisque omnibus fruentibus ea, si tamen res et non rerum omnium causa sit, si tamen et causa. *Idem lib. VII De Trinitate, cap. IV*: Et dum intelligatur saltem in ænigmate quod dicitur, placuit ita dici, ut diceretur aliquid, cum quæreretur quid tria sint, quæ tria esse fides vera pronuntiat, cum et Patrem non dicit esse Filium, et Spiritum sanctum, quod est donum Dei, Patrem dicit esse nec Filium. *Item*: Cum conaretur humana inopia loquendo proferre ad hominum sensus, quod tenet de Domino Deo, timuit dicere tres essentias, ne intelligeretur in illa summa æqualitate ulla diversitas. Rursus non esse tria quædam non poterat dicere, quod Sabellius, quia in hæresim lapsus, dixit. *Item*: Loquendi causa de ineffabilibus, ut fari aliquo possemus modo, quod effari nullo modo possumus, dictum est a nostris Græcis una essentia tres substantiæ (93), a Latinis una essentia vel substantia tres personæ, quia, sicut jam diximus, non aliter in sermone Latino essentia quam substantia solet intelligi. *Item*: Quod de personis secundum nostram, hoc est de substantiis secundum Græcorum consuetudinem. Sic enim illi dicunt tres substantias unam essentiam, quemad-

modum nos dicimus tres personas unam essentiam vel substantiam. *Idem libr. V de Trin. cap. VIII*: Quapropter illud præcipue teneamus, quidquid ad se dicitur divina sublimitas, substantialiter dici; quod autem ad aliquid non substantialiter, sed relative, tantamque vim esse ejusdem substantiæ in Patre et Filio et Spiritu sancto, ut quidquid de singulis ad se ipsos dicitur, non pluraliter in summa, sed singulariter accipiatur. *Item*: Quidquid ergo ad se ipsum dicitur Deus, et de singulis personaliter dicitur, et simul de ipsa Trinitate non pluraliter, sed singulariter dicitur. *Idem libr. VII, cap. VII*: Pater ad se dicitur persona, non ad Filium vel ad Spiritum sanctum. *Idem De concordia evangelistarum*: Hæc sententia, quod Filius doctrina Patris est, dissolvit Sabellii hæresim, qui ausus est dicere Patrem et Filium duo nomina esse, sed unam rem. Alicujus est enim doctrina Filii, si sua non est. *Idem in expositione ad papam Laurentium*: Quomodo ignis cœlestis generat ex se ipso splendorem lucis et producit vaporem, et cum sint tria in rebus, unum sint in substantia, ita Trinitas est una (94) majestas. *Hieronymus in psalm. LXXXVI*: Fundamenta ejus in montibus sanctis, sive Dei, sive certe Ecclesiæ. Quæ sunt autem fundamenta nisi Pater et Filius et Spiritus sanctus? Loquitur Paulus: Quasi sapiens architectus fundamentum posui (1 Cor. iii), hoc est fidem Trinitatis. *Et alio loco*: Expectabant enim civitatem habentem fundamenta, cujus artifex et conditor Deus (Hebr. xi). Quos possumus dicere montes? Apostolos; in illis erant fundamenta, ubi primum posita est fides Ecclesiæ. *Idem*: De tribus virtutibus David in psalmo tres spiritus postulat dicens (Psal. l, 12): Spiritu principali confirma me; spiritum rectum innova in visceribus meis; spiritum sanctum tuum ne auferas a me. Qui sunt isti tres spiritus? principalis spiritus Pater est; rectus spiritus Christus est; spiritus sanctus Spiritus sanctus est. *Idem in psalmo l*: Spiritum rectum ad vivendum et discernendum sicut antea rectus fuit in me. *Item*: Tu qui legis sanctam Scripturam, hic Trinitatem summam intellige; Spiritum sanctum, hoc est spiritum prophetiæ; spiritum principalem, Patrem; spiritum rectum, Filium; spiritum sanctum, ipsum Spiritum sanctum.

IX.

Quod non sit Deus (95) substantia, et contra.

Boetius de Trinitate: Decem omnino prædicamenta traduntur, quæ de rebus omnibus universaliter prædicantur, id est, substantia, qualitas, quantitas, etc. *Item* de Deo: substantia in illo non est substantia, sed ultra substantiam; item qualitas, etc... quæ evenire queunt. Nam, cum dicimus Deus, substantiam quidem significare videmur, sed eam

(89) Cons.: *idem pro quæ unum.*

(90) Hic locus apud Cous. in fine hujus quæstionis legitur.

(91) Cous.: *vivamus.*

(92) Cous.: *quædam.*

(93) Cous.: *substantias.*

(94) Cous. omittit *una.*

(95) Apud Cous. deest *Deus.*

quæ sit ultra substantiam; cum vero justus, qualitate quidem, sed non accidentalem, sed eam quæ sit substantia ultra substantiam. Neque enim aliud est quod est, aliud quod justus est, sed idem est esse Deo quod justum. Item, cum dicitur magnus vel maximus, quantitatem quidem significare videmur, sed eam quæ sit ipsa substantia talis, qualem esse diximus ultra substantiam. *Idem in secundo topicorum*: Substantia est quod omnibus accidentibus possit esse subjectum; albedo autem nullis accidentibus subjecta esse potest; albedo igitur substantia non est. *Augustinus in VII lib. De Trinitate, cap. IV*: Nam si hoc est Deo esse quod subsistere, ita non erunt dicendæ tres substantiæ, ut non dicantur tres essentiæ; quinadmodum, quia hoc est Deo esse quod sapere, sicut non essentias tres, ita non tres sapientias dicimus. Sic enim quia hoc illi est esse Deum quod esse, tam tres essentias quam tres deos dici fas non est; si autem aliud est Deo esse, aliud subsistere, sicut aliud est Deo esse, aliud Patrem esse vel Dominum esse; quod enim est, ad se dicitur, Pater autem ad Filium, et Dominus ad servientem creaturam; relative ergo subsistit, sicut relative gignit et relative dominatur. Ita jam substantia non erit substantia, quia relativum erit; sicut enim ab eo quod est esse appellatur essentia, ita ab eo quod est subsistere substantiam dicimus. Absurdum est autem ut substantia relative dicatur; omnis enim res ad se ipsam subsistit; quanto magis Deus? Si tamen dignum est, ut Deus dicatur subsistere, de his rebus recte intelligitur, in quibus subjectis sunt ea quæ in aliquo subjecto (96) esse dicuntur, sicut color in corpore. *Item*: Res mutabiles neque simplices proprie dicuntur substantiæ. Nefas est autem dicere, ut subsistat et subsit Deus bonitati suæ, atque illa bonitas non substantia sit, vel potius essentia, neque ipse Deus sit bonitas sua, sed in illo sit tanquam in subjecto. Unde manifestum est Deum abusive substantiam vocari, ut nomine usitatore intelligatur essentia. Est enim vere solus, quia incommutabilis est, idque suum nomen esse Moysi nuntiavit, cum ait (*Exod. III, 14*): *Ego sum qui sum; et dices ad eos: Qui est misit me ad vos*. Sed tamen, sive essentia dicatur quod proprie dicitur, sive substantia quod abusive, utrumque ad se dicitur, non relative. Unde hoc est Deo esse quod subsistere; et ideo summa essentia trinitas, una etiam substantia. *Item, in eadem cap. ejusd. lib.*: Loquendi causa de ineffabilibus, ut fari aliquo modo possemus quod effari nullo modo possumus, dictum est a nostris Græcis una essentia tres substantiæ (97); a Latinis una essentia vel substantia tres personæ; quia, sicut jam diximus, non aliter in sermone Latino essentia quam substantia solet intelligi. Quod enim de personis secundum nostram, hoc de sub-

stantiis secundum Græcorum consuetudinem. Sic enim dicunt illi tres substantias unam essentiam, quemadmodum nos dicimus tres personas unam essentiam vel substantiam. *Item, lib. V*: Sic intelligamus Deum, quantum possumus, sine qualitate bonum, sine quantitate magnum, sine indigentia creatorem, sine situ præsentem, sine habitu omnia continentem, sine loco ubique totum, sine tempore sempiternum, sine ulla sui mutatione mutabilia facientem, nihilque patientem. Quisquis Deum ita cogitat, etsi nondum omnino potest invenire quid sit, pie tamen cavet quantum potest aliquid de illo sentire, quod non sit; est tamen sine dubitatione substantia, vel, si melius hoc appellatur, essentia, quam Græci usiam vocant (98). *Hieronymus ad Damasum, De novo nomine trium hypostasium*: Interrogemus, quid hypostasis posse arbitrentur intelligi. Tres personas subsistentes aiunt; respondemus ita nos credere. Non sufficit sensus, ipsum nomen efflagitant, quia nescio quid veneni in syllabis latet. Si quis autem, hypostasim usiam intelligens, non in tribus personis unam hypostasim dicit, alienus a Christo est. *Item*: Tota sæcularium litterarum schola nihil aliud hypostasim nisi usiam novit. Et quis unquam, rogo, ore sacrilego tres substantias prædicabit? una est sola Dei natura. Quisquis tria, hoc est hypostases dicit, tres naturas conatur asserere. Et si ita est, cur ab Ario parietibus separamur, perfidia copulati? Sufficit nobis dicere unam substantiam (99) tres personas perfectas, æquales, coæternas. Non bonæ suspitionis est, cum in eodem sensu verba dissentiunt; aut si rectum putatis tres hypostases cum interpretationibus suis nos debere dicere, non negamus. Sed mihi credite, venenum sub melle latet; transfigurat se angelus Satanæ in angelum lucis. *Idem ad eundem*: Confundentes Arium unam eandemque dicimus Trinitatis substantia. Item impietatem Sabellii declinantes tres personas expressas sub proprietate distingui-mus. *Et post aliqua*: Non enim nomina tantummodo, sed etiam nominum proprietates, id est personas, vel, ut Græci expriment, hypostasis, hoc est subsistentias confitemur. *Item*: Itaque substantia unum sunt, personis (100) ac nominibus distinguuntur.

X.

Quod Deus inter omnia connumerandus sit, hoc est sit unum aliquid ex omnibus, et non.

Paulus in Epistola prima ad Corinthios (xv, 27): « Omnia enim subiecit sub pedibus ejus. Cum autem dicat: omnia subjecta sunt ei, sine dubio præter eum qui subiecit ei omnia. » *Amrosius De incarnatione Dominica*: Caveamus, ne et nostrum alicui dicatur: Si recte offeras, recte autem non divides, peccasti, quiesce; hoc est si nesciamus quæ propria divinitatis incarnationisque distinguere, si creato-

(96) Cous. : *subjecta*.(97) Cous. : *substantias*.(98) « *Quam — vocant* » desunt apud Cous.(99) Mon. : *essentiam*.(100) Cous. : *in personis*.

rem cum suis operibus conferamus, si auctorem temporum (1) dicamus cœpisse post tempora; neque enim potest fieri, ut, per quem sunt omnia, sit unus ex (2) omnibus. Nolo nobis credatur (3). Scriptura recitetur; non ego dico a me, quod in principio erat Verbum (Joan. 1), sed audio; non ego affingo, sed lego, quod omnes legimus, sed non omnes intelligimus; et cum legitur, audimus omnes: In principio erat Verbum, hoc est remaneat cœlum. Denique in principio fecit Deus cœlum et terram; aliud est fecit, aliud est erat; quod sit, incipit; quod erat, principium non accepit, sed prævenit. Remaneant et tempora, quia post cœlum tempora. Remaneant etiam angeli, etsi principium eorum non invenio, erat tamen, quando (4) non erant. Si ergo principium eorum invenire non possum, quod certum est habere principium, quomodo possumus invenire Verbi principium, a quo omne principium non solum creaturarum, sed etiam cogitationum nostrarum? Idem De fide ad Gratianum: Non enim inter omnia, sed super omnia Spiritus sanctus est. Item: Quod si non servit Spiritus, omnia autem serviunt, super omnia est Spiritus, quia non servit sicut omnia. Servire autem omnia liquet, sicut scriptum est: *Universa serviunt tibi (Psal. cxviii)*, dixit os Spiritus per Prophetam. Ergo cum universa serviunt, si non servit Spiritus, utique inter universa Spiritus sanctus non est. Item: Omnia per Filium Scriptura dicit esse quæ facta sunt. Cum autem factus (5) non doceatur Spiritus sanctus, utique nec inter (6) omnia probari potest. Item scriptum est (*I Cor. viii, 6*): *Nobis autem unus Deus Pater, ex quo omnia et nos per ipsum; et Dominius Jesus, per quem omnia et nos per ipsum*. Cum dicit: *Jesus per quem omnia*, ab omnibus utique excepit Dei Filium, qui excepit et Patrem. Itaque qui putant Spiritum inter omnia debere numerari, quia omnia legunt facta per ipsum, etiam Filium inter omnia adnumerandum putent, quia legunt ex Deo omnia.

XI.

Quod divinæ personæ ab invicem differunt, et contra.

Athanasius in symbolo fidei: Alia est persona Patris, alia Filii, alia Spiritus sancti. Item: Pater a nullo est factus nec creatus nec genitus; Filius a Patre solo est, non factus nec creatus, sed genitus; Spiritus sanctus a Patre et Filio, non factus nec genitus nec creatus, sed procedens. *Leo papa in sermone Pentecostes*: In Trinitate divina nihil dissimile, nihil impar est. *Ambrosius de fide ad Gratianum, lib. II*: Apostolus dicit imaginem Patris Christum esse. Arius dicit esse dissimilem, et vult, ut

(1) Mon. : ipsum

(2) Cous. : in.

(3) Cous. : credatis.

(4) Cous. : cum.

(5) Cous. : erectus.

(6) Cous. : nec ut inter.

A Pater dissimilem genuerit sui, quasi impotens qui generare sibi similem non potuerit. Item: Imago docet non esse dissimilem. *Augustinus, Quæstion. veteris et novæ legis cap. CXLVIII*: *Qui me videt, videt et Patrem*, quia una sunt natura Pater et Filius, hoc est in nullo discrepare alterum ab altero. Item cap. LVIII: Unum qui videt, videt tres, dum nihil differt alter ab altero. *Hilarius De Trinitate, lib. I*: Deus a Deo, ab ingenito unigenitus, alter ab altero nihil differens, quia vita viventis in vivo est. *Lib. IV*: Cum itaque legimus: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram (Gen. 1)*, quia sermo uterque ut non solitarium tantum, ita neque differentem significat, nobis quoque nec solitarius tantum nec diversus est confitendus; cognita (7) per id, quod nostram imaginem dicit, non imagines nostras, unius in utroque (8) proprietate naturæ.

XII.

Quod in Trinitate alter sit unus (9) cum altero, et contra.

Hymnus Ambrosianus ad tertiam: Nunc sancte nobis Spiritus, unus Patri cum Filio. *Hieronymus in Epistola ad Galatas, lib. II*: Qui cum secundum Deum unum sit ipse cum Patre, secundum mediatoris officium alius ab eo intelligitur (10). *Hilarius De Trinitate, lib. I*, de Patre loquens et Filio: Ut unum fide (11) nostra sit uterque non unus.

XIII.

Quod Deus Pater sit causa Filii, et contra.

Augustinus lib. I super Genesim, contra calumnias Manichæorum: Qui dicit: quare Deus fecit cœlum et terram? respondendum est illi, quia voluit; voluntas enim Dei causa est cœli et terræ, et ideo major quam cœlum et terra. Qui autem dicit: quare voluit? majus aliquid quærit quam est voluntas Dei; nihil autem majus inveniri potest. *Idem in libro Quæstionum LXXXIII, cap. XXX*: Qui quærit, quare Deus voluit mundum facere, causam quærit voluntatis Dei. Sed omnis causa efficiens est; omne autem efficiens majus est, quam quod efficitur; nihil autem majus voluntate Dei; non ergo ejus causa quærenda est. *Idem in lib. VII Confessionum*, loquens ad Deum: Nec cogaris invitus ad aliquid, quia voluntas tua non est major quam potentia; esset autem major, si te ipso tu ipse major esses. Item: Voluntas et potentia Dei Deus ipse est. *In libro Quæstionum LXXXIII, cap. VII*, de Filio Dei disserens ait: Deus omnium quæ sunt causa est. Quod autem omnium causa est, et sapientiæ suæ causa est, nec unquam Deus sine sapientia sua fuit. Qui igitur sempiternæ sapientiæ causa est

(7) « Cognita — natura » desunt apud Cous.

(8) Mon. : utriusque.

(9) Cous. : deest unus.

(10) Mon. : intellige.

(11) Mon. : fide.

sempiterna, nec tempore prior est quam sua sapientia.

XIV.

Quod sit Filius sine principio, et contra.

Hieronymus in psalmo CXIX: Tecum principium, Pater principium, sed et Filius principium. Principium enim non habet principium; si enim habuerit aliud principium, jam ipsum desinet esse principium. Quidquid ergo dederimus Patri, hoc denuo et Filio; si enim Pater in Filio et Filius in Patre, et omnia Patris Filii sunt et omnia Filii Patris sunt, et principium Patris principium Filii est. Ergo quod dicit, hoc est eo tempore quo patiebaris, dicebas (*Luc. XIII, 46*): *Pater, in manus tuas commendo spiritum meum*; et quasi de hominis loquebaris affectu, non quasi imbecillis rogabas. Tecum erat principium, tecum erat divinitas, sed propterea deprecabaris auxilium, ut accepto auxilio dares sanctis tuis et illi splenderent (12). *Item*: Secundum (13) hominem loquitur; si enim corpus hominis assumpsit, necesse est ut et hominis verba suscipiat. *Fulgentius in lib. De immensitate Filii Dei*: In principio erat Verbum; an forte, quia in principio erat aliquid, Filio existendi audebimus assignare principium, et ideo sine initio natus esse non creditur? absit! Ipse dixit (*Apoc. I, 8*): *Ego sum alpha et omega, initium et finis*; quia ipse inchoavit perficienda, ipse perfecit inchoata. Credimus igitur Dei Filium sine aliquo suæ nativitatibus (14) initio de Patris substantia genitum. *Joan. Chrysostomus super Epistolam Pauli ad Hebræos in sermone XII*: Melchisedech quomodo initium dierum neque finem habuerit; quomodo in illo non est narrata ejus genealogia, sic et Christus, ipsa natura rei, et sine initio et sine fine est. Sicut enim istius nescimus nec initium nec finem vitæ, quod non sit scriptum, sic etiam nescimus Filii vel initium vel (15) finem. *Item*: Intueris (16) sine initio Filium, non quia non habet causam ex qua sit; hoc enim impossibile est; habet namque Patrem; alioquin quomodo Filius? sed quia non habebat initium vitæ neque finem. *Idem in expositione symboli*, quæ sic incipit: *Universalis Ecclesia congaudet*. Istum unicum Dei Filium de substantia Patris natum et genitum profiteremur, et initium de Patre habere dicimus. *D Augustinus De Trinitate, lib. V, cap. XII*: Dicitur relative Pater, idemque relative dicitur principium; sed Pater ad Filium dicitur, principium ad omnia quæ ab ipso sunt. *Item*: Et principium dicitur Filius; cum enim diceretur ei: *Tu quis es?* respondit: *Principium qui et loquor vobis* (*I Joan. VIII, 25*). Creatorem quippe se ostendere voluit, cum dixerit se esse principium, sicut et Pater principium est creaturæ quia ab ipso sunt om-

nia. *Item*: Unum ergo principium ad creaturam dicitur Deus, non duo vel tria principia; ad se tamen invicem in Trinitate, si gignens ad id quod gignit principium est, Pater ad Filium principium est, quia gignit eum. Utrum autem et ad Spiritum principium sit Pater, quoniam dictum est: *de Patre (17) procedit*, non parva quæstio est. *Item post aliqua, in sequenti cap.*: Si et quod datur, principium habet eum a quo datur, fatendum est Patrem et Filium principium esse Spiritus sancti. *Item*: Cognosci quid ab illo procedat qui tamen a Filio procedit. Sed totius divinitatis, sive melius dicitur, deitatis principium Pater est. *Idem in lib. Quæstionum veteris et novæ legis, cap. LVIII*: Caput Spiritus sancti Filius, quia de ipso accepit, et sicut Pater misit Filium, ita et Filius misit Spiritum sanctum. *Item, cap. XXXIII*: Hoc est ad imaginem Dei factum esse hominem, ut, sicut ab uno Deo sunt omnia, ita ab uno homine omne genus humanum. Mulier de viro (18) facta est, ut per eam nativitas oriretur; Filius vero Dei ideo natus est, ut per ipsum fieret creatura. *Item, cap. XCIV*: Filium Dei perfectum de Deo natum nemo fidelium ambigit. Omnia enim divinitatis paternæ accepit nascendo de Deo Patre. Tunc ergo accepit nomen quod est super omne nomen, id est ut hoc dicatur quod Pater Deus; nam nihil apud eum futurum dicitur; omnia enim ante se habet; ideo ad hæc omnia creanda et restauranda natus est. Nam utique ordo et ratio hoc habet ut paterno nomine omne genu flectatur, hoc Pater donavit Filio propter ea quæ erat acturus; donavit autem, quando genuit. Sic enim illum genuit, ut in eodem honore esset, quo ipse Pater est. *Gennadius De orthodoxa fide ecclesiasticorum dogmatum, cap. I*: Credimus unum Deum esse Patrem et Filium et Spiritum sanctum; Filium eo quod habet Patrem; Spiritum sanctum eo quod sit ex Patre et Filio; Pater ergo principium deitatis, a quo Filius natus, sed ex Deo Patre et Deo Filio Deus procedens.

XV.

Quod Deus non genuit se, vel quod etiam secundum divinitatem Filius factus sive creatus dicatur; vel quod principatu quodam sive auctoritate præcedat Pater, et contra (19).

Augustinus in I De Trinitate: Qui putat hujus potentia Deum ut se ipsum ipse genuerit, eo plus errat quod non solum Deus ita non est, sed nec spiritualis creatura nec corporalis. Nulla enim res est omnino quæ se ipsum gignat. *Idem in libro Quæstionum veteris et nov. leg., cap. VII*: Deus perfectio est, et nullius eget. Quid ergo opus fuit Christo ut nasceretur? Deus Pater, cum ea quæ non erant voluisset existere, et majestatis suæ in hoc con-

(12) Cous.: ut illi splendeant.

(13) Cous.: Iterum per.

(14) Cous.: divinitatis.

(15) Cous.: nec. — nec.

(16) Cous.: Intueris.

(17) Cous.: Cum dictum est: principium sit: Pater de Patre procedit, etc.

(18) Cous.: eo.

(19) Cous.: vel quod principatu quodam sine auctoritate procedat Patris, et contra [?]

dignum opus sciret, prius de se Filium generavit, in quo ipso videretur, qui nihil ab eo distaret, ut magnitudini suæ congruus responderet effectus. Quid enim ultra posset facere, quam ut ex se alterum qui perfectus est generaret? hoc ergo perfectum opus est, quo non potest videri præstantius aliud. Deus enim ex quo sunt omnia, volens et de creatura prius Filium, quem in mysterio in se vel apud se habebat, generavit, per quem faceret quæ facta sunt, ut ostenderet creaturæ mysterium, quod latuit in illo ex æternis, sicut dicit Apostolus. *Item, cap. CLXVIII* : Deus omnipotens, cum magnitudine ac bonitate præstantior sit, magnum aliquid et maxime (20) bonum edere ex se atque exhibere debuerat. Sed si quid edidisset quod contra modum excellentiæ suæ foret, aut non potuisse amplius, quod in omnipotentem non cadit, aut noluisse, quod inbenignissimum esse videretur. Certe in summo Deo grande non fuerat fecisse, quod intra se positum vim plenæ summitatis non esset habiturum; supra se ergo nihil erat; nihil est enim quod Deum vincat. Infra se parum fuerat, quia minus maximo non congruebat. Simillimum itaque suum Filium creans edidit ex se quasi alterum se. *Item* : Qui ergo habuit Filium totis sibi similitudinis partibus congruentem, hoc est unicus unicum, beatus beatum, maximus maximum, sempiternus sempiternum, habuit itaque ante mundum creatæ sobolis principatum, de quo rebus oriundis impertiebat exemplum, ut gignentium germina suis respondere seminibus cogerentur. Nec sane aliter sinebat ordo legitimus quam ut Pater rerum futurus antea esse debuerit Pater proprius, hoc est proprii sui fetus. *Item* : Ex se id quod in se et secum semper habuit, eduxit et protulit; ut si lucem ex sole nasci dicam quod ab eo procedat, non utique quasi aliquando (21) sine luce sol aut esse non possit aut fuerit. *Idem in lib. V hæres.* : Hermes, qui latine Mercurius dicitur, scripsit librum qui Logos Teleos appellatur, id est Verbum Perfectum. Magnum nomen libri ejus, quia magus est de quo scriptus est. Audiamus quid loquatur de Verbo perfecto. Dominus, inquit, etiam omnium factorum deorum secundum fecit dominum; hunc fecit primum et solum et verum. Bonus autem ei visus est et plenissimus omnium bonorum. Quantum plenissimus sit, evangelista dicit : *De plenitudine ejus omnes accipimus (Joan. 1)* lætatus est valde et dilexit tanquam unigenitum suum, quem primo factum dixit, unigenitum suum appellavit postea. *Item alio loco dixit* : Filius benedicti Dei atque bonæ voluntatis. Quærebatur, pagane, conjugem Dei? audi Mercurium : Conjugem Dei quæris? conjux Dei bona voluntas est. *Idem in libro Quæstionum vet. et nov. legis, cap. LVIII* : Spiritus sanctum, qui tertius sit a Patre (22), secundus autem a Christo secundum

A numeri (23) ordinationem; juxta substantiam autem non esse et non differre unum ab altero. *Ex libro Quæstionum Orosii*: Ad Augustinum Orosius: Voluntate Pater genuit Filium an necessitate? Augustinus: Nec voluntate nec necessitate; quia in Deo necessitas non est, præire voluntas sapientiam non potest. Igitur prius fuit rationabiliter sapere, quam rationabiliter velle; nam quidam nostrum, cum eum interrogasset hæreticus, utrum volens an nolens genuerit Pater Filium, laudabiliter respondisse fertur: Dic, inquit, et tu, hæretice, Deus Pater necessitate est Deus an voluntate? Si dixisset: necessitate, sequebatur grandis absurditas; si voluntate, respondebatur illi: ergo voluntate Deus est, non natura. *Idem de verbis Domini, sermone IX*: Insinuatur in nobis: B in Patre auctoritas, in Filio nativitas, in Spiritu sancto Patris Filiique communitas. Ecclesiasticus (1, 1): *Omnis sapientia a Domino Deo est, et cum illo fuit semper et est in omne ævum.* Sapientiam Dei præcedentem omnia, quis investigavit? Prior omnium creata est sapientia, et intellectus prudentia ab ævo; fons sapientiæ Dei in excelsis. *Hilarius super psalm. CXXXVII*: *Tu formasti me et posuisti super me manum tuam.* Utrumque significat, ut, quod formavit, antiquum sit; quod superposuit manum, novissimum sit. Quod enim secundum naturam divinitatis formatus sit, Apostolus docet dicens: *Qui cum in forma Dei esset (Philipp. 11)*; quod enim in forma est, formatur, in forma et ei Pater, naturæ et divinitatis est ut referri possit ad Patrem et formatus ab ipso sit. *Idem De Trinitate, lib. III*: Secundum Apostolum, quia *in Christo habitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter (Col. 11, 9)*. Sed incomprehensibiliter, inenarrabiliter ante omne tempus et sæcula, unigenitum ex his quæ ingenita in se erant, procreavit, omne quod Deus est per charitatem atque virtutem nativitati ejus impertiens; ac sic ab ingenito, perfecto æternoque Patre unigenitus et perfectus et æternus est Filius. Ea autem, quæ ei sunt, secundum corpus quod assumpsit, bonitatis ejus ad salutem nostram voluntas est. *Idem in XI*: *Verba quæ loquor vobis, non a me loquor.* Nam dum non a se loquitur, auctori eum necesse est debere quod loquitur. *Item ad id quod agit secundum nativitatem, sibi Pater auctor est. Rursus in XII*, de non nato Deo Patre et nato ab eo Filio loquens, ait: Neque id ipsum est non natum atque nasci: quia illud ab altero, hoc vero a nemine est. Et aliud est sine auctore esse semper æternum, aliud quod Patri, id est auctori esse æternum. Ubi enim Pater auctor est, ibi et nativitas est. At vero ubi auctor æternus est, ibi et nativitas æternitas est; quia sicut nativitas ab auctore est, ita et ab æterno auctore æterna nativitas. *Item*: Quod ex (24) æterno natum est, id si non æternum (25) natum [est], jam non erit et Pater auctor æternus. Si

(20) Cous. : *maximum.*(21) Cous. : *non utique quia aliqua.*(22) Mon. : *est a Patre.*(23) Mon. : *nostram.*(24) Cous. : *Itemque ex.*(25) Cous. : *æterno.* Cf. Opp. Hilarii, p. 1123.

quid igitur ei qui ab æterno Patre natus est, ex æternitate defuerit, id ipsum auctori, qui Pater est, non est, ambiguum defuisse, quia quod gignenti est infinitum, infinitum est etiam nascenti. *Item* : Ex æterno nihil est aliud quam æternum ; quod si non æternum, jam nec Pater qui generationis auctor est, æternus est. *Item* : Ex te natus ostenditur, ut nihil aliud quam te sibi significet auctorem. *Item in XII* : Filius ex te Deo Patre Deus verus et a te genitus, post te ita confitendus, ut tecum, quia æternæ originis suæ auctor æternus es. Nam dum ex te secundus a te est. *Ambrosius in Epist. prima Pauli ad Corinth* : Caput Christi est Deus. Dignum est ut Filii caput Pater dicatur, quia est genitor ejus. *Idem in secunda* : Omnia autem ex Deo. Quamvis Christus nos redemerit, omnia tamen ex Deo quia ab ipso est omnis paternitas ; ideoque necesse est præferri personam Patris. *Idem in Epistola ad Ephesios* : Unus Deus et Pater omnium, qui super est, etc. ; Patrem Deum, quia nulli debet quod est, super omnia dixit, etc. *Hieronymus Nicæni concilii fidem exponens* : Absit ergo in Filio Dei aliquid plus minusve, aut in loco aut in tempore aut in potentia aut in scientia aut in æqualitate aut in subjectione, cum dicitur hoc : ut deitati ejus, non carni ascribantur. Si enim plus minusve aliquid invenitur, excepto hoc quod genuerit Pater Filium, et excepto hoc : quod Filius non ex semet ipso natus est, sed de Patre natus est proprie, aut invidens aut impotens Pater, insuper et temporalis cognoscitur. *Augustinus, De incarnata deitate ad Januarium de Filio Dei* sic ait : Videamus etiam qualiter sentiendum sit quod in sapientia Salomonis legimus, qui ait de sapientia, quia vapor est quidam virtutis Dei, etc. *Item* : Ex quo ostenditur semper fuisse vaporem istum virtutis Dei, nullum habentem initium, nisi ipsum Deum ; neque enim decebat aliud esse initium nisi ipsum, unde etiam est et nascitur, Deum. *Item, post aliqua* : Imago bonitatis ejus ; principalis namque bonitas sine dubio Pater est, ex qua (26) Filius natus qui per omnia imago est Patris ; procul dubio etiam bonitatis ejus convenienter imago dicitur. Non enim aliqua alia bonitas existit in Filio, præter eam quæ est in Patre. *Item* : Principalis bonitas in Deo Patre sentienda est, ex quo vel Filius natus vel Spiritus sanctus procedens sine dubio bonitatis naturam in se fert, quæ est in eo fonte, de quo vel natus est Filius, vel procedens Spiritus sanctus (27). *Chrysostomus super Matthæum* : Ductus est Jesus in desertum a spiritu, a Spiritu sancto ductus est, sed non quasi minor majoris præcepto, sed major minoris hortatu. Nam non solum ductus aut adductus dicitur qui alicujus potestate ducitur, sed etiam ille qui alicujus rationabili

exhortatione (28) placatur. Item dixit paterfamilias procuratori suo. Sine dubio Filius dicit Spiritui sancto, et, si volueris, concedo tibi, ut Pater Filio dicat. Non quæro utrum Filius sit Patris procurator, aut Spiritus sanctus Filii ; sed hoc dico quia procurator domus et paterfamilias nec ejusdem substantiæ possunt esse, nec una persona esse nec æqualis dignitas. Si ergo alter paterfamilias, alter procurator patrisfamilias, quomodo locum habeat trinitas tua ? Si autem ejusdem substantiæ est, et est minor, injuriam facis substantiæ. Si non æqualis dignitas, ubi est una substantia ? *Item* : Et vidit Spiritum sanctum descendentem sicut columbam et manentem super se (Matth. III, 16). Non dixit : Hic est Filius noster dilectus, ut ne, quemadmodum Deus, ita et Spiritus sanctus videatur Pater Christus fuisse. Nam si æquales sunt per omnia, quemadmodum ille est paternitate honoratior (29), sic et Spiritus sanctus. Si autem Deus quidem Pater est, quia Filium habet, Spiritus autem sanctus non est Pater, quia nec Filium habet, non est per omnia æqualis. Nec dictum est : hi sunt filii mei dilecti, nec eum Christo etiam Filius est quemadmodum Christus. Si autem non est Filius quemadmodum Christus, sed minister fidelis Christi, non est æqualis Christo. *Paulus apostolus ad Philippenses* : Hoc sentite in vobis quod et in Christo Jesu ; qui, cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo. *Athanasius in symbolo fidei* : Filius a Patre solo est, non factus, nec creatus, sed genitus. *Item* : Sed in hac Trinitate nihil prius ac posterius, nihil majus aut minus ; sed totæ tres personæ coæternæ sibi sunt et coæquales.

XVI.

Quod Filius dicatur a Patre gigni, non tamen genitus, et contra.

Gregorius in Job, lib. XXXIII : Lingua mea calamus scribæ ; quod loquimur transit, quod scriptum permanet. Lingua Patris calamus scribæ dicitur, quia ab eo Verbum illius coæternum ac sine transitu generatur. *Ambrosius de fide ad Gratianum imperatorem* : Non hæc sunt in Deo ut corporaliter existimanda ; incomprehensibiliter generatur Filius ; impassibiliter generat Pater, et tamen ex se generat et ante omnem intellectum ut (30) Deus verus Deum verum. *Hieronymus, in definitione fidei catholica Nicænique concilii symboli* : Quod de substantia Patris natus est, semper ipse ait Salvator in Evangeliiis : Quod nascitur de carne caro est, et quod nascitur de spiritu spiritus est (Joan. III). *Augustinus, De Trinitate, lib. V, cap. XIII* : Si gignens ad id quod gignit principium est, Pater ad Filium est principium, quia gignit eum. *Idem, de generatione Filii ex Deo Patre disserens in lib. LXXXIII Quæ-*

(26) Cous. : quo.

(27) Cous. : Principalis bonitas in Deo Patre scienda est, ex quo vel Filius vel procedens Spiritus sanctus. Vid. Opp. August. Maur. VIII, Append. p. 56.

(28) Cous. : aliter exhortatione rationabiliter.

(29) Mon. : honoratus.

(30) Cous. : generat pro ut.

ationum, cap. XXXVIII : Melius est, inquit, semper natus, quam qui (31) semper nascitur, quia qui semper nascitur, nondum est natus et nunquam natus est, aut natus erit, si semper nascitur (32); aliud est enim nasci, aliud natum esse; ac per hoc nunquam Filius, si nunquam natus; et si semper Filius, semper igitur natus. *Idem ad Pascentium comitem Arianum* : Quid ergo dicimus? si natus est Filius de Patre, jam Pater destitit gignere, et, si destitit, cœpit; si autem cœpit gignere, fuit aliquando sine Filio; sed nunquam fuit sine Filio, quia Filius ejus sapientia ejus est; ergo semper gignit Pater et semper nascitur Filius. Hic rursus timendum est, ne putetur imperfecta generatio, si non dicimus natum esse, sed nasci. Compatere mecum, obsecro, in his angustiis humanæ cogitationis et lingue; et pariter confugiamus ad spiritum Dei per prophetam dicentem : *Generationem ejus quis enarrabit? (Isai. LIII.) Gregorius super Job, lib. XXIX [1, 917]* : Dominus Deus Jesus Christus, in eo quod virtus et Dei sapientia est, de Patre ante tempora natus est, vel potius quia nec cœpit nasci nec desinit, dicamus verius semper natus. Non autem possumus dicere : semper nascitur, ne imperfectus esse videatur. At vero ut æternus designari valeat et perfectus, semper dicamus et natus, quatenus et natus ad perfectionem pertineat, et semper ad æternitatem, quamvis hoc ipso quod perfectum dicimus, multum ab illius veritatis expressione deviamus; quia quod factum non est, nec potest dici perfectum; et tamen infirmitatis nostræ verbis Dominus descendens : *Estote, inquit, perfecti, sicut et Pater vester cœlestis perfectus est (Matth. v).*

XVII.

Quod solus Pater dicatur ingenuus, et non.

Isidorus, Etymologiarum lib. VI : Pater solus non est de alio, ideo solus appellatur ingenuus. *Athanasius, De Trinitate, lib. VIII* : Nativitas Filii Dei ante principium apud Patrem est. Confitetur unum innascibilem et unum natum. Confitetur Patrem omnipotentem sine initio, sine fine, qui omnia tenet et a nullo tenetur, omnia gubernat et a nullo gubernatur. Non diminuitur genitus ab eo, qui est innascibilis. Spiritus sanctus nec natus nec innascibilis; si autem dixero natum, duos filios statuo. *Augustinus, De orthodoxa fide* : Pater, inquit, principium deitatis, a quo Filius natus, a quo Spiritus sanctus non natus, quia non est Filius, nec ingenuus, quia non est Pater. *Gregorius in Registro, cap. I* : Spiritum vero sanctum nec genitum nec ingenuum, sed coæternum, de Patre et Filio procedentem. *Augustinus in quæstionibus ab Orosio propositis et ab ipso solutis, cap. II* : Spiritum sanctum nec genitum nec ingenuum fides certa declarat; quia, si dixerimus ingenuum, Patrem affirmare videbimur; sin autem genitum, duos filios credere cul-

amur; sed, quod certa fides tenet, nec ingenuus est nec genitus, sed ab utrisque procedens, scilicet a Patre et Filio. *Idem in lib. V De Trinitate, cap. VII* : Quod ergo dicitur ingenuus, hoc ostendit quod non sit Filius; sed genitus et ingenuus commode dicuntur; Filius autem Latine dicitur, sed infilius ut dicitur non admittit loquendi consuetudo. Nihil autem intellectui demitur, si dicatur non Filius; quemadmodum etiam, si dicatur non genitus, pro eo dicitur ingenuus, nihil aliud dicitur. *Item* : Non ergo jam dicemus ingenuum, quamvis Latine dici possit; sed pro eo dicamus non genitum, quod tantum valet; non ergo aliud dicimus quam non Filium. *Item* : Ingenuus porro quid est nisi non genitus? Sicut enim genitus non ad se ipsum dicitur, sed quod ex Patre sit, ita, cum dicitur ingenuus, non ad se ipsum dicitur, sed quod ex genitore non sit, ostenditur. *Ambrosius, De incarnatione Dominica* : Cum dudum audierint quidam, dicentibus nobis, Filium Dei, qui generatus sit, Patri, qui generavit, inæqualem esse non posse, quamvis ille generatus sit et iste generaverit, quia generatio non potestatis est, sed naturæ; adversus illam quidem quæstionem vocem sibi arbitrantur ocllusam. Sed vestigium vertunt, mutatione sermonis dicentes : Quomodo possunt ingenuus et genitus esse unius naturæ atque substantiæ? Ergo, ut respondeam, primum omnium ingenuum in Scripturis divinis nusquam invenio, non legi, non audiui. Cujus mutabilitatis (33) sunt homines istius modi, ut (34) dicant nos usurpare non scripta, cum scripta dicamus, et ipsi objiciant, quod scriptum non sit? Item asserant, ubi ingenuum Patrem legerunt; item Verbum ingenui, ubi legerunt, demonstrent. Lectum est, inquit; nam Arius dixit ingenuum Patrem, et genitum et creatum Filium. Quo auctore contra apostolica scripta contendat (35), si modo Arianus se discipulos fateatur! Sed si illi dicunt quod Arius justius, ego debeo dicere quod Apostolus dixit : Patrem non ingenuum, Filium et genitum dixit. Quod legi, non nego, imo libenter usurpo; quod non legi, usurpare non debeo. Sed usurpent, ne forte dicant, quia genitum non legimus Patrem, ideo ingenuum existimare debemus. Intelligitur ergo hoc, non legitur; sed nec Spiritum sanctum genitum legi. Ergo et Spiritus sanctus ingenuus secundum nostram sententiam nominandus est.

XVIII.

Quod æterna generatio Filii narrari vel sciri vel intelligi possit, et non.

Hieronymus super Ecclesiasten, eo loco, quo dicitur : *Quis scit spiritus filiorum hominum, si ascendat sursum et spiritus pecoris descendat deorsum in terram? (Eccle. XII)* adjiciendo : quis difficul-

(31) Cons. om. qui.

(32) Quia qui — nascitur desunt apud Cous.

(33) Cous. : mirabilitatis.

(34) Cous. : ubi.

(35) Cous. : contendunt. Si modo, etc.

tatem voluit demonstrare? per nomen enim *quis* in Scripturis sanctis non pro impossibili sed pro difficili semper accipitur, ut ibi: *generationem ejus*, scilicet Christi, *quis enarrabit?* (Isai. LIII.) *Idem in prologo super Isaiam*: Neque vero, ut Montanus somniat, prophetæ in exstasi sunt locuti, ut nescirent quid loquerentur, et, cum alios erudirent, ipsi ignorarent quid dicerent. Sic juxta Salomonem, qui loquitur in Proverbiis: *Sapiens intelligit quæ profert de ore suo, et in labiis suis portabit sententiam*, ipsi sciebant quid dicerent. *Item*: Quomodo sapientes prophetæ, instar brutorum animalium, quid dicerent ignorabant? Legimus et in alio Apostoli loco: *Spiritus prophetarum prophetis subjecti sunt* (I Cor. XIV), ut in sua habeant potestate quando taceant, quando loquantur. *Idem*, super *Isaiam, libr. I*: *Auditu audivi a Domino*. Propter hoc enim proprie videntes vocabantur, qui dicere poterant: *Oculi nostri semper ad Dominum* (Psal. XXIV). Istos cordis oculos et sponsa habebat in Cantico canticorum, cui sponsus dicit (IV, 9): *Vulnerasti cor meum, soror mea sponsa, uno ex oculis tuis*. Et in Evangelio legitur: *Lucerna corporis tui est oculus tuus* (Matth. VI). In Veteri quoque dicitur Instrumento (36) quod populus audivit vocem Dei. Ex quo Montani deliramenta conticeant, qui in exstasi et cordis amentia prophetas putat ventura dixisse; neque enim videre poterant quod ignorabant. *Origenes in Epistola Pauli ad Romanos* [XVI, 25]: *Secundum revelationem mysterii temporibus æternis taciti*, etc. Sed requirendum est utrum ita dicat in silentio habitum, ut omnino nullus agnoverit, nec ipsi quidem qui annuntiabant prophetæ. Mihi quidem valde absurdum videtur, ut dicamus prophetas ita scripsisse de sacramentis divinis, ut non intellexerint quæ dicebant, cum Scriptura dicat: *Sapiens intelligit quæ de ore ejus procedunt et in labiis portat intellectum*. Si vero non intellexerint quæ de ore proprio proferebant, non erant sapientes. Unde si stultum est prophetas negare sapientes fuisse, restat ut intellexerint quæ proferebant. Paulus dicit se audisse verba, quæ non licet homini loqui (II Cor. XII); non quod ipse ignoret quod audierit, sed quod aliis pandere, quæ sibi sunt imlicata, non liceat. Ita ergo potest et hoc loco dictum videri, sacramentum in silentio habitum, quod scirent quidem prophetæ, sed hominibus, id est vulgo, non manifestaverint, si silentio texerunt secundum (37) præceptum Dei, usque quoad tempus adesset, et Verbum caro fieret. *Augustinus super Joannem*: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum*. Hoc animalis homo non percipit. Quid ergo, fratres, silebimus hinc? Quare ergo legitur, si siletur? aut quare auditur, si non

A exponitur? aut quid exponitur, si non intelligitur? Itaque quoniam rursus esse non dubito in numero vestro quosdam a quibus possit non solum expositum capi, sed et antequam exponatur intelligi, non fraudabo eos qui possunt capere, dum timeo superfluum esse auribus eorum qui non possunt capere. *Idem, De Trinitate, libr. II*: Non aliud est illi esse de Patre, id est (38) nasci de Patre, quam videre Patrem; aut aliud videre Patrem operantem, quam pariter operari. *Hieronymus super Matth., libr. generationis Jesu Christi*: In Isaia legimus: *Generationem ejus quis enarrabit?* (Isai. LIII.) Non ergo putemus Evangelium prophetæ esse contrarium, ut quod ille impossibile dixit, effatu hic narrare incipiat quia ibi de generatione divinitatis, hic de incarnatione dictum est. *Augustinus, lib. II contra Maximum*: Distinguere inter illam (39) generationem et hanc processionem nescio, non valeo, non sufficio, quia et illa et ista est ineffabilis; sicut Propheta de Filio ait: *Generationem ejus quis enarrabit?* Ita de Spiritu sancto verissime dicitur: *Processionem ejus quis enarrabit?* (40) *Athanasius, De Trinitate, libr. V, cap. II*: Maledictus qui inenarrabiliter Filium vere genitum de substantia Patris esse non constitetur, fiat, fiat. *Idem, libr. VIII*: O homo, deitatem quæris, vituperato te. Si credis, bene facis; credere tibi jussum est, non discutere permissum. Si autem discutis et dicis: quomodo Pater? de lumine excidisti; et si dixeris: quomodo Filius? occurret tibi: *Generationem quis enarrabit?* Vide (41) ergo ne similiter excidas a lumine; *nemo enim novit Patrem nisi Filius, nec Filium nisi Pater* (Matth. X). *Ambrosius, De fide ad Gratianum imperatorem*: Mihi impossibile est generationis scire secretum; supra potestates, supra angelos, supra cherubim, supra seraphim, supra omnem sensum est. Scrutari non licet superna mysteria; licet scire quod natus, non licet discutere quemadmodum. *Item*: Credere jussum est, et non discutere permissum est. *Item*: *Mysterium Patris nec angeli potuerunt comprehendere*. *Augustinus, Quæstion. veteris et novæ legis*: Cherubim et seraphim non comprehenderunt penitus qui (42) Deus sit, quia nemo novit Patrem nisi Filius.

XIX.

Quod de æterna generatione Filii illud sit accipiendum: « Ego hodie genui te, » et contra (43).

Augustinus super secundum psalmum: *Filius meus es tu: ego hodie genui te* (Psal. II). Quanquam possit etiam ille dies in prophetia dictus videri quo Dominus secundum hominem natus est, tamen *hodie* quia præsentiam significat, atque in æternitate nihil præteritum est, quasi esse desierit, nec futurum quasi nondum sit, sed præsens tantum accipitur

(36) Cous: *testamento*.(37) Cous: *sanctum*.(38) Cous: *vel*.(39) Cous: *hunc*.(40) Verba *ita* — *enarrabit* omittit Cous.(41) Cous: *unde*.(42) Cous: *quid*.(43) *Et contra* desunt apud Cous.

secundum (44) hoc quod dictum est : *ego hodie genui te*; quo sempiternam generationem sapientiæ Dei, quæ (45) est unigenitus Filius, fides sincera et Catholica prædicat. *Idem in libro V contra hæreses* : Audi adhuc, qui negas Deum genuisse Filium, audi (46) quid Pater dicat per Isaiam : *Nunquid ego, qui alios parere facio, ipse non pariam?* dicit Dominus. *Si ego qui generationem cæteris aliis tribuo, sterilis ero?* dicit Dominus (Isai. LXVI). Cui dictum est : *Filius meus es tu; ego hodie genui te*. Irrides, cum audis hodie; apud Deum nunquam crastinum, nunquam hesternus dies est, sed semper hodie. *Idem in Enchiridio, cap. XLIX* : Non enim renascebantur qui baptismate Joannis baptizabantur, sed quodam præcursorio ministerio, qui dicebat : *Parate viam Domino*. Huic, in quo solo renasci poterant, parabantur. Hujus enim baptismata est non in aqua tantum, sicut fuit Joannis, verum etiam in Spiritu sancto, ut de illo Spiritu sancto regeneraretur quisquis in Christum credit; de quo Christus generatus regeneratione non eguit. Unde vox illa Patris quæ super baptizatum facta est : *ego hodie genui te*; non unum illum temporis diem quo baptizatus est, sed incommutabilis æternitatis ostendit, ut illqm hominem ad unigenitum personam (47) pertinere monstraret. Ubi enim dies nec hesterni sine inchoatur, nec initio crastini terminatur, semper hodiernus est. In aqua ergo baptizari voluit a Joanne, ut magna ejus commendaretur humilitas. *Idem in sermone II sermone paschalis*, qui sic incipit : Non minus etiam nunc lætari debemus, quam hesternum die lætati sumus. Christus qui nos illuminavit nobis dies factus est; ipse pro nobis hodie genitus est, secundum quod David ex persona Dei Patris ait : *Filius meus es tu; ego hodie genui te*. Non quod in die illa genuerit Filium, sed quod ipsum Filium, diem lucemque genuerit, quod fulgeat cunctis, luceat universis. *Hodie autem dicitur quod velut præsens et indeficiens lumen de ipsa perpetuitate fulgoris una dies esse videbatur* (48); quod eum (49) nec vetusta antiquitate subterfugiunt nec futura ignorantia prætereunt. *Item* : Quo autem tempore dictum sit Filio : *ego hodie genui te*, scire debemus non illo quo ex Maria secundum carnem natus est, nec illo quo secundum divinitatem ex Dei Patris ore processit, sed illo tempore quo a mortuis resurrexit. Sicut enim apostolus Paulus ait : *Resuscitans Dominum Jesum, sicut scriptum est in Psalmo : Filius meus es tu; ego hodie genui te* (Act. XIII). Recte ergo tunc hodie vocitatur, quando de inferiorum tetra nocte ad superos, præclarum lumen, emicuit. *Idem in Tractatu de incarnatione Domini* : De eo quod minor est patre et consubstantialis est matri, Propheta cecinit dicens : *Ego hodie genui te*. *Item* : Illa prophetia nativitatem

A futuræ carnis ostendit, eo quod de Maria virgine nuper natus est. Nam de æqualitate divinitatis ejus cum Patre non dicit : *Hodie genui te, sed, ante Luciferum genui te* (Psal. CIX), scilicet antequam dies vel angeli fierent. *Ambrosius De sacramentis, lib. III* (II, 361) : Quid est regeneratio? habes in Actibus apostolorum, quod ille versiculus in psalmo : *Filius meus es tu; ego hodie genui te*, ad resurrectionem spectare videatur. Namque in Actibus apostolorum Petrus apostolus sic interpretatus est, quod tunc, quando resurrexit Filius a mortuis, vox Patris resultaverit : *Filius meus es tu, etc.* Unde et primogenitus a mortuis dicitur : resurrectio est quando de morte ad vitam transimus. Sic et in baptismate, quoniam similitudo mortis est dum mergis, dum resurgis similitudo fit resurrectionis. Recte itaque secundum interpretationem apostoli Petri, sicut illa resurrectio generatio fuit, ita et ista resurrectio regeneratio est. *Hilarius super Matth., cap. II, de Domino baptizato* : Nam baptizato eo, reseratis cælorum aditibus, Spiritus sanctus emittitur et specie columbæ visibilis cognoscitur, et istius modi paternæ pietatis unctione perfunditur; vox deinde de cælo ita loquitur : *Filius meus, etc.* *Idem in II psalm.* : Natus est rursus ex baptismo et fuit tum Dei Filius, ut et in id ipsum et in id aliud nasceretur. Scriptum est autem, cum ascendisset de aqua : *Filius meus es tu; ego hodie genui te*; sed secundum generationem hominis nascentis, tunc quoque ipse Deo renascebatur in Filium. Sed id quod nunc in Psalmo est : *Filius meus es tu, etc.*, non ad Virginis partum, neque ad lavacri regenerationem, sed ad primogenitum ex mortuis pertinere apostolica auctoritas est. Namque in libro Actuum apostolorum ita dictum est : *Suscitans Dominum nostrum Jesum, sicut in psalmo primo scriptum est : Filius meus, etc.*, cum suscitavit eum a mortuis, amplius non regressurum in interitum. *Idem, in lib. XI De Trinit.* : Jesus quemadmodum in virtute et spiritu Dei unctus sit, non ambiguum est tunc, cum ascendente eo de Jordane vox Patris audita est : *Filius meus es tu, etc.*, ut per hoc testimonium sanctificatæ in eo carnis unctio spiritualis virtutis cognoscatur. *Item* : Denique ille prophetiæ sermo posteriorum unctionem hanc, quæ in tempore esset, ostendit dicens : *Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem, etc.* (Psal. XLIV.) Meruisse posterius est quam esse. Si igitur nativitati unigeniti unctionem Dei deputamus, quæ unctio ob meritum dilectæ justitiæ et perosæ iniquitatis indulta sit, proventus potius per unctionem unigenitus Deus quam genitus intelligitur; jamque per incrementa et perfectus (51) Deus consummabitur, qui non natus Deus sit, sed in Deum sit unctus, ex merito; et jam per

(44) Cous. om.

(45) Mon. : qui.

(46) Mon. : audivi.

(47) Cous. : Patrem.

(48) Cous. : videatur.

(49) Cous. : enim.

(50) Cous. : profectus.

causam erit Deus Christus, et non omnis causa per A
Dominum nostrum Jesum Christum.

XX.

Quod primus psalmus de Christo sit accipiendus,
et non.

Hieronymus in majori breviario (II app. p. 122):
Et in via peccatorum non stetit (Psal. 1). Non dixit:
non ambulavit; hoc quippe impossibile est; quia
nullus absque peccato non stetit, hoc est non perse-
veravit in delicto, sed per poenitentiam ad melio-
ra conversus est. Item: Et omnia quaecunque faciet
prosperabuntur (ibid.) Judæi hunc psalmum dictum
esse existimant de Josia, quod solus inter profanos
reges non abierit in consilio impiorum, sed secu-
tus sit legem Dei. Unde hoc: Et omnia quaecunque
faciet prosperabuntur de nullo sanctorum accipi
potest, nisi forte in futuro sæculo. Melius igitur de
eo intelligimus homine qui a Salvatore assumptus
est, non quo (51) alium assumpsisse, alium assum-
ptum esse testemur; sed quo unus atque idem Fi-
lius Dei et Filius hominis. Idem in minori breviario,
quod sic incipit: Psalterium est quasi magna dom-
us. Beatus vir qui non abiit, (ibid.). Quidam putant,
ut beatus iste vir secundum hominem Christus sit.
Bona quidem voluntas (52), sed imperitia est; si
enim vir beatus hic Christus est, et Christus legem
dedit, quomodo de Christo dicitur: In lege Domini
voluntas ejus? (ibid.) Denique quomodo alteri ligno
comparatur, et dicitur: Et erit tanquam lignum
quod plantatum est secus decursus aquarum (ibid.).
Omne quod comparamus, minus est ab eo cui (53)
comparatur. Videtis igitur quia super Domini per-
sona non potest interpretari psalmus, sed generaliter
de quolibet.

XXI.

Quod illud: Eructavit cor meum verbum bonum
(Psal. XLIV), de generatione Filii sit accipiendum,
et non.

Hieronymus in psalmo XLIV: Eructavit cor meum
verbum bonum. Psalmus iste initiatur (54) voce pa-
terna. Eructavit cor meum verbum non de conjunc-
tione corporea, sed de corde; protulit æquale sibi
Verbum, per quod facta sunt omnia; dico ego opera
mea regi; loquor ipsi verbo, regi filio, et cuncta
perficiuntur. Idem De filio prodigo (IV, 155): vitu-
lus saginatus, qui ad poenitentiam (55) immolatur
salutem, ipse Salvator est, cujus quotidie carne
pascimur, cruore potamur, pinguedine saturati, in
ructum laudum (56) ejus erumpimus dicentes:
Eructavit cor meum, etc.; licet quidam supersti-
tiose magis quam vere, non considerantes textum
psalmi, ex Patris persona hoc arbitratur intelli-
gi.

(51) Mon.: quod.

(52) In cod. Mon. desunt verba: bona quidem
voluntas.

(53) Cous.: qui.

(54) Cous.: nuntiatur.

(55) Cous.: patriæ.

(56) Loco verborum in ructum laudum. Cous. ha-

XXII.

Quod solus Filius ex substantia Patris non sit,
et contra.

Hieronymus lib. II ad Pammachium et Marcel-
lam: Contra accusatorem defensio: multa in libris
Eusebii scandala reperiuntur et apertissimæ blas-
phemix. Dicit Filium Patris ministerium, Spiritum
sanctum non de eadem Patris Filiique substantia.
Ambrosius lib. IV De Trinitate, cap. V: Inventa est
in utero habens de Spiritu sancto (57). Quod ergo ex
aliquo est, aut ex substantia est aut ex potestate
ejus; ex substantia, sicut Filius, qui ait: Ex ore
Attissimi prodivi (Eccli. xxiv), sicut Spiritus qui a
Patre procedit; ex potestate, sicut illud est: Unus
Deus Pater, ex quo omnia. Nicæna synodus: Credi-
mus in unum Deum Patrem omnipotentem, om-
nium visibilium invisibiliumque factorem; et in
unum Dominum Jesum Christum, Filium Dei na-
tum ex Patre unigenitum, hoc est ex substantia
Patris, Deum ex Deo, lumen de lumine, etc.

XXIII.

Quod Spiritus Domini ferebatur super aquas intelli-
gendum sit de Spiritu sancto, et non.

Ambrosius De sacramentis, sermone I: Vidisti
aquas non solas, crede divinitatis illic adesse præ-
sentiam. Spiritus ferebatur super aquas, dicit Pro-
pheta. Verbo Domini cæli firmati sunt, et spiritu oris
ejus omnis virtus eorum (Psal. xxxii). Qui super fe-
rebatur, operabatur. Accipe aliud testimonium:
Non permanebit, inquit, spiritus meus in hominibus,
quia carnales (57) sunt (Gen. vi); quo ostendit Deus,
quia carnalem immunditiam gratia spiritualis aver-
tit (58). Idem in Hexameron de die primo (lib. I,
cap. 8): Et Spiritus Domini ferebatur super aquas
(Gen. 1). Spiritum sanctum accipimus, ut in con-
stitutione mundi opera Trinitatis (59) eluceant.
Præmisso enim quia in principio fecit Deus cælum et
terram (ibid.), id est in Christo vel per Filium Deus
fecit, quia omnia per ipsum facta sunt, supererat
plenitudo operationis in spiritu, sicut scriptum est:
Verbo Domini cæli firmati sunt, etc. Spiritus Dei
superferebatur aquas; ornando (60) enim polos
cæli germinaturis terris pulchre spiritus superfere-
batur, quia per ipsum habebant novorum partuum
semina germinare, secundum quod dixit Propheta:
Emitte spiritum tuum, etc. (Psal. ciii.) Denique
Syrus, qui vicinus Hebræo est, sic habet: Et Spi-
ritus Domini fovebat aquas, id est vivificabat, ut in
novas cogeret creaturas et fotu suo animaret ad
vitam. Nam etiam Spiritum sanctum legimus crea-
torem, dicente Job: Spiritus divinus qui fecit me
(Job xxxiii). Idem: Sive, ut quidam volunt, aere
accipiant, respondeant qua ratione dixerit spiritum
bet virtutum laudem.

(57) Mon. in margine addit: Græcus habet: ex
Spiritu sancto (Math. 1, 18).

(57*) Cous.: carnes.

(58) Mon.: avertitur.

(59) Cous.: divinitatis.

(60) Mon. formando; edit. ornando polo.

Dei, cum satis fuerit spiritum nuncupare. *Hieronymus super Genesim, in libro Hebraicarum Quæstionum : Et Spiritus Dei ferebatur super aquas ;* pro eo quod in nostris codicibus scriptum est *ferebatur*, in Hebraico habet : *merefeth*, quod nos appellare possumus *incubabat* sive *confovebat*, in similitudinem volucris ova calore animantis. Ex quo intelligimus non de spiritu mundi dici, ut nonnulli arbitrantur, sed de Spiritu sancto, qui et ipse vivificator omnium a principio dicitur ; si autem vivificator, et conditor, et Deus. *Emitte, inquit, spiritum tuum et creabuntur. Augustinus super Genesim, lib. I : Spiritus Domini ferebatur super aquas. Egenus atque indigens amor ita diligit, ut rebus, quas diligit, subjiciatur ;* propterea, cum commemoretur Spiritus Dei, in quo sancta ejus benevolentia dilectioque intelligitur, superferri dictus est, ne faciendæ opera sua per indigentiam necessitatem potius quam per abundantiam beneficentiæ Deus amare putaretur. *Idem de incarnata deitate, ad Januarium : Spiritus igitur Dei qui super aquas ferebatur in principio, puto quod non sit alius quam Spiritus sanctus, non tamen (61) secundum historiam, sed secundum intelligentiam spiritualem. Idem in libro Quæstionum veteris et nov. leg., cap. LVI : Si ideo Spiritus sanctus putatur quia Dei spiritus esse legitur, inanis est assertio. Ait Dominus : Non permanebit spiritus meus in istis hominibus, propterea quod sint caro (Gen. vi). Et in subjectis : Sed delebo, inquit, omnia ab homine usque ad pecus (ibid.).* Hoc utique dixit, quia diluvium inducere habuit super terram. Nunquid hic Spiritus sanctus potest intelligi? De animabus enim dixit. Et in Ezechiele sic dictum est : *Hæc dicit Dominus ossibus istis : Extendam super vos cutem, et dabo in vos spiritum meum, et rivetis. Item : Et anima hominis spiritus dicitur et ventus similiter, et ær, et anima pecoris, et angeli, et quæcumque acceperunt ut vivant per substantiam propriam. Item : Quotiescumque autem spiritum, qui proprie de cælo (62) est, vult Scriptura significare, addit dicens Spiritum sanctum, ut per hoc creatura non intelligatur. Moyses autem cum creaturam hylicam, id est confusionem rerum describeret quæ utique sensu bruta est, super terram et abyssum tenebrosam spiritum Domini superferri interfatus est, ut ex eo spiritu et loco in quo ferebatur, superior creatura, quam spiritalem dicimus, cognoscatur. Nam ex eo quod superferri illum dixit, creaturam illum significavit ; quia omnis creatura Dei fertur virtute, a quo accepit ut sit. Nam quis ordo est, ut spiritus Domini (63) super aquas ferretur, quem constat utique super omnem esse creaturam ?*

XXIV.

Quod Spiritus sanctus Pater quoque et Filius dici possit, et non.

Augustinus De Trinitate, lib. V : Spiritus sanctus

(61) Cous. : *tantum.*

(62) Cous. : *Deo.*

A secundum id quod scriptum est, quoniam Deus et spiritus, potest idem universaliter dici, quia et Pater spiritus, et Filius spiritus, et Pater sanctus, et Filius sanctus. *Et post pauca : Spiritus sanctus quædam Patris Filique communio est, et ideo fortasse sic appellatur, quia Patri et Filio potest eadem appellatio convenire. Ut ergo, ex nomine quod utrique convenit, utriusque communio significetur, vocatur donum amborum Spiritus sanctus. Idem in lib. XV : Multis exemplis doceri potest, multarum rerum vocabula et universaliter poni et proprie quibusdam adhiberi. Hoc ideo dixi, ne quis propterea nos inconvenienter existimet charitatem appellare Spiritum sanctum, quia et Deus Pater et Deus Filius potest charitas nuncupari. Item : Denique si in nobis Dei nihil majus est charitate et nullum majus est donum Dei quam Spiritus sanctus, quid consequentius quam ut ipse sit charitas, quæ dicitur Deus et ex Deo? Et si charitas, qua Pater diligit Filium et Pater diligit Filium, ineffabiliter communionem amborum demonstrat, quid convenientius quam ut ille proprie dicatur charitas, qui spiritus est communis amobus? *Ambrosius De fide : De Spiritu Dei Virgo concepit, et quod concepit hoc peperit, scilicet Deum, homini suo sociatum ; sicut ipse dixit : Quod nascitur de carne caro est, et quod nascitur de spiritu spiritus est, quia Deus spiritus est et de Deo natus est ;* sicuti angelus ad Mariam dixit (*Luc. 1, 35*) : *Spiritus Dei superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi, propterea quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei. Vides ergo ipsum spiritum, id est Filium Dei, venisse ad Virginem, et inde Dei et hominis Filium processisse ; nec tamen ipso indumento carnis Dei Filium esse mutatum. Ephraem diacon., lib. V : Deus, Spiritus sanctus, solus sine peccato, propter te proprio Filio non pepercit ; et tu, infelix, tui non misereris? *Hieronymus super psalmum XVII : Spiritus sanctus nec Pater est nec Filius, sed dilectio quam habet Pater in Filio et Filius in Patre. Beda in homil. I post ascensionem : Cum spiritus gratia datur hominibus, profecto mittitur a Patre Spiritus, mittitur et a Filio, procedit a Patre, procedit et a Filio, quia et ejus missio ipsa est processio quæ ex Patre procedit et Filio. Augustinus in V De Trinitate (VIII, 841) : Quod datum est, et ad eum qui dedit refertur, et ad eos quibus dedit ; ita Spiritus sanctus dicitur et Dei, qui dedit, et nostri, qui accepimus. Unde scriptum est de Joanne, quod in spiritu Eliæ veniret ; hoc et de Moyse intelligendum est, cum ait Dominus : Tollam de spiritu tuo et dabo eis, hoc est de Spiritu sancto quem tibi dedi. Item : Si non procedit nisi cum datur, nec procederet utique prius quam esset cui daretur. Nam donum potest esse et antequam donetur ; donatum autem, nisi datum fuerit, nullo modo dici potest. Item : Nec movent quod Spiritus sanctus, cum sit***

(63) Cous. : *sanctus.*

coæternus Patri et Filio, dicatur tamen aliquid ex tempore, veluti hoc ipsum quod donatum dicimus. Nam sempiternæ spiritus donum, temporaliter autem donatum; nam et si Dominus non dicitur, nisi cum habere incipit servum, et ista appellatio relativa ex tempore est Deo: non enim sempiterna creatura est, cujus est ille Dominus. *Item*: Ecce Dominum esse non sempiternum habet, ne cogamur etiam creaturam sempiternam dicere, quia etiam ille sempiternæ non dominaretur, nisi etiam ista sempiternæ famularetur.

XXV.

Quod philosophi quoque Trinitatem seu Verbum Dei crediderint, et non.

Paulus apostolus ad Romanos: Quod notum est Dei, manifestum est in illis; Deus enim illa revelavit; invisibilia enim ipsius, etc. Augustinus in libr. VIII De civitate Dei: Homo Christianus, litteris tantum ecclesiasticis eruditus, caveat eos qui secundum elementa hujus mundi philosophantur; admonetur enim præcepto apostolico: Cavete ne quis vos decipiat per philosophiam et inanem seductionem, secundum elementa mundi (Col. 11, 8). Deinde ne omnes tales esse arbitretur, audit ab eodem apostolo dici de quibusdam, quia quod notum est Dei manifestum est in illis. Deus enim illis manifestavit.... Invisibilia, etc. (Rom. 1, 19.) Et ubi, Atheniensibus loquens, cum rem magnam de Deo dixisset et quæ a paucis possit intelligi, quod in illo vivimus, movemur et sumus (Act. xvii, 28), adjecit: Sicut et vestri quidam dixerunt; novit sane etiam ipsos, in quibus errant, cavere. Idem super Joannem, tract. II: Quidam philosophi hujus mundi exstiterunt et inquisiverunt Creatorem per creaturam, evidenter dicente Apostolo: Invisibilia enim ipsius, etc. Videbant quia per Verbum Dei facta sunt omnia; illud potuerunt videri quod est; noluerunt tenere humilitatem Christi, et sorduit eis crux Christi. Idem in libr. XIII De Trinitate: Præcipui gentium philosophi, qui invisibilia Dei per ea quæ facta sunt intellecta conspiciere potuerunt, sine mediatore, id est sine homine Christo philosophati sunt, quem nec venturum prophetis nec venisse apostolis crediderunt. Idem De spiritu et littera: Vita sapiens quæ fecit mundum contemplato mundo intelligitur; interroga mundum, ornatum cœli, terram fructificantem herbis et lignis, animalibus plenam, mare, quantis natalibus (64) plenum est; aerem, quantis volatilibus; interroga omnia, et vide si non sponte sua tanquam voce respondeant tibi: Deus nos fecit. Hæc philosophi nobiles quæssiverunt, et ex arte artificem cognoverunt. Idem in expositione quarumdam propositionum in Epistola Pauli ad Romanos: Ait et Salomo de sapientibus mundi: si enim tantum potuerunt scire ut possent æstimare factum, quomodo ipsius mundi Dominum et Creatorem non facilius invenerunt? Sed quos arguit Salomo, non cogno-

(64) Cous.: natalibus.

(65) Cous.: vel.

verunt per creaturam Creatorem; quos vero arguit Apostolus, cognoverunt, sed gratias non egerunt. Sapientes gentium quod invenerunt Creatorem manifeste idem (65) apostolus, cum Atheniensibus loqueretur, ostendit. Cum enim dixisset quia in illo vivimus et movemur et sumus, addidit: sicut quidam secundum vos dixit. Hieronymus ad Paulinum presbyterum de omnibus divinæ historiæ libris: Joannes rusticus, piscator indoctus; et unde illa vox, obsecro: In principio Verbum, etc.? Hoc doctus Plato nescivit; hoc Demosthenes eloquens ignoravit. *Perdam*, inquit, *sapientiam sapientium*, etc. *Item*: Taceo de mei similibus, qui si forte ad Scripturas sacras post sæculares litteras venerint, et sermone composito aurem populi mulserint quidquid dixerint hoc legem Dei putant, nec scire dignantur quid apostoli et prophetæ senserint; sed ad sensum suum incongrua aptant testimonia, quasi grande sit et non vitiosum ad voluntatem suam Scripturam trahere repugnantem; quasi non legimus Homerocentonas et Virgiliocentonas, ac non sic etiam Maronem sine Christo possimus dicere Christianum quia scripserit:

Jam redit et virgo, etc.

Jam nova progenies, etc.

Et Patrem loquentem ad Filium: *Nate, meæ vires, mea magna potentia solus*. Et post verba Salvatoris in cruce: *Talia perstabat memorans fixusque manebat*.

XXVI

Quod de præscientia judicet Deus, et non.

Ambrosius in Epist. ad Romanos (ix, 22): Quod si volens Deus ostendere iram, etc. De præscientia Pharaonem dammandum censuit, sciens eum non se correcturum; apostolum vero Paulum elegit, præscius utique quod futurus esset fidelis. Quibusdam autem data est gratia in usum, ut Sauli; vide quibus dixit: *Ecce nomina vestra scripta sunt in cælo, et prius abierunt retrorsum (Luc. x, 20)*. *Item*: Nomina eorum scripta erant in cælo propter justitiam cui deserviebant (66); secundum vero præscientiam in numero malorum erant. De justitia enim Deus judicat, non de præscientia; unde et Moysi dicit: *Si quis peccaverit ante me, delebo eum de libro vitæ (Exod. xxxii, 33)*; ut secundum justitiam judicis tunc videatur deleri, cum peccat; juxta præscientiam tamen nunquam in libro vitæ fuerat; econtra tunc videtur ascribi, cum malus esse desinit, qui secundum præscientiam nunquam defuit.

XXVII.

Quod providentia Dei causa sit eventuum rerum, et non.

Boetius, De consolatione, lib. IV: Quidam aiunt non ideo quid esse eventurum, quoniam providentia id futurum esse prospexerit, sed econtrario potius, quoniam quid futurum est, id divinam pro-

(66) Mon.: qui discernabant.

videntiam latere non posse, eoque modo necessarium hoc in contrariam relabi partem. Neque enim est necesse contingere quæ providentur, sed necesse est ea quæ futura sunt provideri. *Item*: Jam vero quam præposterum est, ut æternæ præscientiæ temporalium rerum eventus causa esse dicatur? Quid est autem aliud arbitrari ideo Deum futura, quia sunt eventura, providere, quam putare quæ olim acciderunt causam summæ illius esse providentiæ? *Origenes super epistolam Pauli ad Romanos* (VIII, 30): *Et quos vocavit*. Quomodo quos vocavit, justificavit, cum constet multos esse vocatos, paucos electos? Sed omnes quidem vocati sunt, non tamen omnes secundum propositum vocati sunt; nam hi qui secundum propositum bonum et bonam voluntatem, quam circa Dei cultum gerunt (67), vocantur, ipsi sunt qui secundum propositam vocati dicuntur. Quod si secundum propositum ad Deum referatur, hoc est ut secundum propositum Dei, qui sciens in eis religiosam mentem et salutis inesse desiderium, vocati dicantur; non videbitur his quæ exposuimus, contrarium. Hoc ergo pacto, nec in præscientia Dei vel salutis vel perditionis nostræ causa consistit, neque justificatio ex sola vocatione pendebit, neque gloriari de nostra penitus potestate sublaturum est. Nam et si communi intellectu de præscientia sentiamus, non propterea aliquid erit, quia id scit Deus futurum, sed quia futurum est, scitur a Deo antequam fiat. Ut autem scias quia non in præscientia Dei uniuscujusque salutis causa ponitur, sed in proposito et actibus suis, vide Paulum, verentem *ne forte, cum aliis prædicaverit, ipse reprobus efficiatur, macerare corpus suum*, etc. (*I Cor. ix, 27*).

XXVIII.

Quod nihil fiat casu, et contra.

Augustinus questionum LXXXIII, cap. XXVII: Quidquid casu fit, temere fit; quidquid temere fit, non fit Providentia. Si ergo casu aliqua fiunt in mundo, non Providentia universus mundus administratur. *Item*: Illud bonum, cujus participatione sunt bona cætera; non propter aliud, sed per semetipsum bonum est quod divinam etiam providentiam vocamus. Nihil igitur casu fit in mundo. *Item*, *Retractionum cap. I*: Non mihi placet toties me appellasse fortunam, quamvis non aliquam deam voluerim hoc nomine intelligi, sed fortuitum rerum eventum; unde et illa verba sunt, quæ nulla religio dici prohibet: *torte, forsitan, fortasse, fortuitum*; quod tamen totum (68) ad divinam revocandum est providentiam. Pœnitet me illic nōminasse fortunam, cum homines habeant in pessima consuetudine, ubi dici debet: *Hoc Deus voluit*, dicere: *Illoc voluit fortuna*. *Item*: in libro *De concordia evangelistarum in Matthæum* (69): Nihil fortuitum

(67) Cous.: *circa cultum digerunt*.

(68) Cous. *tantum*.

(69) *In Matthæum* desunt apud Cous.

A fit ab eo qui omnia disponit, quamvis nullus intelligat causam. Unde Dominus: *Ego veni, ut qui non vident videant, et qui vident cæci fiant* (*Joan. ix, 39*). Ipsa est enim altitudo divitiarum, sapientiæ et scientiæ Dei, qua fit ex eadem massa aliud vas in honorem, aliud in contumeliam, et qua dicitur carni et sanguini: *O homo! tu quis es qui respondeas Deo?* (*Rom. ix, 20*).

XXIX.

Quod prædestinatio Dei in bono tantum sit accipienda, et non.

Augustinus De prædestinatione sanctorum: Prædestinatio est gratiæ præparatio quæ sine præscientia non potest esse; potest autem esse sine prædestinatione præscientia. Prædestinatione quippe Deus ea præscivit quæ fuerat ipse facturus. Unde dictum est: *fecit quæ futura sunt*; præscire autem potens est et quæ ipse non facit, sicut quæcunque peccata. Quocirca prædestinatio Dei quæ in bono est, gratiæ, ut dixi, est præparatio; gratia vero est ipsius prædestinationis effectus. *Item*: Prædestinationis nomine non aliqua voluntatis humanæ coactitia necessitas exprimitur, sed misericors et iusta (70) divini operis sempiterna dispositio. *Item*: Contingit credere Deum præscivisse peccatores, quia nihil eum latere potuit; non tamen prædestinasse quemlibet hominem ad peccandum. Quia si ad peccatum hominem prædestinaret, pro peccatis hominem non puniret. Dei enim prædestinatione aut peccatorum præparata est pia remissio aut peccatorum iusta punitio. *Idem in expositione quarundam propositionum in Epistola Pauli ad Romanos*: Non prædestinavit aliquem, nisi quem præscivit crediturum. *Idem super Joannem*: *Sed vos non creditis, quia non estis ex ovibus meis*. Dixit: Non estis ex ovibus meis, quia videbat eos ad sempiternum interitum præparatos. *Item*: *non rapit eas quisquam de manu mea*. Quid potest fur et latro? Non perdunt nisi ad interitum prædestinatos. De illis autem ovibus, de quibus dicit Apostolus: *Novit Dominus qui sunt ejus et quos præscivit et prædestinavit; quos autem prædestinavit*, etc. (*Rom. viii, 29*), nec lupus rapit, nec fur tollit, nec latro interimit. *Idem in Enchiridio, cap. CIV*: *Magna opera Domini, exquisita in omnes voluntates ejus* (*Psal. cx, 2*), ut per creaturæ voluntatem, qua factum est quod creator noluit, impleret ipse quod voluit; bene utens et malis tanquam summe bonus ad eorum damnationem, quos iuste prædestinavit ad pœnam, et ad eorum salutem, quos benigne prædestinavit ad gratiam (71). *Responsiones Prosperi ad Rufinum*: In præscientia et bona novit et mala. *Item*: Prædestinatio Dei semper in bono est, aut ad retributionem justitiæ aut ad damnationem pertinens gratiæ. *Item*: Potest itaque sine prædestinatione esse præscientia; prædestinatio autem sine

(70) Cous. *ita*.

(71) Cous. *gloriam*.

præscientia esse non potest. *Ex dictis Ambrosii de prædestinatione* : His omnibus testimoniis prædestinati ostenduntur mali ad pœnam, sed non prædestinati ad peccatum, quoniam eorum quæ facturus est Deus prædestinator est; quæ vero non facit nec facturus est, ea non prædestinavit. *Item* : Impios prædestinavit ad pœnam, et pœnam prædestinavit illis; ad peccatum autem eos non prædestinavit, quoniam non est auctor iniquitatis; quoniam; sicut iustitia ex Deo est et omne bonum, ita iniquitas et omne opus pravum ex diabolo. *Item* : Iniquos itaque quos præscivit Deus hanc vitam in peccato terminaturos, prædestinavit supplicio. In quo prædestinatio justissime laudanda est ultionis, ut agnosceretur non ab eo prædestinatum hominem ad peccatum, quem prædestinavit peccati merito puniendum. Deus itaque omnia opera (72), sive bona sive mala, præscivit; sed sola bona prædestinavit; mala vero futura opera eorum, quos non prædestinavit ad regnum sed ad interitum, præscivit et ordinavit provida bonitate. *Isidorus De summo bono, lib. II, cap. VI* : Gemina est prædestinatio, seu electorum ad requiem, seu reproborum ad mortem. *Ex dictis ejusdem* : Deus potuit, sicut voluit, quosdam prædestinare ad gloriam, quosdam ad pœnam. Quos (73) autem prædestinavit ad pœnam, non prædestinavit ad culpam.

XXX.

Quod peccata etiam placeant Deo, et non.

Ambrosius Autpertus (74) in Apocalypsi lib. IX : Deus enim dedit in cordibus eorum ut faciant quod illi placitum est, ut dent regnum suum bestiæ, donec consummentur verba Dei. Præcedentium iniquitatum merita exigunt, ut reprobi in errorem a Deo ire permissi ita agant, ut non misericordia parentis solvantur, sed iustitia punientis damnentur. Ideo enim Dei placitum perficiunt, quod iniquitatem amando, quam Deus odit, iustitiæ se damnandos præparant, quæ Deo super omnia placet, cum dicitur : *Dilexisti iustitiam, etc.* Cui enim placere non potest iniquitas, placet iustitia quam damnat perpetrans (75) iniquitates. Quamobrem unde displicent, inde quod illi placitum est perficiunt.

XXXI.

Quod Deus quoque malorum causa vel auctor sit, et non.

Dominus per Isaiam : Ego Dominus, et non est alter formans lucem et creans tenebras, faciens pacem et creans malum; ego Dominus faciens hæc. *Amos propheta* : Si (76) erit malum in civitate, quod Dominus non fecit. *Simeon ad Mariam de Christo* : Ecce positus est hic in ruinam et resurrectionem multorum. *Et ipse Christus* : Si non venissem et locutus eis non fuisset, peccatum non

haberent. *Et alibi* : In iudicium ego veni in hunc mundum, ut qui non vident videant, et qui vident cæci fiant. *Et Apostolus in Epistola ad Romanos* : Propter quod tradidit illos Deus in desideria cordis eorum, in imunditiam, etc. *Item* : Propterea tradidit illos Deus in passiones ignominiæ, etc. *Et paulo post* : Tradidit illos Deus in reprobum sensum, etc. *Idem infra* : Quod quærebat Israel, hoc non est consecutus; electio vero consecuta est; cæteri vero excæcati sunt, sicut scriptum est : Dedit illis spiritum compunctionis, oculos ut non videant, et aures ut non audiant usque in hodiernum diem. *Idem in II ad Corinth. (iv, 3)* : Quod si opertum est evangelium nostrum, in his qui pereunt est opertum, in quibus Deus hujus sæculi excæcavit mentes infidelium, ut non fulgeat illuminatio Evangelii gratiæ Christi. *Augustinus Quæstionum vet. et nov. legis cap. LXXXV* : Nam omne quod permittit Deus, facere dicitur, quia si non permittit non fit (77). Unde dicit Dominus ad Pilatum : *Non haberes potestatem in me, nisi datum esset desuper (Joan. xix)*. *Idem in Enchiridio* : Non fit aliquid nisi Omnipotens fieri velit, vel sinendo ut fiat, vel ipse faciendo. Nec dubitandum est Deum facere bene, etiam sinendo fieri quæcunque sunt male. Non enim hoc nisi justo iudicio sinit; et profecto bonum est omne quod justum est. *Item* : Nam nisi esset hoc bonum, ut essent mala nullo modo esse sinerentur ab omnipotente Deo (78). *Idem De gratia et libero arbitrio* : Scriptura divina, si diligenter inspicatur, ostendit hominum voluntates ita esse in Dei potestate, ut eos quos voluerit quando voluerit faciat inclinari, vel ad beneficia quibusdam præstanda, vel ad pœnas quibusdam ingerendas. Nam invenimus aliqua peccata etiam pœnas esse aliorum peccatorum, sicut sunt vasa iræ, quæ perfecta dicit Apostolus in perditionem; sicut est induratio Pharaonis, cujus etiam causa dicitur ad ostendendam in illo virtutem Dei. *Item* : Et dixit David (*II Reg. xvi, 11*) : *Ecce filius meus querit animam meam, et adhuc modo filius Jemini. Sinite illum ut maledicat, quoniam dixit illi Deus. Quomodo dixerit Dominus huic homini maledicere?* Non enim jubendo dixit ubi obedientia laudaretur, sed quod ejus voluntatem vitio suo malam in hoc peccatum iudicio justo et occulto inclinavit. *Item* : Per Ezechielem dixit Deus (*xiv, 9*) : *Et propheta si erraverit et locutus fuerit, ego Dominus seduxi illum prophetam, et exterminabo eum de medio populi mei Israel.* *Idem in epistola Pauli ad Romanos* : Propterea tradidit illos Deus, etc. *Et ad Thessalonicenses in Epistola secunda (ii, 10)* ait de quibusdam : Pro eo quod dilectionem veritatis non receperunt ut salvi fierent, ideo mittet illis operationem erroris ut credant mendacio, ut iudicentur omnes quæ.

(72) Cous. opera sua.

(73) Cous. quosdam.

(74) Cous. Rutpertus. Ambrosius Autpertus S. Ansbertus floruit anno circiter 770.

(75) Cous. quæ damnat perpetuas.

(76) Cous. non (Amos iii, 6).

(77) Cous. sit.

(78) Cous. bono.

non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati. *Idem De gratia et libero arbitrio* : Scriptum est in Proverbiis : *Cor regis in manu Dei est ; quocunque voluerit inclinatur illud.* Et in Psalmo legitur de Ægyptiis : *Convertit cor eorum ut odirent populum ejus, et dolorem (79) facerent in servos ejus, etc. (Psal. civ, 25.)* Apostolus quoque : *Propterea tradidit illos in desideria cordis, in immunditiam (Rom. 1, 24).* Talibus testimoniis satis, quantum existimo, manifestabitur operari Deum in cordibus hominum ad inclinandas eorum voluntates quocunque voluerit, sive ad bona pro sua misericordia, sive ad mala pro meritis eorum, judicio utique aliquando aperto, aliquando occulto, semper autem justo. Ac per hoc quando legitis a Deo seduci homines; aut obtundi aut obdurari corda eorum, nolite dubitare præcessisse mala merita eorum, ut juste ista paterentur; nec incurralis illud proverbii Salomonis : *Insuperbia viri violatur vias ejus ; Deum autem causatur in corde suo. Idem De correptione et gratia* : Electi sunt ad regnandum cum Christo, non quomodo Judas ad opus cui congruebat; ab illo quippe electus est qui novit bene uti etiam malis, ut per ejus opus damnabile illud propter quod ipse venerat, opus venerabile completeretur. Cum itaque audimus : *Nonne ego vos duodecim elegerim ? et unus ex vobis diabolus est (Joan. vi),* illos debemus intelligere electos per misericordiam, illum per judicium. Ergo elegit illos ad obtinendum regnum suum, illum ad effundendum sanguinem suum. *Idem in libro XX Questionum Exodi* : Causa obdurationis cordis Pharaonis non solum fuit quod incantatores similia faciebant, verum etiam ipsa Dei patientia, quæ parcebat secundum corda, quibusdam utilis ad poenitendum, quibusdam inutilis ad resistendum Deo et in malo perseverandum. *Hieronymus ad Castricianum* : Magna ira est, quando peccantibus non (80) irascitur Deus. Item de poena est, dum suæ peccator relinquitur voluntati; unde est quod peccata patrum in tertiam et quartam progeniem restituit, dum non vult statim percutere peccantes; sed innocens primis postrema condemnat. *Idem in Osee libr. I* : Grandis offensæ est, postquam (81) peccaveris, iram Dei non vereri. *Item* : Qui in tantum (82) iratus est, ut nequaquam percutiat delinquentes. *Isidorus De summo bono, lib. II, cap. XVIII* : Præcedentia peccata sequentium sunt criminum causa, ut illa quæ sequuntur sint præcedentium poena. Poena ipsa vocatur induratio veniens de divina justitia. Hinc est quod ait propheta : *Indurasti cor nostrum, ne timeremus te (Isa. Lxiii, 17).* Sicut et Apostolus dicit : *Quoniam veritatem Dei non receperunt, immisit illis Deus spiritum erroris. Facit ergo Deus quosdam peccare, sed in*

quibus jam talia peccata præcesserunt, ut justo judicio ejus mereantur ire in deterius. *Ex libro III Regum (xxii, 19)* : Dixit Micheas propheta : Audi sermonem Domini : vidi Dominum sedentem super solium suum (83), et omnem exercitum cæli (84) assistentem ei a dextris et a sinistris. Et ait Dominus : quis decipiet Achab regem Israel, ut ascendant et cadat in Ramoth Galaad ? Et dixit unus verba hujuscemodi, et alius aliter. Egressus est autem spiritus et stetit coram Domino et ait : ego decipiam illum. Cui locutus est Dominus : in quo ? et ille ait : Egrediar et ero spiritus mendax in ore omnium prophetarum ejus. Et dixit Dominus : Decipies et prævalebis ; egredere et fac ita. Nunc igitur ecce dedit Dominus spiritum mendacem in ore omnium prophetarum tuorum qui hic sunt, et Dominus locutus est contra te malum. *Hieronymus in Epistola Pauli ad Romanos* : Propterea tradidit illos Deus ; non quod ipse sit causa, sed per longanimitatem et patientiam non inducendo vindictam patitur eos secundum cordis sui agere voluntatem. *Item* : Tradere dicitur cum non retinet delinquentes, sicut dixit : *et dimisi eos secundum desideria cordis eorum. Augustinus quæstion. LXXXIII, cap. XXII* : *utrum Deus mali auctor sit* : Quisquis omnium quæ sunt auctor est, et ad cujus bonitatem id tantum pertinet, ut sit omne quod est non esse, ad eum pertinere nullo pacto (85) potest. Omne autem quod deficit, ab eo quod est esse deficit, et tendit ad non esse. Esse autem et in nullo deficere bonum est, et malum deficere. At ille ad quem non esse non (86) pertinet, non causa est efficiendi, id est tendendi ad non esse, quia, ut ita dicam, essendi causa est ; boni igitur tantummodo causa est, et propterea ipse bonum summum est. Quocirca mali auctor non est, quia omnium quæ sunt auctor est, quia in tantum sunt, in quantum bona sunt. *De prædestinatione divina* : *Quem vult indurat* non ita intelligendum est quasi Deus in homine ipsam, quæ non est, cordis durtiam operetur. Quid enim est aliud durtia quam Dei obviare (87) mandatis ? *Item* : Indurare dicitur eum quem non illire noluerit. Sic excæcare, quem illuminare, sic repellere, quem vocare noluerit (88). *Gregorius super Ezechielem, homil. XI* : Nobis cum tremore considerandum est, quomodo Deus, cum præcedentibus peccatis irascitur, permittit ut cæcata mens malis labatur. Unde Moyses ait : *Nondum completa sunt peccata Amorrhæorum (Gen. xv, 16).* David quoque (*Psal. Lxviii, 28*) : *Appone iniquitatem super iniquitatem eorum, etc.* Paulus ait : *Ut impleant peccata sua.* Johanni quoque per angelum dicitur (*Apo. xxii, 11*) : *Qui nocet, noceat adhuc ; et qui in sordibus est, sordescat adhuc.* Unde nunc etiam Dominus

(79) Cous. *Dei*. Cfr. *Psal. civ, 25.*(80) Apud Cous. deest *non*.(81) Cous. : *posteris, quando.*(82) Cous. : *vicinis.*(83) Cous. . *ejus.*(84) Cous. : *ejus,*(85) Cous. : *modo.*(86) Apud Cous. deest *non*.(87) Mon. : *objurare.*(88) Sic — *noluerit* deest apud Cous.

dicit (*Ezech. iii, 20*) : Si quis conversus a justitia sua fecerit iniquitatem, ponam offendiculum coram eo ; ac si aperte dicat : Quia videre pœnitendo voluit ubi jam impegit, justo judicio eum deserens ponam ei, ut alibi impingat. Quid tamen Dei ponere est ? nequaquam ad peccatum premere, sed nolle a peccato liberare ; sicut de Pharaone dicitur : *Ego indurabo cor ejus (Exod. vii, 3)*. Non enim cor peccatis Dominus obdurat, sed obdurare dicitur, cum ab obduratione non liberat. *Responsiones Prosperi ad Rufinum, cap. III* : Et quod ex Deo non nisi bonum est, et quod bonum est mali causa non est. Non itaque recte opinatur qui putat prorogationem vitæ lapsuris auctorem esse peccati. Non enim relictus sunt a Deo, ut relinquerent Dominum, sed reliquerunt et relictus sunt.

XXXII.

Quod omnia possit Deus, et non.

Chrysostomus homil. XXVI, in expositione symboli, quæ sic incipit : Universalis Ecclesia congaudet : *Credo in Deum, Patrem omnipotentem*. Creditis Deo omnipotenti, quia posse ipsius non potest inveniri non posse ; tamen aliqua non potest, ut puta (89) mentiri, falli, ignorare, initium et finem habere, non prævidere, præterita oblivisci, præsentia attendere, futura nescire ; ad ultimum negare se ipsum non potest. Ecce quanta non potest (90) ! Tamen ideo est omnipotens, quia superius suppressa (91) non potest. *Idem in homil. XXVIII, de expositione symboli*, quæ sic incipit : Super fabricam totius Ecclesiæ : *Credo in Deum, Patrem omnipotentem*. Omnipotens dicitur quia posse illius non potest inveniri non posse, dicente Propheta : *Omnia quæcunque voluit fecit (Psal. cxiii, 3)*. Ipsa est ergo omnipotentia (92), ut totum quod vult possit. *Hieronymus in epistola ad Eustochium* : Audacter loquar ; cum omnia possit Deus, suscitare virginem non potest post ruinam : valet quidem liberare de pœna, sed non vult coronare corruptam. *Ambrosius Chromatio* : Impossibile est Deum mentiri ; impossibile istud non infirmitatis est, sed virtutis, sed majestatis, quia veritas non recipit mendacium. Hoc impossibile ejus plenitudinis est ; ex quo colligitur impossibile Dei potentissimum esse. Quid enim potentius quam nescire quidquid infirmitatis est ? est tamen et illud infirmum Dei quod fortius est hominibus, et stultum Dei quod sapientius est hominibus ; sed hoc crucis, illud divinitatis. *Augustinus contra epistolam Gaudentii* : Cur hoc fieri non posset, nisi quia juste fieri nullo modo posset ? Sic et dicimus : atque utinam possim me occidere ! Sic et Dominus Loth : *Non potero*, inquit, *facere rem, donec tu illuc introeas (Gen. xix, 22)*. Non posse dixit se, quia sine dubio poterat per potentiam, sed non poterat per justitiam. *Au-*

(89) Ut puta pro utpote, cf. Du Cange s. v. puta. Cous. : tamen aliqua non patrem puta mentiri, etc.

(90) Ecce — potest desunt apud Cous.

(91) Cous. : reprehensa.

Augustinus in Enchiridio : Neque enim ob aliud veraciter vocatur omnipotens, nisi quoniam quidquid vult potest, nec potestate cujuspiam creaturæ voluntate (93) omnipotentis impeditur effectus. *Idem in libro De spiritu et littera* : Non potest facere injusta, quia ipse est summa justitia et bonitas. Omnipotens vero est, non quod omnia possit facere, sed quia potest efficere quidquid vult, ita ut nihil valeat resistere ejus voluntati quin compleatur, aut aliquo modo impedire eam. *Idem Quæstion. vet. et nov. leg. cap. CLIX* : Omnia quidem potest Deus ; sed non facit nisi quod conveniat veritati ejus ac justitiæ. *Idem in Tractatu de symbolo* : Deus non potest mori, non potest mutari, non potest falli.

XXXIII.

Quod Deo resisti (94) non possit, et contra.

Psalnista (lxxxvi, 8) : Tu terribilis es ; et quis resistet tibi ? *Esther (xiii, 9. Vulg.)* : Domine, rex omnipotens, in tua ditione cuncta sunt posita, et non est qui possit resistere tuæ voluntati. *Apostolus ad Romanos (ix, 19)* : Voluntati enim ejus quis resistit ? *Psalnista (xvii, 7)* : A resistentibus dextræ tuæ (95) custodi me. *Stephanus in Actibus apostolorum (vii, 51)* : Vos semper Spiritui sancto resistitis, sicut et patres vestri. *Marcus (vi, 4, 6)* : Dicebat eis Jesus : quia non est propheta sine honore nisi in patria et cognatione sua et in domo sua. Et ideo non poterat ibi virtutem ullam facere ; nisi paucos infirmos impositis manibus curavit. Et mirabatur propter incredulitatem eorum.

XXXIV.

Quod Deus non habeat liberum arbitrium, et contra.

Hieronymus Damaso, De filio prodigo (iv, 159) : Nulli videatur periculosum, nulli esse blasphemum, quod et in apostolos invidiæ malum diximus potuisse subrepere, cum etiam de angelis hoc dictum patemus sidera quippe non sunt munda in conspectu ejus, et contra angelos suos perversum quid intellecti ? (*Job iv, 19*.) Et in psalmis (cxliii, 2) : *Non justificabitur in conspectu tuo omnis vivens*. Non ait : omnis homo, sed omnis vivens, id est non evangelista, non apostolus, et ad majora conscendendo non angeli, non throni, non dominationes, cæteræque virtutes. Solus Deus est in quem peccatum non cadit. Cætera, cum sint liberi arbitrii, in utramque partem possunt suam flectere voluntatem. *Idem ad Paulam et Eustochium*, in expositione epistolæ Pauli ad Philemonem (iv, 450) : Ut non velut ex necessitate bonum tuum esset, sed voluntarium. Quod a plerisque quæritur de præsentis loco, solvi potest. Si enim Deus voluntarie et non ex necessitate bonus est, debuit hominem facere ad suam imaginem et similitudinem, ita ut ipse voluntarie et non ex necessitate bonus esset. Ex quo manifestum est rem eos inter se postulare contrariam.

(92) Cous. : ipse est ergo omnipotens.

(93) Cous. : potestate.

(94) Mon. : resistere.

(95) Cous. : nec.

nam ex eo quod dicunt : « debuit homo Deo similis fieri, » illud petunt ut liberi fieret arbitrii, sicut Deus ipse est; ex eo autem quod inferunt : « talis debuit fieri qui malum recipere non posset, » cum necessitatem ei boni important, illud volunt ut homo Deo non similis fieret. *Augustinus Quæstion. LXXXIII, cap. IV* : Melior autem homo est qui voluntate quam qui necessitate bonus est. Voluntas ergo libera danda homini fuit. *Idem super Genesim* : Sic oportebat primum hominem fieri, ut et velle bene posset et male; postea vero (96) sic esse ut male velle non posset; nec ideo caret libero arbitrio. Multo quippe liberius erit arbitrium, quod omnino non poterit servire peccato. Neque enim voluntas libera dicenda est, quia beati volumus sic esse ut esse miser; non solum[non] volumus, sed nec esse possumus. *Idem De civitate Dei, lib. XXII* : Id etiam beata illa civitas magnum in se bonum videbit, quod nulli superiori ullus inferior invidet, sicut nunc non invidet archangelis angeli. Nec ideo liberum arbitrium non habebunt, quia peccata eos delectare non poterunt; magis quippe erit liberum a delectatione peccandi usque ad delectationem non peccandi. *Item* : Sicut prima immortalitas fuit, quam peccando Adam perdidit, posse non mori, novissima erit non posse mori : ita primum liberum arbitrium posse non peccare, novissimum non posse peccare. *Item* : Certe Deus ipse nunquid, quoniam peccare non potest, ideo liberum arbitrium habere negandus est? Erit ergo illius civitatis in singulis voluntas libera, ab omni malo liberata, impleta omni bono, oblita culparum, oblita poenarum; nec ideo tamen suæ liberationis oblita, ut liberatori suo sit ingrata. Quantum ergo attinet ad scientiam rationalem, memor præteritorum etiam malorum suorum; quantum autem ad experientis (97) sensum, prorsus immemor. *Idem De correctione et gratia* (x, 770) : Quid est liberius libero arbitrio, quoniam non poterit servire peccato? quæ futura erit et homini sicut facta est angelis sanctis merces meriti. *Item* : Prima ergo libertas voluntatis erat posse non peccare, novissima erit multo major : non posse peccare. *Item* : Illi ergo sine peccato nullo data est, cum qua conditus est, libera voluntas, et eam fecit servire peccato. Horum vero cum fuisset voluntas serva peccati, liberata est per illum qui dixit : *Si vos Filius liberaverit, vere liberi eritis* (Joan. viii, 36).

XXXV.

Quod ubi deest velle Dei, desit et posse, et contra.

Ex Vita sancti Hieronymi, quæ sic incipit : Hieronymus noster; sanctus Hieronymus Eustochio ad meliora studuit hortando mandare : Cum omnia possit Deus, virginitatem suscitare non potest post

ruinam, quod non posse Dei non velle alio omnimodo dici poterat verbo; per quemdam namque sapientem dicitur Deo : Tu autem dominator virtutis, cum tranquillitate iudicas, et cum magna reverentia disponis. Subest enim tibi, cum volueris, posse; ergo ubi non est velle Dei, deest posse : Deus quippe ut immutabilis naturæ, ita immutabilis est voluntatis. *Augustinus in Tractatu de symbolo* : Quod non vult omnipotens, hoc solum non potest. *Item* : Sed quoniam dixi hoc solum omnipotentem non posse quod non vult, ne quis me temere dixisse arbitretur aliquid omnipotentem non posse. Hoc et Apostolus ait (*II Tim. ii, 13*) : Si non credimus, ille qui fidelis permanet, negare se ipsum non potest, quia et velle non potest. Non enim potest iustitiæ velle facere quod injustum est. *Item* : Si ergo potest esse quod non vult, omnipotens non est. Est autem omnipotens; ergo quidquid vult potest, et id (98) quod non vult esse non potest; qui propterea dicitur omnipotens, quoniam quidquid vult potest. *Idem De Trinitate, lib. XIII, cap. X* (viii, 956) : Eos sane, qui dicunt : itane defuit Deo modus alius quo liberaret homines, ut unigenitum filium hominem fieri vellet, mortalemque factum nostram mortem perpeti? parum est sic refellere, ut istum modum, quo nos liberare dignatur, asseramus bonum esse; etiam ut ostendamus non alium modum possibilem Deo defuisse, cuius potestati cuncta æque subjacent, sed sanandæ nostræ miseræ convenientiorem alium modum non fuisse, cur non fieret mors Christi, imo cur non, prætermisissis innumerabilibus modis, quibus ad nos liberandos uti posset omnipotens, ipsa potissimum eligeretur. *Item* (viii, 943) : Poterat utique Deus hominem aliunde suscipere, in quo esset mediator Dei et hominum; non de genere illius Adam, sicut ipsum, quem primum creavit, non de genere creavit alicujus; poterat ergo, vel sic, vel alio quo vellet modo, creare unum alium de quo vinceretur victor prioris; sed melius iudicavit de ipso, quod victum fuerat, genere hominem assumere. *Idem in lib. Quæst. vet. et nov. legis* : Potuit Deus simul cuncta facere, sed ratio prohibuit; poterat animam limo terræ admiscere, et sic formare corpus, sed ratione infirmabatur, quia primum oportebat domum compaginari et sic habitatorem induci. *Idem in Enchiridio* : Omnipotentis voluntas mala esse nunquam potest. Præterea multa potest facere quæ non facit, nec vult. Potuit enim efficere ut XII legiones angelorum pugnarent contra eos qui eum ceperunt. Evangelista Matthæus (xxvi, 53) : *An putatis quia non possum rogare patrem, et exhibebit mihi plus quam XII legiones angelorum?* *Item* : Tunc in clarissima sapientiæ luce videbitur quod nunc fides habet, quoniam certe immutabilis et

(96) Cous. : *Postea vero sic esse ut male velle possit et bene; postea vero sic esse, ut male velle non possit, nec ideo uti libero arbitrio. Multo, etc.* Neque enim voluntas libera dicenda non est, quia beati

volumus nec esse ut esse miseri non solum non volumus, sed nec esse possumus.

(97) Apud Cous. deest *experientis*.

(98) Cous. : *ideo.*

efficacissima sit voluntas Dei, quoniam (99) multa possit et non velit, nihil autem velit quod non possit. *Idem in libro De spiritu et littera* : Absurdum tibi videtur dici aliquid fieri posse, cujus desit exemplum; cum, sicut credo, non dubites nunquam esse factum, ut per foramen acus camelus transiret, et tamen ille hoc quoque dixit Deo esse possibile. *Item* : His addi possunt etiam illa quæ leguntur in *libro Sapientia*, quoniam multa posset nova tormenta exercere Deus in impios, ad nutum sibi serviente creatura, quæ tamen non exercet. Potest et de monte illo, quem fides in mare transferret, facere quod tamen nusquam factum esse vel audivimus vel legimus. Quisquis horum aliquid Deo dixit impossibile, vides quam desipiat, quamque adversus fidem ejus Scriptura loquatur. Multa aliâ hujusmodi possunt occurrere vel legenti vel cogitanti, quæ possibilis Deo negare non possumus, quanvis eorum desit exemplum. *Idem in libro De natura et gratia* : Dominus Lazarum suscitavit; sine dubio potuit. Quia vero Judam non suscitavit, nunquid dicendum est : non potuit? Potuit ergo, sed noluit. Nam si voluisset, eadem etiam hoc potestate fecisset; quia Filius quos vult vivificat.

XXXVI.

Quod quidquid vult Deus faciat, et non.

David in psalmo CXXXIV : Omnia quæcunque voluit Dominus, fecit in cælo et in terra, etc. *Et Apostolus ad Romanos* (ix, 19) : Voluntati ejus quis resistet? *Idem in epistola prima ad Timotheum* (ii, 3) : Hoc enim bonum et acceptum est coram salvatore nostro Deo, qui vult omnes salvos fieri. *Et per semetipsam Veritas ad Jerusalem* (100) loquitur : Quoties volui congregare filios tuos, etc. (*Matth.* xxiii, 37). *Hieronymus super Daniele*, in tertia visione, ubi de Deo et de Nabuchodonosor sic loquitur : Juxta voluntatem enim suam facit tam in cælo quam in terra; et non est qui resistat manui ejus et dicat : quare fecisti? Loquitur quemadmodum homo sæculi (1). Non enim quod vult hoc facit, sed quod bonum est hoc vult Deus. Nabuchodonosor autem sic locutus est, ut, dum potentiam Dei prædicat, justitiam ejus videatur arguere, quod immerito pœnas sustinuerit.

XXXVII.

Quod nihil fiat Deo nolente, et contra.

Ex verbis Habacuc prophetæ : Domine, non dico sine te quidquam fieri, et te nolente tantam esse potestatem impii. Cum ergo sis omnium Creator et Dominus, necesse est ut facias quod sine te fieri non potest. *Augustinus in libro De spiritu et littera* : Infideles quidem contra voluntatem Dei faciunt, cum ejus Evangelio non credunt. *Idem De civitate Dei, libro XXII* : Multa fiunt quidem contra voluntatem Dei, sed tantæ est ille sapientiæ

tantæque virtutis ut in eos exitus sive fines, quos bonos et justos ipse præscivit, tendant omnia quæ voluntati ejus videntur adversa. *Item* : Deus est qui operatur in nobis et velle; secundum ergo hanc voluntatem, qua Dominum velle dicimus quod alios efficit velle, multa vult nec facit. Multa enim volunt fieri sancti ejus ab illo inspirati sancta voluntate, nec fiunt, sicut orant pro quibusdam pie sancteque; et quod orant, non facit. *Idem in Enchiridio* : Aliquando homo bona voluntate vult aliquid, quod Deus (2) non vult, tanquam si bonus filius patrem velit vivere, quem Deus bona voluntate vult mori. Et rursus fieri potest ut hoc velit homo voluntate mala, quod Deus vult bona; velut si malus filius mori patrem velit, hoc etiam Deus. *Item* : *Omnes homines vult salvos fieri*; tanquam si diceretur : Nullum hominem salvum fieri, nisi quem fieri salvum esse voluit; aut certe sic dictum : *Omnes homines*, id est de omni genere hominum, salvos fieri.

XXXVIII.

Quod omnia sciat Deus, et non.

Apostolus ad Hebræos (iv, 13) de Spiritu Dei : Omnia nuda sunt et aperta oculis ejus, etc. *Ex libro sententiarum Prosperi, cap. CCLXXXI* : Cum salvator dicit unum passerem non cadere in terram sine voluntate Dei, et quod scœnum agri post paululum mittendum in clibanum ipse tamen formet ac vestiat, nonne confirmat non solum totam mundi partem, rebus mortalibus et corruptilibus deputatam, veram etiam vilissimas ejus abjectissimasque particulas divina providentia regi, ne fortuitis perturbari motibus ea quorum causas comprehendere non possumus, existimemus? *Hieronymus super Habacuc prophetam* (i, 14), exponens ista ejus verba : *Domine, mundi sunt oculi tui; ne videas malum, et respicere ad iniquitatem non poteris. Quare non respicis super iniqua agentes, et taces impio devorante justiore se? Et facies homines quasi (3) pisces maris, et quasi (3) reptile non habens principem*. Non dico sine te quidquam fieri, et te nolente tantam esse potestatem impii. Cum ergo sis omnium creator et dominus, necesse est ut facias quod sine te fieri non potest. Non quod propheta sic sentiat, sed quod humanam impatiantiam in sua persona exprimat, sicut Apostolus multas in se personas transformat; unde : *Hoc autem, fratres, transfiguravi in me*, etc. (*I Cor.* iv, 6.) Aliter enim non potest Deus habere homines quasi pisces maris et quasi reptilia non habentia principem, quorum angeli quotidie vident faciem patris qui in cœlis est. Sicut ergo in hominibus etiam per singulos currit Dei providentia, sic etiam in cæteris animalibus generalem quidem dispensationem (4) et ordinem cursumque rerum intelligere possumus; verbi gratia : quomodo nascatur piscium multitudo et vivat in aquis; quomodo reptilia et quadrupede-

(99) Cous. : *Quam.*

(100) Cous. : *Jeremiam.*

(1) Cous. : *scilicet.*

(2) Cous. : *voluntate vult, aliquando non vult.*

(3) Cous. : *Quemadmodum.*

(4) Mon. : *dispositionem.*

dalia orientur in terra, et quibus alantur cibis. Sed absurdum est ad hoc Dei deducere majestatem ut sciat per momenta singula quot culices nascentur, quotve moriantur; quæ pulicum et muscarum sit multitudo; quanti pisces in aqua nautent et qui de minoribus majorum prædæ cedere debeant. Non simus tam fatuifadulatores Dei, ut omnem potentiam ejus etiam ad ima detrudamus, in nosque ipsos injuriosi simus, eandem irrationalium providentiam esse dicentes. Unde liber ille apocryphus stultitiæ deputandus, in quo scriptum est quemdam angelum nomine Tyri (5) præesse reptilibus, [et similiter piscibus et arboribus et bestiis universis proprios in custodia angelos assignatos.

XXXIX.

Quod opera hominum nihil sint, et contra.

Augustinus in Enchiridio, cap. IX: Satis est Christiano rerum creaturarum causas non nisi bonitatem intelligere Creatoris, qui est Deus, nullamque naturam esse quæ non aut ipse sit aut ab ipso. *Idem De moribus Ecclesiæ catholicæ* (1, 696): Creatura, Paulus clamat, vanitati subjecta est, neque non potest a vanitate separare veritati que connectere quod subjectum est vanitati. Et hoc nobis Spiritus sanctus præstat. Creatura igitur non est, quia omne quod est aut Deus aut creatura est. *Paulus in Epistola prima ad Corinthios* (VIII, 4): Scimus quia nihil est idolum in mundo. *Prudentius hymn.*:

*Isis, Apollo, Venus nihil est;
Maximianus et ipse nihil;
Illa nihil, quia facta manu,
Hic manuum quia facta colit.*

Ex psalmo CXII: Simulacra gentium argentum et aurum, opera manuum hominum.

XL.

Quod Deus quoque loco moveatur vel localis (6) sit, et non.

Propheta: Egredietur Dominus de loco sancto suo, etc. (*Mich.* 1, 3.) Et per semetipsam Veritas: Quia descendi de cælo, non ut faciam voluntatem meam, etc. (*Joan.* vi, 38.) *Unde et Apostolus*: Quid est autem, quia ascendit, nisi quia et descendit primum in inferiores partes terræ? (*Ephes.* iv, 9.) *August. De civitate Dei lib. XVI*: Non loco movetur Deus, qui semper ubique est totus, sed descendere dicitur, quum aliquid inusitatum facit in terra. *Idem ad Dardanum*: Ergo Deus per cuncta diffusus. Ipse quippe ait per prophetam: *Cælum et terram ego impleo* (*Jer.* xxiii, 24). Et de sapientia ejus scriptum est: *Attingit a fine usque ad finem* (*Sap.* viii, 1). Et in psalmo: *Quo ibo a spiritu tuo?* etc. *Si ascendero in cælum*, etc. (*Psal.* cxxxix, 7.) Substantialiter Deus ubique est. *Item*: Fatendum est, ubique esse Deum per divinitatis præsentiam, sed non ubique per habitationis gratiam. *Item*: Non est negligenter intuendum, quod diximus, Deum in se ipso esse ubique totum. Ideo ubique esse di-

(5) Cops.: Tyn.

(6) Cops.: locatus. Sequuntur hic capita XVII,

citur, quia nulli parti rerum absens est; ideo totus quia cuilibet parti pariter totus adest. Hicque ab eo longe esse dicuntur, qui peccando dissimillimi facti sunt; et hi ei appropinquare, qui ejus similitudinem pie vivendo recipiunt. *Item*: Quod addidimus in se ipso, diligentius exponendum est. In se ipso est, quia non continetur eis, quibus est præsens, tanquam sine his esse non possit. Spatia locorum tolle corporibus, nusquam erunt. Tolle ipsa corpora qualitatibus corporum, non erit ubi sicut, et ideo necesse, ut non sint. *Augustinus Volusiano*: Verbum Dei ubique totum est. Venit autem, quum manifestatur; abscedit, cum occultatur. *Gregorius in majori breviario psalterii, psalmo XXX*: Nunquid localis est Deus? Et localis et non localis; localis ad se venientibus; non localis, quia ubique est.

XLI.

Quod Deus ipse sit, qui antiquis Patribus apparebat, et non.

Ecclesiastica historia, cap. II: Multis antea astitisse ostenditur, sed evidentiis et familiaris Abrahamæ atque ejus familiæ, quantum fas erat, Deum hominibus innotuisse describitur, quia apparuit Dominus Abrahamæ tanquam communis aliquis homo sedenti ad ilicem Mambre. At ille exurgens cum hominem videret, adorat ut Deum et veneratur ut Deum. Sed et propriæ vocis professione præsentiam se testatur non ignorare divinam dicens: *Dominator, Domine* (*Gen.* xv, 8). Quæ utique omnia non ad Patrem, sed ad Filium referenda posterioris incarnationis dispensationis plenius expleta designat. *Item Propheta: Misit verbum suum*, etc. (*Psal.* cvii, 20.) Eundemque cum apparuisset Jacob Deum esse Scriptura designat dicens: *Sed Israel erit nomen tuum, et invaluisti cum Deo* (*Gen.* xxxv, 10; xxxii, 28). Et paulo post dicit: *Vidi Dominum facie ad faciem*, etc. Neque enim fas est de aliquo angelorum vel cælestium virtutum ista sentire. Nullum enim eorum, si quando mortalibus ex cælesti percipiuntur adesse mandato, Dominum vel Deum divinus sermo commemorat. Hic etiam Jesu successori Moysi cum astitisset percunctanti quis esset, princeps militiæ virtutum Domini ego sum. Cumque his auditis adoraret famulus, ut decebat, *solre*, inquit ad eum, *corrigiam calceamenti*, etc. (*Jos.* v, xiv, 16). In quo consideranda præceptorum similitudo, quoniam non erat hic alius ab eo, qui dixerat ad Moysen de rubo: *Ne appropies huc, solre calceamenta*, etc. (*Exod.* iii, 4, 5). Et addidit dicens: *Ego sum Deus patrum vestrorum*, etc. Claruit igitur ex his omnibus quod Verbum Dei Deus designatus est. *Hieron. ad Marcellinum et Anapsychiam*: Sempiternus Deus erat, qui Adæ in paradiso visus est, etc., Jacob locutus est. *Idem ad Damasum*: Juxta quod et ipsum Dominum et angelos in humanas vidimus se mutasse formas, ut metus videntibus demeretur. a Cops. omnia.

Et epistola beati Hilarii ad diversas provincias destinata, quæ sic incipit: Dilectissimis et beatissimis fratribus, si quis cum Jacob non Filium quasi hominem colluctatum, sed Deum innascibilem vel Patrem ejus dicat, anathema sit. Idem in lib. XII De Trin.: Hinc etiam sæpe naufragium est, quia unigenitus Deus sub prophetica auctoritate creatura esse defenditur, quia ex persona sapientiæ dictum est: Dominus creavit me, initium viarum suarum (Prov. viii, 22). Item: Videamus in quas itaque Dei vias, et in quæ opera a sæculis creata sit nata ante sæcula ex Deo sapientia. Vocem Domini deambulantis in paradiso Adam audivit. Putasne deambulantis incessum, nisi in specie assumptæ creationis auditum, ut in aliqua creatione consisteret, qui inambulando fuerat auditus? Item: Angelus ad Agar loquitur, et utique idem Deus est (Gen. xvi, 9, 13). Nunquid speciei ejusdem est, cum angelus videtur, cujus est in ea natura, qua Deus est? Sed quid de angelo dicam? Homo ad Abraham venit. Nunquid secundum hominem in creationis istius habitu Christus talis consistit, qualis et Deus est? Sed et homo loquitur, et corpore assistit, et cibo alitur, verumtamen Deus adoratur. Certe, qui ante angelus, nunc etiam homo est, ne naturalem hanc esse Dei speciem diversitas ipsius assumptæ creationis pateretur intelligi. Adest autem ad Jacob et usque ad complexum in habitu humano, et manum conserit, et membris nititur, lateribus inflectitur, et in omni motu nostro incessequæ consistit. Sed idem postea Moysi esse ignis ostenditur. Curre per tempora et intellige qualis visus fuerit cæteris, quibus se in habitu humanæ creationis ingressit, etiam cessit in vias Domini et in opera Dei, ad cognitionem scilicet Dei et nostræ æternitatis profectum. Etiam his omnibus Deus, qui ignis consumens est, ita creatus inest, ut creationem ea virtute, qua assumpsit, absumeret, potens abolere rursus, quod tantum ad causam contemplationis exstiterat. Idem libro I (iv, 23): Et dixit angelus Domini ad Agar: Multiplicans multiplicabo semen tuum. Et vocavit nomen Dei, qui loquebatur secum, tu Deus, qui aspexisti me (Gen. xvi, 13). Angelus Dei loquitur; duplex in angelo Dei significatio est, ipse qui est, et ille cujus est. Item (iv, 23): Primum angelus Dei, secundo Dominus; vocavit enim nomen domini qui loquebatur secum; tertio Deus: Tu enim es Deus qui aspexisti me. Qui angelus Dei dictus est, idem Dominus et Deus est. Est autem secundum prophetam Filius Dei magni consilii Angelus (Isa. ix, 6). Ut personarum distinctio absoluta esset, angelus Dei nuncupatus; qui enim est Deus ex Deo, ipse est angelus Dei. Ut vero honor debitus redderetur, et Deus et dominus est prædicatus. Item (iv, 26): Angelus loqui ad Agar cœpit. Confessio audientis et dominum eum esse et Deum edocet. Ita qui sub ministerio magni consilii nuntiandi angelus est, ipse et natura et nomine Deus est. Item: Procedit pleniore doctrinæ [profectu] sermo [divinus]. Deus

A ad Abraham loquitur. Viri tres sedenti assistunt, unum adorat et Deum confitetur. Idemque adoratus et confessus ab illo tempore eodem in futurum reditum [se] promittit, et Saræ filium futurum. Deus ad Abraham locutus est. Idem postea de rebus ipsis [eumdem] vir ab eo visus alloquitur. Virum licet conspectum, Abraham tamen Dominum adoravit, sacramentum scilicet futuræ corporationis cognoscens. Ambrosius De fide (orthodoxa, cap. 8. p. 431. Maur.): Si angeli in figura hominum sæpe sunt visi, et tamen aliud non sunt quam quod esse norunt, neque substantiam mutant, cum formam humani corporis sumunt: quanto magis ipse Dominus? Sic Filium Domini visum a patribus approbamus, ut non totum in illo, quod Deus est, videretur, sed dispositiones rerum futurarum, quæ complendæ erant, in illo per imaginem cernerentur. Nam quis Filium Dei videre potuit, antequam conspicabilem materiam, cum ei placuit, assumpsit, vel hominem inducere dignatus est? Qui etsi Abraham visus est, sed in forma humani corporis visus est, quo postremis temporibus, in homine venturus esse ostenderetur. Jacob autem alibi in angelo, alibi videtur in homine. Qui ideo se in angelo demonstravit, ut nuntium se magni consilii indicaret. In homine vero, cum quo et conluctatus fuisse describitur, ut imaginem futuræ colluctationis, quam cum Israel habiturus erat, cum secundum hominem advenisset, indicaret. Sed ut Dominum crederet, cum quo sub figura hominis luctabatur, Israel, id est homo videns Deum, nomen accipit, qui figuram hominis viderat, quam Filius Dei induerat. Moysi in rubo in flamma ignis apparuit, ut lumen credentibus incredulis iudicium demonstraret, populum Israel in columna nubis per diem et per noctem in columna ignis quasi dux itineris præcedebat, ut baptismi gratiam per nubem et donum Spiritus sancti per ignem ostenderet, quia Paulus in nube patres baptizatos scripsit, et spiritum ignem esse apostolorum acta declarant. Denique cum Moyses oraret, ut faciem Domini pure videret, non poteris, inquit, videre faciem meam; non enim videbit homo faciem meam, etc. (Exod. xxxiii, 20.) Augustinus lib. VIII De Genesi ad litteram (VIII, 49. Maur.): Si modum quærimus quomodo sit locutus Deus, certissime tenere debemus, Deum aut per substantiam suam loqui, aut per sibi subditam creaturam; sed per substantiam non loqui, nisi ad creandas naturas. Ad spirituales vero atque intellectuales non solum creandas, sed et illuminandas, cum jam possint capere locutionem ejus qualis est in verbo ejus, quod in principio erat Verbum, etc. Illis autem, qui eam capere non possunt, cum loquitur Deus, non nisi per creaturam loquitur, aut tantummodo spiritalem, sive in somnis, sive in extasi et in similitudinem rerum corporaliū, aut per corporalem, dum sensibus corporis vel aliqua species apparet, vel insonant voces. Item: Nonnulli hæretici putant substantiam Filii Dei nullo assumpto corpore per se ipsam esse visi-

bilem, et ideo antequam ex virgine corpus assumeret, ipsummet esse visum patribus. Quæ impietas procul a catholicis mentibus repellenda est. *Idem De civitate Dei, lib. X (cap. 15)*: Nec movere debet quod, cum sit invisibilis, visibiliter patribus apparuisse memoratur. Sicut enim sonus, quo auditur sententia, non est hoc quod ipsa, ita et species qua visus est Deus, in natura invisibili constitutus non erat, quod ipse. Nec illi ignorabant invisibilem Deum in specie corporali quod ipse non erat se videre. Nam et loquebatur cum loquente Moyses, et ei tamen dicebat: *Si inveni gratiam ante te, ostende mihi temetipsum scienter ut videam te (Exod. xxxiii, 13)*. *Idem super Joannem, homilia IV (tract. III in Joan. 1; Maur. III, p. 310)*: Deum nemo vidit unquam, Moyses vidit angelum, nubem, ignem. Omnis illa creatura typum Domini sui gerebat, non ipsius Domini præsentiam exhibebat. Namque habes aperte in lege, et loquebatur Moyses cum Domino contra in contra, sicut amicus cum amico suo. Si quæris ipsam Scripturam, invenes Moysen dicentem: *Si inveni gratiam in conspectu tuo, ostende mihi faciem tuam manifeste, ut videam te*. R'sponsum accepit: *Non potes videre faciem meam (Exod. xxxiii, 20)*. Loquebatur cum Moyse angelus portans typum Domini, et illa omnia, quæ ibi per angelum facta sunt, futuram istam gratiam et veritatem promittebant. Omnia quæ corporaliter visa sunt, non erant illa substantia Dei; facta enim sunt illa visibilia corporaliter per creaturam, in quibus typus ostenderetur; non utique substantiam ipsam demonstrabant. *Idem De Trinitate, lib. III, cap. XI*: Omnia, quæ Patribus visa sunt, cum Deus illis præsentaretur, per creaturam facta esse manifestum est. Etsi nos latet, quomodo ea ministris angelis fecerit, per angelos tamen esse dicimus facta. [Sed ait aliquis], cur ergo scriptum est, *dixit Dominus*, et non potius, *dixit angelus*? Quia cum verba iudicis præco pronuntiat, non scribitur in gestis, ille præco dixit, sed ille iudex. *Item*: Ante incarnationem Salvatoris, cum Deus apparere dicebatur, voces illæ ac species corporales per angelos factæ sunt, ipsis loquentibus vel agentibus aliquid ex persona Dei.

XLII.

Quod solus Filius in angelis olim apparebat, et non.

Isidorus De summo bono, cap. X: Ubicumque in Scripturis sacris pro domino angelus ponitur, non Pater, non Spiritus sanctus, sed per incarnationis dispensationem solus Filius intelligitur. *Augustinus De Trinitate, lib. IV, cap. X*: De angelis, in quibus apparebat Dominus et loquebatur. In angelis utique erat Pater et Filius et Spiritus sanctus, et aliquando Pater, aliquando Filius, aliquando Spiritus sanctus, aliquando et sine ulla distinctione personæ Deus per illos figurabatur. *Idem, lib. II, cap. XI*: Cum tres viri visi sunt Abraham, nec quisquam

A in eis vel forma, vel ætate, vel potestate major cæteris dictus est, cur non hic accipiamus visibiliter insinuatam per creaturam visibilem Trinitatis æqualitatem eademque substantiam. *Idem in eodem libro (cap. XVII)*: Si in illis vocibus, quæ fiebant in Exodo, et illis omnibus corporalibus demonstrationibus Christus ostendebatur, aut alio Christus, alio Spiritus sanctus, sicut ea quæ supra diximus admonet, non hoc efficitur, ut Deus Pater nunquam tali specie patribus visus sit. Multa enim talia visa facta sunt illis temporibus, non evidentem designato in eis vel Patre vel Filio vel Spiritu sancto, ut nimis temerarium sit dicere, Deum Patrem nunquam patribus per aliquam visibilem formam apparuisse. Hac enim opinione illi pervenerunt (7), qui non potuerunt in unitate Trinitatis intelligere, quod dictum est: *Regi autem sæculorum, etc., et Quem nemo hominum vidit nec videre potest (I Tim. vi, 16)*. Et substantia divina, ubi Pater et Filius et Spiritus sanctus unus est Deus, intelligitur. Visiones autem illæ per creaturam commutabilem factæ sunt, non proprie, sicuti est, sed figurative Deum ostendentes. Quanquam nescio, quemadmodum isti intelligant, quod Danieli apparuit Antiquus dierum, a quo Filius hominis accepisse intelligitur regnum, sed ab illo scilicet qui ei dicit: *Filius meus es tu, etc., postula a me, etc. (Psal. ii, 7)*. Si ergo Danieli et Pater dans regnum et Filius accipiens apparuerunt in specie corporali, quomodo isti dicunt, Patrem nunquam visum esse prophetis, et ideo solum debere intelligi invisibilem? Non ergo inconvenienter creditur etiam Deus Pater eo modo solere apparere mortalibus. Nisi forte aliquis dicet, ideo non esse visibilem Patrem, quia in conspectu somniantis apparuit, ideo Filium et Spiritum sanctum visibiles, quia Moyses illa omnia vigilans vidit. Quasi vero Verbum viderit Moyses carnalibus oculis, aut videri spiritus vel humanus possit, quanto minus spiritus Dei! An quis audeat dicere Filium et Spiritum sanctum etiam vigilantibus esse visibiles, Patrem autem non nisi somniantibus? Unde nemo sani capitis affirmare debet, nusquam personam Patris per aliquam speciem corporalem vigilantium oculis demonstratam. *Item*: Quid dicunt de Abraham, cui vigilanti, cum Scriptura præmississet dicens: *Visus Deus Abraham, non unus aut duo, sed tres apparuerunt viri, quorum nullus excelsius aliis eminuisse dictus est, nullus honoratius effulsisse, nullus imperiosius egisse?*

XLIII.

Quod nullus creatus spiritus loco moveatur, et contra.

Augustinus super Genesim, lib. VIII: Spiritalem creaturam corporali præposuit Deus: quod spiritualis tantummodo mutari per tempora posset, corporalis autem per tempora et loca. Per tempus movetur animus, vel reminiscendo quod oblitus erat, vel

(7) Ed. Maur.: *Hanc enim opinionem illi pepererunt.*

discendo quod nesciebat, vel volendo quod nolebat; per loca autem corpus. *Item*: Quisquis intelligere conatur, quemadmodum incommutabilis Deus nec per tempus, nec per locum motus moveat temporaliter et localiter creaturam suam, non eum puto posse assequi, nisi prius intellexerit, quemadmodum anima, hoc est spiritus creatus, non per locum, sed per tempus motus, moveat corpus per tempus et locum. *Item*: Cui non facile occurrat, quod per locum non movetur, quod per loci spatia non distenditur? Quidquid autem per loci spatia distenditur corpus est. Ac per hoc consequens est, ut anima moveri non putetur, si corpus non esse credatur. *Idem super id quod scriptum est: Spiritus Domini ferebatur super aquas*: Cum aquarum nomine illa materies insinuetur informis, quæ de nihilo facta est, unde omnia fierent, quid prohibet Spiritum sanctum intelligere Conditoris, quod superferebatur huic materię non locorum gradibus intervallisque spatiorum, quod nequaquam de ulla re incorporea recte dicitur, sed excellentia et dominantis eminentia super omnia, ut omnia conderentur? *Idem in libro Questionum Orosii ad ipsum*: Spiritus conditus est sicut angelorum; quia ex tempore in inferioribus jussa Dei perficiunt, jure creduntur moveri ex tempore; corpora vero sua in locum movent, dum descendunt de cælo et ascendunt. *Item*: Igitur secundum prædictam rationem spiritus creatus per tempus moveri potest, non per locum. Spiritus creator sine tempore et loco, corpus autem et loco et tempore. *Item*: Animantia vel volatilia in suo genere obtemperant Deo, sicut movet ille omnia temporibus opportunis, non ipse temporaliter movetur. Movet itaque seipsum sine tempore et loco; movet creatum spiritum sine loco temporaliter; movet creaturam corpoream temporaliter et localiter. *Item*: Orosius: Quæ causa fecit, ut Deus, quem astruis moveri, non moveatur in tempore? Augustinus: Deus quia est ante tempora, nihil in eo est præteritum et futurum, nulla nova cogitatio; quia si nova, et accideus; si vero aliquid accidit Deo, jam incommutabilis non est. Si incommutabilis Deus est, nihil illi accidit, etc. *Boetius in tertio Topicorum*: Anima neque crescit neque minuitur neque ab alio loco transit in alium. *Symbolum, quod dicitur apostolorum*: Mortuus et sepultus descendit ad inferos. *Ambrosius De fide ad Gratianum imperatorem*: Seraphim de loco ad locum transit; non enim complet omnia. *Augustinus Quæst. LXXXIII, cap. IX*. Moveri per se animam sentit, qui sentit in se esse voluntatem, qui tamen motus non est de loco in locum tanquam corporis. Localiter enim moveri corporum proprium est.

XLIV.

Quod solus Deus incorporeus sit, et non.

Gennadius Massiliensis episcopus De orthofoxa fide ecclesiasticorum dogmatum (cap. XI, XII. ed. Elmenborst): Nihil incorporeum et invisibile in na-

tura credendum est, nisi solum Deum. Qui ex eo incorporeus creditur, quia ubique est et omnia implet atque constringit, et ideo invisibilis omnibus creaturis, quia incorporeus est. Creatura omnis corporea; angeli et omnes cælestes virtutes corporeæ, licet non carne subsistant. Ex eo autem corporeas esse credimus intellectuales naturas, quia localiter circumscribuntur, sicut ei anima humana, quæ carne clauditur, et dæmones, qui per substantiam angelicæ naturæ sunt corporei. *Gregorius Moralium libr. II*: In hoc itaque est nunc natura angelica a naturæ nostræ conditione distincta, quod nos et loco circumscribimur et cæcitatibus ignorantia coarctamur. Angelorum vero spiritus quidem circumscripti sunt, sed eorum scientiæ longe super nos incomparabiliter dilatantur. *Item*: Eorum itaque scientia comparatione nostra valde dilatata est, sed comparatione divinæ scientiæ angusta, sicut et ipsi illorum spiritus comparatione quidem nostrorum corporum spiritus sunt, sed comparatione summi et incircumscripti Spiritus corpus. *Augustinus quæst. LXXXIII, cap. XXII*: Deus non est alicubi; quod alicubi enim est, loco continetur; quod continetur loco, corpus est. Deus autem non est corpus; non ergo alicubi est, et in illo sunt potius omnia, nec tamen ita, ut ipse sit locus. Locus enim in spatio est, quod longitudine et latitudine et altitudine corporis occupatur. Locus tamen abusive dicitur templum Dei, non quod eo contineatur, sed quod ei præsens sit. *Collatio VII quæ dicitur abbatis Sereni, cap. XIII*: Licet enim pronuntiemus, nonnullas esse spirituales naturas, ut sunt angeli, archangeli, cæteræque virtutes et ipsa quoque anima nostra, vel certe aer iste subtilis. tamen incorporeæ nullatenus æstimandæ sunt. Habent in se corpus, quo subsistant, licet multo tenuius, quam nostra sunt corpora secundum apostoli sententiam ita dicentis: *et corpora cælestia et corpora terrestria*, et ita: *seminatur corpus animale, surget corpus spirituale* (I Cor. xv, 40 et 44). Quibus manifeste colligitur nihil esse incorporeum nisi solum Deum, et idcirco ipsi tantummodo posse penetrabiles omnes spirituales atque intellectuales esse substantias, eo quod solus totus et ubique et in omnibus sit, ita ut abdita mentis universa respiciat atque perlustrat. *Hilarius super Matthæum, cap. V*. (Maur. p. 632): *Nonne anima plus est quam esca*, etc., *plus quam vestimentum*? Nihil est, quod [non] in substantia sua et creatione sua corporeum sit, et omnium sive in cælo, sive in terra, sive visibilibus, sive invisibilibus elementa formata sunt. Nam et animarum species sive obtinentium corpora sive corporibus exsulantium corpoream naturæ substantiam sortiuntur, quia omne quod creatum est in aliquo sit necesse est. *Idem in psalmo CXXXIX* (Maur. p. 459): Ad imaginem Dei homo interior factus est rationalis, mobilis, movens, citus, incorporeus, subtilis, æternus. Quantum in se est, speciem naturæ principalis imitatur, dum transeurit,

dum circumvolat, et dicto citius nunc ultra Oceanum est, nunc in cœlos evolat, nunc in abyssis est, nunc Orientem, nunc Occidentem perlustrat, dum nunquam ut non sit aboletur. Natura quidem Dei in omnibus est, neque ut alibi sit, discedit aliunde. Sed animus humanus in hac sensus sui mobilitate ad imaginem opificis sui factus est, dum naturam Dei mobilitas animæ perennis imitatur, nihil in se habet corporale, nihil terrenum, nihil grave, nihil caducum. *Augustinus De civitate Dei, lib. XXII*: Jam vero contra illud, quod jam dixi superius, etiam istum considerantes atque tractantes elementorum ordinem, quo confidunt, non inveniunt omnino quod dicant. Sic est enim sursum versus terra prima, aquasecunda, tertius aer, quartum cœlum, ut super omnia sit animæ natura. Nam et Aristoteles quintum corpus eam dixit esse, Plato nullum. *Idem in libro contra epistolam fundamenti Machæorum*: De omni natura incorporea quamvis mutabili, sicuti est anima. *Isidorus De summo bono lib. II, cap. XII*: Male a quibusdam creditur anima hominis esse corporea, quæ propter id ad Dei imaginem facta est, ut si non immutabilis ut Deus esset, tamen incorporea ut Deus existeret, sicut angeli. *Gregorius Dialogorum lib. IV*: Si esse sanctorum animas in cœlo sacri eloquii satisfactione credidisti, oportet ut per omnia esse credas et iniquorum animas in inferno. Petrus: Et qua ratione credendum est, quia rem incorpoream tenere ignis corporeus possit? *Gregorius*: Si viventis hominis incorporeus spiritus tenetur in corpore, cur non post mortem spiritus etiam corporeo igne teneatur? Petrus: Vivente (8) quolibet idcirco spiritus tenetur in corpore, quia vivificat corpus. *Gregorius*: Si spiritus in hoc teneri potest, quod vivificat, pœnaliter et ibi teneatur, ubi mortificatur. Teneri per ignem spiritus dicimus, ut in tormento ignis sit vivendo atque sentiendo. Ignem namque eo ipso patitur, quo videt; quia et cremari se aspicit, concrematur. Sicque fit, ut res corporea incorpoream exurat, dum ex igne invisibili ardor ac dolor invisibilis trahitur. *Item*: Reprobis veritas in fine dictura est: ite in ignem æternum, qui præparatus est diabolo, etc. Si igitur diabolus ejusque angeli tamen sint incorporei, corporeo sunt ignecrucianti. Quid mirum si animæ, et antequam recipiant corporea, possint corporea sentire tormenta? *Claudius præfactorio Patricio De statu animæ, lib. I. (cap. XI)*: De quodam opere sancti Hieronymi caput quoddam, quod quidem te constat non intellexisse, subjungis, quo ait: Globos siderum corporatos esse spiritus arbitramur. *Idem*: Sub ipso sancti Hieronymi nomine adjungit: Si angeli, inquit, cœlestia etiam corpora ad comparisonem Dei immunda esse dicuntur, quid putas homo existimandus est? *Item*: Nunquid hic aliud vir doctus Hieronymus dixisse censebitur, nisi angelorum corpora habilitate sui

A atque potentia humanis præstare longe corporibus? Pariter cum dixit « si angeli » et adjecit « cœlestia etiam corpora, » duo quædam intelligi voluit « angelos et cœlestia corpora. » Quia cum angeli spiritus corporati sint, sunt in cœlo quædam, quæ sola sunt corpora. *Item (c. XIII)*: Certum namque divina auctoritate retinemus, sanctorum corpora, quæ immutari merebuntur, in gloriam angelicis æquanda corporibus, dicente Domino: Et erunt sicut angeli in cœlo. *Item*: Duplex est ergo angelica sicuti et humana substantia, habens corpus totius facilitatis maximæ pulchritudinis, quod hominibus cum videtur apparet, habens incorporeum, quo semper videat Deum. *Item (cap. XIV)*: Intelligere nos oportet, constare hominem ex corporeo et incorporeo, constare angelum ex corpore et spiritu, præcipua inter cæteras dignitate formato. Spiritus namque illi est omni spiritu creato potior. Corpus illi est de potissimo omnium elemento sublimius secundum illud propheticum, ubi angelica substantia duplex sine dubitatione perhibetur: *Qui facis angelos tuos spiritus et ministros tuos ignem urentem (Psal. ciii, 4)*. Ignem vero non esse spiritum manifestum est. Quia non istic allegorice aliquid accipiendum, sicut illud, ubi ait Dominus: *Ignem veni mittere in terram (Luc. xii, 49)* cum de Spiritu sancto diceret. Non enim credi fas est animas humanas ad amorem divinum participatione spiritus flammari, quia eodem bono bonus homo, quo bonus est angelus, et eodem bono uterque beatus.

XLV.

Quod Deus per corporales imagines non sit representandus, et contra.

Ex libro Deuteronomii (v, 8): Non habebis deos alienos coram me, non facies tibi sculptile neque omnem similitudinem, quæ est in cœlo desuper, et quæ est in terra deorsum, neque eorum quæ sunt in aquis sub terra, non adorabis ea neque coles. *Item ex eodem (iv, 15)*: Locutus est Dominus ad nos de medio ignis: Verborum vocem audisti et formam penitus non vidisti, non vidisti aliquam similitudinem in die, quo locutus est Dominus vobis in Horeb de medio ignis. ne forte decepti faciatis vobis sculpturam aut imaginem, ne forte oculis levatis videas solem et lunam et astra cœli, et errore deceptus adores ea, et colas quæ creavit Deus cunctis in mysterium gentibus. *Item (xxvii, 14)*: Et prænuntiabunt levitæ dicentque ad omnes viros Israel excelsa voce: Maledictus homo, qui facit sculptile et conflatile abominatione Domini, opus manuum artificum, ponetque illud in abscondito, et respondebit omnis populus et dicet Amen. *Origenes in Ezodo, homilia VII (de la Rue. p. 158)*: Non facies tibi idolum, neque omnem similitudinem; etc. Si quis facit speciem alicujus, similitudinem facit. De idolo autem Apostolus dicit quia nihil est idolum

(8) Ed. Maur. iv, 23: *In vivente.*

in mundo (I Cor. viii, 4). Idolum facit, qui facit A
 id quod non est. Quid est, quod non est? Species au-
 tem, quam oculus non vidit, sed ipse sibi animus
 fingit. Ut si quis in uno hominis habitu duas facies
 fingat, aut humano pectori postremas partes equi aut
 piscis adjungat. Hæc et similia qui facit, facit quod
 non est. Nec habet aliquid simile sui. *Non adorabis
 ea, neque coles.* Potest quis interdum adorare invi-
 tari. Colere vero est toto affectu et studio his manci-
 pari. *Augustinus super psalmum CXIII (IV, 1259
 Maur.) : Ex eo loco ubi scriptum est : Ne quando
 dicant gentes : Ubi est Deus eorum? etc. (Psal.
 cxiii, 10). Quia invisibilem Deum colimus, qui
 nullorum corporeis [oculis], cordibus autem pau-
 corum mundissimis est notus, tanquam ideo pos-
 sent dicere gentes : ubi est Deus eorum? quia ipsi
 possent ostendere deos suos. Item : Multo hone-
 stius non haberetis, quod possetis ostendere. quam
 ut in eo, quod istis oculis a vobis ostenditur, vestri
 cordis cæcitas ostendatur. Item (p. 1260) : Noli
 addere manus hominum, ut ex eo metallo, quod
 fecit Deus verus, velit facere falsum Deum; imo
 falsum hominem, quem pro vero veneris Deo; qui
 quem quisquis pro vero homine in amicitiam reci-
 peret, insaniret. Ducit enim, affectu quodam infir-
 mo (9) rapit infirma corda mortalium formæ simi-
 litudo, et membrorum imitata compago. Sed sicut
 fabricata singula ostendis, sic ostende officia singu-
 lorum, quorum te effigies et humana vanitas tra-
 hit. *Os enim habent, et non loquentur, etc. (Psal.
 cxiii, 13). Jam ergo artifex melior est, qui ea po-
 tuit membrorum motu atque officio fabricare. Me-
 lior et tu, quamvis ea non feceris, quoniam quæ
 illa non possunt facis. Melior et bestia; ad hoc
 enim addictum est : Non clamabunt in faucibus suis
 (Psal. cxiii, 15). Item : Quædam bestię sicut simię
 manibus contrectant. Item : Lectorem vel audito-
 rem fecit intentum, ut admoneri se inveniat simu-
 lacris gentium non tantum homines sed etiam be-
 stias se debere præponere; ut si pudet adorare
 bestiam, quam fecit Deus videntem, audientem, etc.,
 viderent, quam pudendum esset adorare mutum,
 et carens vita sensuque simulacrum. Item : Quanto
 ergo melius mures atque serpentes, atque id genus
 animantium cætera de simulacris, si ita dicendum,
 quodammodo judicant, in quibus quia non sentiunt
 humanam vitam, non curant humanam figuram?
 Itaque in eis plerumque nidificant, et nisi huma-
 nis motibus deterreantur nulla sibi habitacula mu-
 nitiora conquirunt. Movet ergo se homo, ut viven-
 tem bestiam a Deo suo deterreat, et illum non se
 noventem quasi potentem colit, a quo meliorem
 eterruit. Deterruit enim videntem a cæco, audien-
 tem a sardo, etc., viventem a mortuo, imo dete-
 ore, quam mortuo. Mortuum quippe manifestum
 est aliquando vixisse. Quapropter deum, qui nec
 vit, nec vixit, profecto et mortuus antecedit.**

Item : Quanquam, ut illi asserunt [membrorum
 species] in signo aliquo fabrefacta est, cum ado-
 raci atque honorari a multitudine cœperit, parit
 in unoquoque sordidum. Simulacrum talis homi-
 num affectus invitat. Item : Itaque ne quisquam di-
 cat, cum irrisa fuerint simulacra, non hoc visibile
 colo, sed numen, quod illic inhabitat invisibiliter,
 ipsa numina in alio psalmo [eadem Scriptura] sic
 damnat : *Quoniam dii gentium dæmonia (Psal. xcv,
 5). Dicit etiam Apostolus, non quod idolum sit ali-
 quid, sed quæ immolant gentes, dæmoniis immo-
 lant. Videntur autem sibi purgatoris esse religio-
 nis, qui dicunt : Nec simulacrum, nec dæmonium
 colo, sed effigiem corporalem ejus rei signum in-
 tueor, quam colere debeo. Itaque interpretatur si-
 mulacrum, ut alio simulacro dicant significari
 terram, unde templum solent appellare Telluris;
 alio mare, sicut Neptuni simulacro; alio aerem,
 sicut Junonis; alio ignem, sicut Vulcani; alio
 luciferum, sicut Veneris, etc. De quibus rursus cum
 exagitari cœperint, quod corpora colant, maxime
 terram, et mare, et aerem, et ignem, quorum uo-
 bis usus in promptu est, audent respondere, non
 se ipsa corpora colere, sed quæ illis regendis
 præsentent [numina]. Servierunt creaturæ potius
 quam Creatori. Nam priore parte hujus sententiæ
 simulacra damnavit; posteriore autem interpreta-
 tiones simulacrorum. Effigies enim a fabro factas
 appellando nominibus earum rerum, quas fabrica-
 vit Deus, transmutant veritatem Dei in mendacium;
 res autem ipsas pro diis habendo et venerando
 serviunt creaturæ. Quis autem adorat aut orat in-
 tuens simulacrum, qui non sic afficitur, ut ab eo se
 audiri putet, ab eo, quod desiderat, sibi præstari
 speret? Item : Hoc enim quodammodo extorquet
 illa figura membrorum, ut animus vivens in sensi-
 bus corporis magis arbitretur sentire corpus, quod
 suo corpori simillimum videt. Item : Sed nos ple-
 raque instrumenta et vasa [ex] hujusmodi materia
 habemus in usum celebrandorum sacramentorum.
 Et sunt profecto etiam ista [instrumenta] quid aliud
 quam opera manuum hominum? Verumtamen nun-
 quid os habent et non loquentur? nunquid oculos
 habent et non videbunt? Nunquid eis supplicamus,
 quia, per ea supplicamus Deo? Illa maxime causa
 est pietatis insanæ, quod plus valet in affectibus
 miserorum viventi similis forma, quæ sibi efficit
 supplicari, quam quod eam manifestum est non
 esse viventem, ut debeat a vivente contemni. Plus
 enim valent simulacra ad curvandam infelicem ani-
 mam, quod oculos habent, aures, nares, manus et
 pedes, quam ad corrigendam quod non loquentur,
 non videbunt, etc. Ita sequitur, ut illud quoque
 fiat : *Similes illis fiunt omnes qui faciunt ea, et
 omnes qui confidunt in eis (Psal. cxiii, 8). Videant
 ergo isti apertis et sentientibus oculis, et adorent
 clausis et mortuis mentibus [nec videntia] nec vi-**

(9) Ed. Maur. : infimo.

ventia simulacra. *Domus autem Israel speravit in Dominum (Psal. cxiii, 9). Spes enim, quæ videtur, non est spes; quid enim videt quis, quid sperat? (Rom. viii, 24.) Item in lib. IV De civitate Dei, cap. XXXI: De Varrone loquens ait: Dicit etiam idem acutissimus auctor, quod hi soli videantur ei animadvertisse quid esset Deus, qui crediderunt eum esse animam motu ac ratione mundum gubernantem. Ac per hoc, ac si nondum tenebat, quod veritas habet, Deus verus non anima, sed animæ quoque est conditor: tamen unum Deum colendum fateatur atque suaderet. Item: Dicit etiam antiquos Romanos plus centum annos et septuaginta deos sine simulacro coluisse. Quod si adhuc, inquit, mansisset, castius dii observarentur. Cui sententiæ suæ testem adhibet inter cætera etiam gentem Judæam; nec dubitat eum locum ita concludere, ut dicat, qui primi populis simulacra deorum posuerunt, eos civitatibus suis et metum dempsisse et errorem addidisse, prudenter æstimans deos facile posse in simulacrorum stoliditate contemni. Quod vero non ait errorem tradiderunt, sed addiderunt, jam utique fuisse etiam sine simulacris vult intelligi errorem. Quapropter cum solos dicit animadvertisse, quid esset Deus, qui eum crederent animam mundum gubernantem, castiusque æstimat sine simulacris observari religionem; quis non videat quantum propinquaverit veritati? Sanctus Epiphanius In epistola ad Joannem Constantinopolitanum, quam beatus transtulit Hieronymus (Petav. 2, 317): Audivi quosdam murmurare contra me, quando simul pergebamus ad locum sanctum qui vocatur Bethel, et venissem ad villam quæ dicitur Anabathā, vidissemque ibi præteriens lucernam ardentem, et interrogassem quis locus esset, didicissemque esse ecclesiam, et intrassem, ut orarem, inveni ibi velum pendens in foribus ejusdem ecclesiæ tinctum atque depictum et habens imaginem quasi Christi vel sancti cujusdam. Cum ergo vidissem in ecclesia Christi contra auctoritatem Scripturarum hominis pendere imaginem, scidi illud et magis dedi consilium custodibus ejusdem loci, ut pauperem mortuum eo obvolverent et efferrent. Illique contra murmurantes dixerunt: Si scindere voluerat, justum erat ut aliud daret velum, atque ita mutaret. Quod cum audirem, me daturum esse pollicitus sum et missurum. Nunc autem misi quod potui reperire, et precor, ut videas presbyteros ipsius loci suscipere velum a latore, quod a nobis missum est, et deinceps præcipere in ecclesia Christi istius modi vela, quæ contra religionem nostram veniunt, non suspendi. Ex secunda collectione abbatis Isaac: Non est mirandum, hominem simplicissimum et de natura divinitatis nunquam penitus eruditum rusticitatis vitio et consuetudine erroris antiqui usque nunc detineri et in errore pristino perdurare, dum secundum consuetudinem erroris illius, quo dæmones hominum figura compositos excolebant, nunc*

A quoque illam incomprehensibilem atque ineffabilem veri numinis majestatem subscriptione alicujus existimant adorandam, nihil se vel tenere vel habere credentes, si propositam non habuerint imaginem quamdam in supplicatione positi, jugiter impellunt, eamque circumferant mente ac præ oculis teneant semper affixam. Ex concilio Eliberitano, cap. XXXVI: Placuit picturas in ecclesiis fieri non debere, ne quod colitur et adoratur in parietibus depingatur. Gregorius Secundo Secundino servo Dei recluso (ad Serenum XI, 13. Maur. li, 1100): Aliud est enim picturam adiare, aliud per picturæ historiam quid sit adorandum addiscere. Nam quod legentibus scriptura, hoc idiotis patet cernentibus, quia in ipsa vident quid sequi debeat, in ipsa legunt, qui litteras nesciunt. Item: Frangi ergo non debuit, quod non ad adorandum in ecclesiis, sed ad instruendas solummodo mentes fuit nescientium collocatum. (Actio IV, synodi VII Nic. 787): Joannes apocrisiarius orientalium sedium dixit: Significat sermo Patris nostri Sophronii, quod melius sit jurantem perjurare, quam conservare sacramentum in confractione sacrarum imaginum. Hoc autem dicimus, et quidam se de sacramento excusant. Leo nonus Michaeli patriarchæ (Mansi XIX, 649): Recordamini illius nefandæ synodi, quam voluerunt vocari VII, nostri hæresiarchæ, quorum conspiratione ipsius Domini nostri Jesu Christi et sanctorum reverendæ imagines aut flammis traditæ aut aquis submersæ, picturæ vero de parietibus basilicarum deletæ. Quamvis restiterit Romanorum pontificum auctoritas, præcunctis tamen sanctissimi papæ Nicolai, qui per legatos suos tam pro sacris imaginibus, quam pro depositione Ignatii et substitutione Photii ecclesiam S. Sobiæ clausit, donec sedis apostolicæ acquiesceret decretis.

XLVI.

Quod angeli ante cælum et terram vel cæteras omnes creaturas facti sint vel quod omnes angeli æquales et beati creati sint, et non.

Ambrosius in Hexaemeron de die primo: In principio, inquit, Deus fecit, etc. Factus est mundus et cœpit esse quod non erat; Verbum autem Dei in principio erat et semper erat. Sed etiam angeli, dominationes et potestates, etsi aliquando cœperunt, erant tamen, quando hic mundus est factus. Omnia namque creata et condita sunt, visibilia et invisibilia. Hieronymus Paulæ et Eustochio in epistola ad Titum [Martianay IV, 411]: Ante sæcula æterna; sex nostri orbis implentur anni [et quantas prius] æternitates, quanta tempora, quantas sæculorum origines fuisse arbitrandum est, in quibus angeli et throni dominationes cæteraque virtutes servierunt Deo, et absque temporum vicibus atque mensuris Deo jubente substiterint. Isidorus in lib. officiorum: Ante omnem creaturam angeli facti sunt, etc. Augustinus De civitate Dei lib. XI, 9: Non evidenter legitur, quo ordine

creati sint angeli. Sed vel cœli nomine ubi dictum est, in principio creavit Deus cœlum et terram, vel potius lucis hujus, de qua loquor, figurati sunt. *Item*: Non absurda sententia mihi videtur, si, cum lux prima facta est, angeli creati esse intelliguntur, et non inter sanctos angelos et imundos fuisse discretum, ubi dictum est: *Et divisit Deus inter lucem et tenebras. Idem libro Quæstionum veteris et novæ legis, cap. IV* (III Maur. 3, App. p. 43): Ante quidem cœlum factum est et terra, deinde lux, quæ in officio dies est. *Item*: Terram autem, quam post cœlum factam dicit, non terram solam vult intelligi, sed materiam significavit, id est omnia inferna, quæ in mundi omnem speciem profecerunt. Cœlum autem non hoc carnale, sed illud supernum quod spirituale est, in principio factum, ut, quum cœlum dicit primum factum, omnia invisibilia creatæ significaret. Totius enim naturæ summa et ima comprehendit, ut quidquid medium est procul dubio factum credatur. *Idem super Genesin: Fiat lux et facta est lux*, id est angelica et cœlestis substantia, ex quibus unus spiritus, qui vocatur Lucifer, creatus est, sapientior et eminentior omnibus aliis, quemadmodum Job (xl, 14) dicit de eo: *ipse est principium viarum Dei*, id est actionum vel operum. *Idem in libro Quæstionum Orosii ad ipsum*: Primus dies ipse est angelica natura, quæ primo cœli nomine nuncupata est. *Item*: In principio fecit Deus cœlum et terram, id est in Filio omnem spiritualem corporalemque naturam. *Item*: Quod dixit cœlum, hoc mihi videtur dixisse aquarum abyssum tenebrosam, antea quodammodo fluitantem vitam, nisi convertatur ad Creatorem. Et fiat lux, et contempletur Deum. *Item*: Divisit lucem a tenebris, divisit enim bonos et malos angelos, malos appellans tenebras, bonos lucem. *Hieronymus in Ezechielem* (xxviii, 13): *In deliciis paradisi fuisti Dei*, pro quo in Hebraico habetur: Eden. Eden autem vertitur in deliciis, quo sermone demonstrat, nequaquam hominem esse, de quo scribitur, sed contrariam fortitudinem, quæ quondam in Dei paradiso commorata sit. *Item*: *Aurum opus decoris tui*, Septuaginta: *Auro replevisti thesauros tuos*, quod cogitatio ejus divinis patuerit sacramentis et congregaverit sibi spirituales divitias, de quibus Dominus præcipit (*Matth.* vi, 20): *Thesaurizate vobis thesauros in cælo*, etc. Iste est thesaurus absconditus, de quo loquitur thesauro abscondito in agro. *Gregorius in Moralibus*: Ipse est principium viarum Dei. Cum Deus creata creavit, hunc primum condidit, quem reliquis angelis eminentiorem fecit. Judæi quod primum in lege et prophetis sic senserunt dicentes in Belzebum, principem dæmoniorum. *Idem in homilia de angelis, quæ sic incipit: Æstivum tempus* (Maur. I, 1604): Procul dubio novem ordines angelorum inveniuntur, unde et ipsi angelo, qui primus est conditus, per prophetam dicitur: Tu signaculum similitudinis plenus sapientia et perfectus decore in deliciis paradisi fuisti. Quo notandum, quod non

A ad similitudinem Dei factus, sed signaculum similitudinis dicitur, ut quo in eo subtilior est natura, in illo imago Dei sublimius insinuetur expressa. Quo in loco mox subditur: *Omnis lapis pretiosus operimentum tuum, sardius, topazius, etc.* (*Ezech.* xxviii, 13). Ecce novem dixit nomina lapidum, quia profecto novem sunt ordines angelorum, quibus nimirum ordinibus ille primus angelus ideo ornatus et perfectus exstitit, quia dum cunctis agminibus angelorum præiatus est, ex eorum comparatione clarior fuit. *Ex libro Quæstionum Orosii ad Augustinum* (Maur. VI, App. p. 10): Orosius: Omnes angeli æquales an inæquales creati sunt? et si æquales, cur non omnes firmi et stabiles fuerunt? si inæquales, quo merito alii præscientiæ suæ stabilitatem suam accipere meruerunt? Augustinus: Omnes quidem angeli æquales creati sunt, sed cadentibus illis per superbiam, cæteri Domino pia obedientia cohæserunt, accipientes certam scientiam suæ stabilitatis, quam nunquam illi habuerunt. *Idem De civitate Dei, lib. XII. (11)*: Antequam peccassent angeli, illius [sapientiæ] fuerunt participes et bonis angelis æquales. Quomodo dicturi sumus? quandoquidem si æquales in ea fuissent, etiam isti in ejus æternitate mansissent pariter beati, quia pariter creati. Quapropter si vere perfecteque beata vita non nisi perfecta est, non erat talis istorum, quandoque desitura, et propterea non æterna, sive id scirent, sive nescirent, quia scientes timor, nescientes error beatos esse non sinebat. *Idem lib. XII (6)*: Causa beatitudinis angelorum est, quod ab illo, qui summe est aversi, ad se ipsos conversi sunt, qui non summe sunt. *Initium quippe omnis peccati, superbia* (Sir. 10, 15). *Item*: Beatitudinis illorum causa est, quod adhæserunt Deo, istorum miseriæ non adhærere Deo. *Idem, De correptione et gratia* (cap. 10): Angeli quidam, quorum princeps, qui dicitur diabolus, per liberum arbitrium a Deo refugæ facti sunt. Cæteri autem per liberum arbitrium in veritate steterunt. *Item*: Diabolus et angeli ejus etsi beati erant, antequam caderent, et se in miseriam casuros esse nesciebant, erat tamen adhuc quod eorum adderetur beatitudini, id est ut magna per Spiritum sanctum data abundantia claritatis Dei cadere ulterius omnino non possent et hoc de se certissime nossent. *Item*: Sed quia nesciebant suam futuram miseriam, minore quidem, sed tamen beatitudine sine ullo vitio fruebantur. Nam si suum casum futurum nossent æternumque supplicium, beati, tunc non esse possent, quos hujus mali tanti metus jam tunc miseros esse compelleret. *Item*: Similiter hominem fecit cum libero arbitrio et quamvis sui casus ignarum, tamen ideo beatum, quia et non mori et miserum non fieri in sua potestate esse sentiebat. S. *Philippus presbyter, auditor Hieronymi, in Jobum* (iv, 18): *Ecce, qui serviunt ei, non sunt stabiles, et in angelis suis reperit pravitatem*. Dicitur hoc quidem de diabolo, qui quondam sanctus angelus fuit. *Ambrosius Autpertus in Apoc.*

(xii, 10) lib. VI : *Cecidit accusator fratrum nostrorum*, etc., in quibus verbis intelligitur non de prima ejus ruina hoc dictum fuisse; si enim, ut verum est, angelus prima, homo vero sexta die est conditus, apostata autem Domino asserente *in veritate non stetit* (Joan. viii, 44). Ac per hoc statim ubi creatus est, cecidit, etc.

XLVII.

Quod ante creationem hominis angelus ceciderit, et contra.

Isidorus De summo bono cap. X (Arev. 6, 136) : Prius de cœlo cecidisse diabolus quam homo conderetur. Nam ut mox factus est, in superbiam erupit et præcipitatus est de cœlo. Nam juxta Veritatis testimonium ab initio mendax fuit, quia in veritate non stetit. *Augustinus super Genesin ad litteram* (lib. XI, cap. XVI) *de diabolo* : Nonnulli dicunt ipsum dejectum fuisse a supernis cœlis, quia invidit homini facto ad imaginem Dei. Porro autem invidia sequitur superbiam. Quum igitur superbia sit amor excellentiæ propriæ, invidia vero sit odium felicitatis alienæ, quid unde nascatur, satis est in promptu. Amaudo enim quisque excellentiam suam vel paribus invidet, quod evidenter æquantur sibi, vel inferioribus, nesibi coæquentur, vel superioribus, quod eis non coæquetur. Superbiendo igitur invidus, non invidendo superbus quisquam est. Et merito omnis initium peccati superbia est, ut definit Scriptura. Cui aptatur, quod ait Apostolus, *radix omnium malorum cupiditas, si avaritiam generalem intelligamus*, qua quisque appetit amplius quam oportet. *Item* : Quando dejecerit superbia diabolus, Scriptura non dicit, ante tamen factum fuisse, et ex hoc eum homini invidisse, ratio declarat. In promptu enim est, non ex invidia superbiam nasci, sed ex superbia invidiam. Non autem frustra putari potest, diabolus ab initio temporis cecidisse, nec fuisse ullum ante tempus, quo cum angelis sanctis pacatus vixerit, sed ab ipso primordio creaturæ apostatasse, ut quod Dominus ait : *Ille homicida fuit ab initio, et in veritate non stetit* (Joan. viii, 44), utrumque ab initio intelligamus. Ab initio ergo homicida fuit, quia primum hominem occidit. (*Item*, lib. XI, cap. XXIII) : Quod autem nunquam putatur in veritate stetisse, nunquam cum angelis beatam vitam duxisse, sed ab initio suæ conditionis cecidisse, non sic accipiendum est, ut non propria voluntate depravatus, sed malus creatus putetur; alioquin non ab initio cecidisse diceretur. Sed factus continuo se a luce veritatis avertit superbia tumidus et propriæ potestatis dilectione corruptus, unde beatæ vitæ atque angelicæ dulcedinem non gustavit. Proinde nec sui casus præsciens esse potuit, et non ex eo quod acceperat cecidit, sed ex eo quod acciperet, si subdi Deo voluisset. *Idem in lib. Quæstionum veteris et novæ legis* : Prævidit diabolus, quod ad accusationem suam factus est homo. *Idem*, cap.

A III (Maur. III. App. p. 42) : Et ne prætermissemus videamus, cur mundus factus sit, dicimus diabolus apostasia multos angelos secum in prævaricationem traxisse, dum vult sibi regnum impia præsumptione defendere. Lucifer, qui mane oriebatur et qui cæteris lucidior apparebat, erat enim quasi princeps multorum, inter quos clarior erat, quorum societate ad impium descendit certamen. Videns enim infra se multas spirituales potentias, quippe cum in paradiso Dei præstantior esset, cognitione mysterii cœlestis, elatione inflatus, voluit dici Deus. *Eugippius ex dictis Augustini XI De Genesi ad litteram de diabolo* : Nonnulli dicunt ipsum cecidisse, quia invidet homini. Porro invidia sequitur superbiam. Nec causa superbiæ est invidia, sed invidiæ superbia. Amando enim quisquis excellentiam suam vel paribus invidet, quod ei æquantur, vel superioribus. Superbiendo igitur invidus, invidendo, quisque superbus est. Initium omnis peccati superbia, cui aptatur dictum Apostoli, *radix omnium malorum avaritia* (I Tim. vi, 10), si avaritiam generalem intelligamus, qua quisque appetit amplius quam oportet propter excellentiam suam. Spiritualis autem avaritiæ est, quæ usitate appellatur amor pecuniæ, cujus nomine Apostolus per speciem genus significans universalem intelligi volebat avaritiam dicendo : *radix omnium malorum*, etc. *Cyprianus ad Emistrianum* (10) : Diabolus hominem ad imaginem Dei factum impatienter tulit, inde et perierit primus et perdidit. Videamus, unde zelus et quando et quomodo cœperit. *Item* : Diabolus inter initia statim mundi et perierit primus et perdidit. Angelica majestate subnixus ille Deo acceptus et carus, postquam hominem ad imaginem Dei factum conspexit, in zelum malevoli livore prorupit, non prius alienum (11) dejiciens zelo, quam ipse zelo ante dejectus; dum stimulante livore homini gratiam beatæ immortalitatis eripit, ipse quoque id quod prius fuerat amisit. Quale malum est, quo angelus cecidit. *Hieronymus super epistolam ad Ephesios* : *Non est nobis colluctatio contra carnem*, etc. (*Ephes.* vi, 12.) Contra spirituales hostes spiritualia arma sumenda sunt, adversus quos nobis est colluctatio in cœlestibus, id est per cœlestium promotionem præmiorum, non ut quidam putant, antequam funderetur terra et crearentur omnia quæ sunt in ea, peccaverunt, sed ex quo viderint hominem tanto honore et gloria apud Deum esse, zelo adducti contra hominem hostiles inimicitias exercere cœperunt, sicut in libro Sapientiæ (ii, 24) legitur : *Invidia diaboli mors orbem ingressa est*, ut Dominus in Evangelio dicit : *Ille homicida erat ab initio et in veritate non stetit*. *Joannes episcopus in quodam sermone de decollatione sancti Joannis, qui sic incipit*. Heu me, quid agam, diaboli telum mulier! Per mulierem Joanni caput detruncavit. Et quid dicam de hominibus? per mulierem angelos

(40) Edit. Pamel. : *De zelo et livore*, p. 524.

(11) Pamel. : *alterum*.

cælo deposuit, per mulierem cuncta prosternit et A sed comparatione divinæ scientiæ angusta. *Item* subjugat.

XLVIII.

Quod boni angeli sive sancti visione Dei fruentes omnia sciunt, et non.

Ex libro Quæstionum Orosii ad Augustinum (Maur. VI, App. p. 12) : Orosius : Primum diem spiritalem astruis esse creaturam, et quomodo habuit vespere et mane? Augustinus : Omnis creatura, antequam tempore suo fieret, in ipso Dei verbo prius erat ab angelis cognoscenda, et sic suo tempore facienda. Quapropter ipsa creaturæ cognitio in semetipsa vespera, in Deo erat mane, quia plus videtur ipsa creatura in Domino, quam in se ipsa; propterea ait : *Quod factum est, in ipso vita erat* (Joan. 1, 4). Omnia in Deo vita sunt. Vivunt in Domino sine initio, atque incommutabiliter omnes rationes creaturarum. Ac per hoc plus videntur ab angelis sanctis in verbo Dei, ubi sunt vita, quam in se ipsis, quia scientia angelorum in comparatione Dei quodammodo vespera est. Sic ergo in cognitione firmamenti, dies secundus. In cognitione discretionis maris et terræ tertius. In cognitione solis ac lunæ et stellarum quartus. In cognitione reptilium et volatilium quintus. In cognitione jumentorum et ferarum vel ipsius hominis sextus. Neque enim diei unius, quem intelligimus [naturam] spiritualium creaturarum, id est angelicarum, sexies facta est cognitio. Sex dies fecit propter senarii perfectionem. *Isidorus De summo bono, cap. X* : Angeli in verbo Dei cognoscunt omnia, antequam in re fiant. *Gregorius dialogorum lib. IV, cap. XXXIII* (Maur. II, 425) *de spiritibus sanctorum* : Quia illic omnes communi claritate Deum conspiciunt, quid est quod ibi nesciant, ubi scientem omnia sciunt? *Idem in homilia de angelis, quæ sic incipit : Æstivum tempus* (Maur. I, 1604) : Sublimiora illa agmina idcirco Cherubim vocata sunt, quia tanto perfectiore scientia plena sunt, quanto claritatem Dei vicinius contemplantur (Maur. I, 1608) : Sic in illa summa civitate spiritalia quædam singulorum sunt, ut non sint communia omnium, et quod in suo quisque ex parte habet, hoc in alio ordine totum possidet. Sed idcirco uno eodemque vocabulo communiter non censetur, ut ille ordo vocari privato uniuscujusque rei nomine debeat, qui in munere plenius accepit. Seraphim namque ardentes diximus, et tamen amore Conditoris omnes simul ardent. Cherubim vero plenitudinem scientiæ, et tamen quis ibi aliquid nesciat, ubi ipsum omnis [simul fontem] scientiæ Domini vident. *Idem in homilia de divite et Lazaro* : Qui Creatoris sui claritatem vident, nihil in creatura agitur, quod videre non possint. *Idem Moralium lib. V* (Maur. I, 59) : Angelorum spiritus, quia ipsum fontem scientiæ contemplantur, quid de his quæ scienda sunt nesciunt, qui scientem omnia sciunt? *Item* : Eorum itaque scientia comparatione nostræ valde dilatata est,

sed comparatione divinæ scientiæ angusta. *Item lib. IV* (cap. XXIX) : Quod vero angeli a superiorum angelorum potestatibus dispensantur, Zacharias perhibet propheta qui ait : *Ecce angelus, qui loquebatur in me, egrediebatur, et alius angelus egrediebatur in occursum ejus, et dixit ad eum : Curre, loquere ad puerum istum dicens : Absque muro habitabitur Jerusalem* (Zach. 11, 3), si enim in ipsis officiis sanctorum spirituum, nequam potestates summæ minimas disponenter, nullo modo hoc, quod homini diceret angelus, ab angelo cognovisset. *Hieronymus super XXIII psalmum, id quod dicitur « quis est iste rex gloriæ »* : In voce etiam angelorum dictum accipitur, ac si et ipsi quærenter dicentes, *quis est iste rex gloriæ*, cui videlicet propheta cælos aperire præcipit, ut ejus humanitas ascendat. Nos quippe, inquit, semper patrem et filium insimul esse videmus. Non est autem absurdum, si quidam angelorum, qui plenitudinem scientiæ non habent, mysterium incarnationis non noverint, igitur humanitatem Christi super se consederem ad dextram patris obstupuerunt, quasi apud se quærentes, *quis est iste rex gloriæ?* *Idem in sermone natali Domini, qui sic incipit* : Hodie verus sol ortus est mundo : O dies sæculi omni sole lucidior! O tempus cunctis sæculis spectantius! quod præstolabantur angeli, quod cherubim et seraphim et cælorum ministeria nesciebant, hoc in nostro tempore revelatum est. Quod illi videbant per speculum et per imaginem, nos cernimus in veritate. *Ambrosius de mysteriis* (cap. VII) : Dubitaverunt enim etiam angeli, cum resurgeret Christus; dubitaverunt cælorum potestates videntes quod caro in cælum ascenderet denique, quia dicebant : *Quis est iste rex gloriæ?* Et cum alii dicerent, tollite portas, principes vestras, et elevamini, portæ æternales, et introibit rex gloriæ, alii dubitabant dicentes : *Quis est iste rex gloriæ?* In Isaia quoque habes dubitantes virtutes cælorum dixisse : *Quis est iste qui ascendit ex Edom, rubor vestimentorum ejus ex Bosor, speciosus in stola candida* (Isa. LXIII, 1). *Idem de fide ad Gratianum imperatorem lib. IV* (cap. 1) : Quid mirum, si mysterium Dei per sapientiam mundi non potuerunt homines comprehendere, quod nec angeli cognoscere nisi ex revelatione potuerunt? Quis enim potuit opinione magis quam fide sequi Jesum, nunc de cælo inferna penetrantem, nunc ab inferis ad cælestia resurgentem, subito exinanitum, ut habitaret in nobis, nec unquam imminutum, cum semper Filius in Patre et Pater in Filio esset. Dubitavit in eo ipse prænuntius, licet per synagogæ typum. Denique, missis discipulis, interrogat : *Tu es qui venturus es?* (Matth. xi, 3.) Obstupuerunt et angeli cæleste mysterium. Unde cum resurgeret Dominus, atque illum resurgentem ab inferis astra sustinere non possent, cælestia opinionis incerta. Angeli Dominum de morte triumphantem venire cernentes tolli portas principibus imperant, cum admiratione dicentes : *Tollite portas principes vestras, et in-*

traibit rex gloriæ. Erant tamen adhuc in cœlestibus, A qui stupere et qui admirarentur novam pompam, novam gloriam, et ideo requirebant : *Quis est iste rex gloriæ?* Sed quia angeli processus habent scientiæ et capacitatem profectus, habent utique discretionem virtutis atque prudentiæ. Solus enim sine processu Deus, quia in omni perfectione semper æternus est. Dicebant alii, illi utique qui adfuerant resurgenti, illi qui viderant vel jam cognoverant : *Dominus fortis in prælio.* Iterum multitudo angelorum triumphali agmine præcinebat : *Tollite portas, principes, vestras, et elevamini, portæ æternales, et introibit rex gloriæ.* Rursus alii stupentes dicebant : *Quis est iste rex gloriæ?* Videmus eum non habentem speciem nec decorem. Si ergo ipse non est, quis est iste rex gloriæ? Respondeatur a scientibus : *Dominus virtutum ipse rex gloriæ.* Idem Super *Lucam lib. 1* : Et quid de hominibus loquimur, cum etiam de ipsis cœlestibus virtutibus et potestatibus legimus, quia *Deum nemo vidit unquam?* Et addidit : et ultra cœlestes est potestates *unigenitus Filius, qui est in sinu Patris, ipse narravit (Joan. 1, 18)?* Ideo Deum nemo vidit unquam, quia eam quæ in Deo habitat plenitudinem divinitatis nemo mente aut oculis comprehendit. *Item* : Denique nec apostoli omnes Christum videbant, et ideo ait : *Tanto tempore vobiscum sum, et adhuc me non cognovistis? (Joan. xiv, 9.)* Idem *De fide ad Gratianum* : Mihi impossibile est generationis scire secretum. Supra potestates, supra angelos, supra cherubim, supra seraphim, supra omnem sensum est. *Item* : *Mysterium Patris nec angeli potuerunt comprehendere. Augustinus libro Quæstionum veteris et novæ legis* : Cherubim et seraphim non comprehendunt penitus quid sit Deus, quia nemo novit Patrem nisi Filius. *Isidorus De summo bono (lib. 1) cap. III* : Quantumcunque ad paritatem angelicam humana post resurrectionem natura proficiat, et ad contemplandum Deum indefessa consurgat, videre tamen ejus essentiam plene non valet, quam nec ipsa perfectio angelica in totum attingit scire secundum Apostolum, qui ait : *Pax Dei, quæ exsuperet omnem sensum (Philipp. iv, 7),* ut subaudias : etiam angelorum. Sola enim Trinitas sibi integre nota est, et humanitas a Christo suscepta, quæ tertia est in Trinitate persona. Dei essentia sciri potest, dum esse creditur. Opus [vero] ejus et judicia a nullo penitus sciuntur. Non possunt sensu penetrari vel angelico vel humano. Tantum opus est venerari et timere, non discutere aut inquirere, secundum Apostolum, qui ait : *Quis enim cognovit sensum Domini? (Rom. xi, 34.)* Haymo super *Epistolam ad Ephesios* : *Ut innotescat multiformis sapientia Dei principibus et potestatibus in cœlestibus per Ecclesiam (Ephes. iii, 10).* Ut ergo ista multiplex sapientia Dei manifestaretur principibus et potestatibus in cœlestibus, quas beatus Hieronymus angelicas virtutes vult intelligi in cœlo residentes, Filius Dei veniens in mundum revelavit eam apostolis. *Et per Ecclesiam, hoc est*

in Ecclesia prædicantibus apostolis manifestavit angelicis virtutibus. Dicit namque beatus Hieronymus, quod quædam angelicæ dignitates fuerunt, quæ mysteria superius memorata ad purum non intellexerunt, donec completa est passio Christi, et apostoli per omnes gentes cœpissent prædicatione sua gentiles trahere ad fidem. Quod probari potest per hoc quod angeli admirando dixerunt illo ascendente ad cœlos : *Quis est iste qui venit de Edom (Isa. lxiii, 1)?* hoc est de cruento et sanguinolento mundo. Vel in Psalmo : *Quis est iste rex gloriæ? (Psal. xxiii, 8.)* Illis enim qui majoris dignitatis sunt et per quos illa nuntiata sunt, cognita fuerunt utpote consiliariis et nuntiis; illis vero, qui minoris potestatis sunt, potest esse, ut ex parte incognita essent. *Item (Ephes. iv, 10)* : *Et qui ascendit super omnes cœlos, id est spiritus, ut adimpleret omnia, id est oracula legis et prophetarum, vel etiam cœlestia et terrestria de sua cognitione et revelatione divinitatis suæ. Cœlestia impleta sunt, quia erant quædam angelicæ potestates, quæ mysterium nativitatis Christi, passionis, resurrectionis, ascensionis ad liquidum non cognoverunt, quousque impleta sunt. Unde admirando dicitur in Psalmo : Quis est iste rex gloriæ?*

XLIX.

Quod omnes ordines cœlestium spirituum generaliter angeli vocentur, et non.

Gregorius in *homilia xxxiv de angelis* : Decem vero drachmas habuit mulier, quia novem sunt ordines angelorum. Sed ut compleretur electorum numerus, homo decimus est creatus. *Item* : Novem vero angelorum ordines diximus, quia videlicet esse testante sacro eloquio scimus angelos, archangelos, virtutes, potestates, principatus, dominationes, thronos, cherubim atque seraphim. *Item* : Dum principatibus, potestatibus, virtutibus atque dominationibus conjunguntur throni, quinque sunt ordines. Quibus dum angelis cherubim atque seraphim adjuncta sunt, procul dubio novem esse ordines angelorum inveniuntur. *Item* : Ecce novem diximus nomina lapidum, quia profecto novem sunt ordines angelorum. *Item* : Græca etenim lingua angeli nuntii, archangeli vero Dei summi nuntii vocantur. *Item* : Angelorum vocabulum nomen est officii, non naturæ. Nam sancti illi cœlestis patriæ spiritus semper quidem sunt spiritus, sed semper vocari angeli nequaquam possunt, quia tunc solum sunt angeli, cum per eos aliqua nuntiantur, unde et per Psalmistam dicitur : *Qui facit angelos suos spiritus (Psal. ciii, 4).* Ac si aperte dicat : Qui eos quos semper habet spiritus, cum voluerit, angelos facit. Illi autem qui minima nuntiant, angeli; qui vero summa nuntiant, archangeli vocantur. Hinc est enim quod ad Mariam Virginem non quilibet angelus, sed Gabriel mittitur archangelus. *Item* : Fertur vero Dionysius Areopagita, antiquus ac venerabilis Pater, dicere, quia ex minoribus angelorum agminibus foris ad explendum ministerium vet vi-

sibiliter vel invisibiliter mittuntur; scilicet quia A ergo ipse non est, quis est iste rex gloriæ? Respondetur a scientibus: Dominus virtutum, ipse est rex gloriæ (ibid., 10). Item: Quomodo ascendemus cælum? Sunt illic dispositæ potestates, ordinati principes, qui cæli januas servant, qui ascendentem interrogant. Item: Portæ æternales Petrus, Joannes, Jacobus, Item: Grande mysterium Christi, quod stupuerunt [et] angeli. Hieronymus ad Pammachium et Marcellinum contra accusatorem de expositione ejus in Epistola ad Ephesios (1, 20): Secundum locum breviter ponam, ubi Paulus loquitur: Sedere eum faciens ad dexteram suam in cælestibus super omnem principatum et potestatem et virtutem et dominationem et omne nomen, quod vocatur non solum in hoc sæculo, sed etiam in futuro, post multiplicem expositionem, cum ad ministrorum Dei officia pervenissem et de principatibus et potestatibus et dominationibus dicerem, etiam hoc addidi: Necessè est ut subjectos habeant et timentes se et servientes sibi et eos qui a fortitudine sua roborentur. Quæ distributiones officiorum non solum in præsentiarum, sed etiam in futuro sæculo erunt, ut per singulos profectus et honores, ascensiones et descensiones vel crescat aliquis, vel decrescat, et sub alia atque alia potestate, virtute, principatu et dominatione fiat. Et post exemplum terreni regis totamque palatii descriptionem, per quam diversa ministeriorum Dei officia demonstrabam, addidi: Et putamus Deum, Dominum dominorum, simplici tantum ministerio esse contentum. Quomodo archangelus non dicitur, nisi [qui] prior est angelorum, sic principatus, potestates et dominationes non appellantur, nisi subjectos aliquos habeant et inferiores gradus. Sin autem putat idcirco me Originem sequi, quia profectus et honores, ascensiones et descensiones, incrementa et immutationes in expositione mea posui, sciat multum interesse de angelis et cherubim et seraphim dicere dæmones et homines fieri, quod affirmat Origenes. Augustinus in psalmo LXXXV: Adjuvisti me et consolatus es me. Contristatus est beatus Cyprianus in passione, modo consolatus est in corona. Modo consolatus adhuc tristis est. Dominus enim Jesus adhuc interpellat pro nobis; omnes martyres, qui cum illo sunt, interpellant. Non transeunt interpellationes ipsorum, nisi cum transierit gemitus noster. Cum transierit, in civitate viventium erimus. Quis ibi gemit? Paulus in Epistola ad Romanos (viii, 22): Scimus enim quod omnis creatura ingemiscit et purturit usque adhuc.

L

Quod in cælesti vita nemo proficiat, et contra. Augustinus super Joannem sermone XXIX: Ad patriam quæ sursum est, ubi nemo moritur, quia nemo nascitur, ubi nemo jam proficit et nemo deficit. Ambrosius De fide ad Gratianum imperatorem: Erant adhuc in cælestibus, qui stuperent, qui admirarentur novam pompam, novam gloriam; et ideo requirebant: Quis est iste rex gloriæ? Sed quia [et] angeli processus habent scientiæ, solus enim sine processu Deus, dicebant alii, illi utique qui adfuerant resurgenti, qui viderant: Dominus fortis et potens; dominus potens in prælio (Psal. xxiii, 8). Iterum multitudo angelorum triumphali agmine præcinebant: Tollite portas, principes, et elevamini, portæ æternales, et introibit rex gloriæ. Rursus alii stupentes dicebant: Quis est iste rex gloriæ? Videmus eum non habentem speciem neque decorem. Si

B multiplicem expositionem, cum ad ministrorum Dei officia pervenissem et de principatibus et potestatibus et dominationibus dicerem, etiam hoc addidi: Necessè est ut subjectos habeant et timentes se et servientes sibi et eos qui a fortitudine sua roborentur. Quæ distributiones officiorum non solum in præsentiarum, sed etiam in futuro sæculo erunt, ut per singulos profectus et honores, ascensiones et descensiones vel crescat aliquis, vel decrescat, et sub alia atque alia potestate, virtute, principatu et dominatione fiat. Et post exemplum terreni regis totamque palatii descriptionem, per quam diversa ministeriorum Dei officia demonstrabam, addidi: Et putamus Deum, Dominum dominorum, simplici tantum ministerio esse contentum. Quomodo archangelus non dicitur, nisi [qui] prior est angelorum, sic principatus, potestates et dominationes non appellantur, nisi subjectos aliquos habeant et inferiores gradus. Sin autem putat idcirco me Originem sequi, quia profectus et honores, ascensiones et descensiones, incrementa et immutationes in expositione mea posui, sciat multum interesse de angelis et cherubim et seraphim dicere dæmones et homines fieri, quod affirmat Origenes. Augustinus in psalmo LXXXV: Adjuvisti me et consolatus es me. Contristatus est beatus Cyprianus in passione, modo consolatus est in corona. Modo consolatus adhuc tristis est. Dominus enim Jesus adhuc interpellat pro nobis; omnes martyres, qui cum illo sunt, interpellant. Non transeunt interpellationes ipsorum, nisi cum transierit gemitus noster. Cum transierit, in civitate viventium erimus. Quis ibi gemit? Paulus in Epistola ad Romanos (viii, 22): Scimus enim quod omnis creatura ingemiscit et purturit usque adhuc.

LI.

Quod primi parentes sint creati mortales, et non.

Augustinus in libro Quæst. veteris et novæ legis, cap. XXI: Deus hominem fecit, qui quandiu non peccaret, immortalitate vigeret, ut ipse sibi auctor esset aut ad vitam aut ad mortem, ut custodiens se a peccato labore suo gauderet se immortalem, negligens vero factus ipse sibi imputaret quod cœperat esse mortalis. Quandiu enim in Creatoris lega

duravit, dignus fuit edere de arbore vitæ, ut A mori non posset. Nec enim corpus tale erat quod dissolvi impossibile videretur, sed gustus arboris vitæ corruptionem corporis inhibebat. Denique etiam post peccatum potuit indissolubile manere, si modo permissum esset ei edere de arbore vitæ. Nam quomodo immortale corpus habebat, quod cibo sustentabatur? immortalis enim non egeret esca vel potu. Vitæ autem arbor medicinæ modo corruptionem omnem prohibebat. *Idem De civitate Dei, lib. XIII* : De corpore quod nunc gestamus nec tale quidem erit, quale fuit in primis hominibus ante peccatum. Qui vero morituri non essent, nisi peccassent. Alimentis tamen et homines utebantur nondum spiritualia, sed adhuc alia corpora terrena gestantes, etc. *Idem De baptismo parvulorum, lib. I* : Adam quamvis secundum corpus esset terra, et corpus in quo creatus est animale gestaret, tamen si non peccasset, in corpus fuerat spirituale mutandus et in illam incorruptionem, quæ fidelibus et sanctis promittitur, sine mortis periculo transiturus. *Item* : Proinde si non peccasset Adam, non erat exspoliandus corpore, sed supervestiendus immortalitate et incorruptione, ut absorberetur mortale a vitâ, id est ab animali in spirituale transiret. Neque enim metuendum erat, ne si diutius hic viveret in corpore animali senectute gravaretur, et veterascendo perveniret ad mortem. Si enim Deus Israelitarum vestimentis et calceamentis prestitit quod per tot annos non sunt obita, quid mirum si obediendi homini ejusdem potentia præstaretur ut animale, hoc est mortale habens corpus haberet in eo quemdam statum, quo sine defectu esset annosus, tempore quo vellet Deus, a mortalitate ad immortalitatem sine morte venturus? Sicut enim hæc ipsa caro, quam nunc habemus, non ideo non est vulnerabilis, quia non est necesse ut vulneretur, sic illa et non ideo fuit non mortalis, quia non erat necesse ut moreretur. Talem puto habitudinem adhuc in corpore animali atque mortali, et jam illis, qui sine morte hinc translati sunt, fuisse concessam. Neque Enoch et Elias per tam longam ætatem senectute marcuerunt. Nec tam credo eos jam in illam spiritualem qualitatem corporis commutatos, qualis in resurrectione promittatur, quæ in Domino prima præcessit; nisi quia isti fortasse nec his cibis egent, qui sui consumptione reficiunt, sed ex quo translati sunt, ita vivunt, ut similem habeant satietatem ei quam illis XL diebus [quibus] Elias ex calice aquæ et ex collyride panis sine cibo vixit; aut si et his sustentaculis opus est, ita in paradiso fortasse pascuntur sicut Adam, priusquam propter peccatum exinde exire meruisset. Habebat enim, quantum æstimo, et de lignorum fructibus refectioem contra defectionem, et de ligno vitæ stabilitatem contra vetustatem. *Idem super Genesin* (Maur. III, 210) : Illud corpus ante peccatum et mortale

(12) Augustini super Genesin librum indicare forte voluit.

secundum aliam causam, et immortale secundum aliam dici poterat; mortale quia poterat mori, immortale quia poterat non mori. Aliud enim est non posse mori, aliud posse non mori. *Item* : Primus homo creatus est immortalis, quod ei præstatur de ligno vitæ, non de conditione naturæ, a quo [ligno] separatus est, ut posset mori, qui nisi peccasset posset non mori. Mortalis ergo erat conditione corporis animalis, immortalis beneficio Dei. Si enim animale utique [mortale, quia et] mori poterat, quamvis et immortale, quia non mori poterat. Neque enim immortale, quod mori omnino non possit, erit nisi spirituale, quod nobis futurum in resurrectione promittatur. *Gregorius respondens Augustino Cantuariorum episcopo* : Cum primum parentes nostri in paradiso deliquissent, immortalitatem, quam acceperant, recto Dei vindicio perdidissent. *Beda super Lucam* : Qui etiam exspoliant eum, id est indumenta (x, 30) gratiæ spiritualis immortalitatis et innocentiae auferunt. *Item* : Semivivo relicto, quod immortalitatem exuere, sed rationis sensum abolere non possunt.

LII.

Quod Adam extra paradysum sit conditus, et contra.

Genesis (11, 8) : Plantaverat autem Dominus [Deus paradysum voluptatis a principio, in quo posuit hominem, quem formaverat. *Item* (12) : Tulit ergo Dominus Deus hominem et posuit eum in paradysum voluptatis. Ex hoc quod positus homo in paradysum dicitur, datur intelligi non ibi fuisse conditum, sed in hac nostra mortali terra, quia divina præscientia illum peccaturum et ob hoc ab alia sancta terra in hanc vallem miseriæ noverat propellendum. [Idem] *de verbis Domini in sermone* : « Non turbetur cor vestrum (*Joan.* xiv, 28) : » Auctoritate illa qua Adam in paradiso formavit, carnem sibi ex substantia ipsius Mariæ fabricavit, quam pro salute nostra suscipiens natus est Deus et homo.

LIII.

Quod peccatum Adæ majus (13) fuerit, et non

Ambrosius in Epistola Pauli ad Romanos (v, 12) : Propterea sicut per unum hominem peccatum, etc. Quia unus Adam idem Eva, quia mulier Adæ peccavit. *Item* : In quo, id est in Adam, omnes peccaverunt. Ideo dixit in quo, cum de muliere loqueretur, quia non ad speciem retulit, sed ad genus. In similitudinem prævaricationis Adæ et Thara, pater Abrahæ, et Nachor et Laban proprios deos habebant. Et peccatum Adæ non longe est ab idololatria. Prævaricavit enim putans se hominem futurum Deum; æstimavit enim hoc magis profuturum, quod diabolus suasit, quam quod Deus jussit, in loco Dei diabolus statuens. Unde et subditus factus est diabolus. *Augustinus in Enchiridio, cap. XLV* : Quamvis et in illo peccato, quod per unum hominem intravit in mundum, et in omnes homines pertransiit, propter quod etiam parvuli baptizantur, possint in-

(13) Cous. : magnum.

telligi plura peccata, si unum ipsum in sua quasi membra singula dividatur. Nam et superbia est illic, quia homo in sua potius esse quam in Dei potestate dilexit; et sacrilegium, quia Deo non credit; et homicidium, quia se precipitavit in mortem; et fornicatio spiritualis, quia integritas mentis humanæ serpentina suasionem corrupta est; et furtum, quia cibus prohibitus usurpatus est; et avaritia, quia plus, quam quod sufficere debuit, appetivit; et si quid aliud in hoc uno admissio diligenti consideratione inveniri potest. *Item cap. XLVI: In iniquitatibus conceptus sum et in delictis mater mea in utero me aluit (Psal. I, 7).* Neque hic dixit in iniquitate vel in peccato, cum et hoc recte dici posset, sed iniquitates et peccata dicere maluit. Quia et in illo uno in omnes homines pertransiit, atque tam magnum est, ut in eo mutaretur et converteretur humana natura, reperiuntur, sicut supra disserui, plurima peccata. *Hieronymus ad virginem Deo consecratam: Adæ magis parcendum fuerat, qui adhuc novellus erat et nullius ante peccantis, et propter suum peccatum morientis exemplo retrahebatur. Tibi vero tanta documenta post legem, post prophetas, post evangelia, post apostolos, si derelinquere volueris, quomodo indulgere possit ignoro.*

LIV.

Quod primum hominis peccatum non cæperit a persuasionem diaboli, et contra.

*Augustinus super Genesim: Nec arbitrandum est quod esset hominem dejecturus tentator, nisi præcessisset in anima hominis quædam elatio comprimenda per humiliationem peccati, quam de se falso præsumperit dicere. Idem in Psalmo CXVIII: Apostolus intelligens generalem avaritiam, que radix est omnium malorum. Nam ipsi primi homines per serpentem decepti et dejecti non fuissent, nisi plus quam acceperant, habere voluissent. Hic quippe promiserat: *Eritis sicut dii (Gen. III, 5).* Ergo ista pleonexia subversi sunt. *Hieronymus in Epist. Pauli ad Romanos: Propterea sicut per unum hominem. Si per unum hominem Evam peccatum Introivit in mundum, insaniunt qui dicunt, antequam deciperet diabolus Evam, peccatum fuisse in mundo.**

LV.

Quod Eva sola seducta sit, non Adam, et contra.

Augustinus super Genesim: Apostolus ait: Adam non est seductus, mulier autem seducta est (I Tim. II, 14). Nam interrogatus non ait, mulier seduxit me, sed ipsa mihi dedit de ligno. Illa vero dixit: Serpens seduxit me. Ita Salomon, nunquidnam credendum est quod in simulacrorum cultu crediderit esse aliquid utilitatis? sed mulierum amori resistere non valuit, faciens quod sciebat non esse faciendum, ne suas delicias contristaret. Ita et Adam, postquam mulier seducta manducavit eique dedit, noluit eam contristare. Non carnis concupiscentia, quam nondum senserat victus, sed amicali quadam

(14) Mon.: hunc.

benevolentia, qua plerumque fit ut offendatur Deus, ne homo ex amico fiat inimicus; quod eum facere non debuisset, divinæ sententiæ justus exitus indicavit. Ergo alio quodam modo ipse etiam deceptus est; sed dolo illo serpentino, quo mulier seducta est, nullo modo illum arbitrator potuisse seduci. Hanc autem proprie seductionem appellavit Apostolus, qua id quod suadebatur, cum falsum esset, verum putatum est, id est quod Deus ideo [lignum] illud tangere prohibuerit, quod sciebat eos, si tetigissent, velut Deos futuros, tanquam eis divinitatem invideret. *Ambros. in Hexaemeron de die V: Adam per Evam deceptus est, non Eva per Adam. Quem vocavit ad culpam mulier, justum est ut eum gubernatorem assumat, ne iterum feminea facilitate labatur. Puschasius De corpore et sanguine Domini, cap. XII: Divina sapientia hanc similiter de latere suo produxit, ut unde mulier, quæ deceperat priorem Adam, creata est, inde Ecclesiæ formaretur. Ex sermone Chrysostomi in XL: Denique consentiens mulier talis circa virum existit, qualem circa se malitiam serpentis invenit; adeo persuasa est et persuasit; infecta est, et infecit; decepta est, et decepit. Augustinus De singularitate clericorum: Miramur, si Adam per Evam seductus est, quem nulla morientium exempla præcesserant.*

LVI.

Quod homo liberum arbitrium peccando amiserit, et non.

Augustinus in Enchiridio (VI, 207): Nam libero arbitrio male utens homo et se perdidit ipsum. Sicut enim qui se occidit utique vivendo se occidit, nec se ipsum resuscitare poterit, ita cum libero peccaretur arbitrio, victore peccato amissum est etiam liberum arbitrium. A quo enim quis devictus est, hujus servus factus est. Quæ autem potest servi esse libertas, nisi quando eum peccare delectat? liberaliter enim servit, qui sui domini libenter voluntatem facit. Ac per hoc et ad peccandum liber est qui peccati, servus est. Idem De correptione et gratia: Liberum arbitrium et ad bonum et ad malum faciendum confitendum est nos habere. Sed in male faciendo liber quisque est justitiæ peccatiq; servus. Idem De gratia et libero arbitrio: Semper est in nobis voluntas libera, sed non semper est bona; aut enim a justitia libera est, quando servit peccato, et tunc est mala; aut a peccato libera est, quando servit justitiæ, et tunc est bona. Gratia vero Dei semper est bona, et per hoc (14) fit ut sit homo voluntatis bonæ, qui prius fuit malæ. Item: Non enim homo sic gratiam suscepit ut propriam perdat voluntatem. Tamen ne ipsa voluntas sine gratia Dei putetur, boni aliquid posse subiecit: non ego autem, sed gratia Dei mecum, id est non solus, ac per (15) hoc nec gratia Dei sola nec ipse solus.

LVII.

Quod Adam in loco Calvarie sepultus sit, et contra.

Ambros. Horontiano (ep. V, 19): Hæc filia Ecclesiæ (15) Cons.: propter.

siæ ad superiora se bonis consiliis attollens, quam susceperat in Golgatha Christus, ubi Adæ sepulcrum erat, ut illum mortuum in sua cruce resuscitaret. Ubi ergo in Adam mors omnium, ibi in Christo resurrectio. *Hieronymus ad Marcellam de locis sacris, urbem Jerusalem laudans* (Martian. IV, 547) : In hac urbe, imo in hoc tunc loco et habitasse dicitur et mortuus esse Adam. Unde et locus, in quo crucifixus est Dominus, Calvaria appellatur, scilicet quod ibidem sit antiqui hominis Calvaria condita, ut secundus Adam et sanguis Christi distillans primi Adam et jacentis propagatoris peccata dilueret, et tunc sermo ille Apostoli completeretur : *Excitare, qui dormis, et exurge a mortuis, et illuminabit te Christus* (Ephes. v, 14). *Idem in libro locorum et nominum* : Arbo corrupte in nostris codicibus scribitur, dum in Hebræis legatur arbe, id est quatuor, eo quod ibi tres patriarchæ Abraham, Isaac et Jacob sepulti sunt, et Adam magnus, ut in Jesu libro scriptum est, licet enim quidam conditum in loco Calvariæ suspicentur; hoc autem Hebron olim metropolis Philistinorum. *Isidorus De vita et obitu sanctorum patrum* : De Adam : A paradiso projectus, terram sentibus squalentem incoluit. Amissaque immortalitate, in pulverem rediit. Sepultus est autem in loco Arbe, hoc est Chebron, metropolis Allophylorum urbs (16). *Item* : In agro Hephron in spelunca duplici, in cujus interiori parte sepultus fuit Adam, exteriori vero Abraham. Distat autem hic locus, ut Josephus edocet, septimo ab urbe Chebron stadio.

LVIII.

Quod Adam salvatus sit, et contra.

Ex libro Sapientiæ [ix, 19] : Persapientiam sanati sunt quicumque tibi placuerunt, Domine, a principio. Hæc illum, qui primus factus est a Deo pater orbis terrarum, cum solus esset creatus, custodivit et eduxit illum a delicto suo; et dedit illi virtutem continendi omnia. *August. in epist. ad Evodium de verbis Petri, quibus Christum asserit solvisse inferni dolores* : Quis ergo nisi infidelis negaverit fuisse apud inferos Christum? *Item* : Cur voluerit venire apud dolores essent? Quia erat, ut scriptum est, *inter mortuos liber* (Psal. lxxxvii, 6), ubi princeps mortis non invenit, quod supplicio deberetur. *Item* : Et de illo quidem primo homine, quod eum ibidem solverit, Ecclesia fere tota consentit; quod eam non inaniter credidisse credendum est, undecunque hoc traditum sit, quanquam illud quod in libro Sapientiæ scriptum est (x, 1) : *Hæc illum, qui primus factus est pater orbis terrarum, cum solus esset creatus, custodivit, et eduxit illum de peccato suo, magis facere pro hac sententia videatur.* *Item De baptismo parvulorum lib. II de Adam et Eva* : Sicut illi ergo primi homines postea juste vivendo tamen merito creduntur per Domini sanguinem ab æterno suppli-

(16) Ed. Areval. V, 154 : *In loco Arbee, hoc est quatuor, etc. Distat autem locus iste non procul ab Hebron, metropoli urbe Allophylorum.*

A cio liberati. Adam primus hominum peccavit, Abel primus juste vixit. *Hilarius in psalmo XIV* : Denique Adam confessus veniæ reservatus et glorificatus in Christo est. *Gregor. Eulogio episcopo Alexanarino et Anastasio Antiocheno* : Primum hominem, qua die peccavit, anima mortuum dicimus; qui tamen Adam postmodum per pœnitentiam ad vitam rediit. *Augustinus De singularitate clericorum* : Dico autem vobis, tolerabilius erit Adæ in die iudicii quam vobis.

LIX.

Quod de promisso sibi partu (17) Maria dubitaverit, et non.

Beza super Lucam (1, 34) : *Quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco?* Quomodo, inquit, fieri potest, ut accipiam pariamque filium, quæ in castimonia virginitatis vitam consummare disposui. Non autem quasi incredula verbis angeli, quomodo hæc impleri valeant requirit, sed certa quia oportebat impleri, quod tunc ab angelo audiebatur, et prius a propheta dictum legerat, quo in ordine complendum sit interrogat, quia videlicet propheta qui hoc futurum prædixit, quomodo fieri posset, non dixit, sed angelo dicendum reservavit. *August. Quæst. veteris et novæ legis, cap. LXXX* : Ambigenti Mariæ de conceptus possibilitate angelus prædicat dicens : *Spiritus sanctus superveniet in te* (Luc. 1, 35); hoc ne dubites, quia virum nescis, quoniam Spiritus sanctus operabitur, ut sine viro concipias.

LX.

Quod Verbum Dei in utero Virginis simul (18) animam et carnem susceperit, et non.

Augustinus episcopus in Hibernia : Non prius in utero Virginis caro concepta est, et postmodum divinitas venit in carnem, sed mox Verbum servata virtute propriæ naturæ factum est caro et perfectus est homo ideo in veritate carnis et animæ rationalis. Unde *unctus præ participibus* dicitur (Hebr. 1, 9), dono videlicet Spiritus sancti. Nam hoc ipsum de Spiritu sancto et carne Virginis concipi a sancto Spiritu ungi fuit. *Item* : Ibi ab eodem Spiritu unctus est, ubi conceptus; nec ante conceptus et postmodum unctus, sed hoc ipsum de Spiritu sancto et carne Virginis concipi a Spiritu sancto ungi fuit. *August. de secreto incarnationis Christi* : Da veniam, Christe, et parce ori meo, quia incarnationis tuæ mysterium temerarius narrator attingo. *Item* : In vulva Virginis genitalis sanguis et semineus humor fuit; huic sanguini vel humori Verbum se velut coagulatum miscuit, et sanguinis vel humoris substantia celatam carnem fecit. Accessit Spiritus sanctus et hæc quæ fuerant Verbi glutino commassata, animando formavit, formata distinctit. *Idem in libro Quæst. de Veteri Testamento, cap. XXIII* : Moyses tradidit (Exod. xxi, 22) : *Su*

(17) Cous. : *promisso sancti Spiritus.*

(18) Cous. : *sanctæ.*

quis percusserit mulierem in utero habentem, et abortiverit, si formatum fuerit, det animam pro anima; si autem informatum, mulletur pecunia, ut probaret animam non inesse ante formam. Item: Si propius respiciamus, videbimus quid sequi debeamus. Contemplemur facturam Adæ. In Adam enim exemplum datum est, ut ex eo intelligatur, quia jam formatum corpus accipit animam. Nam potuerat animam limo terræ admiscere et sic formare corpus. Sed ratione informabatur, quia primum oportebat domum compaginari, et sic habitorem induci. Anima certe, quia spiritus est, in sicco habitare non potest, ideo in sanguine fertur. Cum igitur [corporis] lineamenta compacta non fuerint, ubi erit anima? Hieron. ad Algasiam (IV, p. 193): Semina paulatim formantur in utero, et tandiu non reputatur homicidium, donec elementa confusa suas imagines membraque suscipiant.

LXI.

Quod Joseph suspicatus sit Mariam (19) adulteram, et non.

Ex homilia Origenis in vigilia natali Domini: Joseph autem vir ejus, inquit, cum esset homo justus, et nollet eam traducere, voluit occulte dimittere eam (Matth. 1, 19). Noluit eam traducere, noluit eam accipere, noluit male diffamare, sed occulte dimittere. Hæc illo, inquit, cogitante (ibid., 20). Quærendum nobis est, quid cogitaverit? Hoc cogitabat, ut eam dimitteret. Si suspicionem in eam habebat, quomodo justus erat? Si non est suspicatus vel tale aliquid cogitavit, cur dimittere voluit immaculatam et sanctam? Injustum enim hoc erat. Sed simplicem sensum audi hujus orationis: Ideo eam dimittere volebat, quoniam virtutem mysterii et sacramentum quoddam magnificum in ea cognoscebat, cui approximare se indignum æstimabat. Ergo humilians se ante tantam et tam ineffabilem rem, quærebat longe se facere. Sicut et beatus Petrus Domino se humilians aiebat: Recede a me, Domine, quoniam homo peccator sum (Luc. 9, 8); vel sicut ille centurio ad eundem Dominum mittens dicebat: Non sum dignus, ut intres sub tectum meum (Matth. viii, 8); vel sicut sancta Elisabeth ad beatam Mariam locuta est dicens: Et unde hoc mihi, ut veniat mater Domini ad me? (Luc. 1, 43.) Sic et Joseph juste humilians se in omnibus cavebat, timebat sibi metipsum tantæ sanctitatis conjunctionem adhibere. Idcirco volebat eam occulte dimittere dicens: Major est hujus dignitas, superexcellit ejus sanctitas, neve meæ congruit indignitati. Hieron. super Matthæum: Joseph autem vir ejus, cum esset justus et nollet eam traducere, etc. Hoc testimonium Mariæ est, quod Joseph, sciens illius castitatem, et admirans, quod evenerat, celat silentio, cujus mysterium nesciebat. Ex sermone quodam de Natali, qui sic incipit: Castissimum Mariæ Virginis uterum: Audite, fratres, audite Mariam vobiscum loquen-

tem, carne absentem et spiritu præsentem! Ignoravit quidem Joseph, sponsus vir meus, quod admasset me Deus meus, et putavit quod adulterio imprægnatus esset venter meus. Item: Turbatur Joseph, homo justus, quod Mariam, quam de templo acceperat et non cognoverat, gravidam sentiebat, secumque diu æstuans ac disputans dicit: Prodo an taceo? Si tacuero malum sentiens, cum adulteris portionem meam pono. August. in sermone de verbis Evangelii. Si peccaverit in te frater tuus, etc.: Attende, quemadmodum justus Joseph tanto flagitio, quod de uxore fuerat suspicatus, tanta benignitate pepercit. Sed ad illam non accessisse noverat. Restabat igitur certa adulterii suspicio, et tamen, quia ipse solus senserat, cum nollet divulgare eam, voluit eam occulte dimittere. Idem in Enchiridio, cap. XV: Et Joseph cum nollet eam dimittere suspicatus adulteram, quam sciebat non de se esse gravidam, etc. Idem in epist. ad Macedonium: Unde Joseph cui mater Domini fuerat desponsata, cum eam comperisset prægnantem esse, cui se noverat non esse commistum et ob hoc nihil aliud quam adulteram esse credidisset, puniri eam tamen noluit, nec approbator flagitii fuit. Nam hæc voluntas ejus etiam justitiæ deputatur. Ita quippe de illo scriptum est: Cum esset justus et nollet divulgare, statuit eam occulte dimittere; hæc eo cogitante apparuit ei angelus. Ambros. super Lucam, cap. V: Pulchre autem docuit sanctus Matthæus quid faceret justus, qui opprobrium conjugis deprehendit, ut incruentum ab homicidio, castum ab adulterio se præstare debeat. Qui enim conjungitur meretrici, unum corpus est.

LXII.

Quod Christus clauso utero Virginis natus sit, et contra.

Symbolum Ephesini concilii: Nativitatem nostram ex vulva sustinuit, homo de muliere procedens, non quod erat abjiciens. Item: Nativitatem sustinet ex vulva corpoream. Beda super Lucam: Quod ait adaperiens vulvam, consuetæ nativitatis more loquitur; non quod Dominus sacri ventris hospitium, quod ingressus sanctificaverat, egressus devirginasse credendus sit, sed, juxta fidem Catholicam, clauso Virginis utero quasi sponsus suo processisse de thalamo. August. de secreta incarnatione Domini: Christe, licet tu clausum dimiseris uterum, nobis tamen permisisti aperire Evangelium tuum incredulis. In Enchiridio, cap. XXXIV: Quo si vel nascente corrumpetur ejus integritas, non jam ille de Virgine nasceretur. Ex homil. Gregorii papæ in octava Paschæ: Illud enim corpus Domini intravit ad discipulos januis clausis, quod ad humanos oculos per nativitatem suam clauso exiit Virginis utero. Quid ergo mirum, si clausis januis post resurrectionem suam in æternum jam victurus intravit, qui moriturus veniens non aperto utero

(19) Cous.: non sit suspicatus.

Virginis exivit? *Hieron. ad Panmachium* : Christus virgo, mater virginis nostri Virgo perpetua; hæc est porta orientalis in Ezechiele semper clausa. Respondeant mihi quomodo januis clausis Christus ingressus est, et ego respondebo quomodo sit virgo post partum, mater antequam nupta. *Idem in II Dialogo suo contra Pelagianum* : Magis ad specialem nativitatem Salvatoris quam ad omnium hominum hoc referri post quod dicitur, *qui aperit vulvam sanctus Domino vocabitur* (*Exod. XIII, 2*). Solus enim Christus clausas portas vulvæ virginis aperuit, quæ tamen clausæ jugiter manserunt. Hæc est porta orientalis clausa, per quam solus pontifex ingreditur et egreditur; nihilominus semper clausa est. *Idem ad Eustochium* : Dei Filius pro vestra salute, homines, factus filius; decem mensibus, ut nascatur, exspectat; fastidia sustinet, cruentus egreditur. *Hormisda papa ad Justinum Augustum* : Ut, qui antea erat Dei Filius, fieret filius hominis et nasceretur hominis more, matris vulvam natus aperiens, et virginitatem matris virtute non solvens. *Anastasius episcopo* : Gabriel mittitur ad Mariam non transitorie virginem, sed virginem desponsatam. *Item* : Quod partus meminit Scriptura et dicit : *Involvit puerum, et : Beata sunt ubera, quæ suxit, et : Oblatum est sacrificium, quia aperuit, qui natus est, vulvam* : hæc autem parturientis erant indicia. *Ambrosius super Lucam* (11, 23) : *Quia omne masculinum, adaperiens vulvam, sanctum Domino vocabitur*. Verbis enim legis promittebatur Virginis partus. Et vere sanctus, quia immaculatus. *Quia quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei* (*Luc. 1, 35*). Nam si litteram sequimur, quomodo sanctus omnis masculus? nunquid sanctificabitur? Sed ille sanctus per quem figura mysterii (20) futuri legis præscripta signabant, eo quod solus sanctæ Ecclesiæ Virginis ad generandos populos Dei immaculatæ fecunditatis aperiret genitale secretum. Hic ergo solus aperuit sibi vulvam. *Item* : *Priusquam te formarem in utero, novi te et in vulva matris sanctificavi te* (*Jer. 1, 5*). Qui ergo vulvam sanctificavit alienam, hic est qui aperuit matris suæ vulvam, ut immaculatus exiret.

LXIII.

Quod Christus secundum carnem de tribu (21) Juda, et non.

Paulus in Epistola ad Hebræos : Manifestum est enim quod de Juda ortus sit Dominus noster, in qua tribu nihil de sacerdotibus Moyses locutus est. *Origenes super Epistolam Pauli ad Romanos homil. I* : *Qui factus est ei ex semine David secundum carnem* (*Rom. 1, 5*). Quomodo videtur Christus ex semine David secundum carnem descendere, quem constat ex Joseph non esse natum, in quem Joseph series ex David descendentes generationis adducitur? Quibus occurrere quamvis molestum sit secundum litteræ rationem, tamen respondetur a nostris,

(20) Omnes fere edit. : *quem in figura futuri, etc. Margur. : per quem figuram, etc.*

A quod Maria, quæ sponsata Joseph erat, secundum legem sine dubio contribuli suo et cognato conjuncta est; et quamvis dicatur ad eam ab angelo, quod *Elisabeth, cognata tua, et ipsa pariet filium in senectute sua* (*Luc. 1, 56*), Elisabeth autem ex filiabus Aaron esse dicatur, tamen affirmabitur a nostris, quod cognationis nomen non solum ad contribules, sed ad omnes, qui sunt ex genere Israel, possit aptari, sicut idem apostolus de omnibus simul dicit : *Qui sunt cognati mei secundum carnem* (*Rom. 12, 5*). His quidem alia et his similia respondentur. Nobis tamen hæc intelligenda secundum spiritalem vel allegoricam rationem magis videntur, secundum quod nihil obest, etiam quod Joseph pater Christi dicatur. Et a Matthæo (1, 8) refertur, quia Joram genuit Oziam. In quarto autem Regnorum scriptum est quod Joram genuit Ochoziam, Ozias Joas, Joas Amaziam, Amazias Azariam ipsum, qui interdum Ozias nominatur, et Azarias Joatham. *Item* : Cujus rei dissertio certa est, quod non secundum historiam, sed secundum spiritualem intelligentiam constet, quæ non est nobis nunc pulsanda. *Item* : Sufficit nobis ad eos, qui adversantur, respondere quod sicut Jesus filius Joseph dicitur esse, dicitur et Ozias genitus ex Joram, ex quo non est genitus. Ita et ex semine David secundum carnem Christus potest accipi, ut quidquid rationis in Joram protulerint et Joseph, hoc et in David dicamus. *Hieron. ad Epistolam ad Hebræos* (vii, 11) : *Quid adhuc necessarium [fuit] secundum ordinem Melchisedech alium surgere sacerdotem, non secundum Aaron, etc.* Volens ostendere Apostolus generationem Melchisedech non ex Sem progenie, unde Abraham, sed ex Cham, cuius posteritatem subsequentem Scriptura non memorat originem trahere. Dicit enim sine tempore, sine matre, id est originis numeratione, neque natiuita neque finem mortis habere conscriptum est. *Item* : Hoc autem ideo Apostolus facit, ut ostendat eum qui ex generatione Hebræorum non esset, benedixisse patriarcham et in eos similitudinem Christi, qui non esset ex tribu Levi, id est sacerdotali, sed ex Judæ. *Augustinus contra Faustinum lib. XXIII, cap. VII* : Dominus Dei secundum divinitatem, ipse filius David ex semine David secundum carnem. Quod si nobis credere non prodesset, non hoc [tam] attente Apostolus Timotheo (II Tim. 11, 8) commendaret, dicens : *Memor [esto] Christum Jesum resurrexisse a mortuis, ex semine David, secundum Evangelium meum. Contra quoa Evangelium quisquis aliud annuntiaverit, anathema sit* (*Gal. 1, 9*), magna cura fideles admonuit. *Item* : Cognationum seriem non usque ad Mariam, sed usque ad Joseph perducit, primo quia mariti ejus fuerat, propter virilem sexum, potius honoranda persona; neque enim quia concubitu non permistus, ideo non maritus, cum ipse Matthæus

(21) Cous. : *non fuerit de tribu, etc.*

narret ab angelo Mariam ipsius Joseph conjugem appellatam. *Item* : Cogitare enim debemus fieri potuisse ut et Joseph maritus Mariæ diceretur, habens eam conjugem non concubitu, sed affectu, quod est charius, et ideo non debuisset virum Virginis matris Christi separari a serie parentum Christi; et ipsam Mariam aliquam de stirpe David venam sanguinis ducere, ut Christo caro etiam ex Virgine procreata sine David semine esse non posset. *Item* : Quid restat nisi et Mariam non fuisse extraneam a cognatione David? *Item* : Quisquis ita dicit Mariam ad consanguinitatem David non pertinuisse, manifestum est quod Scripturarum tam excellenti auctoritati oblectetur.

LXIV.

Quod Deus personam hominis non susceperit, sed naturam, et contra.

Augustinus De fide ad Petrum, ita : *Verbum caro factum est (Joan. i, 14)*, ut, quamvis naturaliter non sit Verbum quod caro, quia duarum naturarum veritas manet in Christo, secundum unam tamen personam idem Verbum caro ab ipso fieret maternæ conceptionis initio. Deus enim Verbum personam non accepit hominis, sed naturam. *Boetius contra Eutychen et Nestorium (cap. IV)* : Hoc interim (22) constat, quod inter naturam personamque differre prædiximus, quoniam natura est cujuslibet substantiæ specificata proprietas, persona vero rationabilis naturæ individua subsistentia. *Ambrosius super Epistolam Pauli ad Romanos : Servus Jesu Christi* : utrumque posuit, id est Jesu Christi, ut Dei et hominis personam significaret, quia in utroque est Dominus. *Item* : Quoties Scriptura aut Jesum dicit aut Christum, aliquando personam Dei, aliquando personam hominis significat. *Augustinus lib. II contra Manichæos* : Reliquit Patrem, cum dixit : *A Patre exiit (Joan. xvi, 28)*; apparendo hominibus, tum Verbum caro factum est; quod non commutationem naturæ Dei significat, sed susceptionem inferioris personæ, id est humanæ.

LXV.

Quod Filius Dei mutatus sit suscipiendo carnem, et non.

Hieronymus in psalmum LXXVI : Hæc mutatio dexteræ Excelsi; nisi dextera ejus, hoc est Filius **D** ejus mutatus fuerit et corpus hominis (25) accepit, nos misericordiam accipere non possumus. Qui cum in forma Dei esset constitutus, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed exinanivit semetipsum, formam servi accipiens. *Augustinus De natura summi boni* : Naturæ corruptibiles, ideo non incommutabiles sunt, quia nihil est unde factæ sunt. *Item* : Omnis enim mutatio facit non esse quod (24) erat; vere ergo ille est qui incommutabilis est. *Item* : Vera immortalitas hæc est summa illa incommutabilitas quam solus Deus

(22) Cons. : iterum.

(25) Cons. : ejus.

(24) Cons. : qui.

A habet. *Isidorus De summo bono, cap. I (Edit. Arval. VI, p. 116)* : Quid est Dei immortalitas nisi ejus incommutabilitas? Nam angeli et animæ immortales sunt, sed incommutabiles non sunt. Solus Deus dicitur immortalis, quia solus incommutabilis. Nam anima moritur, dum, deserente Deo, de hono in malum mutatur, sic angelus, dum deserente Deo lapsus est. Quod materiam habet, unde existat, mutabile est, quia de informi ad formam transit; quod vero non habet materiam, immutabile est, sicut Deus.

LXVI.

Quod Deus et homo in Christo partes esse videantur, et non.

Athanasius : Nam sicut anima rationalis et caro **B** unus est homo, ita Deus et homo unus est Christus, unus autem non confusione substantiæ, sed unitate personæ (24'). *Hieronymus in psalmum II* : Vox Christi : *Ego autem constitutus sum rex ab eo*, pro parte carnis dicitur. *Idem in psalmum XXIII* : Quis est iste rex gloriæ? vox angelorum qui apud Patrem semper fuerant; ac si dicerent : Nos Patrem et Filium semper insimul esse videmus; iste rex gloriæ quis est? *Augustinus in libro Sententiarum Prosperi* : Hoc est quod dicimus, quod modis omnibus approbare contendimus, sacrificium Ecclesiæ duobus confici, duobus constare : visibili elementorum specie et invisibili Domini nostri Jesu Christi carne et sanguine; sacramento et re sacramenti, id est corpore Christi; sicut Christi persona constat et conchitur Deo et homine, cum ipse Christus **C** verus sit Deus et verus homo, qui omnes illas res, illarum rerum naturam et veritatem in se continet, ex quibus conficitur. Est igitur sacramentum et res sacramenti, id est corpus Christi. *Idem in libro Quæst. Orosii ad ipsam* : Sicut anima et caro unus est homo, ita Verbum et homo unus est Christus, duas substantias accipimus in uno Filio Dei, divinitatis et humanitatis, non duas personas. Si dixerimus duas esse personas, jam non erit trinitas sed quaternitas. *Idem De Trinitate, lib. IV* : Ita sane factum ut ibi sit non tantum Verbum Dei et hominis caro, sed etiam rationalis hominis anima, atque hoc totum et Deus dicatur propter Deum et homo propter hominem. Quod si difficile intelligitur, mens fide **D** purgetur. *Idem De Prædestinatione sanctorum* : Ipsa est illa ineffabilis facta hominis a Deo Verbo susceptio singularis, ut Filius Dei et filius hominis simul, et filius hominis propter susceptum hominem et Filius Dei propter suscipientem Deum, veraciter et proprie diceretur, ne quaternitas sed trinitas, crederetur. *Idem in epistola ad Volusianum de incarnatione Christi* : Sicut in unitate personæ anima utitur corpore, ut homo sit, ita in unitate personæ Deus utitur homine, ut Christus sit. In illa ergo persona mixtura est animæ et corporis; in hac persona mixtura est Dei et hominis; ergo persona hominis est mixtura

(24') Verba unus autem personæ desunt apud Cons.

animæ et corporis, persona autem Christi mistura est Dei et hominis. Cum enim Verbum Dei permistum est animæ habenti corpus, simul et animam suscepit et corpus. Illud quotidie fit ad procreandos homines; hoc semel factum est ad liberandos homines. Unde tamen duarum rerum incorporearum commistio facilius credi debuit, quam unius corporeæ et alterius incorporeæ; ac per hoc Verbi Dei et animæ credibilior debuit esse permistio, quam animæ et corporis. Verbum ergo Dei longe alio modo quodam, quam eo quo (25) creaturis cæteris adest, suscepit hominem, seque et illo fecit unum Jesum Christum. *Remigius in psalmum XXXIV: Et oratio mea in sinu*, etc. Scimus quippe Christum in duabus et ex duabus substantiis constare, divina scilicet et humana (26). *Augustinus contra Maximinum* (VIII, p. 698): Nulla fit partium divisio in trinitate Deitatis; Christus una persona est geminæ substantiæ, nec tamen Deus pars hujus personæ dici potest, alioquin Filius Dei, antequam formam servi susciperet, non erat totus, et crevit, cum homo divinitati ejus accessit. Quod si in una persona absurde dicitur, quia pars illius rei non potest esse Christus, quanto magis Trinitatis esse non potest quicumque unus in tribus? In Trinitate ergo, quæ Deus est, Pater est Deus, et Filius etiam Deus, et Spiritus sanctus est Deus, et simul hi tres unus Deus, nec hujus Trinitatis tertia pars est unus, nec major pars duo quam unus est ibi; nec majus aliquid sunt omnes quam singuli, quia spiritalis, non corporalis est magnitudo. *Idem super Joan., homil. XLV: Per similitudinem* Christus multa est, quæ per proprietatem non est. Per similitudinem et petra est et ostium et lapis angularis et agnus et pastor et leo, et ætia quæ connumerare longum est. Si autem proprietates discutias rerum, quas videre consuevisti, nec petra est nec ostium, etc. *Item* (III, p. 2, pag. 610): *Pono*, inquit, *animam meam*. Quis ponit? quam ponit? Quid est Christus? Verbum et homo; nec sic homo, ut sola caro, sed (27) quia homo constat ex carne et anima, totus autem homo in Christo. Non enim partem deteriorem suscepisset et meliorem deseruisset (28); pars quippe hominis melior est anima quam corpus. Quia ergo totus homo in Christo, quid est Christus? Verbum inquam et homo. Quid est Verbum et homo? Verbum, anima et caro. Tene ergo quia nonnulli fuerunt hæretici et in ista sententia; Apollinaristæ hæretici ausi sunt dogmatizare quod Christus non sit [nisi] Verbum et caro, et animam humanam non eum habuisse contendunt. Quis ponit animam et iterum sumit eam? Christus, ex quo quod Verbum est, animam ponit et iterum sumit? An ex eo quod anima humana est, ipsa se ponit et

A sumit? An ex eo quod caro est, carō (29) animam ponit et sumit? Si dixerimus, quia Verbum Dei posuit animam et iterum sumpsit, metuendum nobis est ne dicatur: ergo anima illa aliquando separata (30) est a Verbo, et aliquando Verbum illud, ex quo suscepit animam, fuit sine anima. *Item*: Quid fecit passio, quid fecit mors, nisi corpus ab anima separavit, animam vero a Verbo non separavit? *Mortuus est Dominus*; sine dubio caro ipsius exspiravit; anima ad tempus deseruit carnem, a Verbo autem animam separatam esse non dico. *Latronis animæ dixit: Hodie mecum eris in paradiso* (Luc. XXIII, 43). *Latronis animam non deserbat et deserebat suam? absit!* sed suam inseparabiliter habuit. Sicut Christus animam suam posuit, sic et nos debemus animas pro fratribus ponere. Ponere animam mori est; sic et Petrus (30*) dixit: *Animam meam pro te ponam* (Joan. XIII, 37), id est pro te moriar. Carni hoc attribue; caro ponit animam et iterum sumit. *Et inclinato capite tradidit spiritum* (Joan. XIX, 30), hoc est ponere animam; caro illum tradidit, emisit, exspiravit; ideo dicitur exspirare extra spiritum fieri, quomodo exsulare extra solum fieri, exorbitare extra orbitam fieri. Si ergo caro animam posuit, quomodo Christus animam posuit? non enim caro Christus. Ita plane et caro Christus et anima Christus et Verbum Christus; nec tamen tria hæc tres Christi, sed unus Christus. Quo modo est enim unus homo anima et corpus, sic unus Christus Verbum et homo. Videte quid dixerim, et intelligite: anima et corpus duæ res sunt, sed unus homo; Verbum et homo duæ res sunt, sed unus Christus. De homine quære ubi est? ubi est apostolus Paulus modo? si quis respondeat: In requie cum Christo, verum dicit; si quis: Romæ in sepulcro, et ipse verum dicit; illud enim de anima, hoc de ejus carne accipitur. Nec tamen duos dicimus apostolos, unum qui requiescit in sepulcro, alterum qui requiescit cum Domino. *Idem De Trinitate, lib. I: Quia forma Dei accepit formam servi, utrumque Deus et utrumque homo; sed utrumque Deus propter accipientem Deum, utrumque (31) homo propter acceptum hominem. Item* (VIII, pag. 767): Ex forma servi crucifixus est, et tamen Dominus gloriæ crucifixus est. Talis enim erat illa susceptio, quæ Deum hominem faceret et hominem Deum, quid tamen propter quid, et quid secundum quid dicatur, diligens lector intelligit. *Idem lib. IV: Ita sane factum ut ibi sit non tantum Verbum Dei et hominis caro, sed etiam rationalis hominis anima, atque hoc totum et Deus dicatur propter Deum et homo propter hominem. Quod si difficile intelligitur, mens fide purgetur.*

(25) Cous. : in eo quo.

(26) Hic locus deest in Mon.

(27) Cous. : ut sola caro sit, etc.

(28) Cous. : suscepisset et deseruisset.

(29) Cous. : omittit verbum caro.

(30) Cous. : reparata.

(30*) Cous. : Petro.

(31) Cous. pro utrumque in hoc loco semper scribit utrique.

LXVII.

Quod Christus sive Deus non sit dicendus creatura (32), et contra.

Beda in homilia de Natali : Omnia per ipsum facta sunt. Si enim nihil creaturarum sine ipso factum est, patet profecto quia ipse creatura non est, per quem omnis creatura facta est. *Hieron. de symbolo Niceni concilii* : Accipe igitur, quia creatura Dominus verus non potest esse, neque creatura creaturas salvare, dicente Scriptura : *Coluerunt et servierunt creaturæ potius quam Creatori, qui est benedictus in sæcula (Rom. 1, 25)*. Vides igitur, quod paganitatis est potius hoc, quam Christianitatis. *Hilarius in XII De Trinitate* : Non enim Dominum Christum creaturam, quia [ipse est, qui creavit omnia, neque facturam] (33), quia facturarum omnium ipse est Dominus, sed Deum novimus, Deum Dei Patris propriam generationem. *Item* : Nostra tantum hæc sola religio est, Filium confiteri non adoptivum, sed natum, neque electum, sed generatum. *Item* : Quia Paulus servientes creaturæ cogitavit. *Item* : Humanæ intelligentiæ sensus respuit, ut creator creatura sit, quia creatura per creatorem est, quia, si creatura sit, et corruptioni subditus et expectationi obnoxius est et servituti subjectus est. Ait enim Apostolus : *Etenim longinqua expectatio creaturæ revelationem filiorum Dei expectat. Vanitati enim creatura subdita est, non sponte, sed propter eum qui subdidit eam in spe ; quia et ipsa creatura liberabitur, etc. (Rom. viii, 19)*. Si igitur Christus est creatura, necesse est sub spe longinquæ expectationis incertus sit, et ejus longinqua expectatio nostra potius expectet, et expectans ea vanitati subjectus sit, et per necessitatis subjectionem non sponte subjectus sit. Subjectus autem non sponte cum sit, est necesse ut servus sit. Servus autem cum sit, maneat etiam in corruptione naturæ. Hæc enim omnia creaturæ propria esse Apostolus docet. O impudentem de Deo atque impiam professionem his eum per creaturæ contumeliam etiam ludibriis deputare, ut speret, ut serviat, ut coactus sit, ut liberandus sit in nostra, non in sua ! *Idem supra, lib. XI* : Profitens sibi Patrem Deum Deus Filius. *Item* : Dispensatio itaque pii sacramenti nativitatis, divinæ Patrem insuper etiam conditionis assumptæ Deum fecit ; dum qui in Dei forma erat, repertus est in forma servi. *Item* : Si cum ante per naturam non erat servus, et postea secundum naturam esse quod non erat cœpit, non alia dominatus causa intelligenda est, quam quæ existit servitutis ; tunc habes ex naturæ dispensatione Dominum, cum præbuit ex hominis assumptione se servum. *Item* : *Ascendo ad Patrem meum et Patrem vestrum, Deum meum et Deum vestrum (Joan. xx, 17)*. Cum hæc ad omnes homines servos homo in servi forma Christus loquitur, non ambi-

A igitur, quin Pater sibi ut cæteris sit ex ea parte, qua homo est ; et Deus sibi ut cunctis sit ex ea natura, qua servus est. *Augustin. in Enchiridio, cap. XIII* : Confitemur natum de Spiritu sancto et Maria Virgine, procul dubio non sic de illo, ut de Patre, sic autem de illa, ut de matre sit natus. *Idem in prima Epistola Joannis* : Ideo venit Deus in carne, ut spem resurgendi nobis ostenderet. Quod aliter non poterat fieri, nisi carnem indueret mortalem. Deus enim mori non poterat. *Ambros. De fide ad Gratianum, lib. I* : Restat ut illud quoque sacrilegium redarguatur, et probemus Dei Filium non esse creaturam. Audivimus dicente Domino, *Prædicare Evangelium universæ creaturæ (Marc. xvi, 15)* ; nullam excipit, et ideo ubi sunt, qui creaturam Christum appellant ? Nam si creatura esset, nunquid [ipse] sibi mandaret Evangelium prædicari ? Non enim creatura est, sed creator Christus. *Vanitati enim creatura subjecta*, sicut Apostolus ait (*Rom. viii, 20*). Nunquid ergo subjectus Christus vanitati ? Rursus juxta eundem apostolum creatura congemiscit (*ibid., 22*). Nunquid ergo Christus ingemiscit, qui nostros a morte gemitus liberavit ? *Creatura, inquit, liberabitur a servitute corruptionis (ibid., 21)*. Videmus igitur inter creaturam et Deum magnam esse distantiam, quia servitus creatura est, Deus autem spiritus est ; ubi autem spiritus Domini, ibi libertas. Quis hunc induxit errorem, ut eum qui creavit omnia diceret creaturam ? Nunquid ipse Deus se creavit ? Si per ipsum facta sunt omnia, nunquid ipse se fecit ? Si lectum est, quia Deus in sapientia fecit omnia, nunquid verisimile videri potest, quia in seipsam (34) facta est sapientia ? *Item* : Apostolus dixit Dominum majestatis crucifixum ; Filius ergo est et Dominus majestatis ; est non creaturis subjecta majestas. Non ergo creatura Filius. *Item* : Filius paternæ est imago substantiæ, omnis autem creatura dissimilis supernæ substantiæ, sed non dissimilis Dei Patris Filius. Non ergo creatura Filius. Nulla creatura æqualis Deo, æqualis autem Filius, non ergo creatura Filius. *Item* : Omnis creatura accidentia boni et mali recipit ; eademque discessionem sentit ; Dei autem Filio nihil potest ex ejus divinitate vel decedere vel accedere. Non ergo creatura Dei Filius. *Item* : Omne opus suum Deus adducet in judicium. Sed Dei Filius non adducitur. Non ergo creatura Dei Filius. *Item* : Filius unum cum Patre se esse dixit, id quemadmodum potest dici creatura ? Non ergo creatura est Dei Filius. *Item* : Non idem est regnare et servire. Christus autem rex et Filius regis. Non ergo servus est Dei Filius. *Item* : Omnis creatura servit, sed non servit Dei Filius, qui ex servis filios Dei facit. Non ergo creatura Dei Filius. *Item de Arianis* : Dicant igitur generatum ex Patre, ex matre creatum ; aut dicant, quomodo Dei Filius et genitus et creatus ?

(32) Cous. : creatura aut servus.

(33) Mon. : quia neque est ; neque factum quia, etc.

(34) Edit. a seipsa.

Una natura et maxime Deus diversitatem non recipit. Prohibet me Paulus creaturæ servire, et Christo admonet serviendum. Non ergo creatura Christus. *Paulus*, inquit, *servus Jesu Christi*. Quemadmodum ergo Christo ipse serviret, si creaturam Christum putaret? Aut igitur desinant colere quem creaturam appellant, aut desinant, quem colere se simulant, dicere creaturam, ne sub appellatione cultorum sacrilegia graviora committant. *Idem in eodem*: Deum meum et Dominum vestrum. Ubique autem Deum suum, quod ex persona dicat hominis, testimonia meum docent. *Deus, Deus meus, respice in me, et de ventre matris meæ Deus meus es tu (Psal. xxi, 11)*, significat ex illo Deum sibi esse, ex quo de matris ventre jactatus est. Cum igitur generationem Christi legerimus, in quo audent dicere creatum vel factum? Et quidem in quo creatum legerint, in quo factum, considerare deberent. Edoctum est enim Dei Filium de Deo esse genitum. Factum autem in quo legerint diligenter advertant. Non enim Deus factus est, sed Deus Dei Filius natus est. Postea secundum carnem homo factus est. *Misit Deus Filium suum factum ex muliere (Gal. iv, 4)*. Suum cum dicit, generationis æternæ proprietatem signavit. *Factum ex muliere*, ut facturam non divinitatis, sed assumptioni corporis ascriberetur. *Item*: Vane jactare consuerunt, quod scriptum est: *Et Dominum eum et Christum fecit Deus hunc Jesum, quem vos crucifixistis (Act. ii, 36)*. Non divinitas crucifixa est, sed caro. Hoc utique fieri potuit, quod potuit crucifigi. Non ergo factura Dei Filius. *Item*: Dominus creavit me. Non dixit, Pater creavit. Caro Dominum agnovit, creatura nostra Dominum confitetur. Itaque quis ignoret, quod ob causam incorporationis hoc dicitur? Etiam cognosce, creatum dicit, in quo et hominem testatur (35). *Item*: *Scriptum est, inquit: Qui in me credit, non credit in me, sed in quem qui misit me*. Sed videte quid sequatur: *et qui videt me, videt eum qui misit me (Joan. xii, 44)*. Exponit igitur quod ante præmisit, quia ille credit in Filio, qui confitetur Patrem. Nam qui Filium nescit nec Patrem, quod est non credit in me, non credit in id quod corporaliter cernitis. Ait enim: *A me ipso non veni (Joan. vii, 28)*, quia si homo, a se non venit; et alibi: *ut omnis qui videt Filium et credit in eum, habeat vitam æternam (Joan. iii, 36)*; et alibi: *Credite in Deum, et in me credite (Joan. xiv, 1)*. *Item*: Se quoque nunc ex persona hominis, nunc in Dei majestate significans, nec doctrinam suam se querere, nunc testimonium suum verum non esse, nunc verum esse significans; nam ipse ait: *Si ergo testimonium perhibeo de meipso, testimonium meum non est verum (Joan. v, 31)*, et in posterioribus: *Et si ego testimonium perhibeo de meipso, verum est testimonium meum (Joan. viii, 14)*; quomodo non est verum testimonium tuum, Domine, nisi secundum fragilitatem

(35) Editt.: *In eo igitur se creatum dicit, in quo et nomen testimonificatur,*

A hominum? Omnis enim homo mendax est. Denique ut secundum hominem dixisse se monstraret, ait: *Qui misit me, Pater, ipse testimonium perhibet de me (Joan. v, 37)*. Verum autem testimonium secundum divinitatem, sicut ipse ait: *Et verum est testimonium meum, quia scio unde veni et quo vado (Joan. viii, 14)*. *Idem lib. V*: Aliud igitur est secundum divinam substantiam, aliud secundum susceptionem carnis Filium nominari. Nam et secundum generationem divinam Deo Patri æqualis est filius, et secundum susceptionem corporis formam servi accepit; unus tamen atque idem est Filius. Patriarchæ David secundum gloriam suam Dominus est, secundum corporalis susceptionis seriem Filius est. Nec solum ex genere David secundum virtutem suscepit in persona hominis, sed etiam ex Domino, sicut habes: *Ecce ego mittam ad vos servum meum, Oriens nomen est ei (Zach. iii, 8)*; et ipse Filius ait: *Dominus, qui finxit me ex utero servum sibi et dixit mihi: Ecce posui te in lucem gentium, ut sis in salutem usque ad extremum terræ (Isa. xlix, 6)*, cui hoc dixit nisi Christo? *Qui cum in forma Dei esset, exinavit se (Philipp. ii, 6)*, dicit in psalmo (cxviii, 135): *Illustra faciem tuam super servum tuum*. Servus dictus est, in quo unctus est. Servus dictus est in quo matrem habet. *Ego servus tuus et filius ancillæ tuæ (Psal. cxvi, 16)*. Et in Ezechiele (xxxiv, 23): *Et suscitabo super eos pastorem meum, et reget eas servus meus David, et David in medio erit (36) princeps*. Utique David jam defunctus erat; de Christo itaque dicit *Chrysostomus de psalmo L*: Rerum stupenda miracula! Quem dignum sermonem pronuntiam? O amentia hæreticorum dicentium: Quomodo Creator creatura est? Dicite quemadmodum, qui ubique est, intra vulvam fuit? *Augustin. De virginitate*: Inspicite pulchritudinem amatoris vestri; cogitate æqualem Patri, subditum et matri, etiam in cœlis dominantem, et in terris servientem, creantem omnia, inter omnia creatum. *Idem De fide ad Petrum*: Ille omnium spirituum omniumque corporum, id est omnium naturarum creator, Dominus creavit Virginem creandus ex virgine. *Idem in Enchiridio, cap. XII*: Natus est de Spiritu sancto et Mariæ Virgine. Utraque substantia, divina scilicet atque humana, Filius est Dei. *Idem super Joannem, tractatu V*: Omnia per ipsum facta sunt; si omnia, etiam Maria per ipsum facta est, de qua postea natus est. Quomodo creavit Mariam et creatus est per Mariam, sic dedit baptismum Joanni et baptizatus est a Joanne. *Leo papa in sermone Pentecostes*: Si enim homo ad imaginem et similitudinem Dei factus in suæ naturæ honore mansisset, diabolica fraude deceptus a lege sibi posita per concupiscentiam [non] deviasset; Creator mundi creatura non fieret. Sed quia diaboli invidia mors intravit in orbem terrarum, aliter solvi captivitas humana non potuit, nisi car-

(36) Vulg.: *corum*

nem nostram ille susciperet. qui sine majestatis A
sux damno verus homo fieret, et solus contagium
peccati non haberet.

LXVIII.

*Quod Christus secundum carnem factus sit, et
contra.*

*Paulus in Epistola ad Romanos (1, 3) : Qui factus
est ei ex semine David secundum carnem. Augusti-
nus contra Faustum : Christus, in quantum Deus
est, omnia per ipsum facta sunt. In quantum homo
est, et ipse factus est. Idem in lib. Quæst. veteris et
novæ legis, cap. LXX : Manifestum est Salvatorem
non eguisse baptismo, quia Christus non factus
sed natus est, dicente angelo pastoribus : Ecce na-
tus est vobis hodie salvator, qui est Christus Domi-
nus (Luc. 11, 10). Beda super Lucam, homilia illius B
lectionis : Erat Jesus ejiciens dæmonium : Misit
Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub
lege (Gal. 1v, 4). Neque enim audiendi sunt, qui
legendum putant natum ex muliere, quia conceptus
in utero virginali carnem non de nihilo, non aliunde,
sed materna traxit ex carne.*

LXIX.

Quod Filius Dei prædestinatus sit, et contra.

*Augustinus, tractatu CV super Joannem : Et
nunc clarifica me, Pater, apud te ipsum. Recte
dicitur non prædestinatus secundum id quod est
Verbum Dei, Deus apud Deum. Ut quod enim præ-
destinaretur, cum jam esset, quod erat, sine initio?
Illum autem prædestinandum erat, ut sic suo tem-
pore fieret, quemadmodum ante omnia tempora
prædestinatum erat, ut fieret. Quisquis igitur Dei
Filius prædestinatum negat, hunc eundem filium
hominis negat. Sed propter contentiosos etiam
hinc audiamus Apostolum : Quod ante promiserat
de Filio suo, qui factus est ei ex semine David se-
cundum carnem, qui prædestinatus est Filius Dei in
virtute, etc. (Rom. 1, 2) ; secundum hanc ergo
prædestinationem etiam clarificatus est, antequam
mundus esset, [ut esset] claritas ejus ex resurre-
ctione mortuorum. Origenes super Epistol. Pauli
ad Romanos (1, 2) : Qui prædestinatus est filius in
virtute, etc. Quamvis in Latinis exemplaribus præ-
destinatus soleat inveniri, tamen quod interpreta-
tionis veritas habet, destinatus est scriptum, non
prædestinatus. Destinatus enim ille qui est, præ-
destinatus qui non est. Præsciri et prædestinari
possunt illi qui nondum sunt. Ille autem, qui est
et semper est, non prædestinatur, sed destinatur.
Hæc a nobis dicta sunt propter eos qui in unigeni-
tum Filium Dei impietatem loquuntur, et ignoran-
tes differentiam destinati et prædestinati putant
eum inter eos qui ante non fuerint numerandum.
Item : Qui ergo semper est, destinatur. Qui autem
prædestinatur, nondum erat tunc cum prædestina-
retur. Necessaria igitur distinctione Apostolus uti-
tur, eum qui ex semine David secundum carnem*

est factus [prædestinatum] dicens ; eum vero, quem
Filius Dei in virtute secundum spiritum sanctifi-
cationis nominat, destinatum. Non superflue addit
in virtute, indicans per hoc, quod substantia Filius
sit secundum spiritum sanctificationis. Christus
enim Dei virtus et sapientia dicitur, qui et vapor
virtutis Dei et manatio gloriæ omnipotentis puris-
sima.

LXX.

Quod Deus minorari (57) possit, et contra.

*Moses propheta (Deut. vi, 4) : Audi, Israel, Do-
minus Deus tuus unus est, non potest esse major,
non potest esse minor. Psalmista (viii, 6) : Mino-
rasti eum paulo minus ab angelis.*

LXXI.

*Quod etiam secundum divinitatem Filius minor
Patre videatur, et contra.*

*Hieronymus de symbolo Nicæni concilii : Absit in
Filio Dei aliquid plus minusve aut in loco, aut in tem-
pore, aut in potentia, aut in scientia, aut in æqualita-
te, aut in subjectione, cum dicitur hoc, ut deitati ejus,
non carni ascribatur. Si enim plus minusve aliquid
invenitur, excepto hoc quod Filius non ex semetipso
natus est, sed de Patre natus est proprie, aut invidus
aut impotens Pater, insuper etiam temporalis
agnoscitur. Hilarius De Trinitate, lib. IX (p. 1021) :
Ut sacramentum nativitatis et mysterium (58) as-
sumpti corporis manifestaret, ait : quia pater ma-
jor me est, a quo scilicet esset gloriam resumptu-
rus, apud quem et in quo esset glorificandus.
Item : Glorificaturus Filius Pater, major est ; glo-
rificatus in Patre Filius, minor non est. Aut quo-
modo minor est qui in gloria Dei Patris est ? aut
nunquid Pater major est ? major itaque Pater est,
dum Pater est ; sed Filius, dum Filius est, minor
non est. Nativitas Filii Patrem constituit majorem ;
minorem vero Filium esse nativitatis natura non
patitur. Major Pater est, dum gloriam assumpto
homini rogatur ut reddat ; Filius minor non est,
dum gloriam resumat apud Patrem ; atque ita et
sacramentum nativitatis et dispensatio corporatio-
nis impletur. Nam et Pater, dum Pater est et glori-
ficat Filium hominis, major est ; et Pater et Filius
D unum sunt, dum ex Patre natus Filius post assump-
tionem terreni corporis glorificatur in Patrem.*

LXXII.

*Quod Christus secundum corpus etiam non creverit,
et contra.*

*Hieron. super Jeremiam, lib. VI : Quod quod
nunquam antea cognoveras, novam rem creabit
Dominus super terram ; absque viri semine, abs-
que coitu, absque conceptu femina circumdabit
virum gremio uteri sui, qui juxta incrementa
quidem ætatis per vagitus et infantiam proficere
videbitur sapientia et ætate, sed perfectus vir
in ventre solitis mensibus continebitur. Item :*

(57) Cous. : non possit.

(58) Cous. : sacramentum nativitatis in ministerium

Quid sibi aut in hoc loco voluerit editio vulgata, A possum dicere et sensum aliquem reperire, nisi de verbis Dei humano sensu argumentari esset sacrilegium. *Ambros. super Lucam* (1, 57) : *Elisabeth impletum est. Item* : Neque enim ullam infantiae sensit ætatem, qui supra naturam, supra ætatem in utero matris situs, a mensura perfectæ cœpit ætatis plenitudinis Christi. *Chrysostomus homil. XXVI de expositione symboli, quæ sic incipit* : *Universalis Ecclesia congaudet. Crevit alvus Virginis, virgo erat, et prægnans servavit et virginitatem non amisit. Iste ergo natus crevit, ad passionem pervenit. Ex epistola Leonis papæ ad Palæstinos episcopos (Ballerin. 1, 1240)* : Quamvis ergo ab illo initio, quo in utero Virginis Verbum caro factum est, nihil unquam inter divinam humanamque substantiam divisionis exstiterit, et per omnia incrementa corporea, unius corporis personæ fuerint totius temporis actiones, ea ipsa tamen, quæ inseparabiliter facta sunt, permistione nulla confundimus, sed quid cujus formæ sit, ex operum qualitate sentimus. Nec divina enim humanis præjudicant, nec humanâ divinis, cum ita in id ipsum utraque concurrant, ut in iis nec proprietas absumatur, nec persona geminetur. *Idem ad Julianum episcopum contra Eutychemæ impietatis errorem* : Non alterius naturæ erat ejus caro quam nostra. *Augustin. in psalmo LIV* : Dominus Jesus novimus unde acceperit carnem, ex Virgine vel Maria. Infans lactatus est, nutritus est, crevit, ad juvenilem ætatem perductus est, etc. *Idem in epis. ad Volusianum de incarnatione Christi et virginitate Mariæ* : Quæris utrum [mundi? Dominus et rector passus [fuerit] puerilitatis annos, adoleverit, in juventute solidatus sit, cibo alitus, omnes affectus mortalium senserit, etc. Non metuendum est corpusculum infantiae, ne in illo tantas Deus augustias passus esse videatur. Neque enim mole, sed virtute magnus est Deus. Illic si ratio quæritur, non erit mirabile; si exemplum poscitur, non erit singulare (39). Demus Deum aliquid posse, quod nos fateamur investigare non posse. In talibus rebus tota ratio facti est potentia facientis. Quid si nullas ex parvulo in juventam imitaretur (40) ætates, nullos cibos, nullos caperet somnos, nonne opinionem confirmaret erroris, nec hominem suscepisse ullo modo crederetur, et dum omnia mirabiliter facit, auferret quod fecit misericorditer? Quid autem non miram facit Deus in omnibus creaturæ motibus, nisi consuetudine quotidiana viluissent? Ille igitur sine semine operatus est hominem, qui in rerum natura sine seminibus operatur et semina. Ille in suo corpore numeros temporum mensurasque servavit ætatum, qui sine ulla sui mutabilitate mutando contexit ordinem sæculorum. Hoc enim crevit in (41) tempore, quod cœpit ex tempore. *Beda super Lucam* : *Puer autem crescebat et confortabatur. His verbis illi*

hæretici destruuntur, qui negaverunt eum veram animam habuisse, quia sicut crescere pertinet ad corpus, ita sapientia pertinet ad animam.

LXXIII.

Quod humanitas Christi non creverit in sapientia, vel quod tantumdem scierit quantum divinitas, et contra.

Beda super Lucam : Recte dicitur plenus sapientia non per intervalla temporum proficiendo in sapientiam, qua semper plenus fuit ab hora susceptionis, quoniam in Christo, ut ait Apostolus, habitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter. Gratia namque Dei erat in illo, quia nulli mortali tanta et talis data est, ut ex quo in utero Virginis conciperetur perfectus esset Deus. Iste homo nec ad momentum aliud fuit quam Deus. *Ambrosius de fide ad Gratianum* : Sunt plerique non ita timidores ut ego. Malo enim alta timere quam sapere. Sunt plerique, quia scriptum est : *Jesus proficiebat ætate et sapientia et gratia apud Dominum et homines (Luc. 11, 52)*, qui dicunt humanæ conditionis assumptionem ignorare se. *Item* : Magis arbitror ut nostra ignorantia nescire se diceret, non quia aliquid ipse non sciret. *Idem de incarnatione Dominica* : Deus igitur ante carnem, Deus in carne perfectionem naturæ assumpsi humanæ, suscepi sensum hominis, sed non sum sensu carnis inflatus. Sensu hominis animam meam dixi esse turbatam, sensu hominis esurivi, rogavi, profeci, sicut scriptum est : *Et Jesus proficiebat ætate, et sapientia, et gratia apud Deum et homines*. Quomodo proficiebat sapientia Dei? Doceat te ordo verborum. Profectus ætatis et profectus sapientiæ, sed humanæ est. Ideo ætatem ante præmisit, ut secundum hominem crederes dictum. Ætas enim non divinitatis, sed corporis est. Ergo si proficiebat ætate hominis, proficiebat et sapientia hominis. Sapientia autem sensu proficit, ut sensus sapientia. Jesus autem proficiebat scilicet et ætate. Quis sensus proficiebat? Si humanus, ergo ipse susceptus est; si divinus, ergo mutabilis per profectum. Quod enim proficit, utique mutatur in melius. Sed quod divinum est non mutatur. Quod ergo mutatur divinum non est. Sensus igitur proficiebat humanus, sensum ergo suscepit humanum. Et quia secundum hominem loquebatur, prænisit dicens (*Luc. 11, 40*) : *Puer autem crescebat et confortabatur et implebatur sapientia, et gratia Dei erat cum illo*. Puer nostræ nomen ætatis est; nec confortari virtus poterat Dei, nec crescere Deus, nec altitudo sapientiæ Dei, nec plenitudo divinitatis impleri. Quæ igitur implebatur, erat non Dei sapientia, sed nostra. Per quem autem sensum dixit *Isaias (viii, 4)* : *Puer patrem nesciebat aut matrem?* Scriptum est enim : *Priusquam sciat puer matrem aut patrem, accipiet virtutem Damasci et spolia Samariæ (ibid.)*. Sapientia Dei futura et ocul-

(39) Monac. : simile.

(40) Maur. : mutaret

(41) Monac. : es.

ta non fallunt. Expers autem agnitionis infantia per humanam utique imprudentiam quod adhuc non didicit ignorat. Sed verendum est, inquam, ne si duos principales sensus aut geminam sapientiam Christo tribuimus, Christum dividamus. Nunquid cum et divinitatem ejus et carnem credimus, Christum dividimus? Nunquid cum in eo imaginem Dei crucemque veneramus, dividimus eum? Apostolus certe, qui de eodem dixit: *Quoniam et si crucifixus est ex infirmitate nostra, vivit tamen ex virtute Dei* (II Cor. xiii, 4), ipse dixit, quia non divisus est Christus. Nunquid etiam cum dicimus, quia animam rationalem et intellectus nostri capacitatem suscepit, dividimus eum? Non enim ipse Deus Verbum, pro anima rationali et intellectus capaci in carne sua fuit, sed animam rationalem et intellectus capacitatem, et ipsam humanam et ejusdem substantiæ, cujus nostræ sunt animæ, et carnem nostræ similem, ejusdemque, cujus caro nostra est, substantiæ suscipiens Deus Verbum, perfectus etiam homo fuit, sine ulla tamen labe peccati. *Fulgentius*: Anima Christi cum Verbo unus est Christus, et quia unigenitus Deus æquitatis est Patri, nec potest totum nosse Filium, qui totum non noverit Patrem, caveamus, ne si anima Christi totum Patrem nosse non creditur, ipsi uni Christo ex aliqua parte non solum Patris, sed etiam sui et Spiritus sancti cognitio negetur. Si a fide alienum videtur, ut dicatur anima Christi non plena suæ divinitatis habere notitiam, cum qua creditur habere personam, contra hoc videtur esse assertio Joannis dicens, Christo non esse datum spiritum ad mensuram (*Joan.* iii, 34), in quo deitas spiritum non accepit, sed anima Christi. Ubi autem mensura dicitur non esse, plenitudo perfectionis et perfectio plenitudinis invenitur. Accepit ergo Christus spiritum, sed non ad mensuram. Quod si animæ Christi etiam est datum ad mensuram, necesse est, ut nihil minus habeat sapientiæ, nihil scientiæ. De eodem Apostolus (*Col.* ii, 3). *In quo sunt omnes thesauri sapientiæ et scientiæ absconditi*. Si non ad mensuram accepit, necesse est ut omnis sapientiæ thesauros habeat. Quod si aliquid plenitudinis ei demitur, consequens est ut ad mensuram sapientiam accepisse dicatur. Ubi ergo spiritus non est mensura, necesse est ut plena sit deitatis notitia. De Christo Paulus dicit (*Col.* i, 19): *In quo complacuit omnem plenitudinem inhabitare*. In ipso inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter. Non ergo existimandum est, illi animæ in aliquo plenam deitatis deesse notitiam, cujus una est persona cum Verbo, quam sic sapientia suscepit, ut eadem sapientia ipsa sit quæ omnium rerum initium facta est domina, ut cum ipsa divinitate sua sit in Trinitate persona, id est Christus. *Item*: Habet anima illa plenam Trinitatis notitiam, non tamen habet unam cum Trinitate naturam. Nescio qualiter accipimus unigenitum a Patre plenum gratiæ et veritatis, si vel illi plenitudini veritatis aliquid pleni-

tudinis gratiæ desit, vel illi plenitudini gratiæ non tota inest veritatis plenitudo. Non enim tota plenitudo veritatis habetur; quando ipsius veritatis aliquid ignoratur. Quod absit ut de Christo sentiatur. *Idem de mysterio Mediatoris*: *Isaias* (vii, 16) dicit. *Priusquam sciat aut proferat maligna, mutabit bonum*, quoniam priusquam sentiat puer bonum, non credet malitiæ, ut eligat quod bonum est. Si anima vel intellectus naturæ in Christo defuisse creditur humanæ, quid in infante bonum malumque dicitur ignorasse? An illam Filii Dei naturam divinam ignorantiam boni malique subjicimus, ut humanam in Christo animam denegemus? Itaque nec credendus est homo susceptus a Deo quæ Dei sunt aliquatenus potuisse sapere, in quo ipsa sapientia cognitione boni malique dicitur caruisse. Anima igitur humana quæ rationis capax naturaliter facta est, bonum malumque in infante Christo nescisse dicitur, quæ secundum evangelicam veritatem in puero Jesu sapientia et gratia profecisse narratur, sicut Lucas dicit: *Puer autem crescebat et confortabatur plenus sapientia*. Et paulo post: *Jesus proficiebat ætate, et gratia apud Deum et homines*. Nam sicut carnis est ætate proficere, sic est animæ sapientia et gratia profecisse; quæ tamen in sapientia nullatenus proficeret, si naturalem intelligentiam, quæ omnibus est concessa, non haberet. *Item*: Effectus piæ susceptionis exigit, ut dum caro et anima a Deo suscipitur, utraque pariter salvaretur. Nam nec caro ipsa fuit a Dei Filio suscipienda, nisi divina susceptione fuisset liberanda. *Alcuinus ad Carolum lib. II, cap. XI*: *Omnia subjecisti sub pedibus ejus*. Perversum vero et a sanitate fidei penitus alienum, ut dicamus animam Christi in se non habere plenam deitatis notitiam, eum qua naturaliter unam creditur habere personam. Unde *Joannes baptista* Christo singulariter ac sine mensura datam spiritus largitatem dixit; non enim ad mensuram, ait, dat Deus spiritum, quia omnis deitatis plenitudo in eo habitat. *Item*: Ubi enim mensura dicitur non esse, plenitudo perfectionis invenitur. *Item*: Non enim æstimandum est animæ Christi in aliquo plenam divinitatis deesse notitiam, cujus una est persona cum Verbo, quam sic sapientia suscepit, ut cum ipsa divinitate sua una sit in Trinitate persona, id est Christus. *Augustinus de baptismo parvulorum lib. II*: Non illam, ait, infirmitatem in Christo parvulo credo fuisse, quam videmus in parvulis. *Ambrosius super epistolam primam ad Corinthios* (ii, 10): *Spiritus omnia scrutatur, etiam profunda*. Quia omnem virtutem et præscientiam ejus novit, quod omnino creaturæ impossibile est. *Item*: Sensum Domini nemo novit, nisi qui de Deo est, spiritus Dei. Inferiora enim non possunt superiorum scire consilium, neque creatura Conditoris sui dignoscere voluntatem. *Super eandem epistolam et eundem locum: Etiam profunda Dei*. Præclarum hoc adversus hæreticos, qui creaturam Spiritum sanctum dicunt, unde hic ostenditur non solum creaturam

non esse, verum etiam quia ipse solus interiora A
Dei profunda rimetur, qui ejusdem naturæ atque
substantiæ sit. *Claudius super eandem epistolam et
eundem locum* : Quia enim de Deo est hic spiritus,
omnia novit Dei, ac per hoc Deum esse non dubi-
tes, qui non solum humana, verum etiam Dei oc-
cultâ dicitur scire. Profunda autem ideo ait, quia
omnem virtutem et præscientiam ejus novit, quod
omnino creaturæ impossibile est. *Hieronymus in
psalmo XV* : *Benedicam Dominum, qui tribuit mihi
intellectum*. Qui sapientia est Dei, non indiget ipsa
sapientia. Sed secundum illud accipiendum est :
Jesus proficiebat ætate et sapientia. *Ambrosius Au-
pertus in homilia illius lectionis Evangelicæ* : *Erat
Joseph et Maria mater ejus mirantes. Puer autem
crescebat et confortabatur plenus sapientia*. Hæc de B
illo secundum humanitatem dicta sunt. Neque enim
in sua natura confortatur, nec adimpletur sapien-
tia, sed in nostra, in qua pro nobis exinanitus est.
Quæ vel omnia melius ad ejus corpus, quod est
Ecclesia, quam ad ipsum caput referri possunt.
Quotidie crescit in fide puer Jesus, quotidie con-
fortatur in virtutibus, etc. *Ex homilia Dominicæ
post Theophaniam, quæ sic incipit* : *Rationabiliter
magistri* : Nisi enim veram carnem habuisset, ne-
quaquam ætate proficeret et cresceret, et nisi ve-
ram habuisset animam, nequaquam sapientia pro-
ficere et crescere valeret ; et quemadmodum per
momenta ætatum corpus crescit, ita et anima sa-
pientia crescenda proficit. *Idem in Apoc. (v, 12)
lib. III* : *Dignus est agnus, qui occisus est, accipere
virtutem et divinitatem et sapientiam*, etc. Humana
in Christo ita natura meruit uniri virtuti ac sapien-
tiæ Dei, ut una virtus Deus et homo, una persona
Deus et homo, una sapientia Dei existeret Deus et
homo. Nec non etsi ipsa humana in Christo na-
tura sapientia proficit in terris, tamen nunc ange-
los docet in cælis. *Idem lib. IV* : Ita de Judæis
loquens : Isti dicunt, non est Christus vester illa
sapientia, quæ attingit a fine usque ad finem for-
titer, et disponit omnia suaviter, qui per incre-
menta temporum sapientia proficit ut homo. Non
est detrimentum passa in homine assumpto illa sa-
pientia, cum idem secundum hominem per vicissi-
tudinem proficit sapientia, sed magis hæc ab illa D
assumpta mansit una sapientia, qua mundus est
factus, qua mundus est restauratus. *Remigius in
psalmo XXIX* : *Ego autem dixi in abundantia mea*.
Christus secundum carnem nullas divitias habuit ;
pauper enim a Deo fuit, ut non haberet quo caput
reclinaret. Abundantiam itaque suam plenitudinem
gratiarum et spiritualium et omnis divinitatis the-
saurum appellat, quia ex eo corporaliter mansit.
Dixi, inquit, in abundantia mea, id est in plenu-
dine divinitatis. *Item* : Et factus sum conturbatus,
id est mortuus sum ex infirmitate carnis, ignorans
lumen veritatis.

(41*) Cous. addit quoque.

(42) Cous : anoniam . . . dubitatur.

LXXIV.

Quod Christus corporaliter (41) unctus fuisse legatur,
et non.*

Lucas evangelista (vii, 37) : Mulier, quæ erat in
civitate peccatrix, ut cognovit quod accubisset in
domo Pharisæi, attulit alabastrum unguenti, et
stans retro secus pedes ejus lacrymis cœpit rigare
et osculabatur pedes ejus et unguento ungebat. *Mat-
thæus (xxvi, 6)* : Cum autem esset Jesus in Betha-
nia in domo Simonis leprosi, accessit ad eum mu-
lier habens alabastrum unguenti pretiosi et effudit
super caput ejus ipsius recumbentis. *Joannes (xix,
38)* : Joseph ab Arimathia venit et accepit corpus
Jesu. Venit autem et Nicodemus ferens misturam
myrrhæ et aloes quasi libras centum. Acceperunt
ergo corpus Jesu et ligaverunt illud linteis cum
aromatibus, sicut mos est Judæis sepelire. *Cassio-
dorus in psalmo CXXXII* : Alii olim ungebantur in
reges, alii in prophetas, alii in sacerdotes. Quibus
omnibus figurabatur Christus, qui corporaliter un-
ctus fuisse non legitur. Fuit autem unctus Spiritu
sancto descendente in eum baptizatum in columbæ
specie. Unde illud : *Unxit te Deus, Deus tuus*, etc.
(*Psal. cix, 4.*)

LXXV.

*Quod in Christo is qui est Filius Dei non sit ille qui
est filius hominis, sive is qui est æternus nor sit is
qui est temporalis, et contra.*

Hieronymus in psalmum CXIV : *Juravit Domi-
nus*. Hoc quod dicit juravit non ei qui ante Luci-
ferum genitus est, sed ei juravit qui post Lucife-
rum natus est ex Virgine. *Item* : Ipse enim iste
Melchisedech sine patre, sine matre, sine genera-
tione. Ab omnibus ecclesiasticis dictum est : sine
patre secundum carnem, sine matre secundum
Deum. *Idem de sermone in assumptione sanctæ Ma-
riæ (Mart. V, p. 89)* : Verbum quod erat in prin-
cipio et apud Deum erat verbum ; ipsum Deum ge-
nuit gloriosa Virgo Maria ex se carnem factum.
Item : Qui elegit nos ante mundi constitutionem,
quia profecto quidquid Deus fecit ab initio, Chri-
stus fecit totum per unionem sacramenti ; et ideo
jam Christus erat in filio, quem (42) semper per
sacramenti unitatem in Deo fuisse non dubitetur.
Item : Unus in carne, unus in sacramento atque
unus in spiritu nec ratio (43) admittit, ut alius fi-
lius hominis, alius Filius Dei intelligatur, quia nec
tempore perscribitur nec passione separatur, sed
totus Deus in Christum et Christus in Deum trans-
iit, ut quidquid Dei Filius est, Christus dicatur,
et quidquid Christus pertulit, id Deus pertulisse
recte dicatur. Nec nos hominem seorsum colimus
nec adoramus, sed Deum incarnatum, qui proprium
sibi corpus animatum univit. *Item* : Ipsum Dei Fi-
lium adoramus, qui nihil in se pro assumpto ho-
mine est auctus, nihilque quod Verbum caro factum
est imminutus vel mutatus, et ideo unus idemque

(43) Cous. : omnino

semper cum Deo Patre Filius adoratur, non recedens ex tempore, non alienus natura vel genere. Quod si tibi novum videtur quod hominem assumpsit, noveris quod semper cum eo et in ejus consilio fuit. *Item* : In Christo Jesu in quo est Deus et homo, sic unus in una persona, ut legatur quam sæpe in divinis litteris homo Deo coæternus propter unitatem substantiæ, ac deinde homini Deus videatur compassus, cum nec immutabilis (44) [sit] homo nec passibilis Deus. Sic tamen unitus est Deus suo corpori, ut nullam patiatur fieri inter Deum et hominem humana opinione distantiam, ne forte (quod absit!) alius Filius Dei et alius filius hominis credatur, præsertim cum Scriptura sic connectit et corporat Deum et hominem, ut nec in tempore admodum hominem quis (45) a Deo, nec in passione Deum possit ab homine discernere. Unde, si ad tempus respicias, invenies semper filium hominis cum Filio Dei; si ad passionem, invenies semper cum filio hominis eundem Filium Dei ita unitum et individuum, quantum ad vocem Scripturæ pertinet, ut nec homo a Deo separari in tempore nec ab homine Deus valeat in passione. Siquidem, ut hoc apertius intelligatis, ipsius Christi verba discutite : *Nemo*, inquit, *ascendit in cælum, nisi qui descendit de cælo, Filius hominis, qui est in cælo* (Joan. III, 13). *Item* : Idem Deus et homo in una substantia vel persona sine divisione aut commistione. *Item* : Verbum tamen est Deus et non caro, quanquam carnem animatam assumpsit. Similiter et caro est animata et non Verbum, licet Dei Verbum caro conspecta sit ac visa. Unde Joannes : *Quod fuit ab initio, quod vidimus ac perspeximus et manus nostræ tractaverant de Verbo vitæ, cum nemo Deum Verbum videre aut tractare possit manibus, nisi per sacramentum sibi uniti hominis, cum nimirum unio tam mira est ut discerni nequeat.* *Item* : Hinc est quod unus idemque manens Filius unigenitus, indissociatus in utrisque naturis conspicitur, et quæ sunt utriusque substantiæ operatur secundum uniuscujusque essentiam vel naturalem proprietatem. *Item* : Emmanuel dum unus est, et in eo ipso uterque, id est Deus et homo, quæ utriusque nature sunt veraciter gessit, secundum aliud et aliud operans, secundum quod Deus, quæ divina sunt, secundum quod homo idem ipse, quæ humana sunt. Et non alius miracula operatus est, alius perpetravit humana passionesque sustinuit; sed unus idemque Christus, Filius Dei atque filius hominis, qui et divina gessit et humana; siquidem inseparabiliter atque indivisæ communes Christus habuit actiones. Sed intelligendæ sunt ipsorum operum qualitates, contemplandumque est semper, ad quæ rovehitur humilitas carnis, ad quæ inclinatur altitudo divinitatis. *Idem, de similitudine carnis et peccati* : Prior homo de terra, terrenus; secundus

A e cælo, cælestis. Quis est iste cælestis? Ille sine dubio, qui eum quem gestabat in baptismo fecit audire : *Filius meus es tu; ego hodie genui te* (Psal. 11, 7). Et qualiter dicitur *hodie*? si in principio Verbum erat apud Deum, quia non istud Verbum quod semper apud Patrem fuisse et esse Filius credendum est, sed homo, quem Deus Verbum suscepit, audivit, quod hic filius hominis per Dei Filium Dei esset Filius, in Dei Filio promeretur. *Ambrosius De sacramentis lib. VI* : *Ego sum*, inquit, *panis vivus, qui de cælo descendi*, etc. (Joan. VI, 41). Sed caro non descendit de cælo, quomodo descendit de cælo panis vivus, quia idem Dominus noster Jesus Christus consors est et divinitatis et corporis; et tu, qui accipis carnem ejus, divini substantiæ in illo participaris alimento. *Augustinus contra Maximinum, lib. II* : Una persona est Christus, Deus et homo. Propterea quod etiam : *Nemo*, inquit, *ascendit in cælum, nisi qui de cælo descendit, Filius hominis, qui est in cælo*. Si ergo attendas distinctionem substantiarum : Filius Dei de cælo descendit, et filius hominis crucifixus est; si unitatem personæ : et filius hominis de cælo descendit et Filius Dei crucifixus est; propter hanc ergo unitatem personæ non solum Filium hominis dixit descendisse de cælo, sed esse dixit in cælo, cum loqueretur super terram. *Idem, lib. I De Trinitate* Ex forma servi crucifixus est, et tamen gloriæ Dominus crucifixus est. Talis enim erat illa susceptio, quæ Deum hominem faceret et hominem Deum; quod tamen propter quid dicatur prudens lector intelligit. Nam ecce diximus, quia, secundum quod Deus est, glorificat nos, secundum hoc utique quod Dominus gloriæ est; et tamen Dominus gloriæ crucifixus est. Quia recte dicitur et Deus crucifixus, non ex virtute divinitatis, sed ex infirmitate carnis. *Idem contra Faustum* : Ipsum Dominum gloriæ, in quantum homo factus est, Dei Filium prædestinatum esse dicimus. Clamat doctor gentium (Rom. 1, 3) : qui factus est ei ex semine David secundum carnem, qui prædestinatus est Filius Dei in virtute, ut qui futurus erat secundum carnem filius David, esset tamen in virtute Filius Dei secundum spiritum sanctificationis, quia natus est de Spiritu sancto et virgine. Ipsa est illa ineffabiliter facta hominis a Deo susceptio singularis, ut Filius Dei et filius hominis simul; et filius hominis propter susceptum hominem, et Filius Dei propter suscipientem Deum veraciter et proprie diceretur, ne non trinitas sed quaternitas crederetur. *Ex libro De dono perseverantiæ* : Ita ut qui suscepit et quod suscepit una esset in Trinitate persona. Neque enim homine assumpto quaternitas facta est, sed Trinitas mansit, assumptione illa ineffabiliter faciente personæ unius in Deo et homine veritatem.

(44) Sic Monac. Ed. Martianay : *initialis*. Coussin codd. : *ininitabilis*.

(45) Coussin : *quidem*.

LXXVI.

Quod humanitas Christi ignoraverit diem iudicii, et non.

Gregorius *Eulogio patriarchæ*: Scriptum est, quia diem et horam neque Filius neque angeli sciunt; novit quidem Unigenitus diem et horam iudicii, sed non ex natura humanitatis. In nuptiis, ubi vinum defuit, respondit matri: *Quid mihi et tibi est, mulier?* (Joan. 11, 4.) Ac si diceret, miracula facere non habeo ex matre; cum enim hora mortis venerit, cognoscam te matrem. *Idem in Pastoralis, cap. I*: Cum Jesus annorum duodecim dicitur, in medio doctorum sedens non docens, sed interrogans invenitur. Quo exemplo ostenditur, ne infirmus docere quis audeat, si ille puer doceri interrogando voluit, qui per divinitatis potentiam verbum scientiæ ipsis suis doctoribus ministravit. *Hieronymus in minori breviario psalmi CXXXVIII*: Humanitas Filii hic significatur, qui in Evangelio dixit se ignorare finem hujus mundi, et qui ait: *Tristis est anima mea usque ad mortem* (Matth. xxvi, 38). *Cassiodorus super eundem (Psal. cxxxix, 16)*: Natura hominis, quæ in Evangelio dixit se ignorare finem mundi, testatur vidisse Patrem suum imperfectum. Imperfectum ejus est quidem adhuc; Ecclesia usque ad finem mundi congregatur. *Hieronymus, CCLX cap. super Matthæum*: Apostolus (Col. 11, 3) ait de Salvatore: *In quo omnes thesauri sapientiæ absconditi*. Post resurrectionem interrogatus de die illa, manifestius respondit: *Non est vestrum nosse tempora vel momenta, quæ Pater posuit in sua potestate* (Act. 1, 7). Hic ostenditur, quod ipse sciat, sed non expedit apostolis nosse, ut semper incerti vivant cum timore. *Idem CCCLV, cap.*: Non ignorat Christus eam diem, in qua se scit futurum cum apostolis. *Gregorius Turonensis historiarum, cap. I*: De fine vero mundi ea sentio, quæ a prioribus didici. Antichristus prius circumcissionem inducet, se asserens Christum. Deinde in templo Hierosolymis statuam suam collocabit adorandam, sicut Dominum dixisse legimus: *Videbitis abominationem desolationis stantem in loco sancto* (Matth. xxiv, 15). Sed diem illam omnibus hominibus oculi ipse Dominus manifestat dicens: *De die autem illa et hora nemo scit, neque angeli cælorum, neque Filius, nisi solus Pater* (Marc. xiii, 32). Sed hic respondebimus hæreticis, qui nos impugnant asserentes, minorem esse Filium Patre, qui hanc diem ignorat. Cognoscant igitur hunc Filium Christianum populum nuncupatum, de quo a Deo prædicitur: *Ego ero illis in Patrem et ipsi erunt mihi in filios* (II Reg. vii, 14). Si autem hæc de unigenito Filio prædixisset, nunquam ei angelos proposuisset. Sic enim ait: *Neque angeli cælorum, neque filius*, ostendens non de unigenito, sed de adoptivo populo hoc dixisse.

A

LXXVII.

Quod Judæi vel dæmones Christum cognoverint etiam ante passionem ejus, et non.

Super cathedram Moysi ex homilia Chrysostomi: Non enim nescientes eum Dei Filium occiderunt, sed habere eum talem non sustinentes, sicut propheta de illis Salomon (Sap. 11, 12): *Venite, circumveniamus justum, quia inutilis est, et improperat nobis peccata legis*. *Augustinus super Epistolam Joannis homilia IX*: Et dæmones credunt; quid potuerunt dæmones plus credere quam ut dicerent: *Scimus quia sis Filius Dei?* (Luc. iv, 34.) Quod dixerunt dæmones, dixit et Petrus: *Tu es Christus, Filius Dei vivi*, et audivimus a Domino: *Beatus es, Simon, etc.*, et: *Super hanc petram, etc.* (Matth. xvi, 18.) Magna laus. Dicunt et dæmones, quia sis Filius Dei, sanctus Dei; hoc et Petrus, hoc et dæmones. Eadem verba, non idem animus, quia fides Christiana cum dilectione, dæmonis sine dilectione. Cum dilectione fides Christiana; qui autem non credunt, pejores sunt quam dæmones et tardiores. Nescio qui non vult credere in Christum, adhuc nec dæmones imitatur. *Apostolus in Epistola I ad Cor. (11, 7)*: Sed loquimur Dei sapientiam in mysterio; quæ abscondita est, quam prædestinavit Deus ante sæcula in gloriam nostram, quam principum hujus sæculi nemo cognovit; si enim cognovissent, nunquam Dominum gloriæ crucifixissent. *Augustinus Quæst. veteris et novæ legis cap. LXXIV*. Non illum aliter scierunt dæmones quam sciebant hujus sæculi principes. Sciebant enim ipsum esse qui promissus erat in lege per signa prophetiæ. Non tamen quod Filius Dei erat ex æterno sciebant, neque sacramentum incarnationis. *Idem Simpliciano, Mediolanensi episcopo*: Jam vero si istud movet, quomodo a maligno spiritu Sauli vera prædicta sunt? Potest et illud videri mirum, quomodo dæmones agnoverunt Christum, quem Judæi non agnoscebant. *Idem ad Dulcittum de octo Quæstionibus, responsione prima*: Hucusque est propositio tua. Cui respondeo ex libro meo, qui inscribitur *De fide et operibus*, ubi de hac re ita locutus sum. *Jacobus autem tam vehementer infestus est eis qui sapiunt, fidem sine operibus valere ad salutem, ut illos etiam dæmonibus compararet dicens: Tu credis, quoniam unus Deus est; bene facis, et dæmones credunt et contremiscunt* (Jac. 11, 19). Quid verius, brevius, vehementius dici potuerit? Cum in Evangelio legamus hoc dixisse dæmonia, cum Christum Filium Dei confiterentur et ab illo corripentur, quod in Peri confessione laudatum est. *Gregorius Moralium lib. XXXIII*: *In oculis ejus quasi hamo capiet eum* (Job xl, 19). Behemoth iste filium incarnatum noverat; sed omnino quod idem Redemptor noster illum moriendo transfigeret, nesciebat. Unde et bene dicitur: *In oculis ejus quasi hamo capiet eum*. In oculis quippe habere dicimus, quod coram nobis positum videmus. Antiquus vero hostis humani generis Redemptorem ante se posi-

B

C

D

tum vidit, quem cognoscendo confessus confitendo ostendit, ut quod percepto diceret, exemplo persuaderet. Juxta igitur humanitatis naturam Redemptor noster Deum timuit, quia ut superbum hominem redimeret, mentem pro illo humilem sumpsit. *Dominus in Evangelio* : Pœnitentiam agite; appropinquavit enim regnum cœlorum. *Item* : Nolite timere eos qui corpus occidunt, animam autem non possunt occidere. Sed timete eum qui potest animam et corpus mittere in gehennam. *Chrysostomus super Matthæum* (xxii, 37) : *Magister, quid est mandatum magnum in lege? Diliges Dominum Deum tuum, ex toto corde tuo*; diliges, inquit; non [dicit] timebis, dicente Joanne (I Joan. iv, 18) : *Perfecta dilectio foras mittit timorem*. Donec enim homo timet Deum, non eum diligit. Timere enim servorum est, diligere autem filiorum; timor sub necessitate est, dilectio in libertate. Qui in timore servit Deo, pœnam quidem evadit, mercedem autem justitiæ non habet, quia invitus facit bonum propter timorem. Non vult ergo Deus, ut timeatur ab hominibus quasi Dominus, sed ut diligatur quasi Pater, qui adoptionis spiritum dorat hominibus. Quid est diligere Deum ex toto corde? Ut cor tuum non sit inclinatum ad ullius rei dilectionem magis quam ad Dei. Quomodo cognoscitur uxoris plena dilectio? Uxor neminem debet sapienterem putare quam virum suum, etsi sit alter sapientior; neminem fortierem, etsi sit alter fortior; neminem formosierem, etsi sit alter formosior. Perfectum odium et perfectus amor iudicium rerum non cognoscit. Ut puta, si perfecte odias aliquem, qualiacunque fuerint apud illum, omnia tibi displicent, sive quæ dicit, sive quæ agit. Sic et si perfecte aliquem amas, quæcunque sint apud eum, tibi placent. Ergo et quæcunque mulier videns aliquem dixerit : quam sapiens vir, utinam vir meus talis esset! jam amor ejus minus habet aliquid de perfecto amore. Sic et anima Christiana, quæ sponsa est Christi, ita debet diligere Deum ut nihil in mundo sit, quod amplius amet quam eum. Pro quanta autem parte plus aliquid amaverit, pro tanta parte minus amat Deum. Quid est in toto corde, anima diligere Deum? Certissimum animum habere in veritate, et firmum in fide. Alius est amor cordis, alius animæ. Amor cordis quodammodo carnalis est, ut etiam carnaliter Deum amemus. *Item* : *Si licet homini uxorem*, etc. (Matt. xix, 3.) Viro casto quæcunque uxor bona videtur, quia perfecta charitas vitia non sentit. *Beda super parabolas* : *Timor Domini principium sapientiæ* (Prov. i, 7). Duo sunt timores; primus servilis, qui principium scientiæ vel sapientiæ vocatur; secundus amicalis, qui perfectionem sapientiæ comitatur. Timor servilis principium est sapientiæ; sed hunc timorem perfecta dilectio foras mittit. Succedit autem timor Domini sanctus, permanens in sæculum sæculi, quem non excludit, sed auget charitas. Ipse est quo timet filius bonus, ne vel in medico oculos amantissimi patr. s offendat. Uterque autem timor in futuro seculo cessabit; claritas

LXXVIII.
Quod Christus servilem timorem habuisse videatur, et non.

Augustinus de sermone Domini in monte : Benti pauperes spiritu, id est non inflati, dum se divinæ auctoritati subdit anima timens post hanc vitam, ne pergat ad pœnas, etiamsi forte in hac vita sibi beata esse videatur. *Item* : Videtur ergo mihi septiformis operatio Spiritus sancti, de qua et Isaias loquitur his gradibus congruere. Sed interest ordinis; nam ibi enumeratio ab excellentioribus rebus cœpit, hic vero ab inferioribus. *Item* : Initium sapientiæ est timor Domini. *Item* : Timor Domini congruit humilibus, de quibus dicitur *beati pauperes spiritu*, id est non superbi, quibus Apostolus ait : *Noli altum sapere, sed time* (Rom. xi, 20), id est noli extolli. *Idem in libro De gratia et libere arbitrio* : Ne arbitremur nos non accepisse spiritum timoris Domini, quod sine dubio magnum est Dei donum, de quo dicit Isaias (xi, 2) : *Requiescet super eum spiritus sapientiæ*, etc. Spiritus timoris Domini, de quo dicit Christus (Luc. xii, 5) : *Eam timete, qui habet potestatem corpus et animam perdere in gehennam*. *Hieronymus De mansionibus filiorum Israel* : *Noli altum sapere, sed time Deum* (Rom. xi, 20). *Deus enim superbis resistit, humilibus autem dat gratiam* (I Petr. v, 15); et : *Qui se exultat, videat ne cadat* (I Cor. x, 12). *Potentes potenter patientur tormenta* (Sap. vi, 7). Timor virtutum custos est; securitas ad lapsum facilis. Unde et in Psalmo (xxiii, 4), postquam Salvator dixerat : *Dominus regit me*, etc., jungit timorem, qui custos est beatitudinis, et infert : *Virga tua et baculus tuus ipsa me consolata sunt*. Et est sensus : dum tormenta formido, servavi gratiam, quam acceperam. *Gregorius in Moralibus, lib. I* : *Timens Deum et recedens a malo*. Scriptum est de illo : *Et replevit eum spiritus timoris Domini*. Incarnatus enim Dominus in semetipso omne quod nobis inspiravit,

ostendit, ut quod percepto diceret, exemplo persuaderet. Juxta igitur humanitatis naturam Redemptor noster Deum timuit, quia ut superbum hominem redimeret, mentem pro illo humilem sumpsit. *Dominus in Evangelio* : Pœnitentiam agite; appropinquavit enim regnum cœlorum. *Item* : Nolite timere eos qui corpus occidunt, animam autem non possunt occidere. Sed timete eum qui potest animam et corpus mittere in gehennam. *Chrysostomus super Matthæum* (xxii, 37) : *Magister, quid est mandatum magnum in lege? Diliges Dominum Deum tuum, ex toto corde tuo*; diliges, inquit; non [dicit] timebis, dicente Joanne (I Joan. iv, 18) : *Perfecta dilectio foras mittit timorem*. Donec enim homo timet Deum, non eum diligit. Timere enim servorum est, diligere autem filiorum; timor sub necessitate est, dilectio in libertate. Qui in timore servit Deo, pœnam quidem evadit, mercedem autem justitiæ non habet, quia invitus facit bonum propter timorem. Non vult ergo Deus, ut timeatur ab hominibus quasi Dominus, sed ut diligatur quasi Pater, qui adoptionis spiritum dorat hominibus. Quid est diligere Deum ex toto corde? Ut cor tuum non sit inclinatum ad ullius rei dilectionem magis quam ad Dei. Quomodo cognoscitur uxoris plena dilectio? Uxor neminem debet sapienterem putare quam virum suum, etsi sit alter sapientior; neminem fortierem, etsi sit alter fortior; neminem formosierem, etsi sit alter formosior. Perfectum odium et perfectus amor iudicium rerum non cognoscit. Ut puta, si perfecte odias aliquem, qualiacunque fuerint apud illum, omnia tibi displicent, sive quæ dicit, sive quæ agit. Sic et si perfecte aliquem amas, quæcunque sint apud eum, tibi placent. Ergo et quæcunque mulier videns aliquem dixerit : quam sapiens vir, utinam vir meus talis esset! jam amor ejus minus habet aliquid de perfecto amore. Sic et anima Christiana, quæ sponsa est Christi, ita debet diligere Deum ut nihil in mundo sit, quod amplius amet quam eum. Pro quanta autem parte plus aliquid amaverit, pro tanta parte minus amat Deum. Quid est in toto corde, anima diligere Deum? Certissimum animum habere in veritate, et firmum in fide. Alius est amor cordis, alius animæ. Amor cordis quodammodo carnalis est, ut etiam carnaliter Deum amemus. *Item* : *Si licet homini uxorem*, etc. (Matt. xix, 3.) Viro casto quæcunque uxor bona videtur, quia perfecta charitas vitia non sentit. *Beda super parabolas* : *Timor Domini principium sapientiæ* (Prov. i, 7). Duo sunt timores; primus servilis, qui principium scientiæ vel sapientiæ vocatur; secundus amicalis, qui perfectionem sapientiæ comitatur. Timor servilis principium est sapientiæ; sed hunc timorem perfecta dilectio foras mittit. Succedit autem timor Domini sanctus, permanens in sæculum sæculi, quem non excludit, sed auget charitas. Ipse est quo timet filius bonus, ne vel in medico oculos amantissimi patr. s offendat. Uterque autem timor in futuro seculo cessabit; claritas

vero nunquam excidit, sed in plenitudine sapientiæ perpetuæ manebit, quod est cognoscere verum et unum Deum, et quem misisti Jesum Christum. *Augustinus super psalmum XVIII: Timor Domini sanctus permanet in sæculum sæculi.* Timor non ille sub lege pœnali temporalia bona sibi subtrahi perhorrescens, quorum dilectione anima fornicatur, sed castus quo Ecclesia sponsum suum quanto ardentius diligit, tanto diligentius offendere cavet, et ideo foras mittit consummata dilectio timorem hunc, sed permanet in sæculum sæculi. *Item: Timor Domini non servilis, sed castus, gratis amans, non puniri timens a Deo, quem tremit, sed separari ab eo quem diligit. Iste est timor castus, non quem consummata charitas foras mittit, sed permanens in sæculum sæculi. Hoc est Spiritus sanctus. Idem in lib. Quæst. LXXXIII, cap. XXXV (Maur. quæst. XXXIII): Nulli dubium est non aliam merendi esse causam, nisi ne id quod amamus aut adeptum amittamus, aut non adipiscamur speratum. Item: Si cupit, quia nihil aliud est cupiditas, quam amor rerum transeuntium, metuat necesse est, ne aut amittat eas, cum adeptus fuerit, aut non adipiscatur. Cap XXXVI: Nemo beatissimus metuit. Non est itaque vitium, non metuere. At audacia vitium est. Non ergo quisquis non metuit, audax est, quamvis omnis qui audet, non metuat. Item: Cum commune sit non metuere beatissimo et audaci, sed beatissimus id habeat per tranquillitatem animi, audax per temeritatem. Idem, supra cap. XXVI: Sapientia Domini hominem ad exemplum, quo recte viveremus, suscepit. Pertinet autem ad vitam rectam ea quæ non sunt metuenda non metuere. Mors autem metuenda non est. Oportuit ergo idipsum illius hominis, quem Dei sapientia suscepit, morte monstrari. Sunt autem qui, quamvis mortem ipsam non timeant, genus tamen aliquod mortis perhorrescunt. Nihilominus hoc cruce ostendendum fuit. Nihil erat inter omnia genera mortis illo genere execrabilius et formidolosius. Cap. LXXII: Omnis qui beate vult vivere, si vivit ut vult, beatus est. Omnis autem homo beate vult vivere. Omnis ergo homo qui vivit ut vult, beatus est. Ex quo conficitur neminem vivere ut vult qui turpiter vivit, quia nemo beatus est qui turpiter vivit. Ideo autem non vivit ut vult, quia, etsi multa secundum voluntatem suam faciat, consequuntur plura contra ipsius voluntatem. Hieronymus super eundem psalmum: Timor Domini sanctus permanet in sæculum sæculi. Timor cum charitate, unde dixit: Perfecta charitas foras mittit timorem (Joan. iv, 18). Time non timore pœnæ, aut timore gehennæ, sed timore sancto. Sic timeas, ut quod amas non perdas per negligentiam.*

LXXIX.

Quod Christus sefellit, et non.

Ambrosius super Lucam lib. II: Non mediocris

(46) Maur. : modi.

A quoque causa est, ut virginitas Mariæ falleret principem mundi; qui cum desponsatam viro cerneret, partum non potuit habere suspectum. Fallendi, ut diximus, principis mundi fuisse consilium, ipsius Domini verba declarant, cum apostoli jubentur tacere de Christo, cum sanati prohibentur gloriari de miraculo, cum dæmones præcipiuntur silere de Dei Filio; fallendi autem principis mundi fuisse consilium, et Apostolus (1 Cor. ii, 7) declaravit dicens: *Sed loquimur Dei sapientiam in mysterio absconditam, quam nemo principum hujus sæculi cognovit. Si enim cognovissent, nunquam Dominum majestatis crucifixissent.* Fefellit ergo, ut vinceret; fefellit diabolus, cum tentaretur, ut nunquam propriam divinitatem fateretur. Sed tamen magis fefellit principem sæculi. *Idem in apologia de David: Merito venit occultus, qui falleret principem mundi, tanquam Uriam illum qui interpretatione dicitur lumen meum, transfigurantem se in angelum lucis. Augustinus LXXXIII Quæst. cap. XV. (Maur. quæst. LIII): Si phantasma fuit corpus Christi, fefellit Christus; et si fallit, non est veritas. Idem, cap. LVI: Summa et perfecta virtus est neminem decipere, atque illud exhibere quod dictum est: Sit in ore vestro: est, est; non, non (Matth. v, 37). Sicut ergo summa et prope divina virtus est, neminem decipere, sic ultimum vitium est quemlibet decipere. Item: Est summæ virtuti propinquior, qui quanquam velit decipere hostem, non eum decipit, nisi auctoritate divina. Deus enim novit sincerius, qua quisque pœna præmiove dignus sit. Item: Per se neminem Deus decipit. Est enim Pater veritatis et veritatis et spiritus veritatis; dignis tamen digna distribuens utitur animis pro meritis et dignitatibus, quæ sunt in gradibus earum ut si quisquam dignus est decipi, non solum per se ipsum eum non decipiat, sed neque per talem hominem, qui jam custodire præstitit: Sit in ore vestro: est, est; non, non; neque per angelum, cui non convenit persona fallaciæ, sed aut per talem hominem, qui nondum se hujus mundi (46) cupiditatibus exuit, aut per talem angelum, qui pro suæ voluntatis perversitate ad vindictam peccatorum ordinatus est. Legimus enim deceptum regem vaticinio pseudo-prophetarum, quoniam dignus erat sic decipi. Item: Cum Ægyptii deceptione digni essent, et populus Israel pro illa ætate generis humani in tali adhuc morum gradu constitutus esset, ut non indigne hostem deciperet, factum est, ut juberet Deus vel potius pro illorum cupiditate permitteret, ut vasa argentea vel aurea, quibus adhuc terreni regni appetitores inhiabant, et peterent ab Ægyptiis non redditori et acciperent, quasi redditori. Quam et mercedem tam diuturni laboris aut operis pro talium animarum gradu non injustam Deus esse voluit, et pœnam eorum quos digne fecit amittere id quod reddere debuerunt. Non itaque Deus deceptor*

est, quod credere nefarium esse quis non intelligat? A sis aut collisis membris spiritus tanquam in sede sed meritorum et personarum justissimus distributor. *Item*: Actum est, ut alia carnali populo, alia spirituali pro temporum congruentia iuberentur. Non ergo mirum, si hostem deceptione dignum jussi sunt decipere, qui erant adhuc digni hostem decipere. Nondum erant idonei quibus diceretur: *Diligite inimicos vestros (Matth. v, 44)*, sed quibus dici oporteret: *Diliges proximum tuum et oderis inimicum tuum (ibid., 43)*. Inchoatio facta est quædam sub pædago, ut magistro perfectio servaretur.

LXXX.

Quod Christus nec secundum hominem passus fuerit aut timuerit, et contra.

Hilarius De Trinitate, lib. XII: Expugnanda etiam nunc est omnis impiæ assertionis occasio, et omnes hæreticæ blasphemiam transcurrendæ sunt prædicationes, ut veritas Evangelii per ea ipsa, quibus obscurari videbatur, eluceat. Volunt enim plerique horum ex passionis suæ metu et ex infirmitate patiendi, non in natura eum impassibilis Dei fuisse, ut qui timuit et doluit, non fuerit vel in ea potestatis securitate, quæ non timet, vel in ea spiritus incorruptione, quæ non dolet, sed inferioris a Deo Patre naturæ et humanæ passionis trepidaverit metu, et ad corporalis pœnæ congemuerit atrocitatem, quia scriptum sit: *Tristis est anima mea usque ad mortem (Matth. xxvi, 38)*, et rursus: *Si possibile est, transeat a me calix iste (ibid., 39)*; et illud: *Deus meus, quare me dereliquisti? (Psal. xxi, 2; Matth. xxvii, 46.)* Hoc quoque: *Pater, commendo in manus tuas spiritum meum (Luc. xxiii, 46)*. Ac primum antequam ex his ipsis dictis demonstramus, nec metuendi de se in eum infirmitatem incidisse aliquam, nec dolendi, quærendum est quidnam videatur timere potuisse, an ratione subsistat, ut mori timuerit, qui omnem terrorem mortis ab apostolis propellens ad gloriam eos sit martyrii adhortatus: *Qui non accipit crucem et sequitur me, non est me dignus; et qui perdidit animam suam propter me, inveniet eam (Matth. x, 38)*. Cum enim pro eo mori vita sit, quid ipse in mortis sacramento doluisse existimandus est, qui pro se morientibus vitam rependat? Et cum non timendos esse qui corpus occiderent D monet, ipsum mors a timore passionis corporalis terruit? Tum denique quem dolorem mortis timeret, potestatis suæ libertate moriturus? Humano enim generi mortem aut vis exterior degrassata in corpus accelerat, aut ipsa natura corporis senio in eam ipsam mortem victa concedit. Unigenitus autem Dei ita potestatem habens ponendæ animæ et resumendæ ad peragendum in se mortis sacramentum, cum potuisset acetum consummasse se omne humanarum opus passionum esset testatus, inclinato capite spiritum tradidit. Si hoc naturæ hominis jus relictum est, ut per se exhalans spiritum requiescat in mortem, et non dissoluto corpore labefacta anima decedat, vel abruptis aut perfos-

B impenderent, non tamen Christus per humanæ conceptionis coaluit naturam. Sed omnis causa nascendi invecata per Spiritum, tenuit in hominis nativitate quod matris est, cum tamen haberet in origine quod Deus est. Hinc suscepti hominis sacramentum Dominus ipse ostendit dicens: *Nemo ascendit in cælum, nisi qui descendit de cælo, Filius hominis qui est in cælo (Joan. iii, 13)*. Quod de cælo descendit, conceptæ de Spiritu originis causa est. Non enim corpori Maria originem dedit, licet ad incrementa partumque corporis omne quod sexus sui est naturale contulerit. *Item*: Et Verbum caro factum, cum caro esset, non tamen non erat et Verbum. *Item*: Absolute autem Apostolus hujus inenarrandæ corporeæ esse nativitatis sacramentum locutus est dicens: *Primus homo de terræ limo, secundus homo de cælo (I Cor. xv, 47)*. Cum ait *secundum hominem de cælo*, originem ejus ex supervenientis in Virginem Spiritus sancti aditu testatus est. *Item*: Ipse Dominus hujus nativitatis suæ mysterium pandens sic locutus est: *Ego sum panis vivus qui de cælo descendi. Si quis manducaverit de pane meo, vivet in æternum (Joan. vi, 21)*. Ipse enim corporis sui origo est. Ac ne Verbi virtus atque naturæ defecisset a se existimaretur in carne, rursus panem suum esse dixit, ut per hoc quod descendens de cælo panis est, non ex humana conceptione origo esse corporis existimaretur, dum cæleste esse corpus ostenditur. At vero cum suus panis est, assumpti per Verbum corporis est professio; subjecit enim: *Nisi manducaveritis carnem Filii hominis et ejus sanguinem biberitis, non habebitis vitam in vobis, ut quia id quod Filius hominis est et panis de cælis ipse descendit, per panem suum de cælo descendentem et per sanguinem et carnem Filii hominis et conceptæ ex Virgine carnis intelligatur assumptio. Item*: Homo itaque Christus Jesus, unigenitus Deus per carnem et Verbum, ut hominis filius, ita Dei Filius hominem verum secundum similitudinem nostri hominis sumpsit, in quo, quamvis aut ictus, aut vulnus descenderet, aut nodi concurrerent, aut suspensio elevaret, afferrent quidem hæc impetum passionis, non tamen

passionis dolorem inferrent, ut telum aliquod aut A
 aquam perforans, aut ignem compungens, aut aera
 vulnerans. Omnes quidem has passiones naturæ
 suæ infert, ut perforet, ut compungat, ut vulne-
 ret; sed naturam suam in hæc passio illata non
 retinet, dum in natura non est vel aquam forari,
 vel pungi ignem, vel aera vulnerari, quamvis na-
 tura teli sit et forare et compungere et vulnerare.
 Item: Passus quidem Dominus, dum cæditur,
 dum suspenditur, dum crucifigitur, dum moritur;
 sed in corpus irruens passio nec non fuit pas-
 sio, nec tamen passionis naturam exercuit, dum
 et pœnali ministerio desævit, et virtus corporis
 sine sensu pœnæ vim pœnæ in se desævientis ex-
 cepit. Quid enim per naturam corporis humani
 conceptam ex spiritu carnem judicamus? Homo
 ille de Deo est, habens ad patiendum quidem cor-
 poris, et passus est, sed naturam non habens ad
 dolendum. Naturæ enim propriæ ac suæ corpus
 illud est. Neque cum sitiit aut esurivit aut flevit,
 bibisse aut manducasse aut doluisse monstratus
 est; sed ad demonstrandum corporis veritatem,
 corporis consuetudo suscepta est: vel cum potum
 et cibum accepit, non se necessitati corporis, sed
 consuetudini tribuit. Item: Tenuit Apostolus de-
 monstrandæ nativitatis hujus sacramentum, cum
 ait: *In similitudine constitutus et habitu repertus
 ut homo* (Philipp. II, 7). Non fuit habitus ille tan-
 tum hominis, sed ut hominis, dum et habitus car-
 nis in nativitatis est veritate, et similitudo carnis
 peccati a vitis humanæ passionis aliena est. Atque
 ita habet nativitatem hominis, quia homo est; nec
 [est in] vitiosa hominis infirmitate, quia Christus
 est, quia quamvis forma nostri corporis esset in
 Domino, non tamen vitiosæ infirmitatis nostræ
 forma esset in corpore, qui non esset in origine,
 quod ex conceptu Spiritus sancti virgo progeniit.
 Item: Timuisse tibi, o hæretice, Dominus gloriæ
 passionem videtur? Sed ei ob ignorantiae hujus er-
 rorem, et Satanas Petrus et scandalum est. Item:
 Tu quid sectaberis spei Christum Deum negando
 et ei metum passionis addendo? Anne metuit, qui
 armatis ad corripiendum se obvisus prodiit? et in
 corpore ejus infirmitas fuit, ad cujus occursum
 consternata agmina persequentium conciderunt? D
 Quam igitur infirmitatem dominatam hujus corpo-
 ris credis, cujus tantam habuit natura virtutem?
 Sed forte dolorem vulnerum timuit. Quem, rogo,
 penetrantis in carnem clavi habuit horrorem, qui
 excisæ auris carnem solo restituit tactu? Manus
 clavam dolet? et sentit sibi vulnus, qui alteri
 dolorem vulneris non relinquit? Item: Hære-
 tice, cur exeunte ad prodicionem Juda non me-
 mineris dictum fuisse, *nunc honorificatus est filius
 hominis* (Joan. XIII, 31.) Si enim passio honorifica-
 tura eum erat, quomodo tristem eum metus passionis
 effecerat? Nisi forte tam irrationabilis fuerit, ut pati
 timuerit, quæ se essent glorificatura patientem? Item:
Calicem, quem dedit mihi Pater, non vis ut bibam

illum? (Joan. XVIII, 11.) Quomodo ergo per passionis
 metum transferri a se calicem deprecaretur, quod per
 dispensationis studium festinaret implere? Non enim
 convenit ut pati nollet qui pativellet. Item: Oportue-
 rat te dicti hujus immemorem non fuisse: *Verum dico
 vobis, amodo videbitis Filium hominis sedentem a dex-
 tris virtutis Dei et venientem cum nubibus cæli*
 (Matth. XXVI, 64). Item: Omne, quod timetur,
 vitari necesse est, dum timetur; quod infirmum
 est, sumit ex imbecillitate timorem. Tu vero quo
 sensu rationis intelligis, Dominum Jesum ad quod
 festinat timere, consternantem fortes infirmitate
 trepidare, et vulnera non permittentem dolori vul-
 neratum dolere? Anne metuere tibi infernaum chaos
 credendus est, dicens latroni in cruce: *Amen dico
 tibi, hodie mecum eris in paradiso* (Luc. XXI, 43),
 martyri suo paradisum promittens, et consummata
 beatitudinis delicias pollicens? Item: Collatis igitur
 dictorum atque gestorum virtutibus demonstrari
 non ambiguum est, in natura ejus corporis infir-
 mitatem naturæ corporeæ non fuisse, cui in virtute
 naturæ fuerit omnem corporum depellere infirmita-
 tem, et passionem illam, licet corpori illata sit,
 non tamen naturam dolendi corpori intulisse, quia
 quamvis forma corporis nostri esset in Domino, non
 tamen [in] vitiosæ infirmitatis nostræ esset corpore
 qui non esset in origine, quod ex conceptu Spi-
 ritus sancti virgo progeniit, quod licet sexus sui offi-
 cio genuerit, non tamen terrenæ conceptionis suscepit
 elementis, et extra corporis nostri infirmitatem est
 quod spiritualis conceptionis sumpsit exordium.
 Item: Non ejusdem significationis est *tristem esse pro-*
 pter mortem, et *tristem esse usque ad mortem*, quia ubi
 propter mortem tristitia est, illic ipsa mors causa est
 tristitiæ; ubi vero tristitia usque ad mortem est tri-
 stitiæ est finis. Item: Oravit: *Pater, si possibile est,
 transeat a me calix iste* (Matth. XXVI, 39). Non ro-
 gat, ne secum sit, sed ut a se transeat. Deinde ro-
 gat, ne voluntas sua fiat, et quod vult effici, id
 ipsum concedi sibi non vult. Ait enim, *non sicut
 ego volo, sed sicut tu vis* (ibid.); ut voluntate calicis
 deprecandi humanæ in se sollicitudinis significans
 consortium, sententiam a se unitæ sibi commu-
 nisque cum Patre non discerneret voluntatis. Item:
 D *Orate ne intretis in tentationem, etc.* (Ibid. 41.) Qui
 non scandalizatuus se pollicebantur, in scandalo
 per infirmitatem carnis erant futuri. Non ergo sibi
 tristis est, neque sibi orat, sed illis quos monet
 orare pervigiles ne in eos calix incubat, quem a
 se transire orat, ne in his scilicet maneat. Item:
 Quod ait *si possibile est*, docuit quod ait Petro:
Ecce Satanas expetivit, ut vos ventilet sicut triticum
 (Luc. XXII, 31). Tristitia ~~usque ad mortem~~
 Domino est quia in morte ~~documentorum~~ resurre-
 ctione, mortuorum resurrectione confirmanda. Jam
 apostolorum fides esset. Item: Quia post mortem
 ejus et per virtutis gloriam apostolorum infirmitatis
 scandalum pelleretur. Item: ~~Subiicit, post multam~~
 Domini precem angelum astilisse confortantem

cum, quo assistente prolixius orare cœpit, ita ut guttis sanguinis corporis sudor efflueret. *Item* : Hæresis meminit Creatorem angelorum creationis suæ non eguisse auxilio. *Item* : Propter nos tristis est; necesse est, ut propter nos sit confortatus, et de nobis. Sudorem vero infirmitati nemo audebit deputare; et contra naturam est sudare sanguinem, nec infirmitas est, quod potestas contra naturam gessit. *Item* : Apostolus (*II Cor. XIII, 4*) locutus est : *Nam et crucifixus est ex infirmitate nostra, sed vivit ex virtute Dei*, et cum in eodem esset infirmitas ad passionem et ad vitam Dei quasi virtus, non alius ac divisus a se esset, qui et pateret et viveret. *Idem in Psalmo (LIII, 3)* : *Deus, in nomine tuo salvum me fac*. Passio ipsa voluntarie suscepta est, officio quidem ipsa satisfactura pœnali, non tamen pœnæ sensu læsura patientem; non quod illa non habuerit lædendi naturam, sed quod dolorem divinitatis natura non sentit. Passus ergo est Deus, quia se subiecit voluntarius passioni, sed tamen a naturæ suæ virtute non excidit, ut doleat. *Idem super Matthæum, cap. XXXII* : Aliquorum opinio est, quod cadere propter se mœstitudo in Deum potuerit eumque futuræ passionis metus fregerit, quia dixerit : *Tristis est anima mea usque ad mortem (Matth. XXVI, 38)*, et illud : *Pater, si possibile est, transeat a me calix iste (ibid., 39)*, et rursum : *Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma (ibid., 41)*, et ad postremum bis ad ipsum : *Pater, si non potest hic calix transire, nisi bibam illum, fiat voluntas tua (ibid., 42)*. Volunt enim ex infirmitate carnis ærumnam spiritui adhærere, ac si virtutem illam incorruptæ substantiæ imbecillitatis suæ sorte assumptio carnis infecerit et æternitatis naturam fragilitas acceperit, quæ si ad metum tristis est, si ad dolorem infirma, si ad mortem trepida, jam et corruptioni subdita erit; ac si æternitas demutata in metum, si potest esse quod non erat, potuit perinde hoc quod in ea est, aliquando non esse. Deus autem sine mensura temporum semper est, et qualis est, talis æternus est. *Æternitas autem in infinito manens ut in his quæ fuerant, ita in illis quæ consequentur extenditur semper integra, incorrupta*. Sed eorum omnis hic est sensus, ut opinentur metum mortis in Dei Filium incidisse, qui asserunt eum non de æternitate prolatum neque de infinitate paternæ substantiæ extitisse, quod si Evangeliorum capaces esse potuissent, scirent Verbum Dei in principio Deum. Mori igitur in Deo nihil potuit, neque ex se Deo nullus metus est. Sed quia mœstum fuisse Dominum legimus, causas mœstitudinis reperiamus. Assumptis Petro et Jacobo et Joanne cœpit tristis esse. Ergo non ante tristis est quam assumpsit, et omnis metus illius esse cœpit illis assumptis, atque ita non de se orta est, sed de his quos assumpsit, mœstitudo. Deinde quod ait : *Tristis est anima mea usque ad mortem*, non ait propter mortem, nam si de morte erat metus, ad eam utique referri, propter quam

erat, debuit. Superius dixerat : *Scandalum patiemini in ista nocte*. Sciebat enim exterrendos, fugandos, negaturos; sed quia spiritus blasphemix nec hic, nec in æternum remittitur, metuit, ne se Deum abnegarent, quem cæsum, consputum et crucifixum erant contemplaturi. Quæ ratio in Petro servata est, qui cum negaturus esset, ita negavit : *Non novi hominem*, quia dictum est, *aliquid in Filium hominis remittetur*. Tristis est ergo anima usque ad mortem. Non itaque mors, sed tempus mortis in metu est, quia post eam resurrectionis virtute fides esset firmata credentium. Demum orat : *Pater mi, si possibile est, transeat a me calix iste; sed tamen non sicut ego volo, sed sicut tu*. Non ait : transeat me calix iste. Qui autem ut a se transeat rogat, non ut ipse prætereatur orat, sed ut in alterum id quod a se transit excedat. Tolut igitur super his qui passuri erant metus est; atque ideo quia non est possibile se non pati, pro his rogat qui passuri erant post se, dicens : *Transeat calix a me*, et quomodo a me bibitur, ab his bibatur sine spei diffidentia, sine sensu doloris, sine metu mortis. Ideo autem *si possibile est*, quia carni et sanguini gravis terror est et difficile est eorum acerbitate corpora humana non vinci. Quod autem ait : *Non sicut ego volo, sed sicut tu*, vellet quidem eos non pati, ne forte in passione diffidant, sed cohæreditatis suæ gloriam sine passionis difficultate mereantur. *Item* : Discipulos dormientes et Petrum coarguit, cur secum una saltem hora non vigilet. Petrum ideo ex tribus, quia præ cæteris non se scandalizatum fuerat gloriatus. *Item* : Rogat, ut quod Pater vult bibendi calicis in eos ex se transeat fortitudo. *Item* : *Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma*. Non utique de se; ad eos enim hic sermo conversus est. Aut quomodo nunc sit spiritus promptus, si superius : *Tristis est anima mea usque ad mortem?* Sed vigilari præcipit et orari, ne in tentationem incidant, ne infirmitati corporis succumbant. *Item* : Passuris discipulis per fidei justificationem, omnem in se corporis nostri infirmitatem assumpsit, secumque cruci universa ea quibus infirmabamur affixit. Ideo peccata nostra portat et pro nobis dolet; quia fidei calore ferventes, cum adversus diabolum passionis bello sit decertandum, omnes imbecillitatum nostrarum dolores cum corpore ejus et passione moriantur. Et ideo transire ab eo calix non potest, nisi illum bibat, quia pati nisi ex ejus passione non possumus. *Idem in psalmo CXXI* : Omnium apostolorum fides usque ad resurrectionis tempus fuit trepida; et hiuc illud est : *Tristis anima mea usque ad mortem*. Non enim propter mortem, quia licet se passioni daret, non tamen virtus æterna dolore passionis exciperet. *Ambrosius in libro De incarnatione Domini* : Infirmos in se præsignans Dominus ait : *Transeat a me calix iste*. Non enim vere timebat Dominus pati, tertia die resurrecturus, et cum arderet Paulus dissolvi et esse cum Christo, iste gaudet coronan-

dus; tristis est Dominus coronaturus. Sed tristitiam sic assumpsit, quomodo carnem; fuit enim tristis, sed voluntate tristitiam suscepit veram, quomodo voluntate carnem veram. *Idem De Trinitate ad Gratianum, lib. II*: Scriptum est, inquit hæretici, *Pater, si possibile est, transfer a me calicem hunc*, et ideo si omnipotens est, quomodo de possibilitate ambigit? Ergo quia omnipotentem probavi, probavi utique eum ambigere de possibilitate non posse. Verba, inquis, Christi sunt. Verum dicis. Sed quando et qua forma loquatur advertite. Hominis superbiam gessit, hominis assumpsit affectum. Non ergo quasi Deus, sed quasi homo loquitur, cum scriptum sit de Deo: *Impossibile enim tibi nihil*. De quo autem dubitabat, de se an de Patre? De eo utique, cui dicit *transfer*, dabitur hominis affectu. Timet Christus, dum Petrus non timet? Petrus dicit: *Animam meam pro te ponam* (*Joan. XIII, 37*); Christus dicit: *Anima mea turbatur* (*Joan. XII, 27*). Utrumque verum est, et plenum utrumque rationis, quod inferior non timet, et superior gerit timentis affectum. Ille enim quasi homo vim mortis ignorat, iste quasi Deus in corpore constitutus fragilitatem carnis exponit, ut eorum qui sacramentum incarnationis abjurent excluderetur impietas. *Idem in eodem: Omnia, quæ Pater habet, mea sunt* (*Joan. XVI, 15*); sine dubio, quia nihil excipit; quam habet Pater, eandem habet Filius voluntatem. Una ergo voluntas, ubi una operatio. Sed alia voluntas hominis, alia Dei. Cum Petrus Dominum vellet a passione revocare, Dominus ait: *Non sapis quæ Dei sunt, sed quæ hominum* (*Matth. XVI, 23*). Suscepit ergo voluntatem meam, tristitiam meam, confidenter tristitiam nomino, quia crucem prædico. Mea est voluntas, quam suam dixit, quia ut homo suscepit tristitiam meam, ut homo locutus est, et ideo ait: *Non sicut ego volo, sed sicut tu vis*. Mea est tristitia, quam meo suscepit affectu. Nemo enim moriturus exultat. Mihi patitur, mihi tristis est, mihi dolet. Ergo pro me et in me doluit, qui pro se nihil habuit quod doleret. Doles, Domine, non tua, sed mea vulnera, non tuam mortem, sed nostram infirmitatem, sicut ait propheta: *quia pro nobis dolet*. Et quid mirum, si pro omnibus doluit, qui pro uno flevit? si moriturus pro omnibus tædebat? Ut ergo homo dubitat, ut homo turbatur. Non turbatur virtus, non ejus divinitas, sed turbatur anima, turbatur secundum humanæ fragilitatis assumptionem. Et ideo quia suscepit animam, suscepit et animæ passiones. Non enim Deus eo quod Deus erat turbari aut mori posset. *Item*: Caro ergo passa est, divinitas autem a mortis libera passione. *Athanasius De Trinitate lib. VI, cap. II*: Maledictus, qui hominem vere, quem assumpsit, passum esse non confitetur, fiat, fiat. *Item cap. IV*: Si quis confitetur verum hominem, quem assumpsit, non vere manducasse aut bibisse aut lacrymatum fuisse, sanguinem sudasse, et passum fuisse, anathema sit. *Augustinus in lib. LXXXIII Questionum, cap.*

A *LXXXI*: Ostendimus per innumerabiles locos narratum de illo ab evangelistis, quod in his affectionibus fuerit quæ sine anima esse non possunt. Non ergo profero: *Tristis anima mea* (*Matth. xxvi, 38*), et: *Potestatem habeo ponendi animam meam* (*Joan. 10, 18*), et: *Majorem dilectionem nemo habet, quam ut animam suam ponat quis pro amicis suis* (*Joan. xv, 13*), quæ perverax contradictor potest dicere figurate (a Domino dicta), ubi habemus eum et natum et comprehensum a Judæis et flagellatum et crucifixum atque interfectum et sepultum. Sicut ergo ista corpus eum habuisse testantur, sic indicant habuisse animam affectiones illas, quæ non possunt esse nisi in anima, quas nihilominus legimus. Et miratus est Jesus et iratus et contristatus et multa alia. *Item*:

B *Stultum est credere narranti evangelistæ quod manducaverit, et non ei credere quod esurierit*. Nec nos illa terret inepta calumnia, qua resistentes aiunt: Ergo sub necessitate positus fuit, quia comprehensus, flagellatus, crucifixus, mortuus est, ut tandem intelligatur, sic eum passiones animi voluntate dispensationis, veras tamen, ut placuit, suscepisse, quemadmodum passiones corporis eadem dispensationis voluntate sine ulla necessitate suscepit. Utrumque, ut oportebat, voluntate exhibuit, et tamen verissime exhibuit. Sicut ergo nec nos nec illos necessitatis nomine quisquam avellit a fide verissimæ passionis, per quam corpus ejus ostenditur, sic nos ipso nomine necessitatis nemo deterret a fide verissimæ affectionis, per quam ejus animam cognoscimus. *Idem, in psalmo XXXIX*: Multa gessit secundum corpus, ex quo intelligamus quia habuit corpus. Ambulavit, sedit, dormivit, flagellatus est, crucifixus, mortuus. Quomodo ergo ex his indicibus cognoscimus quia verum corpus habuit, sic et ex quibusdam aliis officiis, quia habuit animam. Esurire, sitire animæ sunt. Si falsa dicunt ista fuisse, falsa erunt et illa, quæ de corpore creduntur. *Ex concilio Carthaginiensi, cap. I*: Qui episcopus ordinandus est, ante examinetur, si credat, ut qui erat in divinitate Dei Filius, ipse fieret in homine hominis filius, qui passus sit vera carnis passione, mortuus vera sui corporis morte, etc. *Ambrosius de fide ad Gratianum imperatorem, lib. I*:

D Ut homo dubitat, ut homo turbatur; quia suscepit animam, suscepit et animæ passiones. *Item*: *Deus meus, ut quid me dereliquisti?* (*Matth. xxvii, 46*.) ut homo loquitur, neos circumferens metus, quia in periculis positi a Deo deseri non putamus. *Item*: Per naturam hominis et dubitavit et tædia habuit. *Augustinus Quæst. LXXXIII, cap. XXXV*: Nulli dubium est non aliam metuendi esse causam, nisi ne id quod amamus, aut delectam amittamus, aut non adipiscamur speramus. *Item, cap. XXXVI*: Nemo beatissimus timuit. Non est itaque vitium non metuere. *Claudianus præfectorio Patricio æstatu animæ*: Prout locus est memo, consentaneum super sententia tua Hilarium Pictavium esse potuisse, qui scilicet inter complura prædicarum

disputationum suarum quiddam secus sentiens, duo hæc veris adversa inde disseruit, unde quo nihil incorporeum creatum dixit, aliud quo nihil doloris Christum in passione sensisse, cujus si passio vera non fuit, et redemptio quoque nostra vera esse non potuit. Sed quoniam beatus Hilarius opinionis hujusemodi vitium virtute confessionis abolevit, sic sustinet reprehensionis stylum, ut non patiatur detrimenta meritorum. Quapropter eatenus divinarum tractatoribus Scripturarum fidem adhiberi par est, quoad usque eidem tenori veritatis astipulantur. *Beda super Tobiam* : Expavescens piscem Tobias clamavit voce magna dicens : *Domine, invadet me (Tob. vi, 5)*. Et Dominus imminente mortis articulo cœpit pavere et tædere, non diabolum perhorrescens, sed mortem, quæ invidia diaboli intravit in orbem terrarum, naturæ carnalis fragilitate horrescens. Unde et orabat, ut, si fieri posset, transiret. Ab eo ora, Abba Pater, omnia tibi possibilia sunt, transfer calicem hunc a me, sed non quod volo, sed quod tu.

LXXXI.

Quod in Christi morte divinitatis et humanitatis separatio fuerit, et non (47).

Athanasius De Trinitate lib. III : Nostras infirmitates noster mortalis vel passibilis homo vero sustinuit, qui post a Deo rursus assumptus est. *Item* : Intellige quia prius hic homo in nativitate de Maria virgine assumptus est, et in passione permittente ejus potestate traditus est, et post passionem denuo assumptus ab ipso vel acceptus est. *Item, lib. VI, cap. II* : Maledictus qui hunc totum hominem, id est et animam et corpus, quod assumpsit, denuo assumptum vel liberatum post tertiam diem a mortuis resurrexisse non confitetur, fiat, fiat. *Hilarius super Matthæum* : Clamor vero ad Deum corporis vox est recedentis a se Verbi Dei testata discidium; denique cur relinquatur exclamat, dicens : *Deus meus, quare dereliquisti me?* Sed relinquitur, quia erat morte homo peragendus. *Ambrosius super Lucam* : Clamavit Jesus voce magna, dicens : *Deus, Deus meus, respice in me, quare me dereliquisti?* (*Matth. xxvii, 26*.) Ergo nec ego erubescam confiteri, quod Christus non erubuit voce magna profiteri. Clamavit homo, divinitatis separatione moriturus; nam cum divinitas mortis libera sit, utique mors esse non poterat, nisi vita discederet, quia vita divinitas est. *Augustinus super Joannem homilia XLV* : Si dixerimus, quia Verbum Dei posuit animam et iterum sumpsit, metuendum est ne dicatur nobis, ergo aliquando anima illa separata est a Verbo et aliquando Verbum illud, ex quo suscepit animam illam, fuit sine anima. *Item* : Quid fecit passio, quid fecit mors, nisi corpus ab anima separavit? animam vero a Verbo non separavit. Mortuus est Dominus sine dubio. Caro ipsius expiravit, anima ad tempus deseruit carnem; a Verbo autem animam separatam non dico esse. Latronis animæ dixit : *Hodie mecum eris in*

A paradiso (Luc xxiii, 43). Latronis animam non deseruit, et deserebat suam? Absit! sed Christus animam inseparabiliter habuit. *Idem, De Trinitate, lib. II, cap. V* : Ideo nusquam scriptum est, quod Deus Pater major sit Spiritu sancto, quia non sic est assumpta creatura, in qua apparet Spiritus sanctus, sicut, assumptus est filius hominis. Neque enim columbam beatificavit spiritus, vel ignem unitatique personæ suæ conjunxit in æternum. *Claudianus De statu animæ lib. III* : Ipse quoque Dominus de cruce clamavit : *Deus meus, quare me dereliquisti?* Si enim non discessit, non dereliquit. Si dereliquit, utique discessit. Sicut ergo illocalitas Deo non adimitur, quod hominem Christum deseruit discedendo, sic anima illocalitatis privilegium non amittit; cum corpore discedit moriente. *Item supra* : Magis in anima est corpus, quod aggravat animam, quam in corpore anima, quæ gravatur [a corpore], onus videlicet in portitore, non portitor in onere. Quæ cum ita sint, magnam animæ auctoris sui inesse similitudinem, illud indicio est, quod sicut illocaliter mundus in Deo est, sic illocaliter corpus in anima. *Fulgentius in libro De immensitate divinitatis Filii Dei* : Communem passionem divinitatis et carnis unitas perfecit in Christo. Per hanc unitatem Dominus gloriæ asseritur crucifixus. *Item* : Quando mortuo Christo anima deseruit carnem, tunc solutum est illud templum. *Item* : Ipsa Christi divinitas, quæ secundum animam contristari et secundum carnem dignata est mori, secundum substantiæ proprietatem, sicut immortalis, sic impassibilis prædicanda. *Item* : Humanitas ergo Filii nec tota in sepulcro fuit, nec tota in inferno, sed in sepulcro secundum carnem Christus jacuit, et secundum animam ad infernum descendit, secundum eandem animam ab inferno ad carnem, quam in sepulcro reliquerat, rediit; secundum divinitatem vero, quæ nec loco tenetur, nec fine concluditur, totus fuit in sepulcro cum carne, totus in inferno cum anima. Ac per hoc plenus fuit ubique Christus, quia non est Deus ab humanitate, quam susceperat, separatus, qui et in anima sua fuit, ut solutis inferni doloribus ab inferno victrix rediret, et in carne sua fuit, ut celeri resurrectione corrumpi non posset. *Item* : Totus Christus secundum solam animam ad infernum descendit; idem atque inseparabilis Christus, secundum solam carnem de sepulcro surrexit; idem atque inseparabilis [Christus secundum totum hominem, quem accepit, terram localiter deserens ascendit.

LXXXII.

Quod in Christo suggestio etiam delectationis fuerit, et contra.

Hieronymus in psalmo XIV : *Usque ad noctem increpauerunt me renes mei*. Delectationes carnis tunc me increpant, quando mihi suggerunt, ut peccem, quando delectatur caro. Sed nisi tu fuisses a dextris, forsitan infirmarer. *Sed providebam Dominum in conspectu meo semper*; Filius Patrem, Ecclesia Christum. *Quoniam a dextris est mihi, ne commo-*

(47) Cous. : *sit.*

year. Ac si dicat : Si tu non fuisses a dextris, forsitan commoverer, id est de fide ad infidelitatem, de bono ad malum. *Gregorius, homilia^a Evangeliorum XVI : Ductus est Jesus in desertum.* Tribus modis tentatio agitur, suggestione, delectatione, consensu. Et nos cum tentamur, plerumque in delectatione aut etiam in consensu labimur; quia de carnis peccato propagati in nobis etiam gerimus, unde certamina toleremus. Deus vero, qui sine peccato venerat, nihil contradictionis in semetipso tolerabat. Tentari ergo per suggestionem potuit, sed ejus mentem peccati delectatio non momordit. Atque ideo omnis diabolica illa tentatio foris, non intus fuit.

LXXXIII.

Quod Christus vel sancti mori voluerint, et contra.

Isaias propheta (LIII, 7) : Oblatus est, quia ipse voluit. Ipse Dominus in Evangelio (Joan. x, 18) : Nemo tollit animam meam a me, sed ego pono eam. Item : Non veni facere voluntatem meam, sed ejus qui misit a me. Item : Pater, si possibile est, transeat a me calix iste. Verumtamen non sicut ego volo, sed sicut tu. Et rursus : non mea voluntas, sed tua fiat. Paulus ad Philippenses (I, 23) : Coarctor autem e duobus, desiderium habens dissolvi et cum Christo esse, etc. Idem ad Laodicenses (Philip. I, 21) : Est enim mihi vera vita in Christo et mori gaudium. Idem in secunda ad Corinthios (v, 4) : Nam et qui sumus in tabernaculo isto, ingemiscimus gravati; eo quod nolumus exspoliari, sed supervestiri, ut absorbeatur quod mortale est a vita, Hieronymus de amore Dei et sæculi. Cruciat te amor carnis. Tolle crucem tuam atque sequere Dominum; et ipse tibi Dominus et Salvator tuus, quamvis in carne Deus humanum tamen demonstravit affectum, ubi ait : Pater, si fieri potest, transeat a me calix iste. Noverat quod calix iste transire non poterat ad eum bibendum, noverat voluntate, non necessitate. Pro te vocem hominis, vocem carnis emisit; te in se dignatus est transfigurare. Voluntatem ostendit, qua tentari posset, continuo docuit quam voluntatem cui voluntati præferri deberes. Pater, inquit, si fieri potest, transeat a me calix iste; vox carnis, non spiritus, vox infirmitatis, non divinitatis. Si fieri potest, transeat calix iste. Illa est voluntas, de qua et Petro dicitur : Cum autem senueris, alius te cinget et ducet quo tu non vis (Joan. XXI, 18). Unde ergo vicerunt martyres? quia voluntati carnis voluntatem spiritus præposuerunt. Amabant hanc vitam, et ideo ponderabant. Inde considerabant quantum amanda esset æterna, si sic amatur ista peritura. Moriturus mori non vult, et erit necessario moriturus. Idem in psalmo CXXXII : Ecce quam bonum et quam jucundum. Bonum est martyrium, sed non est jucundum; habet enim supplicia et pœnas et scinper in cruciatibus dolorem; et utique in dolore

non est jucunditas. *Augustinus in psalmo LXXXV : Adjuvisti me et consolatus es me. Contristatus est beatus Cyprianus in passione, modo consolatus est in corona, etc. Idem super Joannem sermone CXXXIII : Extendes, inquit, manus tuas, hoc est crucifigeris. Ad hoc autem ut venias, alius te cinget et ducet quo non vis. Prius dixit quod fieret, et deinde dixit quomodo fieret. Non enim crucifixus, sed crucifigendus quo nollet est ductus; nam crucifixus abiit quo volebat. Solutus quippe a corpore volebat esse cum Christo, sed si fieri posset præter mortis molestiam, ad quam nolens ductus est. Nolens ad eam venit, sed volens eam vicit, et reliquit hunc infirmitatis affectum, quo nemo vult mori, usque adeo naturalem, ut eum beato Petro nec senectus auferre potuerit, cui dictum est : Cum senueris, duceris quo tu non vis (Joan. XXI, 18). Propter nos consolandos etiam transfiguravit in se Salvator dicens : Pater, si fieri potest, transeat, etc. Qui utique mori venerat, nec habebat mortis necessitatem, sed voluntatem, potestate positurus animam suam et rursus eam sumpturus. Item : Nam si nulla mortis esset vel parva molestia, non esset tanta martyrum gloria. *Gregorius evang. homilia III, de sancta Felicitate monere adnectens : Optavit nullum post se relinquere, ne, si quem haberet superstitem, non posset habere consortem. Nemo ergo existimat quod ejus cor morientibus filiis, etiam carnalis affectus minime pulsarit. Neque enim filios, quos carnem suam esse noverat, sine dolore poterat morientes videre; sed erat vis amoris interior, quæ dolorem vinceret carnis. Unde et passuro Petro dicitur : Alius te cinget et ducet quo non vis. Neque enim plenissime Petrus, si nollet, pro Christo pati potuisset; sed martyrium, quod per infirmitatem carnis noluit, per virtutem spiritus amavit. Qui dum per carnem ad pœnas trepidat, per spiritum ad gloriam exultat, actumque est ut cruciatum martyrii nolendo voluisset. Sic nos quoque cum gaudium quærimus salutis, amarum poculum sumimus purgationis. Amaritudo quidem in poculo displicet, sed restituenda per amaritudinem salus placet. Ex libro Sententiarum Prosperi, cap. CLXXXII : Nemo quod tolerat amat, etiamsi tolerare amat, quia aliud est fortis patientia, aliud secunda felicitas. Nec ejusdem est temporis labor pugnae et beatitudo victoriae.**

LXXXIV.

Quod Christus descendens (48) ad inferos omnes liberaverit inde, et contra.

Origenes super Genesin homilia ultima : Catulus leonis Juda, etc. Mors Christi oppressio et triumphus dæmonum fuit. Omnem namque prædam, quam leo iste contrarius invaserat, prostrato homini et dejecto, hic leo eripuit. Ambrosius in Epistola Pauli ad Romanos : Homines enim peccaverunt tam Judæi quam Græci, quam ob rem Christi mors om-

(18) Apud Cæus. deest, ad inferos.

nibus proficit, et hic in sæculo, quod credendum est A
obseivandum est, docuit et de inferno omnes eripuit. *Item* : Sicut et ad Galatas (iii, 13) dicit. *Christus nos redemit offerens se pro nobis*. Permisit enim se volenti diabolo, sed impræscio. Putans enim Christum se posse retinere, quia virtutem ejus ferre non potuit, omnes quos tenebat simul cum pretio amisit. *Item* : Et manifestum est omnes in Adam peccasse quasi in massa. *Item* : Mors secunda in gehenna, quam non peccato Adæ patimur, sed ejus occasione propriis peccatis acquiritur, a qua boni immunes tamen sunt, nisi quod in inferno erant, sed superiori. *Item* : Gratiam autem Dei in plures abundare dicit, quia et in his qui delicto Adæ mortui dicuntur similiter peccantes, et in his qui non peccaverunt in hac [Adæ] similitudine prævaricationis [Dei gratia abundavit]. Paterno autem peccato ex sententia Dei erant apud inferos, gratia Dei abundavit in descensu Salvatoris, omnibus dans indulgentiam cum triumpho sublatis eis in cœlum. *Idem in Epistola ad Colossenses* [1, 13]; *Qui eripuit nos de potestate tenebrarum, etc. In quo habemus redemptionem, etc.* Nam sine fide Christi nullus egressus est de inferno, quia obligatus peccatis exire januas tartari non potest. *Gregorius in homilia Sabbati infra octavas Paschæ* : Hæc festivitas recte dici potest solemnitas solemnitatum. Per hanc electi, qui quamvis in tranquillitatis sinu tamen apud inferni claustra tenebantur, ad paradisi amœna reducti sunt. Quod ante passionem suam Dominus dixit, in resurrectione sua adimplevit : *Si exaltatus fuero a terra, omnia traham ad me ipsum* (Joan. xii, 32). Omnia enim traxit, quia de electis suis nullum apud inferos reliquit. Omnia abstulit, utique electa. Neque enim infideles quosque et pro suis criminibus æternis suppliciis deditos ad veniam resurgendo reparavit, sed illos ex inferni claustris rapuit, quos suos in fide et actibus recognovit. Unde recte et per Osos (xiii, 14) dicitur : *Ero mors tua, o mors; ero morsus tuus, o inferne!* Id namque quod occidimus agimus, ut penitus non sit. Ex eo etenim, quod mordemus, partem abstrahimus et partem relinquimus, Quia ergo in electis suis funditus occidit mortem, mors mortis exstitit. Quia vero ex inferno partem abstulit et partem reliquit, D non occidit funditus, sed momordit infernum. *Augustinus ad Optatum* : Illa tamen sit fides salva, qua credimus nullum hominem liberari a contagio mortis, quod prima nativitate contraxit, nisi per unum mediatorem. Cujus hominis ejusdemque Dei saluberrima fide etiam illi salvi facti sunt, qui, priusquam veniret in carne, crediderunt in carne venturam. Eadem fides namque est et nostra et illorum, quoniam illi crediderunt venturum, et nos credimus factum. Unde dicit Apostolus (II Cor. iv, 13) *Habentes autem eundem spiritum*. Si ergo eundem spiritum fidei et illi habebant, qui venturum in

carne prænuntiarunt Christum, quem etiam illi qui eum venisse nuntiarunt sacramenta esse potuerunt per temporum diversitatem diversa, ad unitatem tamen ejusdem fidei concordissime recurrentia. Scriptum est in Actibus apostolorum (xv, 10) loquente Petro : *Quid tentatis Deum, jugum imponere, quod neque patres nostri, neque nos portare potuimus? Sed per gratiam Domini Jesu credimus salvari, quemadmodum et illi*. Si ergo et illi per gratiam Domini Jesu salvos fieri se crediderunt, manifestum est, quoniam hæc gratia et antiquos justos vivere fecit ex fide. Justus autem ex fide vivit. Proinde cum omnes justi, hoc est veraces Dei cultores sive ante incarnationem, sive post incarnationem Christi, nec vixerint, nec vivant, nisi ex fide incarnationis Christi, in quo gratiæ plenitudo, profecto quod scriptum est *non esse aliud nomen sub cælo, in quo oportet salvos fieri nos* (Act. iv, 12), ex illo tempore valet ad salvandum, ex quo in Adam vitiatum est genus humanum. *Idem ad Consulta Hilarii* : Ut sciamus antiquos justos, qui cunque esse potuerunt, non nisi per eandem fidem liberatos, per quam liberamus nos, fidem scilicet incarnationis Christi, quæ illis prænuntiabatur, sicut et nobis annuntiatur. *Idem ad Dardanum* : Sacramentum regenerationis nostræ manifestum esse voluit manifestus mediator. Erat autem antiquis justis aliquid occultum, cum tamen illi eadem fide fierent salvi, quæ suo tempore fuerat revelanda. C Non enim audemus fideles nostri temporis præferre amicis Dei, per quos nobis ista prophetata sunt, cum Deum Abraham, Isaac et Jacob ita se Deum commemoraret (49), ut hoc dicat suum nomen in æternum. *Idem de nuptiis et concupiscentia, lib. II* : Non quod ante circumcisionem justitia fidei nulla erat, nam cum adhuc esset in præputio, ex fide justificatus est ipse Abraham, pater gentium, quæ fidem ipsius erant sectaturæ, sed superioribus temporibus omni modo latuit sacramentum justificationis ex fide. Eadem tamen fides salvos justos faciebat antiquos, pusillos cum magnis, non vetus testamentum, quod in servitutem generat, non lex, quæ non sic data est, quæ posset justificare, sed gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum. Quia sicut credimus nos Christum in carne venisse, sic illi venturum; sicut nos mortuum, ita illi moriturum; sicut nos resurrexisse, ita illi resurrecturum; et nos et illi ad judicium mortuorum et vivorum venturum. *Idem in libro De correptione et gratia* : Si enim, sicut Veritas loquitur, nemo liberatur a damnatione, quæ facta est in Adam, nisi per fidem Jesu Christi, et tamen ab hac damnatione non se liberabunt qui potuerunt dicere non se audisse Evangelium Christi, cum fides ex auditu sit, quanto minus se liberabunt, qui dicturi sunt, perseverantiam non accepimus. Justior enim videtur excusatio dicentium, non accepimus audientiam, quam dicentium, non acce-

(49) Maur. : Ita se Deus esse commendat.

pinus perseverantiam, quoniam potest dici homini, A
 in eo quod audieras et tenueras perseverares, si
 velles; nullo modo autem dici potest, id quod non
 audieras crederes, si velles. *Ambrosius in Epistola
 ad Colossenses* (1, 13, 14). *Qui eripuit nos de pote-
 tate tenebrarum, etc. In quo habemus redemptionem,*
etc. Nam sine fide Christi nullus egressus est de
 inferno, quia obligatus peccatis exire januas tar-
 tari non potest. *Hieronymus in Epistola ad Galatas,*
libro I: Aiunt quidam, si verum sit ex operibus
 legis neminem justificari, sed ex fide Jesu Christi,
 patriarchas et sanctos, qui ante adventum Chri-
 sti fuerunt, imperfectos fuisse. Quos admonere
 debemus, sanctos, qui antiquitus fuerint, ex fide
 Christi justificatos, siquidem Abraham vidit
 diem Christi, et Moyses majores divitias æstimavit B
 thesauris Ægyptiorum improprium Christi. Aspi-
 ciebat enim iu remunerationem. Et Isaias vidit glo-
 riam, ut Joannes commemorat, et Judas (5) de om-
 nibus generaliter *commonere*, inquit, *vos volo, quo-
 niam Jesus populum de terra Ægypti salvans secundo*
eos qui non crediderunt perdidit. Gregorius super
extremam partem Ezechielis homilia V: Et qui
 præibant et qui sequebantur clamabant dicentes:
Hosanna! benedictus qui venit in nomine Domini
(Matth. xxi, 9). Quia omnes electi qui in Juda esse
 potuerunt sive qui nunc in Ecclesia existunt in
 mediatorem Dei et hominum crediderunt et credunt.
idem Georgio presbytero Theodoro diacono: Diaconi-
 bus narrantibus agnovi quod dilectio vestra dixisset
 Dominum Jesum Christum ad inferos descen-
 dentem omnes, qui illic confitentur eum Deum,
 salvasse atque a pœnis liberasse. De qua re volo,
 ut vestra charitas longe aliter sentiat. Descendens
 quippe ad inferos solos illos per suam gratiam libe-
 ravit, qui eum venturum esse crediderunt et præ-
 cepta ejus in mundo tenuerunt. *Item*: Sed ne di-
 lectionem vestram in mea disputatione immerer,
 quod de hac hæresi Philaster in libro, quem de hæ-
 resibus scripsit, dixerit, agnoscat. Cujus hæc verba
 sunt: Sunt hæretici qui dicunt Dominum in infernum
 descendisse et omnibus post mortem etiam
 ibidem se nuntiasse, ut contentes ibidem salva-
 rentur, cum hoc sit contrarium dicenti prophetæ
 David: *In inferno autem quis confitebitur tibi?* D
(Psal. vi, 6.) Beda in Actibus apostolorum (iv, 11,
 12) *de verbo Petri apostoli*: *Hic est lapis qui repro-
 batus est a vobis, et qui factus est in caput anguli*:
 Et non est in alio aliquo salus. Si in nullo alio, sed
 in Christo tantum salus mundi est, ergo et patres
 veteris testamenti ejusdem Redemptoris incarna-
 tione et passione salvati sunt, in qua nos salvari
 credimus. Etsi enim sacramenta pro temporum ra-
 tione discrepent, fides tamen una eademque con-
 cordat, quia quam nos per apostolos factam, eam-
 dem illi dispensationem Christi per prophetas didi-
 cerant esse venturam.

(50) Cous. om. noctis.

LXXXV.

*Quod incertum sit qua hora noctis (50) surrexerit
 Dominus, et non.*

Hieronymus ad Hedibiam, lib. XII Quæstionum:
 Nulli notum est qua hora Dominus resurrexit. *Idem
 in Epistola ad Galatas*: Quarta vigilia noctis venit
 Dominus ad discipulos ambulans super mare. Ita et
 quarta vigilia noctis VIII Kalendis Januarii natus,
 et IV vigilia noctis VI Kalendas Aprilis resurrexit,
 et IV vigilia noctis venturus est ad judicium. Nox
 in quatuor vigiliis dividitur. Una vigilia tres horæ
 sunt. *Beda CCLII cap. super Matthæum*: Ultima
 parte noctis Dominus resurrexit.

LXXXVI.

*Quod Dominus resurgens primo apparuerit Mariæ
 Magdalenæ, et non.*

Marcus evangelista (xvi, 9): Surgens autem ma-
 ne, prima Sabbati, apparuit primo Mariæ Magda-
 lenæ, de qua ejecerat septem dæmonia. *Ambrosius
 in lib. III De virginibus*: Considerate, quia virgi-
 nes præ apostolis resurrectionem Domini videre
 meruerunt. Nam cum in novo monumento suo po-
 suisset Joseph Domini corpus, observabant virgines.
Item: Vidit ergo Maria resurrectionem Domini, et
 prima vidit et credidit. Vidit et Maria Magdalena,
 quamvis adhuc ista notaretur. *Item*: Denique Ma-
 ria Magdalena Dominum prohibetur tangere, quia
 dubitabat de resurrectionis fide. Illa ergo tangit,
 quæ fide tangit. *Sedulius ille egregius versificator,*
*cujus etiam paschale opus inter authentica papa Ge-
 lasius commemorat* (V, 315-318):

Cœperat interea post tristia Sabbata felix
 Irradiare dies; culmen qui nominis alti
 A Domino dominante trahit, primusque videre
 Promeruit nasci mundum atque resurgere Christum.

Item (V, 323-327):

Hoc luminis ortu
 Virgo parens, aliæque simul cum munere matres
 Messis aromaticæ notum venere gementes
 Ad tumulum; vacuumque vident jam corpore fa-
 ctum,
 Sed plenum virtute locum. Nam missus ab astris
 Angelus attoniti (51) residebat vertice saxi.

Item [V, 358-366]:

Ecclesiam Christus pulchro sibi junxit amore,
 Hoc est conspicuo radians in honore Mariæ
 Et cum clarifico semper sit nomine mater,
 Semper virgo manet; hujus se visibus astans,
 Luce palam Dominus prius obtulit; ut bona mater
 Grandia divulgans miracula, quæ fuit olim
 Adveniens iter hæc sit redeuntis et index.
 Mox aliis conviva potens in fragmine panis
 Agnitus apparuit.

LXXXVII.

*Quod illi, qui cum Christo surrexerunt, iterum
 mortui sint, et non.*

*Joannes Chrysostomus homilia XXVIII de expo-
 sitione symboli, quæ sic incipit*: Super fabricam to-
 tius Ecclesiæ: Descendit ad inferna, ut ibi a mira-
 culo non vacaret. Nam multa corpora sanctorum
 resurrexerunt cum Christo, quæ postea mortua

(51) Edd.: amoti.

sunt, sicut Lazarus, sicut filia archisynagogi, et A sicut filius viduæ. Nam multa corpora sanctorum resurrexerunt cum Christo, de quibus dixit Apostolus : *Ex quibus plures manent usque adhuc, quidam autem dormierunt (I Cor. xv, 6).* Augustinus super Joannem (xii, 22) : *Si eum volo manere donec veniam.* Sicut ad horam multa corpora sanctorum resurrexerunt, quando passus est Christus, et post eius resurrectionem apparuerunt multis. Athanasius in *symbolo fidei* : Ad cuius adventum omnes homines resurgere habent cum corporibus suis. Hieronymus super *Matthæum* : Et multa corpora sanctorum, qui dormierant, scilicet quomodo Lazarus mortuus resurrexerit, sic et multa corpora sanctorum resurrexerunt, ut Dominum resurgentem ostenderent, et tamen cum monumenta aperta sunt, non ante surrexerunt, quam Dominus resurgeret, ut esset primogenitus resurrectionis ex mortuis. Idem in *sermone de assumptione sanctæ Mariæ* : Ne forte si venerit vestris in manibus illud apocryphum De transitu ejusdem Virginis, dubia pro certis recipiatis; et aliud multi Latinorum pietatis amore amplius amplectuntur, præsertim cum his nihil aliud experiri possit pro certo, nisi quod hodierna die gloriosa migravit a corpore. Item : Hæc idcirco dixerim, quia multi nostrorum dubitant, utrum assumpta fuerit simul cum corpore, an obierit (52) relicto corpore. Item : Utrum surrexerit nescitur, quamvis nonnulli astruere velint eam jam resuscitatam immortalitate vestiri. Item : Quid horum verius censeatur, ambigimus. Melius totum Deo committimus, C cui nihil impossibile est, quam ut aliquid (53) temere definire velimus, quod non probemus, sicuti et de his quos cum Domino resurrexisse credimus. Sed utrum redierint in terræ pulverem, certum non habemus. De quibus profecto nonnulli doctorum senserunt, et etiam in suis reliquerunt scripturis, quia jam in illis perfecta sit completa resurrectio. Fatentur enim quod veri testes non essent, nisi et vera esset eorum resurrectio. Unde et beatus Petrus dixisse legitur, cum de David loqueretur in testimonium : *Et sepulcrum, inquit, ejus apud nos est, quasi non sit ausus dicere, quod ipse sive corpus ejus apud nos est; hinc aiunt et ipsum resurrexisse cum cæteris sanctis, et ideo vacuum remansisse monumentum. Quod, quia nihil Domino impossibile est, nec nos de beata Maria factum abnuimus, quam quod propter cautelam salva fide pio magis desiderio opinari oporteat, quam inconsulto definire quod sine periculo nescitur. Beda super Canticum (v. 1) lib. III : Comedi fæurum cum melle meo, bibi vinum meum cum lacte meo. In corpore simul et anima ad supernæ civitatis per illum meruerunt atria conscendere. De quibus evangelista manifeste testatur, quia moriente in cruce Domino monumenta aperta sunt, et multa corpora surrexerunt. Et post resurrectionem ejus venerunt in sanctam civitatem*

(52) Editt. : abierit.

(53) Monac. : aliuu.

et apparuerunt multis. Qui enim resurgente Domino resurrexerunt a mortuis, etiam eo ad cælos ascendente simul ascendisse credendi sunt. Neque ulla ratione illorum temeritati fides accommodanda est, qui eos postea reversos in cinerem, ac denuo in monumentis, quæ quidem (54) patefacta sunt ab eis, quibus paulo ante vivi apparuerunt, more mortuorum putant esse reclusos. Ambrosius in *Natali martyrum de resurrectione* : Si martyres nondum liberati sunt ab inferis, liberati sunt a peccatis. Verumtamen etiam fortasse plurimum ex eisdem martyribus cum Domino resurrectionem corporali- ter vel consequenter fuerunt consecuti. Nam si legimus prima resurrectionis festivitate se suscitante Domino multa corpora sanctorum vixisse, cur non, quotiescunque Resurrectionis festivitas celebratur, toties credamus resurgere ejus sanctos? Ubi enim votorum solemnitas magis est, magis est et donorum. Sed fortasse quis dicat, sepulcra clausa sunt, monumenta constricta sunt; quemadmodum prodire exinde possunt? Ut taceamus, quia omnia Deo possible sunt, et quia clausis tumulis possit corpus spirituale educere, ut hæc omnia præmittam, Joannis tamen apostoli habemus exemplum, quem tumulus susceptum claudere potuit, custodire non potuit. Nam depositum corpus perdidit, non assumpsit; hoc enim clausis tumuli foribus gratia resurrectionis ablatum est, ut cum staret sepultura, nec inveniretur sepultus, denique cum sacerdotes honorandi causa corpus requirerent, reserato aditu tumulus non potuit reddere quem suscepit.

LXXXVIII.

Quod Christus post resurrectionem cicatrices, non vulnera dubitantibus demonstraverit, et contra.

Augustinus ad Deogratias presbyterum : Sciat sane, qui hæc proposuerit quæstiones, Christum post resurrectionem cicatrices, non vulnera demonstrasse dubitantibus, propter quos etiam cæbum ac potum sumere voluit, non semel, sed sæpius, ne illud non corpus, sed spiritum esse arbitrarentur et sibi non solide, sed imaginaliter apparere. Tunc autem illæ falsæ cicatrices fuissent, si nulla vulnera præcessissent. (Sedulius, lib. V, 376-385) :

D Cum foribus clausis resideret turba fidelis, Pace salutantis sese intulit, atque foratas Expandens (55) palmas, nudat latus; ast ibi Tho-
[mas,
Cui Didymus cognomen erat, cum fratribus una Non fuerat; dubiamque fidem sub corde gerebat, Donec rursus eo pariter residente veniret; Qui nunquam substractus erat. Tunc limine clauso, Constitit in medio; non dedignatus apertum Discipulo monstrare latus, tactuque probari Vulneris, et mentem patienter ferre labantis.

LXXXIX.

Quod creatura sit adoranda, et non.

Chrysostomus in *Epistola ad Hebræos (1, 6) sermone III* : *Et adorent eum.* Superius dixerat, quod

(54) Editt. : pridem.

(55) Monac. : expediat.

non per prophetas locutus est nobis, sed per Filium, quia Filius melior est angelis, quod argumentatus est ex ipso nomine. Illic autem ex alia re vult argumenta deducere, ex adoratione videlicet Christum secundum carnem iussit a cunctis angelis adorari. *Item, sermone V: Non enim quemquam angelorum apprehendit (Hebr. 11, 16).* Stupore plenum est, carnem nostram sursum sedere et adorari ab angelis et archangelis et cherubim et seraphim. *Hieronymus Epistola ad Philippenses: Divinitas, quæ in Christo erat, suscepto homini donavit hoc nomen, propter quod pro hominibus passus est et mortuus, ut omnis creatura in nomine ejus precem fundat, ut omnes simul cum verbo hominem adorent assumptum. Augustinus, lib. I contra Maximinum: Quia donavit ei nomen, etc. (Philipp. 11, 9.)* Homini donavit ista, non Deo. Neque enim cum in forma Dei esset, non excelsus erat, aut non ei genua flectebant. In qua igitur forma crucifixus est, ipsa exaltata est. Ipsi donatum est nomen super omne nomen, ut cum ipsa forma Dei nominetur unigenitus Filius Dei. *Idem super Joannem CXXII: Dicunt Ariani: Quare carnem, quam creaturam non negas, cum divinitate adoras? Propterea ego adoro eam, quia divinitati unita est, ita ut Deus Filius Deus sit et homo. Denique si hominem separaveris ab eo, nunquam ei servio. Velut si quis purpuram aut diadema regale jacens inveniat, nunquam adorabit. Cum eis rex fuerit indutus, periculum incurrit, qui ea cum rege adorare contempserit; si quis ergo contempserit adorare divinitati unitam carnem, pœnam mortis æternæ patiat. Ambrosius Autpertus in Apocal., lib. III: Nisi enim ipsa humana in Dei Verbo natura ab omni creatura adoranda esset, nequaquam Psalmista diceret: Adorate scabellum pedum ejus (Psal. xcvi, 5). Recte igitur scabellum pedum ejus ipsa incarnatio Redemptoris dicitur, cui æternitas inesse probatur. Ambrosius in Epistola ad Philippenses (11, 9): Et donavit illi nomen. Perfectum Dei Filium natum de Deo qui negat, est Arianus. Unde constat hunc natum esse perfectum. In nativitate enim sua omnia consecutus videtur. In plenitudine enim divinitatis est natus ad omnia agenda, quæ gessit, ut prius donum accepisset, quam gereret ad quæ gerenda natus est. Videtur ergo donum Patris hoc quod est esse Filium, et nomen ejus super omne nomen esse Deum. Nomen enim Dei, sed per naturam super omne nomen est. Cælestium, quæ sint hæc omnia aperit. Alia enim nulla sunt. Quibusdam tamen videtur homini datum esse nomen, et est super omne nomen, quod nulla ratione convenit, ut Dei nomen corpori sit datum, quia nec dignum est, ut Deus immutetur in carnem, neque caro effici possit quod est Deus. Si Scriptura illi donatum significat, qui se exinanivit, qui formam servi accepit, qui in similitudinem factus est hominis,*

(56) Edd. : castissime.

(57) Monac. : credens.

B qui Patri obedivit, si homo Deo Patri obedivit, quid magnum est, quod dixit Apostolus? Sed hoc magnum dicit, quia cum æqualis esset, obedivit. Et quid laudis est, si in similitudinem hominis factus est homo, ut homini similis homo factus dicatur? Sed non potest fieri. Nemo enim in similitudinem fit alicujus, nisi sit alius, antequam fiat. Per causam enim similis factus est, non per substantiam. Consideremus nunc dicta, et sic advertamus vim locutionis. Certe nomen quod est super omne nomen, Dei nomen est. Sed per naturam adoptivo Deo non flectit genu creatura, sed vero non concreaturæ. Et quomodo fieri potest ut homo sit gloria Dei Patris? Etiam si adoptivus sit Deus homo, in gloria Dei Patris non potest esse. **B** Nam ei hoc competit, qui natus est de Deo. In gloria enim Patris esse nihil differre a Deo est, ut una gloria sit Patris et Filii per communem substantiam et virtutem. Hæc est enim unitas naturæ. Quid contrarium est, si Filius donum a Patre accepisse dicatur, cum omnia Filii a Patre sint a quo et cuncta esse creduntur? Substantiam Dei idcirco naturam dicimus, quia natus de illa Christus est. *Augustinus De moribus Ecclesiæ catholicæ: Creatura, Paulus clamat, vanitati subjēta est (Rom. viii, 20);* neque potest nos a veritate separare veritati que connectere, quod subjectum est vanitati. Et hoc nobis Spiritus sanctus præstat; creatura igitur non est, quia omne quod est aut Deus aut creatura est. **C** Deum ergo diligere debemus trinam quamdam unitatem, Patrem et Filium et Spiritum sanctum. *Item: Merito ergo Ecclesia catholica mater Christianorum verissima, non solum ipsum, cujus adeptio vita beatissima est, purissime atque cautissime (56) colendum prædicat, nullam nobis creaturam adorandam inducens, cui servire jubeamur, et ab illa inviolabili æternitate, cui soli homo subjiciendus est, excludens (57) omne quod factum est; etiam proximi charitatem ita complecteris, ut variorum [morborum], quibus pro peccatis suis animæ ægrotant, omnis apud te medicina oræpoleonat.*

XC.

Quod Dominus post ascensionem (58) non sit locutus in terra, et contra.

D *Augustinus, super Joannis epistolam homilia IX: Ascensurus dixit verba novissima; post illa verba non est locutus in terra. Gregorius in Evang. lib. II, homil. XXIII, de hospitali viro, qui in specie peregrini Dominum quoque Jesum suscepit, ipso proficiente et ei in sequenti nocte per visionem dicente: Cæteris diebus me in membris meis, hesternam autem die me in memetipso suscepisti. Ecce ad iudicium veniens dicit: Quod uni ex minimis meis fecistis, mihi fecistis (Matth. xxv, 40). Ecce ante iudicium cum per membra sua suscipitur, susceptores suos etiam per semetipsum requirit; et tamen nos ad hospitalitatis gratiam pigri sumus. Idem, ejusdem*

(58) Monac. : vassionem.

ibri homilia XXXIX de Martyrio monacho qui ipsum A
 Dominum Jesum Christum in specie leprosi sustulit in humeros et portavit : Cumque jam monasterii foribus propinquaret, spiritualis Pater ejusdem monasterii magnis clamare vocibus cœpit. *Currite, currite, januas monasterii citius aperite, quia frater Martyrius venit Dominum portans.* Statim vero ut Martyrius ad monasterii aditum pervenit, is qui leprosus esse putabatur de collo ejus exsiliens et in ea specie apparens, qua recognosci ab hominibus solet Redemptor humani generis, Deus et homo Christus Jesus, ad cœlum Martyrio aspiciente rediit, eique ascendens dixit : *Martyri, tu me non erubuiti super terram, ego te non erubescam super cœlos.* Qui sanctus vir mox ut est monasterium ingressus, ei Pater monasterii dixit : *Frater Martyri, ubi est quem portabas?* Cui ille respondit dicens : *Ego si scissem quis esset, pedes ejus tenuissem.* Tunc idem Martyrius narrabat quia, cum eum portasset, pondus ejus minime sensisset. Nec mirum; quomodo enim pondus ejus sentire poterat qui portantem portabat?

XCI.

Quod sola Maria in anima passa sit, et contra.

Ex sermone de assumptione sanctæ Mariæ Hieronymus : Recte igitur beata Dei Genitrix et virgo fuit et martyr; hinc quoque quod vere passa sit, [testatur] Simeon propheta, loquens ad eam : *Et tuam, inquit, animam pertransibit gladius* (Luc. 11, 35). Ex quo constat quod alii sancti, etsi passi sunt pro Christo in carne, tamen in anima, quæ immortalis est, pati non potuerunt; beata vero Dei Genitrix, quia in ea parte passa est, quæ impassibilis habetur, ideo, ut ita fatear, quia spiritualiter et atrociter passa est, propterea et plus omnibus doluit in tantum, ut animam ejus totam pertransiret et possideret vis doloris ad testimonium eximie dilectionis. Quia beata Maria mente passa est, plus quam martyr fuit. Nimirum et ejus dilectio amplius fortis quam mors, quia mortem Christi suam fecit. *Augustinus De civitate Dei, lib. XXII* : Si consideremus diligentius, dolor, qui dicitur corporis, magis ad animam pertinet quam ad corpus. Animæ est dolere, non corporis, etiam quando ei dolendi causa existit a corpore, cum in eo loco dolet, ubi læditur corpus. *Idem super Genesim* : Sentire non est corporis, sed animæ per corpus, licet acute disseratur secundum diversitatem corporeorum elementorum sensus esse corpori distributos, anima tamen, cui sentiendi vis inest, cum corporea non sit, per subtilius corpus agitat vigorem sentiendi. Inchoat itaque motum in omnibus sensibus a subtilitate ignis. *Item* : Neque enim corpus sentit, sed anima per corpus, quo velut nuntio utitur ad formandum in semetipsa quod extrinsecus nuntiatur.

XCII.

Quod ante Pentecosten, vel in ipsa, de omnibus sint edocti apostoli, et contra.

Dominus ad apostolos secundum Joannem (xv, 45) : Vos autem dixi amicos, quia quæcunque adivi a Patre meo nota feci vobis. *Item* (xvi, 12) : Adhuc multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modo. Cum autem venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem. *Paulus in Epistola ad Galatas* (ii, 11) : Cum autem Cephas venisset Antiochiam, in faciem ei restitit, quia reprehensibilis erat.

XCIII.

Quod Petrus et (59) Paulus et cæteri apostoli sint æquales, et non.

Ambrosius super Lucam, lib. I : Gemina virtus est in homine perfecto, ut et intentio sit et actio : *Item* : Ubi dicit Petrus : *Animam meam pro te ponam* (Joan. xiii, 37), erat intentio passionis, sed nondum actio. *Item* : Cum multa apostolica virtute peregrisset, postea tulit crucem atque actionem subiit passionis, sed fuit in Petro, Andrea, Joanne, cæteris apostolis et intentionis et actionis æqualitas. *Ex sermone quodam in passione apostolorum Petri et Pauli, sic incipit* : Cum omnes beati apostoli parem gratiam apud Deum sanctitatis obtineant, nescio quo tamen pacto Petrus et Paulus videntur præ cæteris peculiari quadam in Salvatore fidei virtute præcellere, quod quidem ex ipsius Domini judicio possumus approbare. Nam Petro sicut bono dispensatori claves regni cœlorum dedit, Paulo tanquam idoneo doctori magisterium ecclesiasticæ institutionis. *Item* : Clavem quodammodo a Christo scientiæ et Paulus accepit. Ambo igitur claves perceperunt a Domino, ille scientiæ, iste potentiæ. Sic enim scientiæ thesauri, sicut scriptum est : *In quo sunt omnes thesauri sapientiæ et scientiæ absconiti* (Coloss. 11, 3). Ergo beati Petrus et Paulus eminent inter universos apostolos et peculiari quadam prærogativa præcellunt, unde inter ipsos quis cui præponatur incertum est. Puto enim illos æquales esse meritis. *Ex sermone Leonis papæ in festivitate Petri et Pauli* : De quorum meritis atque virtutibus, quæ omnem superant loquendi facultatem, nihil diversum, nihil debemus sentire discretum, quia illos et electio pares, et labor similes, et fecit æquales finis. *Paulus in Epistola prima ad Corinthios* (xv, 8) : Novissime autem omnium tanquam abortivo visus est et mihi. Ego sum minimus apostolorum, quia non sum dignus vocari apostolus, quoniam persecutus sum Ecclesiam Dei. Gratia autem Dei sum id quod sum, et gratia ejus in me vacua non fuit, sed abundantius illis laboravi, non ego autem, sed gratia Dei mecum. *Gregorius super Ezechielem homilia XVIII* : Certe Paulus, cum Petrus apostolus servare adhuc consuetudinem legis cir-

cumcisione vellet, ei in faciem restitit, et hoc ejus studium discipulis loquens non solum culpam, sed quod est majus, hypocrisim, id est simulationem nominat, dicens : *Et simulatione ejus consenserant cæteri Judæi (Gal. 11, 13)*. Idem vero apostolorum primus, cum a quibusdam detrahi de Pauli scriptis agnosceret, dicit (*II Petr. 111, 15*) : *Sicut charissimus frater noster Paulus secundum datam sibi sapientiam scripsit vobis, loquens in eis de his in quibus sunt quædam difficulta intellectu, quæ indocti depravant ad suam ipsorum perditionem*. Ecce Paulus in Epistolis suis scribit Petrum reprehensibilem ; ecce Petrus in suis asserit Paulum in his quæ scripserat admirandum. Certe nisi legisset Petrus Pauli Epistolas, non laudasset. Si autem legit, quia illic ipse reprehensibilis diceretur, invenit. Reprehensus est, atque ei hoc ipsum placuit, quia in his non placuerat, quæ aliter quam debuerat sensit. Sequæ etiam minori fratri ad consensum dedit, atque in eadem re factus est se minor, ut etiam in hoc præiret ; quatenus qui primus erat in apostolatus culmine, esset primus et in humilitate. *Item* : Ecce a minore suo reprehenditur, et reprehendi non dedignatur. Non ad memoriam revocat, quid primus in apostolatam vocatus sit, quod claves regni cœlestis acceperit, quæcunque peccata in terra solveret, essent soluta et in cœlo, etc. *Hieronymus ad Paulinum presbyterum* : Paulus apostolus vas electionis de persecutore mutatus, novissimus in ordine, et primus in meritis est, quia, extremus licet, plus omnibus laborat. *Hieronymus ad Damasum* : Dominus atque Salvator omnia non est in omnibus, sed pars in singulis, verbi gratia in Salomone sapientia, in Petro fides, in Joanne virginitas, in cæteris cætera. Cum autem finis advenerit, tunc omnia in omnibus erit, ut singuli sanctorum omnes virtutes habeant, et sit totus Christus in cunctis. *Ambrosius super Lucam (ix, 27)* : *Sunt aliqui hi stantes qui non gustabunt mortem, donec videant regnum Dei*. Non de omnibus (60), sed de pluribus dicit. Neque enim Petrus est mortuus, cui inferi porta prævalere non potuit, nec Jacobus et Joannes mortui, filii tonitruï, quibus in visum (61) gloriæ cœlestis assumptis non prævalent terrena, sed subjacent. *Item* : Ergo ut scias quia Petrus et Jacobus et Joannes mortem non gustaverint, gloriam resurrectionis videre meruerunt. Solos enim tres istos post hæc verba in diebus octo assumpsit et duxit in montem. *Item* : Tres autem soli et tres electi ducuntur in montem. Petrus ascendit, qui claves regni cœlorum accepit ; Joannes, cui committitur mater ; Jacobus, qui primus solum sacerdotale conscendit. *Augustinus super Epistolam ad Galatas* : Petrus et Jacobus et Joannes honoratiores in apostolis erant, quia ipsi tribus se in monte Dominus ostendit. *Symbolum Ephesini concilii* : Denique Petrus et Joannes æquales sunt ad alterutrum digni-

(60) Editt. *nno*.(61) Editt. in *usum*.

tatis, propter quod apostoli esse monstrantur et sancti discipuli.

XCIV.

Quod Petrus instinctu diaboli Domino persuaserit vitare mortem, et contra.

Hilarius super Matthæum : Nam cum prædicare cœpisset, oportere se Hierosolymam ire, pati deinde plura a senioribus plebis, et a senioribus et principibus sacerdotum, occidi etiam et post tertiam diem resurgere, apprehendit eum Petrus et ait : *Absit a te, Domine! non erit istud (Matth. xvi 22)*. At ipse conversus Petro dixit : *Vade retro post me, Satana, scandalum es mihi (ibid.)*. Igitur post prædicationem passionis accipiens diabolus facultatem (usque ad tempus enim ab eo secesserat, quia incredibile satis apostolis videretur, eum in quo Deus erat esse passibilem), sumens hanc humanæ infidelitatis occasionem, opinionis istius Petrus insinuavit affectum. Denique ita passionem detestatus est, ut dixerit *absit*, quo verbo rerum detestandarum execratio continetur. Sed sciens Dominus diabolicæ artis instinctum Petro ait : *Vade retro post me*, id est ut exemplo passionis se sequatur. In eum vero, per quem opinio hæc suggerebatur, conversus adjecit : *Satana, scandalum es mihi*. Non enim convenit existimare, Petro Satanæ nomen et offensio-nem scandali deputari post illa indultæ et beatitudinis et potestatis tanta præconia. Sed quia infidelitas omnis diaboli opus est, Petri responsione Dominus offensus cum opprobrio nominis infidelitatis istius est detestatus auctorem. *Hieronymus super Matthæum (iv, 9)* : *Hæc omnia tibi dabo, si cadens adoraveris me. Tunc dixit ei Jesus : Vade retro, Satana* ; Petro dicitur : *Vade retro me, Satanas*, id est sequere me, qui contrarius es voluntati meæ ; hic vero addit, *vade retro, Satanas*, et non dicitur *retro me*, ut subaudiatur, vade in ignem æternum.

XCV.

Quod solus Christus fundamentum sit Ecclesiæ, et contra.

Paulus in prima Epistola ad Corinthios : Fundamentum enim aliud nemo potest ponere præter id quod positum est, quod est Christus Jesus. *Augustinus Retractionum contra epistolam Donatiam (62)* : Dixi de apostolo Petro quod in illo tanquam in petra fundata sit Ecclesia ; qui sensus etiam cantatur in versibus beati Ambrosii, ubi de gallo gallinaceo ait : hoc, ipsa petra Ecclesiæ canente, culpam diluit ; sed scio me postea sic exposuisse quod dictum : *Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam (Matth. xvi, 18)*, ut super hunc intelligeretur, quem confessus est Petrus dicens : *Tu es Christus, Filius Dei vivi* ; ac si Petrus, ab hac petra appellatus, personam Ecclesiæ figuraret, cum super hanc petram ædificaretur. Non enim dictum est illi : Tu es petra, sed tu es Petrus ; petra autem

(62) Cous. *Donatiani*

erat Christus. *Cyprianus in epistola De disciplina et habitu virginum* : Petrus etiam, cui oves suas Dominus pascendas tuendasque commendat, super quem posuit et fundavit Ecclesiam, etc. *Idem ad Juvianum, de recitando hæreticorum baptismo* : Manifestum est autem, ubi et per quos remissio peccatorum dari possit. Nam primum Petro Dominus, super quem ædificavit Ecclesiam, dedit ut id solveret in terris quod ille solvisset. *Idem de eodem ad Quintum* : Petrus, quem Dominus primum elegit et super quem ædificavit Ecclesiam suam. *Origenes super Matthæum* : Quæcunque ligaveris super terram. Quoniam autem qui episcopatus vindicant locum, utuntur hoc textu quemadmodum Petrus, et claves regni cælorum a Christo acceptas docent : qui ab eis ligati fuerint in cælo esse ligatos, et qui ab eis soluti fuerint, id est remissionem acceperint, esse et in cælo solutos : dicendum est, cum benedicunt, si opera habeant illa propter quæ dictum est illi Petro : *Tu es Petrus*, et si tales sint ut super eos ædificetur Ecclesia Christi. *Ecclesiastica historia, lib. VI*, de his quæ in expositione primi psalmi dicit Origenes : Petrus vero, super quem fundatur Ecclesia, duas tantum Epistolas scribit. *Ambrosius in Hexameron*, de operibus quintæ diei, cum de gallo loqueretur : Hoc postremo, canente ipsa petra Ecclesiæ, culpam suam diluit, quam, priusquam galus cantaret, negando contraxerat. *Hieronymus in Epistolam primam ad Corinthios* : Si quis enim superædificat, super fidem ædificat quilibet doctor. *Item* : Hic magistros et doctores significat super fundamentum, quod est Christus; homines recte instruere vel prave; in quibus magistrorum doctrina in die iudicii in igne revelabitur, ubi consumptis peccatoribus probati manebunt. Doctores autem, super his qui probati fuerint, mercedem retributionis accipient; in illis vero quos ignis exusserit, damno afficientur, quia in vacuum laboraverunt. *Idem super Jeremiam (xvi, 16) in lib. III* : *Et venabuntur eos de omni monte et de cavernis petrarum*. Non solum Christus petra; sed et Petro apostolo donavit ut vocaretur petra. *Idem ad Marcellam, de fide nostra et Montani hæretici dogmate* : Si igitur apostolus Petrus, super quem Dominus fundavit Ecclesiam, etc. *Idem in psalmum lxxxvi* : *Fundamenta ejus in montibus sanctis*. Fundamenta ejus sive Dei sive certe Ecclesiæ. Qui sunt autem fundamenta Dei, nisi Pater et Filius et Spiritus sanctus? Loquitur Paulus (I Cor. iii, 10) : *Quasi sapiens architectus fundamentum posui*; hoc est fidem Trinitatis. Et in alio loco : *Expectabant enim civitatem habentem fundamenta, cujus artifex et conditor Deus (Hebr. xi, 10)*. Quos nos possumus dicere montes? apostolos; in illis erant fundamenta, ubi primum posita est fides Ecclesiæ: *Diligit Dominus portas Sion (Psal. lxxxvi, 2)*. Legamus Apocalypsim et Isaiam, ubi ædificatur civitas Hierosolyma,

et XII portæ ipsius dicuntur; manifestum est quod de apostolis scripsit; aliter mihi videntur portæ Sion esse virtutes (Hieron. opp. ii, 347). *Idem super Matthæum* : *Et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam*, Sicut ipse lumen apostolis donavit, ut lumen mundi appellarentur, cæteraque ex Deo sortiti vocabula sunt, ita et Simoni, qui credebat in petram Christum, petræ largitus est nomen; ac, secundum metaphoram petræ, recte dicitur ei : *Ædificabo Ecclesiam meam super te. Item : Absit a te, Domine! non erit tibi hoc (Matth. xvi, 22)*. Consideret, qui hoc quærit, petram illam, benedictionem ac potestatem et ædificationem super eum Ecclesiæ in futuro promissam, non in præsentem datam. *Ædificabo, inquit, super te Ecclesiam meam, et portæ inferni, etc.* Quæ si statim dedisset ei, nunquam in eo pravæ confessionis error invenisset locum. *Leo universis provinciæ episcopis* : Dominus Jesus instituit ut veritas, quæ antea legis et prophetarum præconio contiuebatur, per apostolicam tubam in salutem universitatis exiret, sicut scriptum est : *In omnem terram exivit sonus eorum (Psal. xviii)*. Sed hujus muneris sacramentum ita ad omnium apostolorum officium pertinere voluit, ut in beatissimo Petro principaliter collocaret, ut ab ipso quasi quodam capite dona sua velut in omne corpus diffunderet, ut exsortem se mysterii (63-69) intelligeret esse divini, qui ausus fuisset a Petri soliditate recedere. Hunc enim in consortium individue unitatis; assumptum, id quod ipse erat voluit nominare dicendo : *Tu es Petrus*, etc., ut æterni templi ædificatio mirabili munere gratiæ in Petri soliditate consisteret. *Sermo primus Maximi episcopi in festivitate apostolorum Petri et Pauli* : Illic est Petrus, cui Christus Dominus communionem sui nominis libenter indulsit. Ut enim, sicut apostolus Paulus edocuit, petra erat Christus, ita per Christum Petrus factus est petra, dicente Domino : *Tu es Petrus*, etc. Nam sicut in deserto Dominico sitiienti populo aqua fluxit e petra, ito universo mundo perfidiæ ariditate lassanti (70) de ore Petri fons salutiferæ confessionis emersit.

XCVI.

Quod Petrus non negaverit Christum, et contra.

Ambrosius super Lucam lib. X; cap. XXII : Consideremus quo in statu Petrus neget. *Frigus, inquit, erat (Joan. xviii, 18)*; Si tempus consideremus, frigus esse non poterat. Sed frigus erat ubi Jesus non agnoscebatur, ubi non erat; qui lucem videret, et ubi negebatur ignis consumens. Frigus erat mentis, non corporis. *Item* : Petrus itaque prodenti ancillæ, quod ex illis esset, qui cum Jesu Galilæo erant, primâ voce Matthæus posuit respondisse : *Nescio quid dicas*; Hoc etiam Marcus; qui secutus est Petrum; et ex ipso potuit verius cognoscere. Primâ igitur vox negantis est Petri, qua tamen non negare Dominum, sed a proditione sevarasse se mulieris

(65-69) Cous. : *beneficii pro se mysterii.*

PATROL. GLXXVIII.

(70) Cous. : *lacerato.*

videtur. Quid tamen negaverit considera, ex illis utique se esse qui cum Jesu Galilæo erant vel, ut Marcus posuit, cum Jesu Nazareno. Nunquid negavit cum Dei fuisse sese Filio? Hoc est dicere: Nescio Galilæum; nescio Nazarenum, quem Dei Filium novi. Habeant homines locorum vocabula, Dei Filium patria non potest nuncupare, cujus majestatem nullus locus includit. Et ut scias hoc verum esse, etiam exemplo probatur. Nam alibi, cum interrogaret Dominus discipulos: *Quem me dicunt homines esse filium hominis?* alii Eliam, alii Jeremiam dixerunt, aut de prophetis unum. Petrus autem ait: Tu es Christus, Filius Dei vivi. Nunquid et ibi negavit, quod Christum non filium hominis, sed Dei Filium maluit confiteri? Certe quid hic putamus ambiguum, quod etiam Christus probavit? Aliud accipe. Interrogatus enim Petrus, tu ex illis es, qui cum Jesu Galilæo erant? Verbum æternitatis hic refugit; non enim erant, qui esse cœperant, hoc est dicere, ille solus erat, qui in principio erat. Denique ait: *Non sum ego.* Illius enim est esse, qui semper est. Unde et Moyses (*Exod. iii, 14*) ait: *Qui est, misit me.* Rursum cum urgeretur quod ex illis esset, secundum Marcum negavit. Negavit ex illis se esse, qui cum Galilæo erant, non negavit cum Dei Filio. Denique secundum Matthæum proditus, quod cum Jesu Nazareno fuisset, ait: *Nescio hominem.* Hoc idem et in tertia voce uterque de quibus proposuimus evangelista, cum juramento respondisse posuerunt, quia nesciret hominem. Et bene negavit hominem, quem sciebat Deum. Denique ubi jusjurandum est, cauta responsio est. Nam et si negavit Petrus, non tamen pejeravit, quia nec Dominus pejeraturum esse eum commemoraverat. Et si in Petro dubium est, quam periculosum est jusjurandum? Joannes autem sic posuit, quoniam interrogatus ab ancilla Petrus, utrum ex discipulis esset hominis illius, prima voce respondit: *Non sum.* Non enim erat hominis apostolus, qui erat Christi. Denique et Paulus hominis apostolum se esse negavit, dicens: *Paulus apostolus ab hominibus, neque per hominem, sed per Jesum Christum et Deum Patrem (Gal. i, 1).* Sed ne videretur ambiguum aliquod incarnationis afferre, subjecit: *qui suscitavit eum a mortuis*, ut et hominem credas, cum Deum ante credideris. Quod alibi quoque eodem tenore custodit, ubi ait: *Unus enim Deus, unus mediator Dei et hominum, homo Christus Jesus (I Tim. ii, 2).* Prius enim mediatorem Dei quam hominum nuncupavit. Non enim satis est utrumque credere, nisi fidei ordo servetur. Concordat igitur ubique responsio. Nam qui dixit, nescio hominem, æquum erat ut interrogatus utrum esset ex discipulis hominis, diceret: *Non sum.* Itaque non Christi negavit se discipulum, sed hominis negavit esse discipulum. Itaque et Petrus et Paulus hominem negaverunt quem Dei Filium fatebantur.

A Quod sensit Petrus, Paulus expressit, hæc et ille profecit. Error Petri doctrina apostolorum est; et titubatio Petri omnium petra est. Denique super undas titubat, sed dextram porrigit Christus. In monte cadit, sed levatur a Christo. Titubavit quidem Petrus in mari, sed ambulavit. Firmior titubatio Petri, quam nostra est firmitas. Ibi cadit, quo nullus ascendit; ibi nutat, quo nullus ambulat. Et tamen inter undas licet titubat, non labitur; nutat, non cadit; fluitat, non præcipitatur. Etsi cecidit, in monte tamen cecidit; sed felicius ille cecidit, quam alii steterunt, felicius cecidit, quem Christus levavit. Iterum autem interrogatum quod (71) ex discipulis ejus esset Joannes scripsit negasse. Et bene negavit, quia ex ejus dicebatur esse discipulis, quem hominem in superioribus sunt locuti. **B** Nam et tertio quod cum illo visus esset negavit, et hoc de superioribus derivatur. Cum illo, quem hominem nuncupatis, non fui, sed a Dei Filio non recessi. Lucas quoque scripsit Petrum interrogatum, utrum ex illis esset, respondisse prima voce: *Non novi illum*, et bene dixit. Temerarium quippe erat, ut diceret, quia noverat eum quem mens humana non potest comprehendere. *Nemo enim novit Filium, nisi Pater (Matth. xi, 27).* Rursus secunda voce secundum Lucam idem Petrus ait: *Non sum ego.* Maluit videlicet se negare quam Christum; aut quia videbatur negare Christi societatem, utique se negavit. Certe cum de homine negat, in filium peccavit hominis, ut remitteretur ei; non in Spiritum sanctum. **C** Tertio quoque interrogatus ait: *Nescio quid dicas*, hoc est sacrilegia vestra nescio. Sed nos excusamus; ipse non excusavit. Non enim satis est involuta responsio confitentis Jesum, sed aperta confessio. Quid enim prodest verba involvere, si videri vis denegasse? Et ideo Petrus non de industria sic respondisse inducitur, quia postea recordatus est et flevit. Maluit enim ipse suum peccatum accusare, ut justificaretur fatendo quam gravaretur negando. *Justus enim in principio accusator est sui (Prov. xviii, 17),* et ideo flevit. Quare flevit? Quia culpa obrepit ei. Ego soleo flere, si culpa mihi desit, hoc est si non me vindicem, si non obtineam quod improbe cupio. Petrus doluit et flevit, quia erravit ut homo. **D** *Idem in Hexaemeron de die v: Non cantabit gallus, priusquam ter me negabis.* Bene fortis in die Petrus, in nocte turbatur, et ante galli cantum labitur, et labitur tertio, ut scias non inconsulta effusione sermonis esse prolapsum, sed mentis quoque mutatione prolapsum. *Matthæus (xxvi, 35):* Respondens Petrus ait: *Et si omnes scandalizati fuerint in te, ego nunquam scandalizabor.* Ait illi Jesus: *Amen dico tibi antequam gallus cantet, ter me negabis.* *Item:* Petrus vero sedebat foris in atrio. Et accessit una ancilla ad eum dicens: *Et tu cum Jesu Galilæo eras.* At ille negavit coram omnibus: *Nescio quid dicis.*

(71) Edit. : num.

Exeunte autem illo januam, vidit eum alia ancilla A et ait his qui erant ibi : Et hic erat cum Jesu Nazareno. Et iterum negavit cum juramento, quia non novi hominem. Et post pusillum accesserunt qui stabant et dixerunt Petro : Vere et tu ex illis es, nam et loquela manifestum te facit. Tunc cepit detestari et jurare, quia non novisset hominem. *Marcus* (xiv, 29) : Petrus autem ait illi : Et si omnes scandalizati fuerint in te, sed non ego. Et ait illi Jesus : Amen dico tibi, quia tu hodie in hac nocte, priusquam gallus his vocem dederit, ter me es negaturus. *Lucas* (xxii, 31) : Ait autem Dominus Simoni : Simon, ecce Satanas expetivit te, ut cribraret sicut triticum. Ego autem rogavi pro te, ut non deficiat fides tua, et tu aliquando conversus confirma fratres tuos. Qui dixit ei : Domine, tecum paratus sum et in carcerem et in mortem ire. Et ille dixit : Dico tibi, Petre, non cantabit hodie gallus, donec ter abneges me nosse. *Joannes* (xiii, 38) : Dicit ei Petrus : Quare non possum te modo sequi? Animam meam pro te ponam. Respondit Jesus : Animam tuam pones pro me? Amen, amen dico tibi : non cantabit gallus, donec me ter neges. *Augustinus super Joannem tractatu LXVI* : Negavit ille et dixit, non sum. An apostolus Petrus, sicut eum quidem favore perverso excusare nituntur, Christum non negavit, quia interrogatus ab ancilla hominem se nescire respondit, quasi vero qui hominem Christum negat, non Christum negat. Qui ergo ita confitetur Christum Deum, ut hominem neget, non pro illo mortuus est Christus, quia secundum hominem mortuus est Christus. Qui negat hominem Christum, non justificatur, quia sicut per inobedientiam unius hominis, etc. (*Rom.* v, 19). Qui negat hominem Christum, non resurget in resurrectionem vitæ, quia et per hominem resurrectionis mortuorum. Item : Petrus si negato Christo hinc iret, quid aliud quam periret? *Beda super Lucam* (xxii, 56) : At ille negavit eum dicens : Mulier, non novi illum. Quidam, pio erga apostolum Petrum affectu, locum hunc ita interpretantur, quasi benedixerit se illum non nosse, quem mens humana nescit comprehendere, quia nemo novit Filium nisi Pater. Iterum quoque inquisitus dixerit : o homo, non sum, malens se negare quam Christum. Sed tertio interrogatus cum ait : homo, nescio quid dicis, significaverit, se sacrilegia eorum nescire, hoc est reprobando et execrando damnare. Sed hæc quam frivola sit expositio, et Dominus, qui se ter negandum a Petro dixerat, et ipse Petrus insinuat, qui se non de industria, sed de subreptione locutum subsequentibus [lacrymis] manifestat.

XCVII

Quod Petrus et Paulus eodem prorsus die, non revoluto anni tempore, passi sint, et contra.

Ex ecclesiastica historia lib. II, cap. XXV, ex

dictis Dionysii Corinthiorum episcopi de Petro et Paulo : Ambo etenim simul adventantes et in Corinthia Ecclesia docuerunt, et per omnem Italiam atque in hac urbe simul docentes etiam martyrio pariter uno eodemque tempore coronati sunt. *Anacletus omnibus episcopis et sacerdotibus in ea* : Benedictus Deus! Paulus, vas electionis, uno die unoque tempore gloriosa morte cum Petro sub principe Nerone agonizans coronatus est. *Hieronymus De illustribus viris, cap. I* : Simeon Petrus, filius Joannis, provinciæ Galilææ, vico Bethsaida, frater Andreæ apostoli, et princeps aliorum, post episcopatum Antiochenensis Ecclesiæ et prædicationem dispersionis eorum quid de circumcissione crediderant, in Ponto, Galatia, Cappadocia, Asia et Bithynia, secundo Claudii anno, ad expugnandum Simeonem Magum Romam perguit, ibique XXV annis cathedram sacerdotalem tenuit usque ad ultimum annum Neronis, id est XIV, a quo et affluxus est cruci, martyrio coronatus est, capite ad terram verso et in sublime pedibus elevatis, asserens se indignum, quod sic crucifigeretur sicut et Dominus suus. *Item cap. V de Paulo* : Et hic quoque XIV. Neronis anno eodem die quo Petrus Romæ pro Christo capite truncatus sepultusque est in via Ostiensi, anno post passionem Domini XXXVII. *Gregorius Turonensis lib. I miraculorum, cap. XXVIII* : Paulus apostolus post revolutum anni circulum ipsa die qua Petrus apostolus passus occubuit. *Martyrologium, commemoratio sancti Pauli apostoli* : Quem cum beato Petro cruce appenso celum gladio necatum et cepit, una non tamen die quidem, sed evoluto anni tempore, ut vir disertus Arator (72) scribit.

XCVIII.

Quod Paulus, ante conversionem quoque, tam Paulus quam Saulus vocatus sit, et contra.

Rufinus secundum Origenem in Epistola Pauli ad Romanos : Quibusdam visum est quod a Paulo proconsule, quem apud Cyprum fidei Christi subjecerat, vocabulum apostolus sibi sumpserit, sicut reges solent [devictis], verbi gratia sicut a Parthis Parthici et Gothis Gothici nominari. Quod ne nos quidem usquequaque evacuandum putamus. Tamen quia nulla talis in Scripturis divinis consuetudo deprehenditur, magis ex his quæ in exemplo sunt absolutionem quærimus. Ivenimus igitur in Scripturis aliquantos binis, alios etiam ternis usos esse nominibus. Secundum ergo hanc consuetudinem videtur nobis Paulus duplici usus vocabulo, et donec quidem genti propriæ ministrabat, Saulus esse vocitatus, quod et magis appellationi patriæ vernaculum videbatur, Paulum autem appellatum esse, cum gentibus præcepta conscripsit. Nam et hoc ipsum quod Scriptura dicit, Saulus qui et Paulus (*Act.* xiii, 9), evidenter Pauli nomen veteris appellationis fuisse designat. *Hieronymus ad*

(72) Arator, poeta Christianus, qui historiæ apostolicæ libros duos sæculo sexto conscripsit.

Paulam et Eustochium in expositione Epistolæ Pauli ad Philemonem : Neque vero putandum est Saulum ante dictum esse, et non Saul, quia et de tribu Benjamin erat, in qua hoc nomen familiarius habebatur, si quidem et ille Saul rex, persecutor David, de tribu Benjamin fuit. Quod autem Saulus a nobis dicitur, non mirum est Hebræa nomina ad similitudinem Græcorum et Romanorum casum declinari, ut sicut pro Joseph Josephus et pro Jacob Jacobus, ita et pro Saul quoque Saulus in nostra lingua dicatur. *Item de Paulo et Barnaba* : Qui cum Paphum pervenisset, invenerunt quemdam magum cum proconsule Sergio Paulo, qui, accersitis Barnaba et Paulo, desiderabat Dei ab eis audire sermonem. Resistente itaque Mago et a fide Sergium separante, Saulus, ait Scriptura, *qui et Paulus, repletus Spiritu sancto, intuens in eum dixit : O fili diaboli, non desistis subvertere vias Domini. Ecce manus Domini super te, et eris cæcus usque ad tempus. Confestimque cecidit super eum caligo, et circumiens quærebat qui ei manum daret. Tunc proconsul credidit. Et cum a Papho navigassent, Paulus et qui cum illo erant venerunt Pergen Pamphylia* (Act. XIII, 9-15). Attende diligenter, quando primum Pauli nomen acceperit. Ut enim Scipio, subjecta Africa, Africani sibi nomen imposuit, ita et Paulus ad prædicationem gentium admissus a primo Ecclesiæ spolio proconsule Sergio Paulo victoriae suæ trophæa retulit crexitque vexillum, ut Paulus diceretur e Saulo. Si autem et interpretatio nominis quaeritur, Paulus in Hebræo mirabilem sonat. Revera mirum ut post Saul, quod interpretatur rex petitus (73), eo quod ad vexandam ecclesiam fuisset a diabolo postulatus, de persecutore vas fieret electionis. *Idem super Epistolas Pauli* : Sicut in aliorum sanctorum, id est Abrahæ, Petri et cæterorum profectu et incremento mutata sunt nomina, ut essent etiam ipso nomine novi, ita et Paulus in gratia proticiens nomen ipsum mutavit. *Augustinus, Confessionum lib. VIII* : Ipse minimus apostolorum, cum Paulus proconsul per ejus militiam subjugum Christi tui esset missus, ipse quoque ex Saulo Paulus vocari amavit ob tam magnum insignie victoriae. *Idem De spiritu et littera* : Paulus cum Saulus prius vocaretur non ob aliud, quantum mihi videtur, hoc nomen elegit, nisi ut se ostenderet parvum tanquam minimum apostolorum contra superbos et de suis operibus præsumentes pro commendanda Dei gratia. *Idem in psalmo LXXI* : Primo Saulus, deinde Paulus, et primo superbus, postea humilis. Saul rex superbus fuit. Ex Saulo factus est Paulus, ex superbo modicus; Paulus enim modicus est. Audi, quomodo fuerit Saulus, et quomodo sit Paulus : *Qui fui, inquit, persecutor et blasphemus et injuriosus* (1 Tim. 1, 13). Audisti Saulum, audi et Paulum : *Ego enim sum, inquit, minimus apostolorum, qui non sum dignus vocari*

(73) Edd. : *expetitus.*

A apostolus, quia persecutus sum Ecclesiam Dei; sed gratia Dei sum id quod sum (1 Cor. xv, 9); minimus in se, grandis in Christo

XCIX.

Quod Jacobus justus, frater Domini, filius fuerit Joseph, sponsi Mariæ, et contra.

Ambrosius in Epistola ad Galatas : Nisi Jacobum fratrem Domini; Jacobus iste constitutus erat ab apostolis episcopus Hierosolymæ; fuit autem filius Joseph, qui nuncupatus est pater Domini, unde et frater Domini appellatus est. *Ecclesiastica historia, lib. II, cap. I* : Jacobus in quem dicebatur frater Domini pro eo quod esset filius Joseph, qui Christi quasi pater habebatur, quoniam desponsata fuerat ei Virgo Maria. *Gregorius Turonensis, Historiarum lib. I, cap. XXII* : Fertur Jacobus apostolus, cum Dominum jam mortuum vidisset in cruce, detestasse ac jurasse nunquam se comesturum panem, nisi Dominum cerneret resurgentem. Tertia demum die rediens Dominus spoliato tartaro cum triumpho Jacobo se ostendens ait : *Surge, Jacobe, comede, quia jam a mortis resurrexi.* Hic est Jacobus justus, quem fratrem Domini nuncupavit pro eo quod Joseph fuerit filius ex alia uxore progenitus. *Hieronymus De illustribus viris, cap. II* Jacobus, qui appellatur frater Domini, cognomento justus, ut nonnulli existimant, filius Joseph ex alia uxore, ut autem mihi videtur, Mariæ, sororis matris Domini, cujus Joannes in libro suo meminit, filius, post passionem Domini statim ab apostolis Hierosolymorum episcopus ordinatus. *Idem adversus Helvidium* : Possumus hac existimationis possibilitate contendere, plures quoque uxores habuisse Joseph, et de his uxoribus esse fratres Domini, quod plerique non tam pia, quam audaci temeritate confingunt. Tu dicis Mariam virginem non mansisse; ego mihi plus vindico, etiam ipsum Joseph virginem fuisse per Mariam, ut ex virginali conjugio virgo filius nasceretur. Si enim in virum sanctum fornicatio non eadit, et aliam uxorem eum non habuisse scribitur, Mariæ autem, quam maritus putatus (74) est habuisse, custos fuit potius : relinquitur, eum virginem mansisse cum Maria, qui pater Domini meruit appellari. *Idem CXXX, cap. III* (Comment. in Matth. XIII). Quidam sequentes deliramenta apocryphorum suspicantur, fratres Domini foris stantes esse filios de quadam mulierecula. Sed consobrinos salvatoris fratres ejus hic intelligere debemus, scilicet liberos materteræ ejus, id est matris Jacobi junioris et Judæ et Joseph. *Idem in Epistola ad Galatas* : Jacobus frater Domini dicitur, quoniam de Maria Cleophæ, sorore matris Domini, natus esse monstratur.

C.

Quod Jacobus justus, frater Domini, primus fuerit episcopus Hierosolymæ, et contra.

Ecclesiastica historia lib. II, cap. I : Duos autem

(74) Monac. : *optatus.*

fuisse Jacobus constat, unum, qui de pinna templi A dejectus, fullonis (75) vecte percussus est et morti traditus. Alius autem est ille, qui ab Herode capite cæsus est. Hunc, inquam, Jacobum, qui justus cognominatus est ab antiquis virtutum merito et insignis vitæ privilegio, primum historiæ tradunt suscepisse Ecclesiæ, quæ Hierosolymis est, sedem sicut Clemens in VI Disputationum libro asserit dicens: Petrus et Jacobus et Joannes post assumptionem Salvatoris, quamvis ab ipso fuerint omnibus pene prælati, tamen non sibi vindicant principatus gloriam, sed Jacobum, qui dicebatur justus, apostolorum episcopum statuunt. *Ex præfatione Nicæni concilii*: Nam et Hierosolymitanus episcopus ab omnibus habetur honorabilis, maxime quoniam illic primus beatissimus Jacobus, qui dicebatur justus, qui etiam secundum carnem frater Domini nuncupatus est, a Petro Jacobo et Joanne apostolis est ordinatus episcopus. *Hieronymus De illustribus viris, cap. II*: Jacobus, qui appellatur frater Domini, cognomento justus, post passionem Domini statim ab apostolis Hierosolymorum episcopus ordinatur. *Ambrosius in Epistola ad Galatas (1, 19)*: Nisi Jacobum fratrem Domini. Jacobus iste constitutus erat ab apostolis episcopus Hierosolymæ. *Idem super Lucam (ix, 27)*: Sunt aliqui hic stantes, qui non gustabunt mortem, donec videant regnum Dei. Neque enim Petrus mortuus est nec Jacobus et Joannes, filii tonitru, quibus in visum gloriæ cœlestis assumptis non prævalent terrena, sed subjacent. Solos enim tres istos duxit in montem. *Item*: Tres autem soli et tres electi Domini. Ad montem Petrus ascendit (76), qui claves regni accepit, Joannes, qui committitur mater, Jacobus, qui primus solium sacerdotale ascendit.

CI.

Quod Jacobus justus, frater Domini, primam de VII epistolis canonicis scripserit, et contra.

Ecclesiastica historia lib. II, cap. XXI: De Jacobo justo, cujus illa habetur epistola, quæ prima scribitur inter eas quæ Catholicæ appellantur. *Hieronymus De illustribus viris cap. II, de Jacobo justo*: Unam tantum scripsit Epistolam, quæ de VII Canonicis (77) est *Isidorus De vita et obitu sanctorum Patrum*: Jacobus, filius Zebedæi, frater Joannis, quartus in ordine, duodecim tribus quæ sunt in dispersione gentium scripsit, atque Hispaniæ et occidentalium locorum gentibus evangelium prædicavit, et in occasu mundi lucem prædicationis infulsit (78). Hic ab Herode tetrarcha gladio cæsus occubuit. Sepultus in techa marmorea (79).

CII.

Quod Philippus diaconus, qui habuit quatuor filias

(75) Monac. : sollicitus.

(76) Editt. : tres electi ducuntur in montem. Petrus ascendit, etc.

77) Editt. : Catholicis.

Virgines prophetissas (80), et Philippus apostolus eisdem non fuerint, et contra. 1

Actus apostolorum (xvi, 2) de ipsis apostolis eligentibus septem diaconos: Convocantes autem duodecim multitudinem discipulorum dixerunt: Non est æquum nos derelinquere verbum Dei et ministrare mensis. Considerate ergo, fratres, viros ex vobis boni testimonii septem, plenos Spiritu sancto et sapientia, quos constituamus super hoc opus. Nos vero orationi et ministerio verbi instantes erimus. Et placuit sermo coram omni multitudine, et elegerunt Stephanum, virum plenum fide et Spiritu sancto, et Philippum et Prochorum, etc. *Item de interfectione Stephani (viii, 1)*: Facta est autem in illa die persecutio magna in Ecclesia, quæ erat Hierosolymis, et omnes dispersi sunt per regionem Judææ et Samariæ præter apostolos. Saulus autem devastabat Ecclesiam per domos intrans, et trahens viros ac mulieres tradebat in custodiam. Igitur qui dispersi erant pertransibant, evangelizantes verbum. Philippus autem descendens in civitatem Samariæ prædicabat illis Christum. Intendebant autem turbæ his quæ a Philippo dicebantur, unanimiter audientes et videntes signa quæ faciebat. *Item (viii, 14)*: Cum autem audivissent apostoli, qui erant Hierosolymis, quia recepisset Samaria verbum Dei, miserunt ad eos Petrum et Joannem. Qui cum venissent, oraverunt pro ipsis, ut acciperent Spiritum sanctum. Nondum enim in quemquam illorum venerat, sed baptizati tantum erant in nomine Domini Jesu. Tunc imponebant manus super illos, et accipiebant Spiritum sanctum. *Item multis interpositis Lucas, qui hæc scripsit de se et de Paulo, ait (Act. xxi, 8)*: Alia autem die profecti venimus Cæsaream, et intrantes domum Philippi evangelistæ, qui erat unus de septem, mansimus apud eum. Huic autem erant quatuor filiæ prophetantes. *Beda in eisdem Actibus apostolorum: Philippus autem descendens in civitatem Samariæ*: Philippus de numero disseminatorum fuit, qui primus Samariæ Christum prædicavit. *Item post aliqua de Petro et Joanne*: Tunc imponebant manus super, etc. Philippus, qui Samariæ evangelizabat, unus de septem fuit. Si enim apostolus esset, manum imponere posset, ut spiritum acciperent, quod solis licet episcopis. Nam presbyter, sive præsentis episcopo sive absente, cum baptizat, chrismate inungit, quod ab episcopo consecratum est, non tamen frontem oleo signat, quod solus episcopus facit, cum tradit spiritum paraclætum baptizatis. *Item de Philippo: Donec veniret Cæsaream*. Cæsaream Palæstinæ dicit, ubi infra domum describitur habuisse, quæ usque hodie monstratur, nec non et cubiculum quatuor filiarum ejus virginum prophetantium. *Rabanus, in eisdem Actibus apostolorum*:

(78) Editt. infudit.

(79) Editt. : in Marmarica.

(80) Verba qui habuit quatuor filias virgines prophetissas desunt apud Cous.

Cum vero credidisset Philippo evangelizanti; dicunt quidam istum Philippum esse apostolum et unum de duodecim, sed non videtur verum secundum seriem hujus libri. Item: Spiritus Domini rapuit Philippum, vel Spiritus Domini irruit in eum fortiter, sicut et in apostolos venit. Quanto fides fortior, tanto spiritualis impetus major, ex hoc quod Spiritus irruit in eunuchum, dicitur Philippum apostolum fuisse, a quo tamen nec manus impositionem nec Spiritus sancti invocationem legimus factam. Unde apparet in primitiis gentium non manus impositione, nec invocatione, sed sponte Spiritum descendisse, ut apostoli contra Judæos accusantes eos excusationem haberent, quia gentes baptizabant. Quis enim potest prohibere Spiritum Domini, aut quis: arceret ab aqua, in qua Spiritus descenderat. Item de Philippo: Huic autem erant filiae quatuor prophetantes. Alibi filiae Philippi apostoli prophetissae dicuntur fuisse, sed veritati hujus loci non est contradicendum, nisi fortasse utrique habuisse filias prophetissas intelligatur. Eusebius Cæsariensis episcopus in ecclesiastica Historia, lib. III, cap. XXVIII: Igitur quia de vita et exitu Petri vel Pauli in superioribus explanavimus, sed et tempus Joannis, quo vita excessit, ex parte jam diximus, nunc etiam de loco quietus ejus secundum fidem Polycratis, Ephesii episcopi, [educere] conveniens puto. Hic enim Polycrates Victori, episcopo urbis Romæ, scribens et ipsius Philippi apostoli ac filiarum ejus pariter meminit, dicens: Sicut jam superius inse-

C

ruimus, quod magna lumina in Asiæ partibus dormierunt, quæ suscitabit Dominus in novissimo die adventus sui, cum veniet in gloria et requirit omnes sanctos suos. Dico autem de Philippo, inquit, qui fuit unus ex apostolis, qui dormivit apud Hierapolin. Sed et duæ ejus filiae inibi virgines consenuere, et alia ejus filia Spiritu sancto repleta permansit apud Ephesum. Et Joannes ille, qui supra pectus Domini recumbebat, qui sacerdos Dei fuit, pontificale petalum gestans, et martyr et doctor optimus, apud Ephesum dormivit. Hæc etiam de locis, in quibus requiescunt in somno pacis, adjecisse sufficiat. Sed et Gaius, cujus ante mentio hæc facta est in Dialogo suo, quem cum Proculo disputans scribit, de filiabus Philippi simul et obitu ipsius consonis

D

vocibus memorat, dicens: Post hæc autem quatuor fuerunt Philippi filiae, cujus sepulcrum exstat apud Hierapolin, Asiæ urbem, una cum filiabus suis. De his autem et Lucas in Actibus apostolorum meminit, cum adhuc apud Cæsaream degerent; dicit ergo ita: Venimus, inquit, Cæsaream et ingressi in domum Philippi evangelistæ, qui erat ex septem, mansimus apud eum. Huic autem erant quatuor filiae phrophetantes (Act. XXI, 8). Isidorus in lib. de ortu et obitu Patrum, de Philippo apostolo: In Hierapoli, Phrygiæ provinciæ urbe, crucifixus lapidatusque obiit; cadaver ejus simul cum filiabus suis ibidem

(81) Cous.: extra Joannem

A requiescit. Martyrologium, Kalendis Maiis, Natalis apostolorum Philippi et Jacobi: Ex quibus Philippus postquam pene Scythiam ad fidem Christi convertisset, apud Hierapolin, Asiæ civitatem, glorioso fine quievit. Item VIII, Id. Jun., Natalis beati Philippi, qui fuit unus de septem diaconis: Hic signis et prodigiis inclitus apud Cæsaream requievit, juxta quem tres virgines filiae ipsius prophetissae tumulatae jacent. Nam quarta filia illius, plena Spiritu sancto, in Epheso occubuit.

CHI.

Quod omnes apostoli uxores habuerint excepto Joanne (81), et contra.

Eusebius Cæsariensis episcopus in ecclesiastica Historia lib. III, cap. XXX: Clemens hic sane, cujus voces annotavimus, scribens adversum eos qui nuptias spernunt, inter cætera etiam hæc dicit: An et apostolos improbant? Petrus enim et Philippus uxores habuerunt, et filias etiam viris nuptum dederunt. Sed etiam Paulum non tædet apostolorum in quadam Epistola sua mentionem vel salutationem facere comparis suæ, quam se ideo negat circumducere, ut ad prædicationem Evangelii expeditior fiat. Ambrosius in II Epistola ad Corinthios: Omnes apostoli exceptis Joanne et Paulo uxores habuerunt. Hieronymus ad Eustochium virginem: De virginibus, inquit Apostolus, præceptum Domini non habeo (I Cor. VII, 25), quod, et ipse ut esset virgo, non fuit imperii, sed propriæ voluntatis. Neque enim audiendi sunt, qui eum uxorem habuisse conflungunt, cum suadens perpetuam castitatem intulerit: Volo autem omnes homines esse sicut me ipsum (I Cor. VII, 7). Et in alio loco (I Cor. IX, 5): Nunquid non habemus potestatem mulieres circumducendi, sicut et cæteri apostoli? Idem De illustribus viris: Jacobus, Domini frater, vinum et siceram non bibit et in utero matris sanctus fuit, carnem nullam comedit, nunquam tonsus est, nec unctus nec usus balneo, genua ejus creduntur traxisse camelorum duritiam. Idem contra Jovinianum: Jacobus frater Domini, fuit perpetuæ virginittatis, ut Josephus quoque refert. Ipse scribit in Epistola sua (1, 46): Nolite errare, fratres. Omnes datum optimum, etc. Virgo virginitatem docet, quia omne perfectum desursum est, descendit ubi nuptiæ non sunt. Haymo in I Epistola ad Corinthios: Volo autem omnes homines esse sicut meipsum, id est, si fieri posset, vellem omnes homines esse virgines, sicut ego sum, et amare virginitatem, sicut ego amo.

CIV.

Quod in figuris quatuor animalium Matthæus per hominem, Marcus per leonem præfiguratus (82) sit, et contra.

Ex generali præfatione Hieronymi in quatuor Evangelia: Hæc ergo quatuor Evangelia multo ante prædicta et Ezechielis quoque volumen probat, in

(82) Cous.: præsignatus.

quo prima visio ita contextitur. Et in medio similitudo quatuor animalium, et vultus eorum facies hominis et facies leonis et facies vituli et facies aquilæ. Prima hominis facies Matthæum significat, qui quasi de homine exorsus sit scribere librum generationis Jesu Christi, filii David, filii Abraham. Secunda Marcum, in quo vox leonis in eremo rugientis auditur, vox clamantis in deserto: *Parate viam Domino, rectas facite vias ejus*. Tertia vituli, qui evangelistam a Zacharia sacerdote sumpsisse initium præfiguratur. Quarta Joannem evangelistam, qui assumptis pennis aquilæ et ad altiora festinans de verbo Dei disputat. Unde et Apocalypsis introducit quatuor animalia plena oculis dicens (iv, 7): *Animal primum simile leoni, et secundum animal simile vitulo, et tertium simile homini, et quartum simile aquilæ volanti*. Quibus cunctis perspicue ostenditur, quatuor tantum debere evangelia suscipi. *Ex quadam alia præfatione, quæ sic incipit*: In primis quærendum est, quatuor evangelistæ quid significant, Matthæus faciem hominis, Lucas vituli, Marcus leonis, Joannes aquilæ; Dominus Jesus Christus totum implevit, homo nascendo, vitulus immolando, leo resurgendo, aquila ascendendo. *Augustinus De concordia evangelistarum, lib. I*: Unde mihi videntur, qui ex Apocalypsi illa quatuor animalia ad intelligendos quatuor evangelistas interpretati sunt, probabilius aliquid attendisse illi, qui leonem in Matthæo, hominem in Marco, vitulum in Luca, aquilam in Joanne intellexerunt, quam illi qui hominem Matthæo, aquilam Marco, vitulum Luca, leonem Joanni tribuerunt. De principiis enim librorum quendam conjecturam capere voluerunt, non de tota intentione evangelistarum, quæ tota vel magis fuerat perscrutanda. Multo enim congruentius ille, qui regiam Christi personam maxime commendavit, leonem accipitur. Quod autem per vitulum Lucas significatus sit, neutri dubitaverunt. Marcus ergo, qui neque stirpem regiam neque sacerdotalem vel cognationem vel consecrationem narrare voluit, et tamen in eis versatus ostenditur, quæ homo Christus, operatus est, tantum hominis figura in illis quatuor animalibus significatus videtur. *Beda super Apocalypsin*: *Et animal primum simile leoni, etc.* Hæc animalia multifarie interpretantur. Beatus autem Augustinus juxta ordinem libri istius Matthæum in leone dicit intelligi, qui regie dignitatis in Christo prosapiam narrat, qui et vicit Leo de tribu Juda. Catulus enim leonis Juda, et in quo, ut rex a rege timetur, a Magis adoratur, ubi etiam rex cum servis rationem ponit, rex nuptias filio facit, et ad ultimum segregat oves ab hædis. Facies vero hominis Marcum significat, qui nihil de regali et sacerdotali Domini potentia locutus, tantum hominis Christi gesta simpliciter narrat, etc. *Idem in prologo expositionis suæ super Lucam*: Quod vero ais movere quosdam, quare in Apocalypsi nova interpretatione Matthæum leoni, Marcum homini assignare voluerint, intueri debuerant, quicumque illi sunt, quos

A hoc movet, quod non mea nova, sed antiqua Patrum explanatione traditum dixi. Neque enim mihi a me ipso ita visum, sed ita a beato Augustino expositum fuisse memoravi, et paucis etiam, unde hoc affirmaret, adjunxi.

CV.

Quod eadem Maria tam caput quam pedes Domini unxerit, et contra.

Ex homilia Joannis episcopi de prodicione Judæ: *Tunc abiit unus ex duodecim, etc.* Ante prodicionis tempus, ante traditionis horam accessit meretrix, vas alabastrum manibus portans, et unguentum Domini capiti supereffudit; paulo ante meretrix subito pudica processit, et quando prostituta lupanar exit, tunc discipulus gehennam intravit.

B Quando illa mercedem sui corporis abdicabat, tunc pretium magistri et sanguinis postulabat. Quando osculabatur pedes, ut susciperetur, tunc iste Domini labia osculabatur, ut proderet. Ideo dixi, tunc sese magistrum doctoris ostendit, qui et meretrices ab obediendum convolare perfectit. Quid igitur qui meretricum mores voluit commutare, discipulum non retinere? Valde, inquam, et incunctanter voluit retinere, sed necessitate nolebat bonum efficere. *Hieronymus super Osee in prologo*: Hæc est mulier meretrix et adultera, quæ in Evangelio pedes Domini crine detersit, et confessionis suæ honoravit unguento; indignantibus discipulis, et maxime proditore, quod non fuisset venditum, et pretium illius in alimentum pauperum distributum, Dominus respondet: *Quid molesti estis huic mulieri? Opus bonum operata est in me; pauperes enim semper habebitis vobiscum, me autem non semper* (Joan. xii, 8). Et ne putetur leve esse quod fecerat, et nardum pisticum, id est unguentum fidelissimum, ad aliud quid, non ad Ecclesiam esse referendum, dat nobis occasionem intelligentiæ, et magnæ fidei præmia repromittit ei dicens: *Amen, amen dico vobis, ubicunque prædicatum fuerit hoc Evangelium in toto mundo, dicetur et quod hæc fecerit, in memoriam ejus. Idem Damaso secundo tractatu super Canticum canticorum*: Loquitur Evangelium, quia venit mulier habens alabastrum unguenti nardi pistici pretiosi, justo illa peccatrix, sed sancta, de qua [misisti] mihi sermonem. Scio quippe Lucam de peccatrice, Matthæum vero et Joannem et Marcum non de peccatrice dixisse. Venit ergo non peccatrix illa, sed sancta, cujus nomen Joannes quoque inseruit, habens alabastrum unguenti pretiosi, et effudit super caput Jesu. In figura ergo istius, quæ nunc loquitur, *nardus mea dedit odorem suum* (Cant. i, 11), illa super Deum fudit unguentum. *Beda super Lucam* (vii, 37) *lib. III*: *Et ecce mulier, quæ erat in civitate peccatrix, etc.* Quidam dicunt hanc eandem non esse mulierem, quæ imminente Dominica passione caput pedesque ejus unguenta perfudit, quia hæc lacrymis laverit et crine pedes terserit et manifeste peccatrix appelletur, de illa autem nihil tale scriptum sit, nec potuerit statim

capite Domini meretrix digna fieri. Verum qui diligentius investigant, inveniunt eandem mulierem, Mariam videlicet Magdalenam, sororem Lazari, sicut narrat Joannes, bis hanc eodem functam [fuisse] obsequio. Semel quidem hoc loco, cum primo accedens remissionem meruit peccatorum, secundo autem in Bethania non jam peccatrix, sed sancta, non solum pedes, sed et caput ejus unxisse reperitur. Quod et regulæ allegoriæ pulcherrime congruit. Quia et unaquæque fidelis anima prius ad Domini pedes humiliata peccatisque absolvenda curvatur. Deinde augescentibus per tempora meritis lætæ fidei flagrantia Domini quasi caput odore perfudit aromatum. *Idem in homilia feriæ tertiæ post ramos Palmarum* : Altera soror Lazari Maria in magnæ judicii dilectionis accepit libram unguenti, nardi pistici pretiosi, et unxit pedes Jesu et extersit capillis suis. Sed prius notandum quod, sicut narrantibus in Matthæo et Marco didicimus, non solum pedes Domini Maria, sed et caput nardo perfudit. Nec dubitandum, quod et ipsa sit mulier, quæ, sicut Lucas refert, quondam peccatrix ad Dominum cum alabastro venit unguenti, et stans retro secus pedes ejus, lacrymis cœpit rigare pedes ejus et capillis suis tergebat et osculabatur et unguento ungebat.

CVI

Quod sine baptismo aquæ nemo jam salvari possit, et contra.

Secundum Joannem (iii, 5) respondit Jesus : Amen, amen dico, nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu sancto, non potest introire in regnum Dei. *Ambros. de sacramentis sermone I* : Cognosce quod aqua non mundat sine Spiritu sancto; ideoque legisti quod tres testes in baptisate unum sint, aqua, sanguis et Spiritus sanctus; quia si unum horum detrahas, non stat baptismatis sacramentum. Quid enim aqua sine cruce Christi? Elementum sine ullo sacramenti effectu. Nec item sine aqua regenerationis sacramentum mysterium est. *Nisi enim quis renatus fuerit ex aqua, etc.* Credit autem et catechumenus in crucem Domini, sed nisi baptizatus fuerit in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, remissionem non potest accipere peccatorum nec spiritualis gratiæ munus haurire. *Augustinus in libro De natura et gratia* : In eo quod dictum est, *per unius justitiam in omnes homines in justificationem vitæ (Rom. v, 18)*, nullus prætermisus est; non quod omnes in eum credunt et baptismo ejus abluuntur, sed quia nemo justificatur nisi in Jesum credat et baptismo ejus abluatur. *Idem De correptione et gratia* : Immorer etiam in baptisate parvulorum, quia nullus istorum potest dicere, cum illi parvulo detur, illi non, cum sit utrumque in potestate Dei et sine illo sacramento nemo introeat in regnum Dei. *Responsiones Prosperi ad Rufinum, cap. IX* : Non sufficit hominum redem-

ptioni crucifixum esse Christum, nisi commoriantur (83) ei et sepeliantur in baptismo. Alioquin nato Salvatore et crucifixo pro omnibus nobis non fuerat necessarium, ut renasceremur et similitudini mortis ejus complantemur. Sed cum sine hoc sacramento nemo hominum salutem assequatur, non est salvatus cruce Domini, qui non est crucifixus in Christo. Non est autem crucifixus in Christo, qui non est membrum corporis Christi. Nec est membrum corporis Christi, qui non per aquam et sanguinem induit Christum. *Matthæus (xvi, 25)* : Qui autem perdidit animam suam propter me, inveniet eam. *Item (x, 52)* : Omnis ergo qui confitebitur me coram hominibus, confitebor et ego eum coram Patre meo. *Augustinus De civitate Dei libr. XIV* : Qui enim dixerit, *si quis non renatus fuerit ex aqua et Spiritu sancto, non introibit in regnum cælorum (Joan. iii, 5)*. Ex alia sententia istos fecit exceptos, ubi non minus generaliter ait : *Qui me confessus fuerit, etc.* et in alio loco : *Qui perdidit animam suam propter me, inveniet eam. Idem De fide ad Petrum* : Ex illo tempore, quo Salvator dixit, *si quis renatus non fuerit ex aqua et Spiritu sancto, non potest introire in regnum Dei*, absque sacramento baptismatis præter eos, qui in Ecclesia Catholica sine baptisate sanguinem fundunt, nec regnum cælorum potest quisquam accipere, nec vitam æternam credimus, excepto martyrio. Baptizandus confitetur fidem suam coram sacerdote. Hoc et martyr coram persecutore facit. Ille manus impositione pontificis accipit Spiritum sanctum, hic habitaculum efficitur Spiritus sancti, dum non est ipse qui loquitur, sed spiritus Patris, qui in spiritu loquitur. Ille communicavit eucharistiæ in commemorationem mortis Domini, hic ipsi Christo commoritur. *Augustinus De unico baptismo, lib. IV (84)* : Baptismi vicem aliquando implere passionem pro nomine Christi de latrone illo, cui non baptizato dictum est : *Hodie mecum eris in paradiso (Luc. xxiii, 45)*, beatus Cyprianus non leve argumentum assumit, quod etiam atque etiam considerans invenio, non tamen passionem pro nomine Christi id quod ex baptismo deerat posse supplere, sed etiam fidem conversionemque cordis, si forte ad celebrandum ministerium baptismi in angustiis temporum succurri non potest. Neque enim latro ille pro nomine Christi crucifixus est, si pro meritis facinororum suorum nec quia credidit passus est, sed dum patitur, credit. Quantum itaque valeat etiam sine visibili baptismi sacramento, quod ait Apostolus : *Corde creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem (Rom. x, 10)*, in illo latrone declaratum est; sed tunc impletur invisibiliter, cum ministerium baptismi non contemptus religionis, sed articulus necessitatis excludit; et sicut in illo latrone quod de baptismi sacramento defuerat, sic in infantibus, qui inbaptizati moriuntur, eadem gratia

(83) Monac. : commemorantur.

(84) De baptismo contra Donatistas IV, Maur. XI, 439.

Omnipotentis explere credenda est, quoniam non ex impia voluntate, sed ex ætatis indigentia nec corde ad justitiam credere possunt nec ore confiteri ad salutem. Idcirco cum pro eis oratur, ut impleatur erga eos celebratio sacramenti, valeat utique ad eorum consecrationem, quia ipsi respondere non possunt. Alienum quippe opus est, cum credit per alterum, sicut alienum opus fuit, cum peccaverit in altero. *Item* : Si autem in latrone per necessitatem baptismus corporaliter defuit, perfecta salus est, quia per pietatem spiritualiter affuit. Sic cum et ipsa præsto est, si per necessitatem desit quod latroni affuit, perficitur salus, quod traditum tenet universitas Ecclesiæ, cum baptizantur parvuli infantes, qui corde (85) nondum possunt credere ad justitiam et ore confiteri ad salutem, quod latro potuit, quin etiam flendo et vagiendo, cum in eis mysterium celebratur, ipsis mysticis vocibus obstrepunt, et [tamen] nullus Christianorum dixerit eos inaniter baptizari. *Item* : Quibus rebus omnibus ostenditur, aliud esse baptismi sacramentum, aliud conversionem cordis, sed salutem hominis ex utroque compleri; nec si horum unum defuerit, ideo consequens esse putare debemus, ut et alterum desit, quia et illud sine isto potest esse, ut in infante, et istud sine illo potuit esse in latrone, Deo complente, sive in illo sive in isto, quod non ex voluntate defuisset, cum vero ex voluntate alterum horum defuerit, reatu hominem involvi. Et baptismus potest inesse, ubi conversio cordis defuerit. Conversio autem cordis potest quidem inesse non percepto baptismo, sed contempto non potest. Neque enim ullo modo dicenda est conversio cordis ad Dominum, cum Dei sacramentum contemnitur. *Idem in secundo Retractationum* : Cum dicerem vicem baptismi posse habere passionem, non satis idoneum posui illius latronis exemplum, quia utrum non fuerit baptizatus incertum est. *Item* : Quod dixi, latro ille nec ipsum baptismum acceperat, hoc et alios rectores Ecclesiæ ante nos posuisse in suis libris invenimus; sed quibus documentis satis possit ostendi, quoniam non fuerit baptizatus, ignoro. *Item* : De latrone quod non fuerit visibiliter baptizatus, quasi certum posui, cum sit incertum magisque illum baptizatum fuisse credendum sit, sicut postea disputavi. *Idem De origine animæ libro I ad Vincentium Victorem* : Noli credere, noli dicere infantem, antequam baptizetur morte præveniente, pervenire posse ad originalium indulgentiam peccatorum, si vis esse Catholicus. Exempla verum quæ te fallunt vel de latrone, qui Dominum est confessus in cruce, vel de fratre Perpetuæ Dinocrate, nihil tibi ad hujus erroris sententiam suffragantur. Latro quippe ille, quamvis potuit iudicio divino inter eos deputari, qui martyrii confessione purgantur, tamen vero utrum non fuerit baptizatus ignoras. Nam ut omittam, quod creditur, aqua simul

cum sanguine exsillante de latere homini juxta confixum potuisse perfundi atque hujusmodi baptismo sacratissimo dilui, quod si in carcere fuerit baptizatus, quod postea persecutionis tempore nonnulli clanculo impetrare potuerunt. Quid verum, si antequam teneretur? Nam si eos, de quibus scriptum non est, utrum non fuerint baptizati, sine baptismo de hac vita decessisse contendimus, ipsi calumniamus apostolis, qui præter apostolum Paulum quando baptizati fuerint ignoramus. Si supponis baptizatos esse, per hoc nobis innotescere potuit, quod Petro Dominus ait : *Qui lotus est, non indiget, nisi ut lavet pedes* (Joan. XIII, 10); quid de aliis dicemus, de quibus vel tale nihil legitur dictum, de Barnaba, de Timotheo, de Tito, de ipsis evangelistis Marco et Luca, de innumerabilibus cæteris, quos absit ut baptizatos esse dubitemus, quamvis non legamus. Dinocrates etiam septuennis puer, in quibus annis cum baptizantur jam symbolum reddunt et pro se ipsis ad interrogata respondent, cur non tibi visus fuerit baptizatus, potius se ab ipso patre ad gentilium sacrilegia revocari et obfuisse in pœnis, de quibus sorore orante liberatus est, nescio. Neque enim et ipsum vel nunquam fuisse Christianum, vel catechumenum fuisse legisti, quanquam ipsa lectio non sit in eo canone scripturarum, unde et his meis quæstionibus testimonia proferenda sunt. *Idem ad Seleucianam* : Scriptum est, quando baptizatus est apostolus Paulus, et scriptum non est, quando baptizati sint alii apostoli, verumtamen etiam ipsos baptizatos intelligere de quibus debemus sive baptismo Joannis, sive, quod magis credibile est, baptismo Christi; de Petro autem intelligitur in eo quod audivit Dominus, *qui lotus est non indiget, nisi ut pedes lavet*. *Idem De natura et gratia* : Ego dico parvulum natum in eo loco, ubi ei non potuit per Christi baptismum subveniri, morte præventum idcirco talem fuisse, id est sine lavacro regenerationis exisse, quia esse aliud non potuit. Sed non eum absolvit Apostolus, qui ait, *per unum hominem peccatum intravit in mundum et per peccatum mors et ita in omnes homines pertransiit, in quo omnes peccaverunt*. Recte ergo ei damnatione, quæ per universam massam currit, non amittatur id regnum cælorum, quamvis Christianus non solum non fuerit, sed nec esse potuerit. *Hieronymus ad Heliodorum* : Non facit ecclesiastica dignitas Christianum. Cornelius centurio, adhuc ethnicus, dono Spiritus sancti mundatur. *Ambrosius super Epistolam ad Corinthios I* : Scimus etiam Spiritum sanctum sine manus impositione datum a Deo et non baptizatum consecutum remissionem peccatorum. *Idem in Epistola de consolatione mortis Valentini imperatoris ad sorores ipsius* : Audio vos dolere, quod non acceperit sacramenta baptismatis. Dicite mihi, quia etiam dudum hoc voti habuit, ut, cum in Italiam venisset,

(85) Monac. : certe,

initiaretur, et proxime baptizari se a me [velle] significavit et ideo præ cæteris causis me accersendum (86) putavit. Non habet ergo gratiam, quam desideravit, non habet quam poposcit? Certe quia poposcit, accepit. Et unde illud est: *Justus quacun- que morte præventus fuerit, anima ejus in requie erit?* (Sap. iv, 7) solve igitur, pater sancte, manus servo tuo. *Item*: Non metuebat hominibus displicere, ut tibi soli placeret in Christo. Qui habuit spiritum tuum, quomodo non accepit gratiam tuam? Aut si quia solemniter non sunt celebrata mysteria, hoc movet: ergo nec martyres, si catechumeni fuerunt, coronantur; quod si suo abluuntur sanguine et hinc sua pietas abluit et voluntas. *Item*: Et huic adhuc intercessionem adscisco, cui remunerationem præsumo! Pio requiem ejus poscamus affectu. *Item*: Doleo in te, fili Gratiane, doleo etiam in te, fili Valentiniane! Tu per me putabas te eripi periculum, tu me non solum ut parentem diligebas, sed ut redemptorem tui et liberatorem sperabas. Tu dicebas: putasne, videbo Patrem meum? Speciosa de me voluntas tua; sed non efficax præsumptio. Hei mihi vana spes in homine! Hei mihi quod voluntatem tuam non ante cognovi. Domine, quia nemo habet quod aliis plus deferat, quam quod sibi optat, ne me ab illis post mortem separet, quos in hac vita charissimos sensi. Domine, peto, ut, ubi ego fuero, et illi sint mecum. Te, quæso, summe Deus, ut charissimos juvenes matura resurrectione resuscites, ut immaturum hunc vitæ istius cursum matura resurrectione compenses. *Ex vita sancti Gregorii* (87), lib. II, cap. 45 legitur: Beatissimus ille papa animam Trajani imperatoris gentilis defuncti precibus suis et lacrymis ab inferni cruciatibus liberavit, et quod ipse propter mansuetudinem prædicti iudicis ad Sancti Petri basilicam pervenerit, ibique tandiu super errorem tam clementissimi principis delevisset, quousque responsum sequenti nocte accepisset, se pro Trajano esse auditum, ad quem quidem orationis ausum prædictus papa commotus fuisse ibidem perhibetur pro eo, ubi, dum quodam tempore ad imminentis belli procinctum vehementissime festinaret, proclamante vidua quadam pro vindicta filii sui interfecti equo descendit nec antea discessit, quam iudicium viduæ per semetipsum egerit. Et notandum quod non legitur, Trajani animam in paradiso fuisse repositam, cum scriptum sit: *Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu sancto, non potest introire in regnum divinum*, sed simpliciter dicitur ab inferni cruciatibus per Dei misericordiam non sentire, sicuti ignis unus gehennæ valet omnes peccatores pariter detinere, sed non æqualiter exurere, ut, quantum unusquisque meruerit culpa, tantum sentiatur et culpa. Non itaque Trajanus adeptus est gratiam, etsi evaserit corporalem gehennæ pœnam, nec intrat cælorum

(86) Monac. : *accipiendum*.

(87) Auctore Joanne diacono.

(88) Monac. : *moraturus*.

regnum, si evitat corporale incendium et mitissima parvulorum fruatur pœna. Bene autem fortasse spirituali viro ostensum est, hoc Trajani justitiam et clementiam meruisse, cum pro retributione justitiæ hoc ipse fecisse cognoscat. Cum enim prædictæ viduæ proclamanti Trajanus, si sanus revertetur e prælio, vindictam se per omnia facturum responderet, vidua dixit: *Si tu in prælio moriturus* (88), *filiis quis mihi præstabis*, Trajanus respondit: *Ille qui post me imperabit*. Vidua dixit: *Et quid tibi proderit, si alter justitiam, mihi fecerit?* Trajanus respondit: *Utique, nihil*. Et vidua, *Nonne, inquit, tibi melius est ut tu mihi justitiam facias, et tu pro hoc mercedem tuam recipias, quam alteri hanc transmittas?* Tunc Trajanus, ratione pietateque commotus, equo descendit et iudicium peregit. *Hieronymus ad Rusticum*: Nequaquam gentilis plangendus est aut Judæus, qui in Ecclesia non fuerunt et semel mortui sunt, de quibus Salvator ait: *Dimitte, ut sepeliant mortuos suos*, sed hi qui per scelera egrediuntur de Ecclesia et nolunt ultro reverti ad eam damnationem vitiorum. *Augustinus lib. I De baptismo parvulorum*: Sicut per unum omnes ad condemnationem, sic per unum omnes ad justificationem. Nec est ullus ulli medius locus, ubi posset esse non cum diabolo, qui non est cum Christo. *Idem in libro De fide ad Petrum*: Firmissime tene et nullatenus dubites, non solum homines ratione jam utentes, verum etiam parvulos, qui sive in uteris matrum vivere incipiunt et ibi moriuntur, sive jam nati sine sacramento baptismatis, quod datur in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, de hoc [sæculo] transeunt, ignis æterni supplicio sempiterno puniendos, quia etsi peccatum propriæ actionis nullum habuerunt, originalis tamen peccati damnationem carnali conceptione et nativitate traxerunt. *Item*: Firmissime tene et nullatenus dubites, exceptis illis qui pro nomine Christi suo sanguine baptizantur, nullum hominem accepturum æternam vitam, qui non hic a malis suis fuerit per pœnitentiam fidemque conversus et per sacramentum fidei et pœnitentiæ et per baptismum liberatus. Et majoribus quidem necessarium esse et pœnitentiam de malis suis agere et fidem Catholicam secundum regulam veritatis tenere et sacramentum baptismi accipere; parvulis vero, qui nec propria voluntate credere, nec pœnitentiam pro peccato quod originaliter trahunt agere possunt, sacramentum fidei, quod est sanctum baptismum, quandiu rationis ætas eorum capax esse non potest, sufficere ad salutem. *Ex epistola Siritii pape, cap. 13*: Qui in vino proxima (88') necessitate baptizatur, ut æger non periclitetur, pro tali re nulla ei ascribitur culpa. Si vero aqua aderat, [et] necessitas talis non urgebat, hic communionem privetur et pœnitentiæ submittatur. Homo (89) vero ille qui in

(88') Mansi coll. conc. III, p. 676: *proximo*; apud Harduinum: *pro maxima*.(89) Mansi: *instans [infans?]*.

sancta Trinitate baptizatus est in eo baptismo re- A
maneat.

CVII.

*Quod omnia peccata baptismus deleat, tam originalia
quam propria, et contra.*

Augustinus in Enchiridio : Nullus est qui non peccato moriatur in baptismo, sed parvuli tantum originali; majores autem et his omnibus quæcunque male vivendo addiderunt ad illud quod nascendo traxerunt. *Idem in lib. I De civitate Dei* de his qui se occidunt : Quam causam si voluerimus admittere, eo usque progressa perveniet, ut hortandi sint homines tunc se potius interimere, cum lavacro sanctæ regenerationis abluti universorum remissionem acceperint peccatorum. Tunc enim B
tempus est cavendi omnia futura peccata, cum sunt omnia deleta præterita. *Item* : O mentes amentes ! quis est hic tantus non error, sed furor ? *Gennadius De orthofoxa fide* : Baptizatus suam fidem confitetur coram sacerdote ; hoc idem martyr coram persecutore facit. Illi omnia peccata remittuntur ; isti exstinguuntur. *Ex concilio Carthaginiensi, cap. 1* : Qui episcopus ordinandus est, ante examinetur, si credat, si in baptismo omnia, id est tam illud originale contractum quam illa, quæ voluntario admissa sunt, dimittantur, etc. Cum his omnibus examinatus pleniterque instructus repertus fuerit, tunc ordinetur episcopus. *Ambrosius lib. I De pœnitentia* : In baptismo itaque remissio peccatorum omnium est. Quid interest utrum per pœnitentiam an per lavacrum hoc jus sibi datam sacerdotes vindicent ! Unum in utroque mysterium est. *Idem in lib. De mysteriis* : Qui lotus est, non indiget, nisi ut pedes lavet, sed est mundus lotus (*Joan. xiv, 10*). Mundus erat Petrus, sed plantam lavare debebat ; habebat enim primi hominis de successione peccatum, quando eum supplantavit serpens et persuasit errorem. Ideo planta ejus abluitur, ut hæreditaria peccata tollantur. Nostra enim propria per baptismum relaxantur. *Idem De sacramentis, lib. III* : Ascendisti de fonte ; quid secutum est ? Audisti lectionem ; succinctus summus sacerdos tibi pedes lavit. Quid istud mysterium ? *Nisi lavavero, inquit, tibi pedes, non habebis mecum partem* D
(*ibid.*, 8). Non ignoramus quod Ecclesia Romana hanc consuetudinem non habeat, cujus typum et formam in omnibus sequimur. Mane tamen consuetudinem non habet, ut pedes lavet ; forte propter multitudinem declinavit. Sunt enim qui dicant et excusare conentur, quia hoc non in mysterio faciendum est, non in baptismo, non in regeneratione, sed quia hospiti pedes lavandi sunt. Aliud est humilitatis, aliud sanctificationis. Denique audi quod mysterium est et sanctificatio : *Nisi lavavero tibi pedes, non habebis mecum partem* (*ibid.*, 8) ; hoc ideo dico non quod alios reprehendam, sed mea of-

ficia ipse commendem. In omnibus cupio sequi Ecclesiam Romanam, sed tamen et nos homines sensum habemus, ideo quod alibi rectius servatur, et nos rectius custodimus. Ipsum sequimur apostolum Petrum, ipsius inhæremus devotioni. Ad hoc Ecclesia Romana quid respondet ? Utiq; ipse auctor est nobis hujus assertionis Petrus apostolus, qui sacerdos fuit Ecclesiæ Romanæ ; ipse Petrus ait : *Domine, non solum pedes, sed et manus* (*ibid.*, 9). Vides fidem ; quod ante excusavit, humilitatis fuit ; quod postea obtulit, devotionis et fidei. Respondet Dominus : *Quem lavi, non necesse est iterum lavare, nisi solos pedes* ; quare hoc ? quia in baptismo omnis culpa diluitur. Recedit ergo culpa, sed quia Adam supplantatus est a diabolo, et venenum ei effusum est supra pedes, ideo lavas pedes, ut in ea parte, in qua insidiatus est serpens, majus subsidium sanctificationis accedat, quæ postea te supplantare non possit ; lavas ergo pedes, ut laves venena serpentis. *Item* : Post fontem superest ut perfectio fiat, quando invocatione sacerdotis Spiritus sanctus infunditur, spiritus sapientiæ et intellectus, etc. Istæ sunt septem virtutes quando consignaris. *Item* : Post hoc venire habes ad altare.

CVIII

*Quod parvuli baptizandi (90) peccatum non habeant,
et contra.*

Hieronymus super Ezechielem : Quandiu anima infanti apposita (91) est, peccato caret. *Idem ad Heliodorum, in epitaphio Nepotiani* : *Regnavit mors ab Adam usque ad Moysem et in eos, etc.* (*Rom. v, 14*). Si Abraham et Isaac et Jacob in inferno, quis in cælorum regno ? Si amici tui sub pœna offenditis Adam, et qui non peccaverunt alienis peccatis tenebantur obnoxii, quid de his erendum est qui dixerunt in cordibus suis : non est Deus ? *Augustinus, De fide ad Petrum* : Ideo nec æternitas irrationabilibus spiritibus data est, nec aliquid eis iudicium præparatur, in quo eis vel beatitudo pro bonis vel damnatio pro malis reddatur operibus. Ideo in eis nulla operum discretio requiretur, quia nullam intelligendi facultatem divinitus acceperunt. Propterea igitur eorum corpora resurrectura non sunt, quia nec ipsis animabus (92) aut æquitas aut iniquitas fuit, pro qua eis æterna vel beatitudo sit vel retribuenda vel pœna. *Idem in libro Quæstion. veter. et nov. legis* : Quomodo reus constituitur qui nescit quod fecerit ? *Idem in Sermone in hanc lectionem* : *Cum enim essemus in carne, ait Apostolus, passiones peccatorum, etc. ; concupiscentiam nesciebam, nisi lex diceret, non concupisces* (*Rom. vii, 5-7*) ; homo quod bonum putabat, malum esse cognovit : voluit frenare concupiscentiam ; conatus est, victus est ; cœpit esse non solum peccator, sed etiam prævaricator. Peccator enim et antea erat, constituta est, etc.

(90) Cous. om. baptizandi.

(91) Cous. : Quoniam Domini anima in infantia

(92) Cous. : animalibus

sed antequam legem audiret, peccatorem se esse nesciebat; factus prævaricator qui fuit ante nescius peccator. *Haymo super Epistolam Pauli ad Romanos*: Sine enim lege naturali et Moyse peccatum mortuum erat, id est latebat, ignorabatur, non apparebat. Antequam lex naturalis et intellectus incipiat vigere in parvulis aliisque hominibus, licet percutiant patrem et matrem, et maledicant, non peccant. Similiter, antequam lex Moysi data esset, erant quædam peccata, quæ ignorabantur peccata esse, quæ commissa non tantæ gravitudinis erant, vel etiamsi cognoscebantur esse peccata, latebat qua pœna digna essent. *Augustinus in sermone de verbis Apostoli*: Ecce infantes in suis utique operibus innocentes sunt, nihil secum nisi quod de primo parente traxerunt habentes. Responde mihi, quare moriuntur, si omnes homines, quoniam peccant, ideo moriuntur? Quid putatis dici potuisse? Peccarunt et ipsi. Ubi peccarunt? rogo te; quando? quomodo? bonum et malum quid sit nesciunt; peccatum accipiunt, qui præceptum non accipiunt? Quid de illis dicis qui in utero moriuntur? Et ipsi, inquis, peccaverunt. Contradicit Apostolus; magis Apostolum audio quam te: *Nondum natis nec aliquid agentibus boni aut mali, etc. (Rom. ix, 11.)* *Isidorus De summo bono, lib. I*: Innoxios esse infantes opere, non esse innoxios cogitatione, quia motum, quem gerunt in mente, nondum possunt exercere opere; ac per hoc in illis ætas est imbecillis, non animus; ad nutum enim voluntatis non obtemperat illis fragilitas corporis, nec adeo opere nocere possunt, sicut cogitatione moventur. *Gregorius, Dialog. lib. IV, cap. 18, de puero blasphemio*: Et si omnes baptizatos infantes atque in infantia morientes ingredi regnum cœlestis credendum est, omnes tamen parvulos, qui jam loqui possunt, regna cœlestia ingredi credendum non est, quia nonnullis parvulis ejusdem regni cœlestis aditus a parentibus clauditur, si male nutriantur. Nam quidam in hac urbe notissimus ante triennium filium habuit, annorum, sicut arbitror, quinque, quem nimis carnaliter diligens remisse nutriebat, atque idem parvulus, quod dictu grave est, mox ejus animo ut aliquid obstitisset, majestatem Dei blasphemare consueverat. Qui in hac ante triennium mortalitate percussus venit ad mortem. Cumque eum pater in sinu teneret, sicut testati sunt qui præsentibus fuerunt, malignos spiritus ad se venisse puer aspiciens cœpit clamare: Qbsta, pater, obsta! Mauri homines venerunt, qui me tollere volunt. Qui cum hoc dixisset, majestatis nomen protinus blasphemavit et animam reddidit. Ut enim Deus ostenderet, pro quo reatu talibus fuisset executoribus traditus, unde viventem pater suus noluit corrigere, hoc morientem permisit intrare, quatenus reatum suum pater ejus agnosceret, qui parvuli filii animam negligens non parvulum peccatorem gehennæ ignibus nutrisset.

CIX.

Quod tantumdem valebat circumcisio in antiquo populo quantum nunc baptismus, et contra.

Augustinus contra Pelagium: Ex quo enim circumcisio constituta est in populo Dei, quod erat tunc signaculum justitiæ fidei, ad significationem purgationis valebat et parvulis veteris originalisque peccati, sicut et baptismus ex illo valescere cœpit ad innovationem hominis, ex quo est institutus. *Gregorius Moralium lib. IV*: Quod valet apud natos aqua baptismatis, hoc æque apud veteres vel pro parvulis sola fides, vel pro majoribus sacrificii virtus, vel pro his qui ex Hebræa stirpe prodierant mysterium circumcisionis. *Ambrosius in Epistola Pauli ad Romanos: Beati quorum remissa sunt iniquitates, etc. (Psal. xxxi, 1.)* Propheta autem tempus felix prævidens in Salvatoris adventum beatos nuncupat, quibus sine labore vel aliquo opere lavacro remittuntur et leguntur et non imputantur peccata; Apostolus tamen, propter plenitudinem temporum, et quia plus gratiæ in apostolis est quam fuit in prophetis, majora protestatur quæ ex dono baptismatis consequimur, quia non solum remissionem peccatorum accipere nos, sed et justificari et filios Dei fieri proficitur, ut beatitudo hæc gloriam perfectam habeat et securitatem. *Haymo in homiliis evangelii de circumcisione Domini*: Nec putandum est parvam utilitatem suo tempore habuisse circumcisionem, sed sciendum est quod tantum valebat tunc circumcisio contra originale peccatum, quantum nunc valet aqua baptismatis, excepto quod ille nondum venerat, qui peccata absolvere posset vel qui januam regni cœlestis reseraret,

CX.

Quod baptizatus a quocunque non sit rebaptizandus, et contra.

Beda in lib. I homiliarum XXXVIII: Sive hæreticus, sive schismaticus, sive facinorosus quisque in confessione Trinitatis baptizaret, non valet ille qui baptizatus est a bonis Catholicis rebaptizari, ne confessio vel invocatio tanti nominis videretur annullari. *Augustinus super Joannem (1, 33) sermone V*: *Super quem videris Spiritum descendentem*. Non dicant: baptismus meus est, quia non est ipsorum. Audiant ipsum Joannem. Ecce Joannes plenus erat Spiritu sancto et baptismum de cœlo habebat, non ex hominibus, sed quatenus habebat, ipse dixit: *Parate viam Domino (Matth. iii, 3)*. Ubi autem cognita Dominus ipse factus est via, non jam opus erat baptismum Joannis, quo pararetur via Domino. Quidam solent dicere: Ecce post Joannem baptizatum est! Post hæreticos non baptizantur, quia hæretici baptismum Christi dederunt, quem non dedit Joannes. *Idem in libro De fide ad Petrum*: Si in hæresi quacunque vel schismate quisquam in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti baptismi sacramentum acceperit, integrum sacramentum acceperit; sed salutem, quæ virtus est

sacramenti, non habebit, si extra ecclesiam Catholicam ipsum sacramentum habuerit. Ergo debet ad Ecclesiam redire ut non sacramentum baptismi iterum accipiat, quod nemo debet in quolibet homine baptizato repetere, sed ut in societate Catholica vitam æternam accipiat. *Idem De verbis Domini tractatu XI* : Quicumque in schismaticis vel hæreticis congregationibus baptizantur, quamvis non sint renati spiritu Dei, cum ad Ecclesiam Catholicam venerint, non repetitur lavacrum carnis. *Gregorius Quirino episcopo in Hibernia* : Antiqua Patrum institutione didicimus ut quilibet apud hæresim in Trinitatis nomine baptizantur, cum ad sanctam Ecclesiam redeunt, aut unctione chrismatibus aut impositione manus [aut] sola fidei professione ad sinum matris Ecclesiæ revocentur. Hi vero hæretici qui in Trinitatis nomine minime baptizantur, sicut sunt Bonosiaci (93) et Cataphrygæ quia et illi Christum Dominum non credunt, et isti sanctum Spiritum perverso sensu esse quemdam pravum hominem Montanum credunt. Quorum similes sunt alii multi; cum ad sanctam Ecclesiam venerunt, baptizantur, quia baptismus non fuit quod in errore positi in sanctæ Trinitatis nomine minime perceperunt. Nec potest ipsum baptismum dici iteratum; in Trinitatis nomine non erat datum. *Nicolaus ad consulta Bulgarorum, cap. 104* : A quodam Judæo, nescitis utrum Christiano an pagano, multos in patria vestra baptizatos asseritis, et quid sit agendum consultis? Hi profecto si in nomine sanctæ Trinitatis vel tantum in nomine Christi, sicut in Actibus apostolorum legimus, baptizati sunt (unum quippe idemque est, ut sanctus demonstrat Ambrosius), constat [eos] denuo non esse baptizandos. *Augustinus in libro De baptismo adversus Donatistas* : Sacramentum est baptismi, quod habet qui baptizatur. Et sacramentum dandi baptismi est quod habet qui ordinatur. Sicut autem baptizatus, si ab unitate recesserit, sacramentum baptismi non amittit, sic etiam ordinatus, si ab unitate recesserit, sacramentum dandi baptismi non amittit. Nulli enim sacramento injuria facienda est. *Item* : Quamobrem si evangelicis verbis in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti Marcion baptismum consecrabat, integrum erat sacramentum, quamvis ejus fides, sub eisdem verbis aliud opinantis quam Catholica unitas docet, non esset integra, sed fabulosis falsitatibus inquinata. *Item* : Manus autem impositio non sicuti baptismus repeti non potest. Quid est enim aliud nisi oratio super hominem? *Ex Decretis Leonis papæ* : Nam qui baptismum acceperunt ab hæreticis, cum baptizati antea non fuissent, sola Spiritus sancti invocatione per impositionem manuum confirmandi sunt, quia formam tantum baptismi sine sanctificatione virtutis suppresserunt. Et hanc regulam ut satis servandam in omnibus prædicimus, ut semel lavacrum initia-

tum nulla iteratione macuetur, dicente Apostolo : *Unus Deus, una fides, unum baptisma*, cujus ablutio nulla iteratione remerenda est, sed ut dicimus, sanctificatio sancti Spiritus invocanda est, ut quod ab hæreticis nemo accipit a catholicis sacerdotibus consequatur. *Ex concilio apud Compendium cap. V* : Si quis puber ordinatus fuerit et deprehenderit se non baptizatum fuisse, baptizetur et ordinetur iterum et omnes, quos prius baptizavit. *Ex epistola Cypriani XXV, ad Jubaianum* : Scripsisti, frater, desiderans significari tibi, quid nobis videatur de hæreticorum baptismo, qui extra ecclesiam constituti vindicant sibi rem nec juris sui nec potestatis, quod nos nec ratum possumus, nec legitimum computare, quando hoc apud illos constat esse illicitum. Et quoniam super hac re quid sentiremus litteris nostris expressimus, exemplum earundem litterarum tibi misi, quid in concilio, cum plures essemus, decrevimus; quid postea. Quinto collegæ nostro de eadem re quærenti rescripserimus. Et nunc quoque, cum in unum convenissemus tam provinciæ Asiæ quam Numidiæ episcopi LXXII, hoc idem denuo sententia nostra firmavimus, statuentes unum baptismum esse, quod sit in Ecclesia catholica constitutum, ac per hoc non rebaptizari sed baptizari a nobis; quicumque ab adulterâ et profana aqua venientes abluendi sunt et sanctificandi salutaris aquæ veritate. *Item* : Longe alia est apud hæreticos fides; imo nihil est apud illos nisi perfidia. Quomodo ergo potest videri, qui apud illos baptizatur consecutus esse peccatorum remissam et divinæ indulgentiæ gratiam per suam fidem, qui ipsius fidei non habuerit veritatem? Si enim, sicut quibusdam videtur, secundum fidem suam quis accipere aliquid extra Ecclesiam potuit, utique id accepit quod credidit; falsum autem credens verum accipere non potuit, sed potius adultera et profana, secundum quod credebat, accepit. Quem locum profani et adulteri baptismi subtiliter Jeremias (xv, 18) perstringit, dicens : *Ut quid qui contristant me prævalent? Plaga mea solida est; facta est mihi quasi aqua mendax, non habens fidem. Et est aqua mendax et perfida? Utique; ea baptismi imaginem mentitur, et gratiam fidei adumbratam simulatione frustratur. Quod si secundum pravam fidem baptizari aliquis foris, et remissam peccatorum consequi potuit et secundum eandem fidem consequi et Spiritum sanctum, non est necesse venienti manum imponi, ut Spiritum sanctum consequatur et signetur. Aut utrumque enim fide sua foris consequi potuit, aut neutrum horum qui [foris] fuerit accepit. Manifestum autem est, ubi et per quos remissa peccatorum dari possit. Nam Petro primum Dominus, super quem ædificavit Ecclesiam suam, dedit, ut id solveretur in cælis, quod ille solvisset in terris. Et postea ad apostolos loquitur, dicens : *Sicut misit me Pater et ego mitto vos (Joan. xx, 21)* unde intelligi-*

(93) De Bonoso ejusque asseclis cf. editores Maur. ad b. l. (II, 4168).

mus non nisi in ecclesia præpositis licere baptizare et remissam peccatorum dare. Filii Aaron, qui alienum ignem altari imposuerunt, in conspectu statim Domini indignantis extincti sunt. Quod supplicium manet eos qui alienam aquam baptismo inferunt falso, ut divina censura ulciscatur hæreticos gerere, quod non nisi soli liceat Ecclesie. Quod autem quidam dicunt de eis qui in Samaria baptizati fuerant, advenientibus apostolis Petro et Joanne tantum super eos manum impositam esse, ut acciperent Spiritum sanctum, rebaptizatos eos non esse, ad præsentem causam videmus omnino [non] pertinere. Illic enim qui crediderant, fide vera crediderant et intus Ecclesiam a Philippo diacono, quem iidem apostoli miserant, baptizati erant. Sed tantummodo quod deerat a Petro et Joanne factum est, ut manu imposita infunderetur in eos Spiritus sanctus, quod nunc quoque apud nos geritur. Nunquid de Ecclesie fontibus rigare potest, qui intus Ecclesiam non est? Hæretici non sunt in Ecclesia, imo et contra Ecclesiam faciunt, quomodo baptizare baptismo Ecclesie possunt? Nam si baptizari quis apud hæreticos potuit, utique et remissam peccatorum consequi potuit. Si peccatorum remissam consecutus est, sanctificatus est, templum Dei factus est. Quæso cujus Dei? Si creatoris, non potuit qui in eum non credidit; si Christi, nec hujus potest fieri templum qui negat Deum Christum; si Spiritus sancti, quomodo Spiritus sanctus placatus ei esse potest, qui aut filii aut patris inimicus est? Quare baptisma nobis et hæreticis commune esse non potest, cum quibus nec pater Deus, nec Filius Christus, nec Spiritus sanctus, nec fides, nec ecclesia communis est, et ideo baptizari eos oportet, qui de hæresi ad Ecclesiam veniunt, quando ex nobis didicerint, baptizatos quoque a Paulo eos jam baptismo Joannis baptizati fuissent, sicut legimus in Actibus apostolorum (xix, 5). Quod si idcirco hæreticus jus baptismi obtinere potuit, quia prior baptizavit, non possidentis erit jam baptisma, sed occupantis; et cum separari ac dividi omnino baptisma non possint et Ecclesia, qui occupare baptisma prior potuit, et Ecclesiam pariter occupavit. Hæc tibi rescripsimus, frater, neminem præjudicantes, quominus unusquisque episcoporum quod putat faciat, habens arbitrii sui liberam potestatem. *Idem in Epistola ad Quintum*: Nescio qua præsumptione ducuntur quidam, ut putent eos qui apud hæreticos tincti sunt, quando ad nos venerint, baptizari non oportere. Nos autem dicimus eos qui inde veniunt non rebaptizari apud nos, sed baptizari. Neque enim accipiunt ibi aliquid, ubi nihil est. *Idem ad Januarium, lib. II*: Oportet sanctificari aquam prius a sacerdote, ut possit baptismo suo peccata ablueri. Quomodo aquam mundare et sanctificare potest, qui ipse immundus est, et apud

A quem Spiritus sanctus non est, cum Dominus dicat in Numeris (xix, 22): *Et quæcunque tetigerit immundus, immunda erunt.* Quis autem potest dare quod ipse non habeat? aut quomodo potest spiritualia agere, qui ipse amiserit Spiritum sanctum? Et idcirco baptizandus est et innovandus. *Sententia episcoporum*: Cyprianus dixit: Sæpe censuimus hæreticos ad Ecclesiam venientes Ecclesie baptismo baptizari et sanctificari oportere. Cæcilius a Bilita (94) dixit: Ego baptismum in Ecclesia sola scio et extra nullum; apud hæreticos omnia per mendacium geruntur. Primus Felix a Migirpa dixit: Censeo omnem hominem ab hæresi venientem baptizandum; frustra enim illic putat se esse baptizatum. *Augustinus contra Petilianum, De unico baptismo*: Martyrem gloriosissimum Cyprianum, qui apud hæreticos et schismaticos datum Christi baptismum nolebat agnoscere, dum eos detestaretur, tanta ejus merita usque ad triumphum martyrii consecuta sunt, ut et charitatis qua excelebat luce obumbratio illa fugaretur, et ut sacramentum fructuosum fieret fructuosius, si quid habebat purgandum, passionis falce ultima tolleretur. Nec nos quia baptismi veritatem et in hæreticorum iniquitate agnoscimus, jam Cypriano meliores sumus, sicut nec Petro, quia gentes judaizare non cogimus. *Ecclesiastica historia, lib. X, cap. VI*: De statutis Nicæni concilii. Jubet et ut Paulianistæ, qui sunt Photiniani, rebaptizentur. *Item lib. VI, cap. II*: In urbe vere Romæ, Cornelio episcopo tunc regente et apud Carthaginem Cypriano, ambobus fide virtute præstantibus, quæstio exorta est in Africæ majoris partibus, si oporteat hæreticos rebaptizari. Cumque id a Cypriani et cæteris pene omnibus per Africanam sacerdotibus oportere fieri detineretur, Cornelius et cæteri omnes per Italiam sacerdotes hujusmodi decretum manente sacerdotali concordia refutaverunt. *Hieronymus adversus Vigilantium*: Ergo vigilias malæ aliorum vigilie non destruent; quin potius pudicitie vigilare cogantur qui libidinali dormiunt. Quod enim semel fecisse bonum est, non potest malum esse, si frequenter fiat, aut si aliqua culpa vitandum est, non ex eo quod sæpe, sed ex eo quod fit aliquando, culpabile. *Idem in Epistola Pauli ad Ephesios (iv, 4) lib. II*: Solliciti servare veritatem spiritus in vinculo pacis. Unum corpus et unus spiritus, etc. Facit et contra hæreticos, ut sciant se non habere baptismum, sed in una Christi Ecclesia fontem esse vitalem. *Cassiodorus senator De institutione divinarum Scripturarum, lib. I [19]*: Impossibile est omnino complecti, quantum inter alios scriptores præter iterationem (95) baptismatis, quam usus atque ratio (96) repudiavit Ecclesie, conferat beatissimus Cyprianus velut oleum decurrens in omnem sanitatem (97); lingua composita declamator insignis doctorque mirabilis.

(94) Cf. Augustini opp. Maur. IX, 166.

(95) Editt.: præterita ratione.

(96) Editt.: usus atque gratia.

(97) Edd.: suavitatem.

CXI.

Quod ficto etiam per baptismum peccata dimittantur, et contra (98).

Augustinus De unico baptismo, lib. I : Si ad baptismum fictus accessit, dimissa sunt ei peccata, annon? Si dimissa dixerint, quomodo Spiritus sanctus disciplinæ effugiet fictum, si in isto ficto remissionem operatus est peccatorum? Si dixerint non esse dimissa, quæro, si postea fictionem suam corde converso (99) et vero dolore fateretur, denuo baptizari posse hominem, et tamen cor ejus in malitia perseverans peccatorum ablutionem (100) non sineret fieri, atque ita intelligatur in conventionibus ab Ecclesia separatis posse homines baptizari, ubi Christi baptismus eadem sacramenti celebratione datur et sumitur : qui tamen tunc prosit ad remissionem peccatorum, cum quis reconciliatus sacrilegio dissensionis exiit, quo ejus peccata tenebantur et dimitti non sinebantur? *Item* : Non impeditur baptismi gratia quominus omnia peccata dimittat, etiam si odium fraternum in ejus animo, cui dimittuntur, perseverat. Solvitur enim hesternus dies et quidquid supra est, solvitur et ipsa hora momentumque ante baptismum et in baptismo. Deinceps autem continuo reus esse incipit, non solum consequentium sed etiam præteritorum dierum, horarum, momentorum redeuntibus omnibus quæ dimissa sunt. *Idem, lib. IV* : Sic in hæresi baptizatus in nomine sanctæ Trinitatis tamen (1) non fit templum Dei, si ab hæresi non recesserit, quomodo neque idolorum servitus. *Item* : Perfidus et blasphemus si in perfidia et blasphemia permanserit, nec extra Ecclesiam nec intra Ecclesiam remissionem accipit peccatorum, aut si propter vim sacramenti ad punctum temporis accepit, et foris et intus eadem vis operatur, sicut vis nominis Christi expulsionem dæmoniorum etiam foris operabatur. *Idem de verbis Domini tractatu XI* : Ille non est dicendus esse in Ecclesia vel ad societatem spiritus pertinere, qui omnibus Christi tantum corporali commistione ficto corde miscetur. Spiritus enim sanctus disciplinæ effugiet fictum. *Idem de pœnitentiæ medicina* : Omnis qui jam sæ voluntatis arbitri constitutus est, cum accedit ad sacramentum fidelium, nisi pœniteat veteris vitæ, novam inchoare non potest. Ab hac pœnitentia cum baptizantur parvuli soli immunes sunt. Nondum enim uti possunt libero arbitrio. *Item* : Cæterorum hominum nullus transit ad Christum, ut incipiat esse quod non erat, nisi cum pœniterit fuisse quod erat. Hæc pœnitentia præcipitur, dicente Petro : *Pœnitentiam agite et baptizetur unusquisque vestrum. Idem de utilitate agendæ pœnitentiæ de vita pristina* : Nemo enim elegit vitam novam nisi quem veteris pœniteat. *Hieronymus ad Sabinianum diaconum lapsus* : Nihil ita repugnat Deo quam cor impœnitens ; solum esimen est, quod veniam consequi non

A potest. Idem in Ezechiele (xvi, 4) : Et aqua non est lota ad salutem. Quo quidem non solum de hæreticis, sed de ecclesiasticis intelligi potest, qui non plena fide accipiunt baptismum salutare, de quibus dicendum est, quod acceperunt aquam, sed non spiritum, sicut Simon Magus baptizatus quoque est in aqua, sed nequaquam in salute. *Idem in epistola ad Galatas (iii, 27), lib. II* : *Quicumque enim in Christo baptizati estis, Christum induis* : is, quo modo per fidem, quæ est in Christo, nascamur ostendit. Si igitur qui in Christo baptizati sunt (Christum) induerunt, manifestum est eos qui non sunt induti Christum non fuisse baptizatos in Christo. Ad eos enim, qui fideles et baptismum Christi consecuti putantur [dictum est] : *Induite vos Christum*? Si quis hoc corporeum aquæ tantum accepit lavacrum, non est indutus Christum. Nam et Simon ille acceperat lavacrum aquæ, verum quia Spiritum sanctum non habebat, non erat indutus Christum. Et hæretici vel hypocritæ et qui sordide viciantur videntur quidem accipere baptismum, sed nescio an Christi habeant indumentum. Itaque consideremus, ne forte et in nobis aliquis deprehendatur, qui ex eo quod Christum non habet indumentum arguatur non baptizatus in Christo. *Idem super Matthæum (xxviii, 19), lib. IV* : *Euntes ergo docete omnes gentes, baptizantes eos* ; primum docent, demum intingunt in aquam ; non enim potest fieri, ut corpus baptismi recipiat sacramentum, nisi ante anima fidei susceperit veritatem.

CXI.

Quod una vaptismi immersio sufficiat, et non.

Toletanum concilium IV, cap. VII : Propter vitandum schismaticis scandalum vel hæreticorum usum simplam teneamus baptismi mersionem. *Gregorius Leandro episcopo* : De trina mersione baptismatis nihil responderi verius potest quam ipsi sensisti ; quia [in una fide] nihil officit Ecclesiæ consuetudo diversa. Quia dum in tribus subsistentiis una substantia est, reprehensibile esse nullatenus potest infantem in baptisate vel ter vel semel mergere, quando in tribus mersionibus personarum Trinitas, et in una potest divinitatis singularitas designari. Sed quia nunc usque ab hæreticis infans in baptisate tertio mergebatur, flendum apud vos esse non censeo, ne dum mersiones numerant, Divinitatem dividant, dumque quod faciebant faciunt, morem nostrum se vicisse gloriantur. Nos autem quod tertio mergimus, triduanæ sepulturæ sacramenta signamus, ut dum tertio infans ab aquis educitur, resurrectio triduanæ temporis exprimat. Quod si quis forte etiam pro summæ Trinitatis veneratione æstimat fieri, neque hoc aliquid obstat baptizandum semel in aqua mergere, quia, dum in tribus subsistentiis una substantia est, reprehensibile esse nullatenus potest infantes in baptisate vel ter vel semel mergere, quando et in tribus mersionibus persona-

(98) Cous. deest et contra.

(99) Editt. : *concusso*.

(100) Editt. : *abolitionem*.

(1) Monac. : *carne*.

rum trinitas et in una potest Divinitatis singularitas designari. *Haymo super Epistolam Pauli ad Romanos*: In suo sensu abundat Cyprianus, quando semel mergebat in baptismate parvulos, quia quod intelligebat studiose implebat bonis operibus abundando, licet in hoc nescius delinqueret, sed quia bonis operibus abundabat, postea correctus ad nos abundavit altiori sensu, ter illos mergendo.

CXIII.

Quod sine sacramento altaris etiam baptismus sufficiat, et non.

Beda in homilia de circumcisione Domini: Baptismus autem tantam gratiam confert, ut si ille qui baptizatur de fonte ascendens mortuus fuerit, sine ulla dilatione temporum alta cœlorum penetret. *Haymo super Epistolam Pauli ad Romanos* (III, 24): Ubi scriptum: *Justificati gratis per gratiam ipsius*, redemptione, qua Christus nos redemit suo sanguine, et fide et aqua baptismatis, qua quisque renatus, si statim obierit, salvabitur in vita. Si autem vixerit, ornare debet fidem operibus, quia fides sine operibus occisa est. *Augustinus De fide ad Petrum*: Firmissime tene et nullatenus dubites, parvulis qui nec propria voluntate credere nec pœnitentiam pro peccato, quod originaliter trahunt, agere possunt, sanctum baptismata, quandiu rationis ætas eorum capax esse non potest, sufficere ad salutem. *Idem de baptismo ad Marcellinum*: Quærentibus, quomodo parvuli pœnitere possint de originali peccato, qui adhuc nullis propriis peccatis tenentur obnoxii, respondeatur: Si propterea recte fideles vocantur, quoniam fidem per verba gestantium profitentur, cur non etiam pœnitentes habeantur, cum per eos diabolis et huic sæculo renuntiant. *Item*: Nemo nisi baptizatus ad mensam Domini corporis rite accedit. *Item*: *Nisi manducaveritis carnem meam et biberitis sanguinem meum, non habebitis vitam in vobis* (Joan. VI, 54). Quid ultra quærimus? Quid ad hoc responderi potest, nisi pertinacia pugnaces nervos adversus constantiam perpetuæ veritatis intendat? *Augustinus*: Quisquam hoc dicere audebit, quod ad parvulos hæc sententia non pertineat possitque sine participatione corporis hujus et sanguinis in se habere vitam, quia non ait, qui non manducaverit, sicut de baptismo, qui non renatus fuerit, sed ait, si non manducaveritis, velut eos alloquens, qui audire et intelligere poterant, quod utique non valent parvuli. Sed qui hoc dicit, non attendit, quod ubi omnes istam sententiam teneant, ut sine corpore et sanguine Domini vitam habere non possint, frustra etiam id major ætas curet; potest enim sine voluntate, sed verba sequentis attendas. Eis solis vidi dictum, quibus tunc Dominus loquebatur. *Item*: *Panis, quem dederò, caro mea est et pro sæculi vita* (Joan. VI, 52). Quis autem ambigat sæculi nomine homines signasse, qui nascendo in hoc sæculo veniunt! Ae

A perinde etiam per hoc parvulorum vita caro dicenda est, et si non manducaverint carnem filii hominis, nec ipsi habebunt vitam. *Item*: Hæc gratia cum ad illum veniat, ad illum non veniat, occultata esse potest, injusta non. Neque frustra dictum est (Psal. XXXV, 7): *Judicia tua sicut abyssus multa*, cujus abyssi multitudinem veluti expavescens exclamat Apostolus (Rom. XI, 33): *O altitudo divitiarum sapientiæ*, etc. Punicii Christiani baptismum ipsum nihil aliud quam salutem, et sacramentum corporis nihil aliud quam vitam vocant. Unde, nisi ex antiqua et apostolica, uti æstimo, traditione, qua Ecclesiæ Christi insitum tenent (2), præter baptismum et participationem Dominicæ mensæ non solum ad regnum De, sed nec ad salutem et vitam æternam posse quemquam omnino pervenire? Hoc enim [et] Scriptura testatur. Nam quid aliud tenent, qui baptismum nomine salutis appellunt, nisi quod dictum est (Tit. III, 5): *Salvos nos fecit per lavacrum regenerationis, et quod Petrus* (I Petr. III, 21) ait: *Sic et nos simili forma baptismata salvos fecit*. Quid aliud, qui sacramentum Dominicæ mensæ vitam vocant, nisi quod dictum est: *Ego sum panis vivens qui de cælo descendi* (Joan. VI, 51); et: *Panis, quem ego dederò, caro mea est pro sæculi vita* (ibid., 52); et: *Si non manducaveritis carnem Filii hominis et sanguinem ejus biberitis, non habebitis vitam in vobis* (ibid., 54). Si ergo, ut tot et tanta divina testimonia concinunt, nec salus nec vita sine baptismo et corpore et sanguine Domini cuiquam speranda est, frustra sine his promittitur parvulis.

CXIV.

Quod in baptismo Joannis peccata dimittebantur, et contra.

Augustinus Quæstionum veteris et novæ legis, cap. XVIII, secundæ partis: Baptismus Joannis cœptus non cessavit, sed adhibitum ei quod deerat. Joannes enim tantum baptizavit, non Spiritum sanctum credentibus dedit, sicut et ipse dicit de Salvatore (Joan. I, 26): *Ego quidem vos baptizo in aqua in pœnitentiam, ipse autem vos baptizabit in Spiritu sancto*, hoc est per me remissio peccatorum, non tamen datur Spiritus sanctus, ut purificari filii dicantur; hoc Salvatore reservatum est, ut filii Dei non fierent, nisi accepto a Filio Spiritu sancto. Amplificatus ergo est baptismus Joannis, non evacuatus. *Ex sermone Chrysostomi in decollatione sancti Joannis*: Herodes, inquit, tenuit Joannem et alligavit eum; qui vincula solverat peccatorum, peccatoris vinculis alligatur, ut vincula venia locum veniæ non relinquat. *Ambrosius in Epistola ad Galatas* (III, 2): *Hoc solum volo discere a vobis*, etc. Quos, quia in adultero baptismate sub nomine baptismi Joannis fuerant non tincti, sed sorditati, Paulus in Trinitatis nomine baptizari præcepit. *Gregorius in XX homil., lib. I*:

(2) Monac.: qui Ecclesiæ Christi transitum tenent;

Et venit in omnem regionem Jordanis prædicans baptismum pœnitentiæ in remissionem peccatorum (Luc. III, 5). Cunctis legentibus liquet quia Joannes baptismum pœnitentiæ non solum prædicavit, verum etiam quibusdam dedit; sed tamen baptismum suum in remissionem peccatorum dare non potuit. Remissio enim peccatorum in nobis solo baptismo Christi tribuitur. Notandum itaque quod dicitur *prædicans baptismum pœnitentiæ in remissionem peccatorum*, quoniam baptismum, quod peccata solvebat, quia dare non poterat, prædicabat, ut sicut incarnatum Verbum Patris præcurreret verbo prædicationis, ita baptismum pœnitentiæ, quo peccata solvuntur, præcurreret suo baptismo, quo peccata solvi non possunt; ut quia ejus sermo præcurreret præsentiam Redemptoris, ipsum quoque ejus baptisma præcedendo fieret umbra veritatis.

CXV.

Quod nihil adhuc definitum sit de origine animæ, et contra.

Augustinus Retractationum lib. I: Item alio loco de animo dixi: «Securior rediturus in cœlum.» *Iturus* autem quam *rediturus* dixisses securius, propter eos qui putant animos humanos pro meritis peccatorum suorum de cœlo lapsos sive dejectos in corpora ista detrudi. Sed ita dixi *in cœlum*, tanquam dicerem *ad Deum*, qui ejus est conditor, sicut beatus Cyprianus non cunctatus est dicere: Nam cum corpus e terra, spiritum possideamus e cœlo. Et in libro *Ecclesiastæ* (xii, 7) scriptum est: *Spiritus revertatur ad Deum, qui dedit illum*. Quod utique sic intelligendum est, ut non resistamus Apostolo dicenti nondum natos nihil egisse boni aut mali. Sine controversia ergo quædam originalis regio beatitudinis animi Deus ipse est, qui eum non quidem de se ipso genuit, sed de nulla re alia condidit. Quod autem attinet ad ejus originem, utrum de illo uno sit qui primum creatus est, quando factus est homo, an similiter fiant singuli singulis, nec tunc sciebam nec adhuc scio. *Gregorius Secundino, sermo Dei incluso* (opp. II, 970): De origine animæ inter sanctos Patres requisitio non parva est versata. Sed utrum ipsa ab Adam descenderit, an certe singulis detur, incertum remansit; eamque in hac vita insolubilem fassi sunt esse quæstionem. Gravis enim est quæstio, nec valet ab homine comprehendendi; quia, si de Adam substantia anima cum carne nascitur, cur non etiam cum carne moritur? Si vero cum carne non nascitur, cur in ea carne, quæ de Adam prolata est, obligata peccatis tenetur? Sed cum hoc sit incertum, illud incertum non est, quia, nisi sacri baptismatis gra-

tia fuerit renatus homo, omnis anima originalis peccati vinculis est obstricta. Hinc enim scriptum est: *Non est mundus in conspectu ejus nec unius diei infans super terram* (Job xiv, 4). Hinc David ait (Psal. L, 7): *In iniquitatibus conceptus sum*. *Ex libro Sapientiæ* (viii, 19): Sortitus sum animam bonam, et cum essem magis bonus, veni ad corpus incoquinatum. *Ex obsequio mortuorum*, quo ad Deum dicitur: Ut animam ad te revertentem blande leniterque suscipias. *Ex libro Hieronymi ad Augustinum* (3), qui sic incipit: *De reliquis quæ ad fidem* (4) *pertinent* (5): An certe, quod ecclesiasticum est secundum eloquia Salvatoris (Joan. v, 17): *Pater meus usque modo* (6) *operatur et ego operor*; et illud *Isaiæ*: *Qui format spiritum hominis in ipso* (Zach. xii, 1; Isa. xlii et lvii); et in psalmis (xxxii, 15): *Qui [fingit] per singulos corda eorum*, quotidie Deus fabricatur animas et conditor esse non cessat? *Item*: Qui dicunt prius animas fuisse quam nati sint, et non corpori secundum exemplum primi hominis a Deo quotidie fieri, anathema sint. *Ambrosius libro II de Cain et Abel* (7): Inseritur hoc loco dogma de incorruptione animæ, quod in ipsa vera et beata vita sit, qua unusquisque bene cum suis vivit, multo purius ac beatius cum hujus carnis anima nostra deposuerit involucrum, et quasi quodam carcere isto fuerit absoluta corporeo, in illum superiorem evolans locum, unde nostris infusa visceribus cum passione corporis ejus ingemuit. *Gennadius De dogmate Christiano* (8): Animas hominum non esse ab initio inter cæteras intellectuales naturas nec simul creatas, sicut Origenes fingit, neque cum corporibus per coitus seminari, sicut Luciferiani, Cyrillus et aliqui Latînorum præsumptores affirmant, quasi naturæ consequentiam servantes (9); sed dicimus corpus tantum per conjugii copulam seminari, Dei vero iudicio coagulari atque compingi et formari, ac formato jam corpore animam creari et infundi, ut vivat homo ex anima constans et corpore; creationem vero animæ solum Creatorem nosse. *Item*: Anima humana non cum carne moritur, quia, ut dictum est, non cum carne seminatur, sed, formato in ventre matris corpore, Dei iudicio creatur et infunditur. *Hilarius super psalmum CXXIX*: Deus, hominem ad imaginem sui faciens, eum ex humili natura cœlestique composuit, anima videlicet et corpore; et prius quidem animam de uno illo et incomprehensibili nobis virtutis suæ opere constituit. Non enim cum ad imaginem Dei hominem fecit, tunc et corpus effecit. Genesis edocet, longe postea quam ad imaginem Dei homo erat factus, pulvere (10)

(3) Cous.: *Jeremiæ apud Augustinum*, recte in adnotatione conquestus, nullum in editionibus apud Augustinum Jeremiæ librum reperiri. Cæterum hic locus non in Hieronymi ad Augustinum libris, sed in Hieronymi epistola ad Pammachium adversus hæreses Joannis Jerosolymitani episcopi legitur. Opp. ed. Martian. IV, 518.

(4) Cous.: *finem*.

(5) Cf. Hieron. opp. IV, 314.

(6) Cous.: *mecum*.

(7) Hic locus omnino deest in Monac.

(8) Editt.: *de ecclesiasticis dogmatibus* (cap. 14 et 18).

(9) Cous.: *quasi naturæ consequentia serviente*.

(10) Cous.: *pulverem*.

sumptum formatumque corpus; dehinc rursus in animam viventem per inspirationem Dei factum, naturam hanc, id est terrenam atque cœlestem, quodam inspirationis fœdere copulatam. *Augustinus De fide ad Petrum*: Credimus jam formato corpore animam creari et infundi, ut vivat in utero homo constans ex anima et corpore. *Idem in libro Quæstionum vet. et nov. legis, cap. XXIII*: Inhonestum puto animas generari, ut anima nascatur ex anima. Nam si cum semine et anima existit, multæ animæ quotidie pereunt cum fluxu semine. *Item*: Quod manifestius declarat Moyses dicens: Si quis mulierem habentem in utero percusserit et abortaverit, si quidem formatum fuerit, reddet animam pro anima; si vero informatum fuerit, pecunia multetur, manifeste declarans non esse animam antea formam. *Item*: Consideremus facturam Adæ; in Adam enim exemplum datum est, ut intelligatur, quia jam formatum corpus accepit animam. Non poterat animam limo terræ admiscere et sic formare corpus; sed primum oportebat domum compaginari et sic habitatorem induci animam. *Idem de Quantitate animæ*: Anima est facta similis Deo, quia Deus fecit eam immortalem, indissolubilem, quæ de nihilo facta est. *Item*: Sicut elementa pura non habent aliqua præjacentia vel actu vel natura, ex quibus naturaliter componantur, ita nec anima. *Idem in libro De origine animæ*: Anima non de Deo est, sed ab ipso de nihilo est creata. *Item*: Si autem de nulla re alia facta est, de nihilo facta est, procul dubio, sed ab ipso. *Idem ad Hieronymum*: Hoc certe sentis quod singulas animas singulis nascentibus modo Deus faciat. *Idem ad Op:atum* [Opp. II, 705]: Beatus Hieronymus, tam sanctum Victorinum martyrem quam plerosque secutus Catholicos, se potius fieri quam propagari animas credere significavit, illud etiam adjungens animarum propaginem occidentalem se tenere solere. *Idem ad eundem*: Qui animarum propaginem inconsiderata temeritate defendunt. *Idem ad eundem*: Quis hæc ita intelligere malit: omnes animæ eorum qui exierunt ex femoribus ejus, ut etiam sic possit intelligi secundum corpus tantum exiisse homines de femoribus patris? *Idem rursus in epistola ad Hieronymum*, de eodem loquens: Optarem, ut hæc sententia vera esset; si vera est, ut a te invictissime defendatur. Non enim quod dictum est: *Spiritus revertitur ad Dominum qui dedit illum*, istam sententiam confirmat, quam volumus esse nostram. *Idem ad eundem*, de eo quod dicitur Deus requievit septimo die ab omni opere: Novas, inquit, creando animas singulis singulas, suam cuique nascenti, non aliquid facere dicitur, quod ante non fecerat. Jam enim fecerat hominem hunc, et nunc facit non instituendo quod non erat, sed multiplicando quod erat. *Idem super Genesim ad litteram*: Si quæretur unde Christus animam habuerit, malim dicere unde Adam quam de Adam. *Item*: Qui animat (11) carnes in

(11) Cous. : amat

A uteris matrum, ut oriantur. *Remigius super psalmum* (xxxiv, 17): *Domine, quando respicies? restitue animam meam*, etc.: Unica vocatur anima Christi, quæ, unice ex Virgine nata, unice conversata, singulariter resurrexit, singulariter cœlos ascendit. *Isidorus de summo bono, lib. I, cap. XII*: Animam non esse, priusquam corpori misceatur, sed tunc eam creari, quando et corpus creatur cui admisceri videtur, credimus.

CXVI.

Quod peccata patrum reddantur in filios, et contra.

Origenes in Exodo, homil. VIII: Cum a diabolo ad peccandum suademur (12), semen ejus suscipimus. Cum vero opere etiam implemus, tunc jam et genuit nos. Verum quoniam peccantes vix fere accidit ut sine adjutore peccemus, omnes velut unus ex altero secundum persuasionis ordinem generati ex patre diabolo noxiæ nativitatis progeniem ducunt. Nunc ergo videamus secundum hanc quam diximus progeniem, quomodo Deus peccata patrum reddat in filios et in quartam et tertiam progeniem, et in ipsos non reddat patres. Nihil enim de patribus dixit [Deus]. Diabolus non erit mundus in hoc sæculo, neque corripitur pro peccato, neque flagellatur. Omnia namque ei in futurum servata sunt. Unde et ipse sciens sibi illud statutum esse pœnarum tempus dicebat ad Salvatorem: *Quare venisti ante tempus torquere nos?* (*Matth. viii, 30.*) Redduntur autem peccata in filios, id est in eos quos genuit per peccatum. Etenim homines in carne positi corripuntur a Domino, ut revertantur. Et propterea benignus Dominus reddit peccata patrum in filios, ut quoniam patres, id est diabolus et angeli ejus indigni sunt, qui in hoc sæculo corripiantur, filii eorum hic recipiant, quæ gesserunt; ut purgatiores ad futurum sæculum pergant et ultra diabolo socii non efficiantur in pœna. Propterea dicit (*Psal. lxxxviii, 35*): *Visitabo in flagellis peccata eorum. Misericordiam autem meam non auferam ab eis. Ezechiel propheta* (xviii, 1): Et factus est sermo Domini ad me dicens: Quid est quod inter vos parabolam vertitis in proverbium istud, dicentes: Patres nostri comederunt uvam acerbam, et dentes filiorum obstupescunt. *Hieronymus super hunc locum*: Monet illud quod in Exodo (xx, 5) dictum est: *Ego sum Deus æmulator, qui reddo peccata patrum super filios usque ad tertiam et quartam generationem his qui oderunt me, et facio misericordiam in millia his qui diligunt me.* Et item (*Psal. lxxxv, 15*): *Domine Deus, miserator et misericors, patiens et multæ misericordiæ, et ego sum reddens iniquitates patrum in filios et super filios filiorum in tertiam et quartam generationem*, sic accipi debere quasi parabolam et proverbium, ut aliud in verbis sonet, aliud in sensu teneat. Et nos usque in præsentem diem putabamus non esse parabolam, sed simplicem explicare sententiam, et tamen scandalum patiebatur ocul-

(12) Monac. : exhortamur.

tum, quod injustitia videretur Dei, alium peccare, **A** et alium luere peccata. Sed eo quod sequitur, *his qui oderunt me*, scandalum comminationis suæ solvitur. Non enim ideo puniuntur, quia deliquerunt patres eorum, cum patres puniri potius debuerint, sed quia patrum exstiterunt æmulatores et oderunt Deum hæreditario malo, in ramo (13) quoque de radice crescente. *Item* : Respondebimus, [et] in hoc Creatoris clementiam demonstrari. Non enim truculentia et severitatis iram tenere usque ad tertiam et quartam generationem, sed signum misericordiae pœnam differre peccati. Quando enim dicit : *Dominus Deus, miserator et misericors, patiens et multa miserationis*, et infert : *reddens iniquitates patrum super filios et filios filiorum*, hoc indicat quod tantæ misericordiae sit, ut non statim puniat, **B** sed sententiam differat puniendi. *Item* : Scriptum est in Proverbiis (x, 26) : *Sicut uva acerba dentibus noxia est, et fumus oculis, sic iniquitas his qui utuntur ea*. Ex quo perspicuum est, non aliorum dentes dolere et obstupescere, sed eorum qui uvam acerbam comederint. Est autem sensus : Quomodo si quis velit dicere : patres uvam acerbam comederunt, et dentes filiorum obstupuerunt, ridiculum est et nullam habens consequentiam, sic iniquum est atque perversum, peccare patres, et filios nepotesque cruciari. *Item* : Sunt qui hoc quod scriptum est : *reddens iniquitates patrum super filios in tertiam et quartam generationem*, ita edisserant, ut ad animam humanam sententiam referant, patrem in nobis levein punctum sensuum, incentiva vitiorum esse dicentes; filium vero, si cogitata peccatorum conceperit; nepotem, si, quod cogitaveris atque conceperis, opere perpetrabis; pronepotem autem, hoc est quartam generationem, si non solum feceris quod malum est, sed in tuis sceleribus gloriaris, secundum illud quod scriptum est (*Prov. xviii, 3*) : *Impius cum in profundum malorum venerit, contemnit*. Deus ergo primos et secundos stimulos cogitationum, sine quibus nullus hominum potest esse, nequaquam punit, sed si cogitata quis facere decreverit, aut ipsa quæ fecit noluerit corrigere pœnitentia. *Item* : Ad probationem autem hujus rei, quod nequaquam prius pulsus cogitationis puniatur a Deo, sed si quod mente conceperis opere consummes, illud de Genesi (ix, 25) : Cham peccavit irridens nuditatem patris; et sententiam non ipse qui risit, sed filius ejus suscepit Chanaan. *Maledictus*, ait, *Chanaan; servus erit fratrum suorum*; videtur sententia justitiam non habere. *Item* : Hoc interim de proverbio sive parabola dixisse sufficiat; si quis autem vel meliorem vel alterum sensum potuerit reperire, qui contrariorum inter se testimoniorum scandalum tollat, illius magis acquiescendum sententiæ est. *Item* (*Ezech. xviii, 3*) : *Vivo ego, dicit Dominus, Si erit ultra vobis parabola hæc in proverbium in Israel. Anima, quæ peccaverit, ipsa*

moriatur. Parabola nequaquam dicitur in Israel, sed in his qui Dei notitiam non habent, nec possunt perspicere veritatem. *Item* : Sicut peccata filiorum non nocent patribus, sic peccata patrum in filios non redundant. *Ex libr. Job (xxi, 19)* : Deus servabit filiis illius dolorem patris; et cum reddiderit, tunc sciet. *Gregorius XV Moralium* : Scriptum novimus : *Qui reddis peccata patrum in filios ac nepotes in tertiam et quartam generationem (Exod. xx, 5)*. Et rursus scriptum est : *Anima, quæ peccaverit, ipsa morietur*. Reddit ergo peccata patrum in filios, dum pro culpa parentis ex originali peccato anima polluitur prolis. Et rursus non reddit, quia cum ab originali culpa baptismo liberamur, jam non parentum, sed quas ipsi committimus habemus culpas. Quisquis pravi parentis iniquitatem imitatur, etiam ex ejusdem delicto constringitur. Unde fit, ut iniquus filius iniqui patris non solum sua, quæ addidit, sed etiam patris peccata persolvat, cum vitiis patris, quibus iratum dominum non ignorat, etiam suam adhuc malitiam adjungere non formidat. *Item* : *Anima, quæ peccaverit, ipsa morietur*, quia in carne nonnunquam filii etiam ex patris peccato perimuntur. Deleto autem originali peccato, ex parentum nequitia in anima non tenentur. *Item* : Pater iniquus plerumque percutitur in filiis, ut acrius uratur; quatenus per filiorum pœnas mens patris iniqua puniatur. *Item* : Recte dicitur usque in tertiam et quartam progeniem, quia ad tertiam et quartam progeniem eam, quam imitantur filii, parentum vitam possunt videre; usque ad eos ultio extenditur, qui viderunt, quod male sequerentur.

CXVII.

De sacramento altaris, quod sit essentialiter ipsa veritas carnis Christi et sanguinis, et contra.

Hilarius De Trinitate lib. VIII : In Christo Pater, et Christus in nobis, unum in his esse nos faciunt. Si vere igitur carnem corporis nostri Christus assumpsit, et vere homo ille Christus est, nosque vere sub mysterio carnem corporis sui sumimus, et per hoc unum erimus, quia Pater in eo est, et ille in nobis : quomodo voluntatis unitas asseritur, cum naturalis per sacramentum proprietatis perfectæ sacramentum sit unitatis? Non est enim humano aut sæculi sensu in Dei rebus loquendum, neque per violentam atque impudentem prædicationem cœlestium dictorum sanitati alienæ atque impiæ intelligentiæ extorquenda perversitas. De naturali enim in nobis Christi veritate quæ dicimus, nisi ab eo didicimus, stulte atque impie dicemus. Ipse enim ait (*Joan. vi, 56*) : *Caro mea vere esca est, et sanguis meus vere est potus. Qui edet carnem meam et bibet sanguinem meum, in me manet et ego in eo*. De veritate carnis et sanguinis non relictus est ambigendi locus; nunc enim et ipsius Domini professione et fide nostra vere caro est et

{15} Editt. : ramos.

vere sanguis. Et hæc accepta atque hausta efficiunt, ut et nos in Christo et Christus in nobis sit. Est ergo ipse in nobis per carnem. Quod autem in eo per sacramentum communicatæ carnis et sanguinis simus, ipse testatur dicens : *Et vos in me et ego in vobis*. Si voluntatis tantum intelligi unitatem vellet, cur gradum quemdam atque ordinem consummandæ unitatis exposuit, nisi ut cum ille in Patre per naturam divinitatis esset, nos contra in eo per corporalem ejus nativitatem et ille rursus in nobis per sacramentorum inesse mysterium crederetur? Ac sic perfecta per mediatorem unitas doceretur, cum nobis in se manentibus ipse maneret in Patre, et in Patre manens maneret in nobis, et ita ad unitatem Patris proficeremus, cum qui in eo naturaliter secundum divinitatem inest, nos quoque in eo naturaliter inessemus, ipso in nobis naturaliter permanente. Quod autem in nobis naturalis hæc unitas sit, ipse ita testatur : *Qui edit meam carnem et bibit meum sanguinem, in me manet et ego in eo*. Non enim quis in eo erit, nisi in quo ipse fuerit; ejus tantum in se assumptam habens carnem, qui suam sumpsit. *Item : Sicut misit me Pater vivens, et ego vivo propter Patrem : et qui manducaverit carnem meam, et ipse vivet propter me (Joan. vi, 58)*. Quomodo per Patrem vivit, eodem modo nos per carnem ejus vivemus. Hæc vero vitæ nostræ causa est, quod in nobis manere per carnem Christum habemus, victuris per eum ea conditione, qua ille vivit per Patrem. Si ergo nos naturaliter secundum carnem per eum vivimus, id est naturam carnis suæ adepti : quomodo non naturaliter secundum spiritum in se Patrem habeat, cum vivat ipse per Patrem? *Item : Hæc autem idcirco a nobis commemorata sunt, quod voluntatis tantum inter Patrem et Filium hanc unitatem hæretici mentientes unitatis nostræ ad Dominum utebantur exemplo, tanquam nobis ad Filium et per Filium ad Patrem obsequio tantum ac voluntate religionis unitatis nulla per sacramentum carnis et sanguinis naturalis communionis proprietas indulgeretur, cum et per honorem nobis datum Filii et per manentem in nobis carnaliter Filium et in eo nobis corporaliter et inseparabiliter unitatis mysterium veræ ac naturalis unitatis sit prædicandum. Idem corpus Christi, quod sumitur*

A nobis æstimare debemus, quomodo enim juxta naturam suam vivificatrix esse caro hominis poterit? sed ut vere propriam ejus factam. *Item : Si creditur, quod factus sit caro, imo potius homo animatus anima rationali. Ambrosius in libro De officiis : Illa igitur sunt nobis expetenda, in quibus perfectio, in quibus veritas est ; hic umbra, hic imago est, illic veritas in cœlestibus. Ante aqua offerebatur, nunc Christus offertur quasi homo, quasi recipiens passionem, et offert se ipsum quasi sacerdos, ut peccata nostra dimittat ; hic in imagine, ibi in veritate ; ibi apud Patrem quasi advocatus pro nobis intervenit. Idem De sacramentis, lib. I : Illud promitto quod diviniore et priora sunt sacramenta Christianorum quam Judæorum. Item : Accipe, quæ dico, anteriora esse mysteria Christianorum quam Judæorum. Melchisedech obtulit panem et vinum. Ergo intellige sacramenta hæc, quæ hic accipis, anteriora esse ministeria, quam sint Moysi sacramenta, et prius cepisse populum Christianum quam Judæorum, sed nos in prædestinatione, illi in nomine. Item : Panis iste panis est ante verba sacramentorum ; ubi accesserit consecratio, de pane fit caro Christi. Consecratio autem quibus verbis est et cujus sermonibus? Domini Jesu ; nam reliqua omnia quæ dicuntur, laus Deo refertur ; oratione præmittitur pro populo, pro regibus, pro cæteris ; ubi venit, ut conficiatur sacramentum, jam non suis sermonibus utitur sacerdos, sed Christi. Quis sermo Christi hic conficit sacramentum? Sermo Christi, quo facta sunt omnia. Jussit Deus et factum est cœlum, terra et mare et omnis creatura. Si ergo vis est tanta in sermone Domini Jesu, ut inciperent esse quæ non erant : quanto magis operatorius est, ut sint quæ erant et in aliud commutentur. Item : Sermo Christi mutat, quando vult, instituta naturæ, Et primo de generatione ejus summus exemplum. Vides quia, contra instituta et ordinem naturæ, homo est natus ex Virgine? Item : Sermo cœlestis si operatur in aliis rebus, non operatur in sacramentis cœlestibus? Ergo didicisti quod ex pane corpus Christi fiat, et quod vinum cum aqua in calicem mittitur, sed fit sanguis consecratione verbi cœlestis. Sed forte dicis : Speciem sanguinis non video; sed habet similitudinem. Sicut mortis similitudinem sumpsisti, ita et similitudinem sanguinis bibis, ut nullus horror cruoris sit. Didicisti ergo, quia quod accipis corpus Christi est. Vis scire, quia verbis cœlestibus consecratur? Accipe quæ sunt verba. Dicit sacerdos : Fac nobis hanc oblationem ascriptam, rationabilem, acceptabilem, quod est figura corporis et sanguinis Domini Jesu Christi. Qui pridie quam pateretur, in sanctis manibus accepit panem, respexit ad cœlum, ad te, sancte Pater, omnipotens æterne Deus, gratias agens, benedixit, et fregit, fractumque dedit discipulis, dicens : *Accipite, etc.* Item : Vide omnia verba evangelistæ sunt usque ad *accipite* ; inde verba sunt Christi. Vide singula. *Qui pridie, inquit,**

quam pateretur, accepit panem. Antequam consecratur, panis est; ubi autem verba Christi accesserunt, corpus est Christi. Et ante verba Christi calix est vini et aquæ plenus; ubi verba Christi operata fuerint, ibi sanguis efficitur. *Item*: Quid est amplius, manna de cælo, an corpus Christi? Corpus Christi utique, qui auctor est cæli. Deinde manna qui manducavit, mortuus est. Qui manducaverit hoc corpus, fiet ei remissio peccatorum et non morietur in æternum. Ergo non otiose tu dicis Amen, jam in spiritu confitens quod accipias corpus Christi. Dicit tibi sacerdos: Corpus Christi. Et tu dicis: Amen, hoc est, verum est. Quod confitetur lingua, teneat affectus. Quantum sit sacramentum, cognosce. Vide quod dicat: *Quotiescunque hoc feceritis, commemorationem mei facietis*. Et sacerdos dicit: Ergo memores gloriosissimæ ejus passionis et ab inferis resurrectionis, etc. *Item*: In calicem mittitur vinum et aqua. Sed dicis, quomodo ergo Melchisedech panem et vinum obtulit? Quid sibi vult admistio aquæ? Bibebant autem de consequenti petra; petra autem erat Christus. Non immobilis petra, quæ populum sequebatur. Et tu bibe, ut te Christus sequatur. Vide mysterium: Moyses, hoc est propheta; virga, hoc est verbum Dei; sacerdos verbis Dei tangit petram, et fluit aqua, et populus Dei bibit. [Tangit ergo sacerdos calicem], redundat aqua in calice, salit in vitam æternam. *Item*: Accipe et aliud. De latere ejus fluxit aqua et sanguis, aqua ut mundaret, sanguis ut redimeret. Quare de latere? quia unde culpa, inde gratia. Culpa per feminam, gratia per Christum. *Item*: Audisti psalmum (xxii); vide quam aptus sit cælestibus sacramentis: *Dominus pascit me et nihil mihi deerit*, etc. *Super aquam refectiois*, etc. *Nam etsi ambulem in medio umbræ mortis; non timebo mala, quoniam tu mecum es. Virga tua*, etc. Virga imperium, baculus passio est. Æternitas, divinitas Christi, passio temporalis (14). Illa creavit, hæc redemit. *Parasti in conspectu meo mensam*, etc.; *et poculum meum quam præclarum est*. *Item*: Quotiescunque bibis, remissionem peccatorum accipiet inebriaris in spiritu. Unde et Apostolus (Eph. v, 18): *Nolite inebriari vino, sed implemini Spiritu sancto*. *Item*: Præclara ebrietas, quæ sobrietatem operatur. *Item*: *Fiat voluntas tua sicut in cælo et in terra, panem nostrum quotidianum da nobis hodie* (Luc. xi, 3). Sanguine Christi pacificata sunt omnia vel in cælo, vel in terra. Sanctificatum est cælum, dejectus est diabolus. Ibi versatur, ubi est homo, quem ille deceptit. Dixi vobis, quod ante verba Christi quod offertur panis dicitur; ubi verba Christi deprompta fuerint, jam non panis dicitur, sed corpus. Quare ergo in oratione Dominica ait: *panem nostrum*? Panem quidem dixit, sed epusion, hoc est supersubstantialem. Non iste panis est, qui vadit in corpus, sed qui animæ nostræ substantiam

fulcit. Idèò Græce *ἡμετέριον* dicitur. Latinus autem hunc panem dixit quotidianum. Si quotidianus est, cur post annum illum sumis, quemadmodum Græci in Oriente facere consueverunt? Accipe quotidie, quod quotidie tibi prosit. Sic vive, ut quotidie merearis accipere, quomodo Job sanctus pro filiis suis offerebat. *Item*: Qui vulnus habet, medicinam quaerit. Quotidie si accipis, quotidie tibi hodie est. Si tibi hodie est Christus, tibi quotidie resurgit. Quomodo? *Filius meus es tu, ego hodie genui te* (Psal. ii, 7). Hodie ergo est, quando Christus resurgit. *Heri et hodie ipse est*, apostolus Paulus ait (Hebr. xiii, 8). Ipse enim Dominus ait: *Dimitte nobis debita nostra!* (Luc. x, 4.) Debitum quidem est, ubi peccem? Accepisti a diabolo debitum, et qui eras liber in Christo debitor factus es diabolo. Cautionem tuam tenebat inimicus, sed eam Dominus crucifixit et suo cruore delevit. Abstulit debitum tuum, reddidit libertatem. *Ex libro vi*: Sicut verus est Dei Filius Dominus Jesus Christus non quemadmodum homines per gratiam, sed quasi Filius ex substantia Patris: ita vera Christi caro est, sicut ipse dixit, quam accepimus, et verus sanguis ejus potus est. *Item*: *Ego sum*, inquit, *panis vivus, qui de cælo descendi* (Joan. vi, 41). Sed caro non descendit de cælo. Quomodo descendit de cælo panis vivus? Quia idem Dominus Jesus consors est et divinitatis et corporis et tu qui accipis ejus carnem, divinx ejus substantiæ in illo participaris alimento. *Item*: *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie*; hæc postulatio maxima est eorum quæ postulantur. *Et dimitte*, inquit, *nobis debita nostra*. Ideo quotidie accipe, ut quotidie debito tuo indulgentiam petas. *Idem in libro De mysteriis*: Revera mirabile est quod manna Deus pluerit patribus. Unde dictum est: *Panem angelorum manducavit homo* (Psal. lxxvii, 25). Sed tamen illum panem qui manducaverunt, omnes in deserto mortui sunt. Ista autem esca, quam accipis, iste panis vivus, qui de cælo descendit, vitæ æternæ substantiam subministrat, et quicumque hunc manducaverit, non morietur in æternum, quia corpus est Christi. Considera utrum præstantior sit panis angelorum, an caro Christi? Manna illud de cælo, hoc supra cælum. Illud cæli, hoc Domini cælorum. Illud corruptioni obnoxium, si in diem alterum servaretur, hoc alienum ab omni corruptione, quod quicumque religiose gustaverit, corruptionem sentire non poterit. Illis aqua de petra fluxit, tibi sanguis e Christo. Judæus bibit et sitit; tu cum biberis sitire non poteris. Et illud in umbra, hoc in veritate. *Item*: Potior est lux quam umbra, veritas quam figura, corpus auctoris quam manna de cælo. *Item*: Probemus non hoc esse quod natura formavit, sed quod benedictio consecravit, majoremque vim esse benedictionis quam naturæ, quia benedictione etiam natura ipsa mutatur. Vides prophetica gratia bis mu-

(14) Editt.: *corporalis*.

tatam esse naturam et serpentis et virgæ. *Item* : Sacramentum, quod accipis, Christi sermone conficitur. De totius mundi elementis legisti quia ipse dixit, et facta sunt (*Psal.* xxxii, 9). Sermo Christi, qui potuit ex nihilo facere quod non erat, non potest ea quæ sunt in id mutare quod non erat? *Item* : Præter naturæ ordinem Virgo generavit; et hoc quod conficimus corpus, ex Virgine est. Quid hic quæris naturæ ordinem in Christi corpore, cum præter naturam ipse sit Dominus partus ex Virgine? Vera utique caro Christi, quæ crucifixa est, quæ sepulta est: vere ergo carnis illius sacramentum est. Ipse clamat Dominus: *Hoc est corpus meum*. Post consecrationem corpus significatur, sanguis nuncupatur. Et tu dicis: Amen, hoc est verum est. Quod os loquitur, mens interna fateatur; quod sermo sonat, affectus sentiat. *Item* : In illo sacramento Christus est, quia corpus Christi est. Non ergo corporalis esca, sed spiritualis est. Unde et Apostolus de typo ejus ait, quia patres nostri escam spiritualem manducaverunt (*I Cor.* iii, 9). Corpus enim Dei corpus est spirituale, corpus Christi corpus est divini spiritus. *Idem in sermone de Abel et Cain*: Nam si credas a Christo carnem esse assumptam et offeras transfiguratum corpus altaribus, non tamen naturam verbi et corporis, et tibi dicitur: *Si recte offeras, recte autem non divides, peccasti* (*Gen.* iv, 7, juxta LXX). *Hieronymus ad Hedibiam*: Nec Moyses nobis dedit panem verum, sed Dominus Jesus ipse convivia et convivium, ipse comedens qui et comeditur. *Idem C super Matthæum* (xxvi, 26): *Accipite et comedite, hoc est corpus meum*; postquam typicum pascha fuerat impletum, et agni carnes cum apostolis comederat, assumit panem, qui confortat cor hominis, et ad verum paschæ transgreditur sacramentum, ut, quomodo in præfiguratione ejus Melchisedech panem et vinum offerens fecerat, ipse quoque veritatem sui corporis et sanguinis repræsentaret. *Idem in libro De membris Domini*: Sacerdos Dei Patris dicitur Filius Dei secundum humanitatem, in qua se pro nobis acceptabile sacramentum Deo obtulit, ut ipse esset sacerdos qui sacrificium. *Augustinus De utilitate agendæ pœnitentiæ*: Tunc eis Petrus annuntiavit eum colendum, quem crucifixerunt, ut ejus jam sanguinem biberent credentes, quem fuderant sævientes. *Idem in Epistola ad Irenæum*: Corporeum illud mænna nunc nec tanta res miraculi, quia venit quod perfectum est. Perfectum autem est panis de cœlo, corpus ex Virgine. *Idem in homilia II psalmi XXXIII*: Accesserunt Judæi ad Jesum, ut crucifigerent; nos accedamus, ut corpus ejus et sanguinem accipiamus. *Item*: Vere magnus Dominus et magna misericordia ejus, qui nobis dedit manducare corpus suum, in quo tanta peressus est, et sanguinem suum: bibere. *In homilia psalmi XXVIII ad Judæos*: Jam securi [sanguinem] bibite, quem fudistis. *In homilia LXXV*: Ipsum sanguinem, quem per insaniam fuderunt, per gratiam biberunt. *In homilia psalmi XXIX*: De carne Mariæ carnem acce-

pit et ipsam carnem [nobis] ad manducandum ad salutem dedit. Nemo autem carnem illam manducat, nisi prius adoraverit. *Idem in psalmo XXXIII*: David ferebatur in manibus suis. Manibus suis nemo portatur. Quomodo intelligatur in ipso David, secundum litteram non invenimus, in Christo autem invenimus. Ferebatur enim in manibus suis, quando commendans corpus suum ait: *Hoc est corpus meum*. Ferebatur enim illud corpus in manibus suis. *In homilia XXXI super Joannem*: Quousque biberent sanguinem, quem fuderant, desperaverunt. *Idem in libris Sententiarum Prosperi*: Hoc est quod dicimus, quo. l modis omnibus approbare contendimus, sacrificium Ecclesiæ duobus confici, duobus constare, visibili elementorum specie et invisibili Domini nostri Jesu Christi carne et sanguine, sacramento et re sacramenti, id est corpore Christi, sicut Christi persona constat et conficitur Deo et homine, cum ipse Christus verus sit Deus et verus homo, quia omnis res illarum rerum naturam et veritatem in se continet, ex quibus conficitur. Est ergo sacramentum et res sacramenti, id est corpus Christi. *Item*: Caro ejus, quam forma panis operam in sacramento accipimus, et sanguis ejus, quem sub vini specie ac sapore potamus, caro videlicet et sanguis est sacramentum sanguinis; carne et sanguine, utroque invisibili, intelligibili, spirituali intelligitur, significatur corpus visibile Christi et palpabile, plenum gratia omnium virtutum et divina majestate. *Item*: Sicut ergo cœlestis panis, qui vere Christi caro est, suo modo vocatur Christi corpus, cum revera sit sacramentum corporis Christi, illius videlicet, quod in cruce est positum, vocatur ipsa carnis immolatio, quæ sacerdotis manibus fit, Christi passio, mors, crucifixio, non rei veritate, sed significante mysterio: sic sacramentum fidei, quod baptismus intelligitur, fides est. *Idem in psalmo LIII*: Judæi pascebantur tanquam de pœna Domini, et nos de cruce Domini pascimur, quia corpus ipsius manducamus. Habent ergo impii epulas suas, habent pii beati qui esuriunt et sitiunt justitiam, etc. *Leo papa in sermone de jejunio vii mensis*: Dicente Domino: *Nisi manducaveritis carnem Filii hominis et biberitis ejus sanguinem, non habebitis vitam in vobis* (*Joan.* vi, 54), sic sacræ mensæ communicare debetis, ut nihil prorsus de veritate corporis Christi et sanguinis ambigatis. Hoc enim ore sumitur, quod fide creditur, et frustra ab illis Amen dicitur, a quibus dicitur contra id quod accipitur et disputatur. *Idem in Epistola Anatolio episcopo missa*: Aliter enim in Ecclesia Domini, quæ est corpus Christi, nec rata sunt sacerdotia nec vera sacrificia, nisi in nostræ proprietate naturæ nos verus immaculati Agni sanguis emundet. Qui licet in Patris sit dextera constitutus, in eadem tamen carne, quam sumpsit ex Virgine, sacramentum propitiationis exsequitur. *Idem in sermone De passione Domini*: Intulit supplicium Filio Dei, fudit sanguinem justum, qui reconciliando

mundo et præmium esset et poculum. *Gregorius in homilia paschali* : Quid namque sit sanguis Agni, non jam audiendo, sed bibendo didicistis, qui sanguis super utrumque postem ponitur, quando non solum ore corporis, sed et ore cordis hauritur. *Idem in IV dialogo* : Tunc vera pro nobis Deo hostia erit cum nosmetipsos hostiam fecerimus. Est etiam quidem peccatoribus et indigne percipientibus vera Christi caro verusque Christi sanguis, sed etiam essentia non salubri efficientia. *Eusebius Emisenus (15)* : Vera, unica et perfecta hostia, fide æstimanda non specie neque exterioris censenda visu [hominis], sed interioris affectu. Unde cœlestis confirmat auctoritas, *quia caro mea vere est cibus et sanguis meus vere est potus*. Recedat ergo omne infidelitatis ambiguum ; quandoquidem qui auctor est muneris ipse etiam testis est veritatis. Nam visibilis (16) sacerdos visibiles creaturas in substantiam corporis et sanguinis sui verbo suo secreta potestate (17) convertit, ita dicens : *Accipite et comedite ; hoc est corpus meum*. Et quomodo tibi novum (18) et impossibile esse non debeat, quod in Christi substantiam terrena convertuntur, te ipsum interroga, etc. *Ex passione sancti Andrewæ, ipso ad Ægeam dicente* : Cum vero carnes ejus in terris sint comestæ et vere sanguis ejus sit bibitus, ipse tamen in cœlestibus ad dexteram Patris integer perseverat et vivus. *Præfatio De Dominica v post Theophaniam* : Singuli accipiunt Christum Dominum, et in singulis portionibus totus est, nec per singulos minuitur, sed integrum se præbet in singulis. *Amphilochius episcopus Iconius De vita et miraculis sancti Basilii, cap. VII* : Divina quidem mysteria illo agente Hebræus quidam se sicut Christianus populo commiscuit, officii mysterium et muneris explorare volens, viditque infantem parari in manibus Basilii, et communicantibus omnibus venit et ipse dato, quod est ei vere caro facta. Inde accessit ad calicem sanguine repletum, ut vere est, et ipsius factus est particeps, atque de utrisque servans reliquias abiensque in domum suam ostendit uxori suæ ad confirmationem dictorum, et narravit quod propriis oculis viderat. Credens ergo, ut vere, quam horribile et admirabile est Christianorum mysterium, in crastino venit ad Basilium, postulans sine dilatione se accipere quod in Christo est signaculum. Basilium autem sanctus non differens baptizavit eum, cum omni domo sua credentem in Domino. *Ex Vitis Patrum, tractatus de charitate, cap. XXVI* : Narravit item abbas Daniel dicens : Dixit pater meus Arsenius de quodam sene, qui erat magnus in hac vita, simplex autem in fide et erravit pro eo quod erat idiota, et dicebat non esse naturaliter corpus panem, quem sumimus, sed figuram ejus esse. Hoc audientes duo senes et

A scientes, quia magna esset vita et conversatio ejus, cogitaverunt, quia innocenter et simpliciter diceret hoc, et dicebant ei : Abbatis sermonem audivimus cujusdam infidelis, qui dicit, quia panis, quem sumimus, non natura corpus Christi, sed figura est ejus. Senex autem ait eis : Ego sum, qui hoc dixi. Illi autem rogabant eum dicentes : Nos credimus quia panis ipse corpus Christi est et calix sanguinis secundum veritatem et non secundum figuram, sed sicut plasmavit hominem ad imaginem suam, et nemo potest dicere, quia non erat imago Dei quamvis incomprehensibiliter lata, et panis, quem dixit *quia corpus meum est*, credimus, quia secundum veritatem corpus Christi est. Senex ait : Nisi rem ipsam cognovero, non mihi satisfacit ratio vestra. Illi autem dixerunt ad eum : Deprecemur Deum hebdomada hac de mysterio hoc, et credimus quia Deus revelabit nobis. Senex cum gaudio suscepit et deprecabatur Deum dicens : Domine, tu cognoscis quoniam non pro malitia incredulus sum rei hujus, sed per ignorantiam errem. Revela ergo mihi, Domine, quia miserere mei est. Sed et illi senes abeuntes in cellis suis rogabant, et ipsi dicentes : Domine, revela seni mysterium hoc, ut credat et non perdat laborem suum. Exaudivit autem Dominus utrosque, et hebdomada completa venerunt in ecclesiam, et aperti sunt intellectuales oculi horum, et quando positi sunt panes in altare, videtur illis tantummodo tribus puerulus jacens super altare, et cum extendisset presbyter manus, ut frangeret panem, descendens angelus de cœlo et habens cultellum in manu sacrificavit puerum illum. Sanguis vero illius excipiebatur in calicem. Cum autem presbyter in parvis partibus panem, etiam angelus inciderebat pueri membra in [multis] partibus (19). Cum vero accessisset senex, ut acciperet communionem, data est illi soli caro sanguine cruentata. Quod cum vidisset pertimuit et clamavit, dicens : Credo, Domine, quia panis, qui in altare ponitur, corpus tuum est, et calix sanguis, et statim facta est illa panis in manu ejus secundum mysterium et sumpsit illud gratias agens. Dixerunt autem ei senes : Deus scit humanam naturam, quia non potest vesci carnibus crudis et propterea transformavit corpus suum in panem et sanguinem in vinum, his qui illud fide suscipiunt. *Ex Evangelio* : Accipiens panem benedixit ac fregit deditque discipulis suis dicens : Hoc est corpus meum, etc. *Ex epistola I Pauli apostoli ad Corinthios (x, 1)* : Nolo enim vos ignorare, fratres, quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt, et omnes mare transierunt, et omnes in Moyse baptizati sunt, in nube, et in mari ; et omnes eandem escam spiritualem manducaverunt, et omnes eundem potum spiritualem biberunt (bibebant autem de spirituali consequenti eus petra ; petra

(15) Ex homilia de corpore et sanguine Domini inter Hieronymi opera edita, cujus auctor incertus dicitur. Cf. Hieron. opp. ed. Martian. V, 591.

(16) Monac. : etsi invisibilis.

(17) Monac. : posteritate.

(18) Monac. : non verum

(19) Monac. : modis.

autem erat Christus). *Item* : Ut prudentibus loquor, vos ipsi iudicate, quod dico. Calix benedictionis, cui benedicimus, nonne communicatio sanguinis Christi est? et panis, quem frangimus, nonne participatio corporis Domini est? Quoniam unus panis, unum corpus multi sumus, omnes qui de uno pane et de calice participamus (*I Cor. x, 15*). *Item* : Quæ immolant gentes, dæmoniis immolant et non Deo. Nolo autem vos socios fieri dæmoniorum; non potestis mensæ Domini participes esse et mensæ dæmoniorum; non potestis calicem Domini bibere et calicem dæmoniorum (*ibid., 20*). *Item* : Quotiescunque enim manducabitis panem hunc et calicem bibetis, mortem Domini annuntiabitis, donec veniat. Itaque quicumque manducaverit panem hunc vel biberit calicem Domini indigne, reus erit corporis et sanguinis Domini. Probet autem se ipsum homo, et sic de pane illo edat, et de calice bibat. Qui enim manducat et bibit [indigne, iudicium sibi manducat et bibit], non dijudicatus corpus Domini. Ideo inter vos multi infirmi et imbecilles, et dormiunt multi. Quod si nosmetipsos dijudicaremus, non utique iudicaremur (*I Cor. xi, 27-31*). *Ambrosius super Lucam* (12, 27) : *Sunt aliqui hic stantes, qui non gustabunt mortem, donec videant regnum Dei* : Habemus panem, qui de cælo descendit. Panem illum manducat, qui ea quæ scripta sunt servat. *Item* (*Luc. xvii, 37*) : *Ubi fuerit corpus, ibi congregabuntur aquilæ* : Justorum animæ aquilis comparantur, quæ alta petunt. *Item* : De corpore jam dubitare non possumus, maxime sine muneribus quia a Pilato Joseph corpus accepit. Nonne tibi videntur aquilæ circa corpus Maria Cleophæ et Maria Magdalene et mater Domini apostolorumque conventus circa Domini sepulturam? Nonne tibi videntur aquilæ circa corpus, quando veniet cum intelligibilibus nubibus filius hominis et videbit eum omnis oculus? Est enim corpus, de quo dictum est : *Caro mea vere est cibus et sanguis meus vere est potus*. Circa hoc corpus veræ aquilæ sunt, quæ ælis circumvolant spiritualibus. Est enim corpus Ecclesia. *Idem in lib. De sacramentis* : Fac nobis oblationem hanc acceptabilem, quæ est figura corporis et sanguinis Domini. *Item* : Figura corporis est altare. *Idem in Epistola ad Corinthios* : Quia morte Domini liberati sumus, hujus rei memores in edendo et potando carnem et sanguinem, quæ pro nobis oblata sunt, significamus. *Item* : Beneficii divini testis est sanguis, in cuius typum nos calicem mysticum percipimus. *Origenes super Matthæum* (xxvi, 26) : *Hoc est enim corpus meum, et accipiens calicem, etc.* : Panis quem Deus Verbum corpus suum esse fatetur, verum est nutritorium animæ; Verbum de Deo Verbo procedens et panis de pani cœlesti, qui positus est super mensam, de qua scriptum est (*Psal. xxii, 5*) : *Præparasti in conspectu meo mensam adversus eos qui tribulant me*. Et potus iste, quem Deus Verbum sanguinem suum fatetur, Verbum est potans et inebrians præ-

clare corda bibentium, qui est in poculo, de quo scriptum est : *Et poculum tuum inebrians quam præclarum est*. Et est potus iste generatio vitis veræ, quæ dicit : *Ego sum vitis vera* (*Joan. xv, 1*). Et est sanguis uvæ illius, quæ missa in torcular passionis protulit potum hunc. Sic et panis est verbum Christi factum de tritico illo, quod cadens multum reddit fructum. Non enim panem illum visibilem, quem tenebat in manibus, corpus suum dicebat Deus Verbum, sed verbum in cuius mysterio fuerat panis ille frangendus. Nec potum illum visibilem sanguinem suum dicebat, sed verbum, in cuius mysterio fuerat potus ille fundendus. Nam corpus Dei Verbi aut sanguis, quid aliud potest esse, nisi verbum quod nutrit, et verbum quod lætificat cor? *Hieronymus ad Hedibiam de diversis quæstionibus* : *Quomodo sit [accipiendum], Non bibam amodo de hoc genimine vitis, etc.* (*Math. xxvi, 29*) : Nos audiamus panem, quem fregit Dominus deditque discipulis, esse corpus Domini. *Item* : *Hic sanguis meus Novi Testamenti*. Si ergo panis qui de cælo descendit corpus Domini et vinum quod discipulis suis dedit sanguis illius est, qui effusus est in remissionem omnium peccatorum, ascendamus cum Domino cœnaculum et accipiamus ab eo calicem sursum Novi Testamenti, ibique cum eo inebriemur vino sobrietatis. *Item* : Sed nec Moyses dedit nobis panem verum, sed Dominus Jesus, ipse conviva et convivium, ipse comedens qui et comeditur : ipsius bibimus sanguinem, et quotidie in sacrificiis ejus de genimine vitis veræ et vineæ Soree, quæ interpretatur *electa*, et rubentia musta calcamus, et novum ex his vinum bibimus in regno Patris, nequaquam in vetustate litteræ, sed in novitate spiritus, cantantes canticum novum, quod nemo potest canere nisi in regno Ecclesiæ, quod regnum Patris est. *Item* : Quotquot in Christo baptizamur, Christum induimus et panem comedimus angelorum, et audimus Dominum prædicantem : *Meus cibus est ut faciam voluntatem ejus qui misit me*. Faciamus ergo voluntatem ejus, et Christus nobiscum bibet in regno Ecclesiæ sanguinem suum. *Idem super CXLVII psalmum* : *Et adipe frumenti satiat te*. Dominus noster granum tritici in terram cecidit, et nos multiplicavit. Istud granum frumenti pinguisimum est. Felix est qui in frumento isto adipem intelligit. Ego corpus Jesu Evangelium puto, sanctas Scripturas puto. Et quando dicit, *qui non comederit carnem meam et biberit sanguinem meum*, licet et in mysterio possit intelligi, tamen verius corpus Christi et sanguis sermo Scripturarum est, doctrina divina est. Quando imus ad mysterium, qui fidelis est intelligit; si in maculam ceciderit, periclitatur. Si quando audimus sermonem Dei, et caro Christi, et sanguis ejus in auribus nostris effunditur, et nos aliud cogitamus, in quantum periculum [incurrimus]? Pinguissimus sermo divinus est. Omnes habet in se delicias. Sicut tradunt Judæi, quoniam manna quando comedebant secundum

voluntatem uniuscujusque sapiebat in ore : sic et in carne Christi, qui est sermo doctrinæ, hoc est sanctorum Scripturarum interpretatio, sicut volumus, accipimus. *Item* : *Qui emittit eloquium suum terræ* (Psal. cxlvii, 15). *In principio erat Verbum* (Joan. 1, 1). Hoc Verbum mittitur in carne *Et Verbum caro factum est et habitavit in nobis* (ibid., 14). *Qui emittit eloquium suum terræ*. De prædicatione loquitur evangelica et de doctrina apostolorum. Denique sequitur : *Velociter currit sermo ejus* (Psal. cxlvii, 15), et in orbem terrarum apostolica doctrina. *Idem in sermone quodam de agno paschali, qui sic incipit* : *Hodie populus Israel* : Præcipitur ut in una comedamus domo, id est ne extra Ecclesiam immolari agni putemus. Ex quo manifestum est, quod Judæi et hæretici et omnium conventicula dogmatum perversorum, qui agnum in Ecclesia non comedunt, non eas agni carnes comedere, sed dæmonis, qui datus in escam populis Æthiopum. *Item* : Quod autem sequitur, ut non carnes crudas agni neque elixas comedamus, illud est, ne Scripturas divinas, quæ vere carnes Agni sunt, aut juxta historiam tantum intelligamus, aut quibusdam allegoriis et nubilo interpretationis ad perversa dogmata derivemus et enervemus eas. *Caput cum pedibus ejus et intestinis comedetis* (Exod. xi, 9). Caput intelligentia spiritualis; pedes simplex juxta historiam narratio; intestina quidquid in littera latet. *Item* : Sciatis, fratres, quoniam quicumque uxori debitum reddit vacare non potest orationi nec de carnibus Agni comedere. Si enim panes propositionis non poterant ab his qui uxores tetigerant comedi, quanto magis panis ille qui de cælo descendit non potest ab his qui conjugalibus paulo ante hæere complexibus violari atque contingi? *Idem* (20) *in quadam homilia* [VII] *super Leviticum* : Dominus ait : *Caro mea vere est cibus, et sanguis meus vere est potus* (Joan. vi, 56), quia omne opus ejus sanctum est, et omnis sermo ejus verus est. Secundo loco post illius carnem mundus cibus est Petrus et Paulus, et sic unusquisque pro meritorum puritate proximo mundus fit cibus. Hoc qui audire nescit, avertit fortasse auditum secundum eos qui dicebant : *Quis eum potest audire?* Sed si filii estis Ecclesiæ, si evangelicis imbuti mysteriis, agnoscite quæ dicimus, quia Domini sunt, ne qui ignoret ignoretur. Agnoscite quia figuræ sunt quæ in divinis voluminibus scriptæ sunt, ideo tanquam spirituales et non carnales intelligite quæ dicuntur. Est et in Evangelii littera, quæ occidit. Si enim [secundum] litteram sequaris hoc ipsum, quod scriptum est : *Nisi manducaveritis carnem meam et biberitis sanguinem meum* (ibid., 54), occidit hæc littera. Ut ergo diximus, omnis homo in se habet aliquem cibum, ex quo qui sumpserit, si quidem bonus est et bono thesauro profert bonum, mundum cibum profert proximo suo. Ideo omnis homo, cum loquitur pro-

ximo, et sive prodest ei ex sermonibus sive nocet, et mundum ei aut immundum efficitur animal. Si secundum hanc intelligentiam dicamus Deum hominibus leges promulgasse, digna videbitur legislatio. Si vero assideamus litteræ, erubescit confiteri Deo tali legem dedisse (21). *Idem in Epistola ad Ephesios* : Dupliciter igitur intelligitur caro Christi et sanguis, vel spiritualis illa atque divina, de qua ipse ait : *Caro mea vere est cibus et sanguis meus vere est potus*, et : *Nisi manducaveritis carnem meam et sanguinem meum biberitis, non habebitis vitam æternam*, vel caro mea, quæ crucifixa est, et sanguis, qui militis lancea fusus est. Juxta hanc divisionem, et in sanctis ejus diversitas sanguinis et carnis excipitur, ut alia sit caro quæ visura sit salutare Dei, alia caro et sanguis, quæ regnum Dei nequeant possidere. *Idem in Isaia* : Comedunt cibos impietatis, dum non sunt sancti et corpore et spiritu, nec comedunt carnem Jesu nec bibunt sanguinem ejus, de quo ipse loquitur : *Qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem habebit vitam æternam* (ibid., 55). Pascha nostrum immolatus est Christus, qui non foris, sed in domo una et intus comeditur. *Ex sermone quodam Augustini* : Utrum sub figura, an sub veritate sit mystici calicis sacramentum. Veritas ait : *Caro mea vere est cibus et sanguis meus vere est potus*. Alioquin quomodo magnum erit, *panis quem ego dabo, caro mea est pro mundi vita* (ibid., 52), nisi vera sit caro? Sed, quia Christus vorari dentibus fas non est, voluit hunc panem et vinum in mysterio vere carnem suam et sanguinem consecratione Spiritus sancti potentialiter creari et quotidie pro mundi vita mystice immolari, ut sicut de Virgine per spiritum vera caro sine coitu creatur, ita per eundem ex substantia panis et vini mystice idem corpus Christi consecratur. Corpus Christi et veritas et figura est : veritas, dum corpus Christi et sanguis virtute Spiritus in verbo ipsius ex panis vinique substantia conficitur; figura vero, quod exterius sentitur. Iteratur autem quotidie hæc oblatio, licet Christus semel passus sit, quia quotidie peccamus saltem peccatis, sine quibus mortalis infirmitas vivere non potest, et ideo quotidie Christus pro nobis mystice immolatur. Intra Catholicam Ecclesiam in mysterio corporis Christi nihil a bono majus, nihil a malo minus percipitur sacerdote, quia non in merito consecrantis, sed in verbo efficitur Creatoris et in virtute Spiritus sancti. Si enim in merito esset sacerdotis, nequaquam ad Christum pertineret. Nunc autem sicut ipse est, qui baptizat, ita ipse est, qui Spiritum sanctum hanc suam efficit carnem et transfundit sanguinem. *Item* : Hanc oblationem benedictam, per quam benedicamur, ascriptam, per quam omnes in cælo ascribamur; ratam, per quam in visceribus Christi esse censemur, ratio-

(20) Non est Hieronymi, sed Origenis.

(21) Editt. : *Quia tales leges dederit Deus.*

nabilem, per quam a bestiali sensu (22) exuamur, acceptabilem, ut per hanc acceptabiles ejus unico Filio simus. Nihil rationabilius ut quod similitudinem mortis ejus in baptismo accepimus, similitudinem quoque carnis et sanguinis ejus sumamus, ita ut veritas non desit in sacramento, et ridiculum nullum fiat paganis, quod cruorem occisi hominis bibamus. Si enim discipuli patienter ferre nequiverunt, quod Dominus dixerat : *qui manducat carnem meam*, etc., sed dixerunt : *durus est hic sermo* (Joan. vi, 61), quomodo ista ferrent increduli? Credendum namque est quod in verbis Christi sacramenta conficiantur. Cujus enim potentia creatur prius, ejus utique verbo ad melius recreantur. Reliqua omnia, quæ sacerdos dicit aut clerus canit, nihil aliud quam laudes et gratiarum actiones sunt, aut certe obsecrationes, fidelium petitiones, postulationes. Inter verba sunt Dei : *Accipite et manducate ex hoc omnes* (Matth. xxvi, 26). In hoc ergo verbo creatur illud corpus. *Item* : Eadem ratio est in corpore Domini, quæ in manna, quod in ejus figura præcessit, de quo dicitur (Exod. xvi, 18) : *Qui plus collegerat, non habuit amplius, neque qui minus comparaverat, habuit minus*. Non est quantitas visibilis in hoc æstimanda mysterio, sed virtus sacramenti spiritualis, sicut nec quantitas hominis Christi metienda in corpore, sed virtus in eo et divinitas consideranda. *Item* : Hoc mysterium ante passionem discipulis traditur, quia nunquam potest umbra existere nisi radiante luce. Aliter : noverat Christus, quod et a bonis digne et a malis indigne hoc mysterium acceptum erat. Voluit cunctis communicantibus ostendere quid boni quidve mali ex eo percipiatur, et ideo Judas in figura omnium malorum primus ad percipiendum permittebatur. Nam si post resurrectionem fieret, jam Judas cum sanctis apostolis communicare non potuisset, quia jam damnatus esset. Recte etiam caro sanguini sociatur, quia nec caro sine sanguine, nec sanguis sine carne jure communicatur. Totus enim homo, qui ex duabus substantiis constat, redimitur, et ideo carne simul Christi et sanguine saginatur. Denique non, sicut quidam volunt, anima solo hoc mysterio pascitur, verum etiam caro per hoc ad immortalitatem transit et incorruptionem reparatur. *Idem quæstionum LXXII, cap. XII* : Omnis anima omni corpore melior. Melius enim omne quod vivificat, quam id quod vivificatur. *Idem lib. XI, De civitate Dei de bonis et malis angelis* : Beatitudines illorum causa est adhærere Deo, istorum miseriam non adhærere. *Item* : Sicut autem melior est natura sentiens, qui etiam condolet, quam lapis, qui nullo modo dolere potest. *Item* : Rationalis creatura præstantior etiam misera, quam illa, quæ rationis vel sensus est expers, et ideo in eam non cadit miseria. *Idem in sermone De utilitate agendæ*

(22) Monac. : *sexu*.(23) Maur. : *significaret*.(24) Maur. : *illius*.

pœnitentiæ : Ille eos a morte liberaverat, qui per manna figurabatur. Breviter ergo dixerim : quicumque manna Christum intellexerunt, eundem quem nos, cibum spiritualem manducaverunt. *Idem in expositione Evangelii* (Joan. vi, tract. 26 ; Maur. iii, 498) : Ut quid paras dentem et ventrem? Credere in eum, hoc est manducare panem et vinum. Invisibiliter saginatur, quia invisibiliter renascitur. Hic panis est, qui de cœlo descendit. Hunc panem significavit manna. *Omnes, inquit, eandem escam spiritualem manducaverunt*. Spiritualem utique eandem; nam corporalem alteram, quia illi manna, nos aliud; spiritualem [vero] eandem quam nos. *Et omnes eundem potum spiritualem biberunt*. Aliud illi, aliud nos, sed specie visibili, quod tamen hoc idem est (23) virtute spirituali. Quomodo eundem potum? *Bibebant, inquit, de spirituali sequente eos petra, petra autem erat Christus* (I Cor. x, 4). Inde potus, inde panis. Petra Christus in signo, verus Christus in carne et verbo. *Hic est panis de cœlo descendens, ut si quis ex ipso manducaverit, non morietur* (Joan. vi, 50). Quod pertinet ad virtutem sacramenti, non ad visibile sacramentum, qui manducat intus, non foris; qui manducat in corde, non qui premit dente. *Item* : Qui ergo carnem ejus non manducat nec bibit ejus sanguinem, non habet in se vitam æternam, et qui manducat et bibit, habet vitam æternam. Hunc itaque cibum et potum societatem vult intelligi corporis Christi et membrorum suorum, quod est Ecclesia. Hujus rei sacramentum, id est unitatis corporis Christi et sanguinis alicubi quotidie, alicubi certis intervallis dierum de mensa Dominica sumitur, quibusdam ad vitam, quibusdam ad exitium; res vero ipsa, cujus sacramentum est, omni homini ad vitam, nulli ad exitium, quicumque ejus participes fuerint. *Idem in sermone De infantibus* : Nulli aliquatenus ambigendum est, unumquemque fidelium corporis sanguinisque Dominici tunc esse participem, quando in baptismo Christi membrum efficitur, nec alienari ab ipsius (24) panis calicisque consortio, etiamsi antequam [panem] illum comedit calicemque bibat, de hoc sæculo migraverit in unitate corporis Christi constitutus. Sacramenti quippe illius participatione ac beneficio non privatur, quando in se, quod illud sacramentum significat, invenit (25). *Idem in sermone De sacramentis* : Quia passus est [pro] nobis, commendavit nobis in isto sacramento sanguinem suum et corpus, qui etiam fecit nosmetipsos. Nam et nos corpus ipsius facti sumus, et per misericordiam ipsius quod accepimus sumus. *Item* (Maur. v, 976, fragm.) : Ad aream Dominicam comportati estis; laboribus boum, id est annuntiantium Evangelium, trituri estis, quando catechumeni diceretamini, in horreo servabamini, cepistis moli je-

(25) Monac. : *Sacramentum qui propter illius participationes a beneficio non privatur, quando — invenitur*.

junilis et exorcismis. Postea ad aquam venistis, et conspersi estis, et panis Dominicus facti estis. Unum estote diligendo vos, tenendo unam fidem, unam spem, individuum charitatem. *Item* : Vinum in multis racemis fuit, et modo vinum. Vinum est in sua nativitate, calix post pressuras torcularis (26). Et post illa vos jejunia, post labores, contritiones; jam in nomine Christi tanquam ad calicem venistis; et ibi vos estis in mensa et in calice. Nobiscum vos estis. Simul enim hoc sumimus, simul bibimus, quia simul vivimus. *Idem super Joannem* (xii, 8) *sermone I* : *Pauperes enim semper habebitis vobiscum, me autem non semper habebitis*. Potest et sic intelligi: loquebatur de præsentia corporis sui. Nam secundum majestatem suam et invisibilem gratiam impletur quod ab eo dictum est : *Ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem sæculi* (*Math.* xxviii, 20). Secundum vero carnem, quam Verbum assumpsit, non semper habebitis vobiscum. Quare? Quoniam conversatus est secundum corporis præsentiam xl diebus cum discipulis et ascendit in cælum et non est hic. Ibi est sedens ad dextram Patris, et hic est. Non enim recessit præsentia majestatis. Aliter: secundum præsentiam majestatis semper habemus Christum; secundum præsentiam carnis paucis diebus; modo fide tenet, non oculis videt. *Idem in expositione psalmi* lrv : Dicentes, quia durus est hic sermo, separaverunt se ab illo; remansit cum *XII*, instruxit eos qui remanserant. *Spiritus est*, inquit, *qui vivificat, caro nihil prodest* (*Joan.* vi, 64). Verba quæ locutus sum ad vos, spiritus et vita sunt, id est spiritualiter intelligenda sunt. Intellexisti carnaliter? spiritus et vita tibi non sunt. Spiritualiter intelligite quæ locutus sum. Non hoc corpus, quod videtur, manducaturi estis, et bibitori illum sanguinem, quem fusuri sunt qui me crucifigent. Sacramentum aliquod vobis commendavi, spiritualiter intellectum vivificabit vos. Caro autem non prodest quidquam. Carnem quippe intellexerunt; quomodo in cadavere venditur (27), aut in macello dilaniatur. Sciens autem Jesus ait : *Hoc vos scandalizat, quod dixi, do vobis carnem manducare et sanguinem meum bibere. Si ergo videritis filium hominis ascendentem, ubi prius erat?* (*Ibid.*, 62.) Quid est hoc? Hinc solvit, quod illos moverat; hinc aperuit, unde fuerant scandalizati; hinc plane, si intelligerent. Illi autem putabant erogaturum corpus suum; ille dixit se ascensurum in cælum integrum. *Cum videritis filium hominis ascendentem ubi erat prius*, certe vel tunc videbitis, quia non eo modo quo putatis erogatur corpus suum, vel tunc intelligetis, quia gratia [ejus] non consumitur morsibus. *Item* : Donec sæculum finiatur, sursum est Dominus, sed tamen hic etiam nobiscum est veritas Dominus. Corpus enim, in quo resurrexit, uno loco esse oportet, veritas autem ejus ubique diffusa est.

(26) Maur. : *et modo in unum est. Unum est in suavitatem calicis, post pressuram torcularis.*

Item : In cælo jam Christum sedentem manibus contrectare non possumus, sed fide contingere. *Item* : Quis audeat manducare Dominum suum? et tamen ait : *Qui manducat me, vivit propter me* (*ibid.*, 58). Quoniam Christus manducatur, vita manducatur, nec occiditur, ut manducetur, nec quoniam manducatur, partes de illo facimus. Et quidem in sacramento sic fit; norunt autem fideles quemadmodum manducant corpus Christi. Unusquisque partem suam accipit; per partes manducatur, et manet integer totus in cælo, integer totus in corde tuo. *Item* : Quod videtis in altari, panis est et calix, quod etiam oculi nostri nobis renuntiant. Quod autem fides [postulat] instruenda, panis est corpus, calix est sanguis. *Item* : In cælum ascendit, ille levavit corpus suum, ibi est sedens ad dextram Patris. Quomodo ergo panis est corpus ejus? et calix, vel quod habet calix, est sanguis ejus? Ista, fratres, ideo sacramenta dicuntur, quia in eis aliud videtur et aliud intelligitur. Quod videtur, speciem habet corporalem; quod intelligitur, fructum spiritualem. *Idem in epistola ad Bonifacium presbyterum* : Sæpe ita loquimur, ut Pascha propinquant dicamus crastinam vel perendinam Domini passionem, cum ille ante tam multos annos passus sit. Ipso die Dominico dicimus : Hodie Dominus resurrexit; cum ex quo resurrexerit tot anni transierint. Istos dies secundum illorum similitudinem, quibus hæc gesta sunt, nuncupamus, ut dicatur ipse dies, qui non est ipse, sed revolutione temporis similis ei. Nonne semel immolatus est Christus in semetipso, et tamen in sacramento omni die populis immolatur. Si enim sacramenta quamdam similitudinem earum rerum, quarum sacramenta sunt, non haberent, omnino sacramenta non essent. Ex hac autem similitudine plerumque etiam sacramenta ipsarum rerum nomina accipiunt. Sicut ergo secundum quemdam modum sacramentum corporis Christi est corpus Christi, sacramentum sanguinis Christi sanguis Christi est, ita fidei sacramentum fides est. *Idem in lib. X De civitate Dei* : Sacrificium visibile invisibilis sacramentum, id est sacrum signum est. *Item in XX* : *Qui manducat carnem meam et bibit sanguinem meum, in me manet et ego in illo* (*ibid.*, 57). Ostendit quid sit non sacramento tenus, sed revera corpus Christi manducare, et ejus sanguinem bibere. Hoc est enim in Christo manere, ut in illo maneat et Christus. Sic enim hoc dixit, tanquam diceret : qui non in me manet et in quo non maneo, non se dicat aut existimet manducare corpus meum aut bibere sanguinem meum. Non itaque manent, qui non sunt membra ejus. Non sunt autem membra Christi, qui se faciunt membra meretricis, nisi malum illum penitendo esse destiterit. *Item lib. XXI* : Nec ergo isti dicendi sunt manducare corpus Christi, quoniam nec in membra computandi sunt

(27) Monac. : *vere dicitur.*

Christi; ut enim alia taceamus, non possunt similiter esse membra Christi et meretricis. Deulque ipse dicit: *Qui manducat carnem meam, etc. Idem in quadam epistola: Sacramentum invisibilis gratiæ visibilis forma. Idem in I De catechizandis rudibus: Sacramentum est divinæ rei invisibilis signaculum visibile. Idem in libro De pœnitentia: Sacramentum est divini mysterii signaculum. In II De doctrina Christiana: Signum est res præter speciem, quem ingerit sensibus, aliud aliquid ex se faciens in cogitationem venire. Idem contra Faustum: Quid enim sunt aliud quoque sacramenta corporalia, nisi quædam quasi verba visibilia, sacrosancta quidem, sed tamen mutabilia et temporalia? Idem in tractatu psalmi xcvi, ubi ait: Intelligite spiritualiter quæ locutus sum; non enim corpus, quod videtis, manducaturi estis, bibituri illum sanguinem, quem fusuri sunt, qui me crucifigent. Sacramentum aliquod vobis commendavi, spiritualiter intellectum vivificabit vos. Etsi necesse est visibiliter celebrari, oportet tamen invisibiliter intelligi. Idem in Confessionibus: Cibus sum grandium; cresce et manducabis me, nec mutabis me in te, sed tamen mutaberis in me. Idem in libro De unico baptismo: Si ad ipsas res visibiles, quibus ipsa sacramenta tractantur, animum conferamus, quis nesciat eas esse corruptibiles? Si autem ad id quod per eas agitur, quis non videat non posse corrumpi? In III De doctrina Christiana: Nisi manducaveritis, inquit, carnem Filii hominis et sanguinem ejus biberitis, non habebitis vitam in vobis (Joan. vi, 54). Facinus videtur aut flagitium jubere. Figura ergo præcipientis est, passionem Domini esse communicandam et recondendam in memoria, quod pro nobis caro ejus crucifixa est et vulnerata. Item VII De baptismo inducit sanctum Cyprianum dicentem: Quando Dominus vocat corpus suum panem de cœlo, multorum granorum adunatione congestum, populum nostrum de gentibus indicat adunatum, et quando sanguinem suum appellat vinum, de botris atque acinis plurimis expressum atque in unum coactum, gregem nostrum significat commistione adunatæ multitudinis copulatum. Idem in psalmo XX: Quod semel factum est, in memoria vestra omni anno fit. Quoties Pascha celebratur, nunquid Christus toties occiditur? Sed anniversaria recordatio repræsentat quod olim factum est, et sic nos facit moveri, tanquam videamus præsentem Dominum in cruce. Idem ad Dardanum: Una persona Deus et homo est, et utrumque est unus Christus, ubique per id quod Deus est, in cœlo autem per id quod homo. Item: Christum autem et ubique præsentem esse non dubites tanquam Deum et in loco aliquo cœli propter veri corporis modum. Idem in I Retractationum contra Adimantum, discipulum Manichæi: Nam ex eo quod scriptum est, sanguinem pecoris animam ejus esse, præter id quod supra dixi pos-*

sum etiam interpretari, præceptum illud in signo esse positum. Non enim Dominus dubitavit dicere, hoc est corpus meum, cum signum daret corporis sui. Beda in homilia illius evangelicæ lectionis: Una Sabbati valde diluculo (Luc. xxiv, 1): Hoc quoque, quod mulieres non invento corpore Domini mente consternabantur, nos congruit imitari. Meminisse etenim continuo debemus, quia corpus Domini nostri in terris invenire nequimus, et eo magis humiliari, quo nos constat de profundis clamare ad eum qui habitat in cœlo, eo magis mente consternari, qui debemus nos longe adhuc peregrinari ab illo, in cujus solum præsentia beate vivere valeamus. Item: Maxime angelici nobis spiritus adesse credendi sunt, cum divinis spiritualiter mancipamur obsequiis. Haymo super Epistolam ad Romanos (vii, 4): Cum dicit: per corpus Christi mortificati estis legi, de quo corpore loquitur? Nam corpus Christi est quod assumpsit in utero virginali; corpus Christi est quod quotidie consecratur in Ecclesia. Apparet de illo corpore dixisse Apostolum, quod assumpsit in utero virginali. Per corpus suum ergo nos Christus liberavit a lege, id est per passionem corporis sui dedit nobis remissionem peccatorum, ut non simus jam subjecti legi, si peccare desistimus. Ex decretis Pii papæ cap. III: Si vero per negligentiam de calice Domini aliquid stillavit in terram, lingua lambetur (28) et tabula radetur. Si non fuerit tabula, ut non conculcetur, locus corradetur et igne comburetur, et cinis in altare recondetur. Ex Pœnitentiæ Theodori: Qui evomuerit sacrificium et a canibus consumetur, annum unum pœniteat. Ex concilio Turonico cap. IV: Sacra oblatio semper sit super altare observata propter mures et nefarios homines et a die septimo in septimum semper mutetur et a populo sumatur, et alia, quæ eadem die consecrata est, loco ejus subrogetur, ne forte diutius observata muscida, quod absit, fiat. Ex concilio Aurelianensi cap. IV: Oblata, quæ in altari offeruntur, de Sabbato in Sabbatum semper innoventur, quia panis propositionis a Sabbato in Sabbatum mutabantur, ne diu servata muscidi fiant, aut, ut quidam sæviunt, igni consumantur. Quod si quis diabolo instigante facere præsumperit, anathema sit. Item cap. V: Omne sacrificium sordida vetustate perditum igne comburendum et cinis juxta altare sepeliendus. Item cap. VI: Qui non bene sacrificium custodierit, et mus vel aliquod animal comederit illud, XL dies pœniteat. Qui autem perdiderit illud in ecclesia, aut pars ejus ceciderit et non inventa fuerit, XXX dies pœniteat. Item: Qui negligentiam erga sacrificium fecerit, ut in eo vermis consumptus sit, ad nihilum devenerit, III quadragesimas cum pane et aqua pœniteat. Si integrum inventum fuerit, in eo vermis comburatur, et cinis sub altare recondatur, et qui neglexerit, quaternis diebus suam negligenti-

(28) Μουσ. : linguabitur.

tiam solvat. Sicut amissione saporis decoloratur sacrificium, XX dies expleantur jejunio. *Ex concilio Remensi cap. III* : Corporale, supra quod sacra oblatio immolatur, nunquam super altare maneat, nisi tempore missæ, sed aut in sacrario cum libro ponatur aut cum patena et calice recondatur, vel quando abluitur, vase et ad hoc præparato abluatur, eo quod ex Dominico corpore et sanguine infectum sit. *Clemens in secunda Epistola ad Jacobum* : Cum timore et tremore reliquæ corporis Domini debent custodiri fragmentorum.

CXVIII.

Quod eucharistia nunquam danda sit intincta, et contra.

Ex decretis Julii papæ episcopis per Ægyptum missis : Illud quod pro complemento communionis intincta tradunt eucharistiam populis, nec hoc prolatum ab Evangelio testimonium receperunt, ubi apostolis corpus suum et sanguinem commendavit. Seorsum enim panis, et seorsum calicis commendatio memoratur. Nam intinctum panem aliis Christum præbuisse non legimus, excepto illo quem intincta buccella magistri proditorem ostenderit, non [quæ] sacramenti hujus institutionem signaret. *Augustinus super Joannem (xiii, 26)* : *Cui intinctum porrexero panem*, etc. Bonum est quod accepit, sed malo suo accepit, quia male bonum malus accepit. Multum quippe interest, non quid accipiat, sed quis accipiat; nec quale sit quod datur, sed qualis sit ipse cui datur. Intravit ergo post hunc panem Satanas in Dominum traditorem, ut sibi jam traditum plenius possideret, in quem prius intraverat, ut deciperet. Duxit enim peccatum traditionis præsumptio sacramenti, cum homini ingrato intrasset panis in ventrem, hostis in mentem. *Et cum intinxisset panem dedit Judæ (ibid.)*. Non autem, ut putant quidam, tunc Judas Christi corpus accepit. Intelligendum est enim, quod jam omnibus eis distribuerat Dominus sacramentum corporis et sanguinis sui, ubi et ipse Judas erat, sicut Lucas evidentissime narrat; deinde per buccellam tinctam atque porrectam suum exprimit traditorem, fortassis per panis tinctionem illius significans fictionem. *Idem De adulterinis conjugii lib. I* : Si autem Dominus, ubi ait, *nolite sanctum dare canibus*, hoc quod isti cavendum putant vellet intelligi, non ipse suo traditori dedisset, quod in suam ille perniciem sine culpa dantis cum dignis indignus accepit. *Ex concilio Turonico cap. III* : Omnis presbyter habeat pyxidem vel vas tanto sacramento dignum, ubi corpus Domini recondatur ad viaticum recedentibus a sæculo. Quod tamen sacra oblatio intincta debet esse in sanguine Christi, ut veraciter possit dicere infirmo : Corpus et sanguis Domini proficiat tibi, etc.

CXIX.

Quod presbyter uxoratus a subjectis non sit abjiciendus, et contra.

Ex concilio Gangrensi : Si quis discernit presby-

terum conjugatum tanquam occasionem nuptiarum, quod offerre non debeat, et ab ejus oblatione ideo se abstinet, anathema. *Item cap. III* : Quicumque discernit a presbytero, quia uxorem habuit, qui non [vult] eo ministrante de oblatione percipere, anathema sit. *Alexander secundus* : Præter hoc autem præcipiendo mandamus, ut nullus audiat missam presbyteri, quem scit concubinam indubitanter habere aut subintroductam mulierem. Unde etiam sancta synodus hoc a capite sub excommunicatione statuit dicens : Quicumque sacerdotum, diaconorum, subdiaconorum post constitutum prædecessoris nostri sancti papæ Leonis aut Nicolai de castitate clericorum concubinam palam duxerit, vel ductam non reliquerit, ex parte Dei et auctoritate beatorum apostolorum principum Petri et Pauli præcipimus, et omnino contradicimus, ut missam non cantet, neque evangelium aut epistolam ad missam legat, neque in presbyterio cum his ad divina officia, qui præfata constitutioni obedientes fuerint, maneat, neque partem ab Ecclesia suscipiat; et præcipientes statuimus, ut hi prædictorum ordinum, qui eisdem prædecessoribus nostris obedientes castitatem servaverint, juxta Ecclesias suas, sicut oportet religiosos clericos, simul manducant et dormiant, et quidquid eis ab Ecclesiis competit communiter habeant; et rogantes monemus, ut ad apostolicam sive communem vitam summo opere [pervenire] studeant, quatenus consecuti [perfectiorem], cum his qui centesimo fructu ditantur in cœlesti patria mereantur ascribi. (MANSI, XIX, 4025.)

CXX.

Quod hæretici oblatio non prosit, et contra

Cyprianus : Hæretici oblatio sanctificare non potest, quia ibi sanctus Spiritus non est, nec Dominus per orationes ejus precesque cuiquam prodest. Non enim sine fide corpus Christi conficitur, qua manducatur. *Hieronymus in epistola ad Epithalamum* : Quos in ecclesiastico ordine videris usurarios, adulteros, et concubinos, et ad concumilandam mammonæ pecuniam intentos, velut hæreticos de vita, si presbyter est, corpus et sanguinem Domini illum tractare non audieris, sed etiam tractare non permiseris. *Item* : *Non potestis*, inquit veritas, *Deo servire et mammonæ (Matth. vi, 24)*. Cui ergo servit, qui mammonæ servit? Vis audire cul? Idolorum culturæ. Audi Apostolum (*Ephes. v, 5*) : *Avarus, quod est idolorum servitus, non habet hereditatem in regno Christi et Dei*. Qui ergo propter suam aviditatem efficitur idolator [idololatra], possit dici Christicola? Non colit Christum, non sanctum corpus suum, nec Christum per ipsum. *Idem in Amos propheta* : Odit Deus sacrificia hæreticorum et a se projecit, et quotiescunque fuerint sub nomine Domini congregati, detestatur fetorem eorum et claudit nares suas. Et si holocausta obtulerint, ut videantur jejunare, dare eleemosynas, pudicitiam polliceri, quæ holocausta sint vera, non ea suscipit

Deus. Non sacrificiorum magnitudinem, sed offerentium merita causasque dijudicat. Ude et vidua, quæ duo minuta miserat, omnibus a Salvatore præfertur, quia Dominus non ea quæ offeruntur, sed voluntatem respicit offerentium. *Idem in Sophoniam* : Sacerdotes impie agunt in lege Domini putantes eucharistiam precantis facere verba, non vitam, et necessariam esse tantum solemnem orationem et non sacerdotum merita, de quibus dicitur, qui sacerdos in quacunque fuerit macula, non accedat oblationes offerre Domino. *Augustinus lib. II contra epistolam Parmeniani* : Per Isaiam (LXVI, 3) dicit Dominus : *Facinorosus, qui sacrificat mihi vitulum, quasi qui canem occidat, et ponit similitudinem quasi sanguinem porcinum, et qui offert thus in memoriam, quasi blasphemus.* *Item* : Sacrificia impiorum ipsis oberunt, qui offerunt impie. Nam sacrificium tale cuique sit, quali corde ad accipiendum accesserit. Qui enim manducat et bibit indigne, secundum iudicium manducat et bibit. *Item* : Omnia sacramenta, cum obsint indigne tractantibus, prosunt tamen per eos digne sumentibus. *Item* : Spiritus sanctus in Ecclesiæ præposito vel ministro sic inest, ut, si fictus non est, operetur per eum et ejus mercedem et eorum regenerationem vel ædificationem, qui per eum sive consecrantur sive evangelizantur. Si autem fictus est, deest quidem saluti ejus. *Item* : Quomodo Catholicis non clarificant Deum, qui sacramenta ejus tam debita veneratione prosequuntur, ut etiam si ab indignis tractata fuerint, illis sua perversitate damnatis, illa intemerata sanctitate permanere demonstrent? *Idem in dialogo ad Petilianum* : Memento sacramentis Dei nihil obesse mores hominum, quo illa vel omnino non sint, vel minus sancta sint. *Item* : Gratias ago, quia tandem confessus es posse valere invocatum nomen Christi ad aliorum salutem, etiam si a peccatoribus invocetur. Hinc ergo intellige, cur Christi nomen invocatur, non obesse aliorum saluti peccata aliena. *Idem in libro Quæstionum Veteris Testamenti* : Dicitum est de nequissimo Caipha : *Hoc autem a semetipso non ait, sed cum esset pontifex anni illius, prophetavit (Joan. XI, 51).* Per quod intelligitur Spiritum sanctum generare (29) non personam digni aut indigni, sed ordinem traditionis, ut quamvis aliquis boni meriti sit, non tamen possit benedicere, nisi fuerit ordinatus, ut officium mysterii exhibeat. Dei autem est affectum tribuere benedictionis. *Idem De unico baptismo, lib. II* : Aliud est non habere aliquid, aut non jure habere vel illicite usurpare. Non itaque ideo non sunt sacramenta Christi et Ecclesiæ; et iis illicite utuntur non hæretici solum, sed etiam omnes iniqui et impii. Sed tamen illi corrigendi aut puniendi, illa vero agnoscenda et veneranda sunt. *Nicolaus papa ad consulta Bulgarorum, cap. LXXI* : Qualiscunque sit sacerdos, quæ,

sancta sunt, coinquinari non possunt; idcirco ab eo, usquequo episcoporum iudicio reprobetur, communio percipienda est, quoniam mali bona ministrando missæ se tantum lædunt; et cerea fax accensa sibi quidem detrimentum præstat, aliis vero lumen, et ude aliis commodum exhibet, inde sibi dispendium præbet. Sumite ergo ab omni sacerdote intrepide Christi mysteria, quoniam omnia in fide purgantur, et quia non dantis sed accipientis sit, docente beato Hieronymo, ad credendum in omni anima baptismum esse perfectum, qui rursus sacræ Scripturæ concordans ait : Priusquam audias, ne judicaveris quemquam, atque ante probationem actionis illatæ neminem a tua concione suspendas, quia non statim qui accusatur reus est, sed qui convincitur criminis.

GXXI.

Quod missa ante horam tertiam non sit celebranda nisi in natali, et contra.

Telesphorus septimus a Petro in Decretali suo : Nocte vero sancta nativitatis Domini missas celebrent; reliquis vero temporibus missarum celebrationes ante horam diei tertiam minime sunt celebrandæ. *Idem in epistola cap. VI* : Missarum celebrationes ante horam diei tertiam minime sunt celebrandæ, quia eadem hora et Dominus crucifixus est et super apostolos Spiritus sanctus descendisse legitur, excepta nocte Nativitatis. *Ex dictis Augustini* : Et hoc attendendum est, ut missæ peculiare, quæ per dies solemnes a sacerdotibus fiunt, non ita in publico fiant, ut per eas populus a publicis missarum solemnibus, quæ hora tertia canonicè fiunt, abstrahatur; quia pessimus usus est apud quosdam in Dominicis diebus sive in quibuslibet festivitibus mox missam celebrare, quamvis, etsi pro defunctis sit, cum audientes abscedant, et per totum diem a primo mane ebrietati et commensationi potius quam Deo deserviant.

CXXII.

Quod omnibus nuptiæ concessæ sint, et contra.

Paulus apostolus in Epist. ad Corinthios I [VII, 1] : De quibus autem scripsistis mihi : Bonum est homini mulierem non tangere; propter fornicationem autem unusquisque suam uxorem habeat et unaquæque virum suum. *Actus primæ sedis Stephani papæ, cap. III* : Aliter se habet orientalium conditio Ecclesiarum, aliter jus sanctæ Romanæ Ecclesiæ. Nam eorum presbyteri, diaconi atque subdiaconi matrimonio copulantur, istius autem Ecclesiæ vel occidentalium nullus a subdiaconis usque ad episcopum licentiam habent conjugium sortiendi. *Leo contra epistolam Nicetæ abbatibus* : Seriatim et aperte prosequamur (30) quæ sancta Romana Ecclesia in gradibus clericorum agit; clericos enim ostiarios, lectores, exorcistas et acolythos, si extra votum (31) et habitum mœ-

(29) Maur. : spectare.

(30) Mansi XIX, 696 : prosequitur.

(31) Mansi : vomitum, in margine : solitum.

nachi inveniantur et continentiam profiteri nolunt, A uxorem ducere virginem cum benedictione sacerdotali permittit; non autem viduam aut (32) repudiata, quia propter hoc deinceps nec ad subdiaconatum promoti promeruit (33), nec laicus non virginem sortitus uxorem aut bigamus ad clericatum. *Beda De tabernaculo (lib. III, cap. 9; cf. Exod. XXVIII, 42)*: Feminalia, quæ ad operiendam carnis turpitudinem fieri mandantur, illam castimoniam portionem, quæ ab appetitu copulæ conjugalis cohibet, proprie designant (34), sine qua nemo vel sacerdotium suscipere vel ad altaris potest mysterium consecrari, si non aut virgo permanserit aut contracta uxoriæ conjunctionis fœdera (35) solverit. *Gregorius Venantio episcopo Lunensi (Maur. H, 729)*: Statuimus diaconem et abbatem de portu Veneris, quem (36), judicas cecidisse, ad sacrum ordinem non debere vel posse aliquo modo revocari. Subdiacones quoque, quos simili culpa constringit (37), ab officio suo irrevocabiliter depositi inter laicos communionem accipiant. *Idem Anthemio subdiacono*: Quod si aliquis monachorum ad tantum nefas prosiluisse cognovimus, ut uxores publice sortiantur, sub omni eos vigilantia requiras, et inventos cohibitione in monasterium, cujus monachi fiant, remittas. *Idem*: Pervenit ad nos, quod quidam vir nequissimus, diabolico instinctu de monasterio suaserit quamdam exire Deo sacratam atque a quodam viro, unde exierat, sit revocata, rursusque eam vir ille nequissimus iniqua suasionem de monasterio ejiciens apud se nunc usque retineat impudice. Volumus autem atque præcipimus ut episcopatus tui auctoritate revocetur ac reducatur. *Idem Moralium lib. XII: Melius est nubere quam uri (I Cor. vii, 9)*. Sine culpa ad conjugium veniunt, si tamen necdum meliora deoverint. Nam quisquis majus bonum subire proposuit, bonum minus, quod licuit, illicitum fecit. Scriptum quippe est: *Nemo mittens manum suam super aratrum, etc. (Luc. ix, 62)*. *Gelasius papa*: Virginibus sacris se quosdam sociare cognovimus et post dedicatum incesta fœdera sacrilegaque miscere; quos protinus æquum est a sacra communione detrudi et nisi per publicam probatamque pœnitentiam non recipi, at his certe viaticum de sæculo transeuntibus, si tamen pœnituerint, non negare. *Ex Chalcedonensi concilio*: Diaconissam non debere ante XI annos ordinari [statuimus] et hoc cum diligenti probatione. Si vero susceperit ordinationem et quantum tempore observaverit (38) ministerium, [et] postea se nuptiis tradiderit, injuriam faciens gratiæ Dei, hæc anathema sit cum illo qui in nuptiis. *Item*: Virginem, quæ se Deo consecravit, similiter

(32) Mansi omittit aut.

(33) Mansi: qui — promoveri poterit.

(34) Monac.: Feminalia, quæ ad operiendam carnem turpitudinis filiis Aaron dantur, illa[m] castimoniam portionem[m], quæ ab appetitu — proprie cohibet, designant.

(35) Monac.: aut cum uxora conjunctionis fœ-

et monachum non licet nuptialia jura contrahere. Quod si hoc inventi fuerint perpetrantes, excommunicentur; consentibus autem decrevimus, ut habeat auctoritatem ejusdem loci episcopus misericordiam humanitatemque largiri. *Hieronymus contra Jovinianum, lib. I: Et si nuperit virgo, non peccavit (I Cor. vii, 28)*; non [autem] illa virgo, quæ se semel Dei cultui dedicavit; harum si quæquam nuperit, habebit damnationem, quia primum fidem irritam fecit. Si autem hoc de viduis adjecit, quanto magis de virginibus prævalebit, cum etiam his non liceat, quibus aliquando non licuit; virgines enim, quæ publice consecratæ nuperunt, non tam adulteræ sunt quam incestæ. *Augustinus De conflictu vitiorum atque virtutum, cap. XXXIV*: Nubendi licentia quibusdam tribuitur hoc est qui virginitatem vel castimoniam virginalem (39) nequaquam professi sunt; quibusdam autem non tribuitur, id est qui virgines vel continentem esse decreverunt. Fornicatio nulli impune conceditur. *Idem in epistola ad Bonifacium comitem*: Nos novimus, nos testes sumus quid nobiscum apud Tubunas de animo et voluntate tua fueris collocutus. Soli tecum eramus, ego et frater Alypius. Nempe omnes actus publicos, quibus occupatus eras relinquere cupiebas, et te in otium sanctum conferre, atque in ea vita vivere, in qua servi Dei monachi vivunt. Cum ergo te esse in hoc proposito gauderemus, navigavisti uxoremque duxisti. Si conjugem non haberes, dicerem tibi quod et Tubunis diximus, ut in continentia castitate viveres. Sed ut te ad istam vitam non exhorter, conjux impedimento est, sine consensione cujus continentem tibi non licet vivere, quia etsi tu eam post illa Tubunensia verba tua ducere non debebas, illa tibi tamen nihil horum sciens innocenter et simpliciter nupsit. Atque utinam posses ei persuadere continentiam, ut sine impedimento redderes Deo quod te debere cognoscis. Sed si id cum illa agere non potes, serva tamen pudicitiam conjugalem, et roga Deum ut quod non potes modo, possis aliquando. *Idem De continentia viduali: Jam enim conversæ sunt quædam retro Satanam (I Tim. v, 15)*, id est ab illo excellenti virginalis vel vidualis castitatis proposito in posteriora respiciendo cadere et interire. Proinde quod se non continent, nubant, antequam continentiam profiteantur, antequam Deo voveant; quod nisi reddant, jure damnabuntur. Alio quippe loco de talibus dicit (*I Tim. v, 11*): *Cum enim in deliciis egerint in Christo, nubere volunt, habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt*, id est voluntatem ad nuptias a proposito continentia deflexerunt. *Item*: Quæ dera.

(36) Monac.: quem de portu Veneris.

(37) Monac.: Subdiacones quoque nos simili constringunt, ab, etc.

(38) Monac. se observaverit ad.

(39) Maur.: qui virginalem vel castimoniam vidualem, etc.

non cœpit, deliberet; quæ aggressa est, perseveret. Nulla Christo subtrahatur oblatio. In conjugali quippe vinculo si pudicitia conservatur, damnatio non timetur; sed in viduali et virginali continentia excellentia muneris amplioris expetitur; qua expetita et electa et voti debito oblata, jam non solum nuptias capessere, sed etiam si non nubatur, nubere velle damnabile est. Nam ut hoc demonstraret Apostolus, non ait, cum in deliciis egerint in Christo, nubunt, sed nubere volunt habentes damnationem, quia primum fidem irritam fecerunt, non quia nuptiæ [vel] talium damnandæ judicantur, sed damnatur propositi fraus, damnatur fracta voti fides, damnatur non susceptio a bono inferiore, sed ruina a superiore; damnantur tales, non quia conjugalem fidem posterius inierunt, sed quia primam continentiæ fidem irritam fecerunt. Quod ut breviter insinuaret Apostolus, noluit dicere eas habere damnationem, quæ post amplioris sanctitatis propositum nubunt; non quia non damnantur, sed ne in illis [nuptiæ] damnari putarentur. *Item: Habentes damnationem, quoniam primam fidem irritam fecerunt*; ut voluntatem, quæ a proposito cecidit, appareat esse damnatam, sive subsequantur nuptiæ, sive desint. Proinde qui dicunt talium nuptias non esse nuptias, sed potius adulteria, non mihi videntur satis diligenter [considerare], quid dicant. Fallit quippe eos similitudo veritatis. *Item*: Argumentantur quidam hinc dicentes: Si viro suo vivo quæ alteri nupserit, adultera est; vivo ergo Christo, cui mors ultra non dominatur, quæ conjugium ejus elegerat, [si homini nubit], adultera est. Qui hoc dicunt acute quidem moventur; sed parum attendunt argumentationem talem, quantæ sequatur absurditas. Cum enim laudabiliter etiam vivente uxore ex ejus consensu continentiam Christo femina voveat, jam secundum istorum rationem nulla hoc facere debet, ne ipsum Christum adulterum faciat, cui vivente viro nubit. Deinde cum primæ nuptiæ melioris meriti sint, quam secundæ, absit ut sanctarum viduarum iste sit sensus, ut Christus ei sit secundus maritus! Ipsum enim et antea habebant, quando viris suis fideliter subditæ serviebant, non carnaliter, sed spiritualiter virum; cui Ecclesia, cujus membra sunt, conjux est. Fit autem per hanc minus consideratam opinionem, qua putant lapsarum a sancto proposito feminarum, si nupserint, non esse conjugia, non parvum malum, ut a maritis separentur uxores, quasi adulteræ sint, non uxores, et cum volunt eas separatas reddere continentia, facient maritos earum adulteros veros, cum suis uxoribus vivis ad alteras duxerint. Quapropter non possum dicere, a proposito meliore lapsas, si nupserint, feminas, adulteria esse, non conjugia; sed plane non dubitaverim dicere, lapsus et ruinas a castitate sanctiore, quæ vovetur Domino, adulteriis esse peiores. Si enim,

(40) Editt. : de virginis institutione, cap. 6.

A quod nullo modo dubitandum est, ad offensionem Christi pertinet, cum membrum ejus fidem non servat merito, quanto gravior offenditur, cum ipsi non servatur fides in eo quod exigit oblatum, qui non exegerat offerendum? Cum enim quisque non reddit, quod non imperio compulsus, sed consilio admonitus vovit, tanto magis fraudati voti auget iniquitatem, quanto minus habuit vovendi necessitatem. *Item*: Post voti professionem perseverantem frenandum et vincendum est, quod libet, quia jam non licet. *Item in Levitico*: Sororem sorori voluit superduci, quod videtur fecisse Jacob, sive quod nondum fuerat lege prohibitum, sive quod suppositæ alterius fraude deceptus est, et illa magis de placito veniebat, quam posterius accepit. Sed injustum erat priorem dimitti, ne faceret eam mœcham. *Ave, gratia plena; Dominus tecum; benedictus tu in mulieribus (Luc. 1, 28)*. *Beda*: Vere ctenim gratia erat plena; divino munere collatum est, ut prima in feminis gloriosum Deo virginitatis munus offerret. Unde jure angelico aspectu simul et affectu meruit perfrui, quæ angelicam studuit vitam imitari. Vere Dominus cum illa erat, quam et prius novæ castitatis consecravit. *Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi (Luc. 1, 35)*. Quia et mentem illius, quantum humana fragilitas patitur, ab omni vitiorum sorde castigavit, et cor illius implevit, ab omni æstu concupiscentiæ carnalis temperavit, et mundavia a desideriis temporalibus, ac donis cœlestibus mentem simul illius consecravit et corpus.

CXXIII.

Quod conjugium fuerit inter Mariam et Josephum, et contra.

Secundum Lucam (11, 5): Ascendit autem et Joseph, ut profiteretur cum Maria, uxore prægnante. *Secundum Matthæum (1, 20)*: Joseph, fili David, noli timere accipere Mariam conjugem tuam. *Ambrosius ad virginis exhortationem lib. II (40)*: Desponsata viro conjugis nomen accepit. Cum enim initiatur conjugium, tunc conjugii nomen accipitur (41). Denique, cum jungitur puella, conjugium est; non cum viri admitione cognoscitur. *Item*: Non defloratio virginitatis, sed pactio conjugalis conjugium facit. *Augustinus De nuptiis et concupiscentia I*: Quibus vero placuerit ex concessu ab usu carnalis concupiscentiæ in perpetuum continere, absit ut vinculum inter eos conjugale rumpatur! imo firmiter erit, quo magis ea pacta secum inierint, quæ charius concordiusque servanda sunt, non voluptariis corporum nexibus, sed voluntariis affectibus animorum; neque fallaciter ab angelo dictum est ad Joseph: *Noli timerè accipere Mariam conjugem tuam (Matth. 1, 20)*: Conjux vocatur ex prima desponsationis fide, nec mendax fuerat conjugis appellatio, ubi nec fuerat nec futura erat carnis ulla mistio. Propter quod fidele conjugium

(41) Editt. : adsciscitur.

parentes Christi ambo vocari meruerunt, et non solum illa mater, verum etiam ille pater ejus, sicut conjux matris ejus utrumque mente, non carne. *Item* : Omne itaque nuptiarum bonum impletum est in illis parentibus Christi, 'proles, fides, sacramentum. Prolem cognoscimus ipsum dominum; fidem, quia nullum adulterium; sacramentum, quia nullum divortium. *Isidorus Etymologiarum lib. IX, cap. VII* : Conjuges verius appellantur a prima desponsationis fide, quamvis sit adhuc inter eos ignoratus (42) conjugalis concubinatus (43). *Hilarius super Matthæum, cap. I* : Plures a spirituali doctrina admodum alieni occasionem occupant tarpiter opinantur, quod dictum sit : *Priusquam convenirent, inventa est in utero habens de Spiritu sancto*; et illud : *Noli timere accipere Mariam conjugem tuam*; et illud : *Non cognovit eam donec peperit*, non recordantes desponsatam fuisse, et quia desponsata esset, in conjugem reciperetur. Cognoscitur itaque post partum, id est transit in conjugis nomen, non admiscetur. Denique, cum transire Joseph ad Ægyptum admonetur, ita dicitur : *Accipe puerum et matrem ejus*; et rursus in Luca : *Et erat Joseph et mater ejus*. Quotiescunque de utroque fit sermo, mater potius, quia id erat, non uxor Joseph est nuncupata, quod non erat. Sed hæc quoque ab angelo ratio servata est, ut, cum eam desponsatam significabat, conjugem nuncuparet. Ergo et conjugis nomen sponsa suscipit, et post partum in conjugem recognita tantum Jesu mater ostenditur, ut quemadmodum justo Joseph deputaretur ejusdem Mariæ conjugium, ita venerabilis ejus ostenderetur in Jesu matre virginitas. Verum homines pravissimi hinc præsumunt opinionis suæ auctoritatem, quod plures Dominum nostrum fratres habuisse sit traditum, qui si Mariæ fuissent et non potius Joseph ex priore conjugio suscepti, nunquam in tempore passionis Joanni apostolo transcripta esset in matrem, Domino ad utrumque dicente : *Mulier, ecce filius tuus*, etc. (*Joan. XIX, 26*), quod ad desolatæ solatium charitatem filii in discipulo relinquebat. *Ambrosius super Lucam, cap. V* : *Ex illa hora suscepit eam discipulus in sua* (*ibid.*, 27). Utique, si convenissent, nunquam virum proprium reliquisset, nec vir eum justus a se discedere passus esset. Quomodo autem Dominus divortium præcepisset, cum ipsius sententia sit, quia nemo debet dimittere uxorem excepta causa fornicationis. Pulchre autem docuit sanctus Mathæus quid facere debeat justus, qui opprobrium conjugis deprehendit, ut incruentum ab homicidio, castum ab adulterio præstare se debeat. Qui enim jungitur meretrici, unum corpus est. *Leo* : Non omnes nuptiæ copulam faciunt, quas non sequitur commistio sexuum; nec pertinere potuerit illa mulier ad matrimonium, cum qua non fuit commistio sexuum. *Ex antipho-*

nia quadam de sancta Maria : Beata mater et innupta Virgo, etc.

CXXIV.

Quod liceat habere concubinam, et contra.

Novellarum institutio LXXIX : Nemo intelligatur concubinam habere, qui cum multis mulieribus connubere aliquando solet. Nam quemadmodum qui legitimam uxorem habet, habere aliam durante matrimonio eodem non potest, ita et qui unam concubinam habet, non potest alias eodem tempore habere. *Pandectarum lib. XXXIII, tit. II* : In liberæ mulieris consuetudine non concubinatus, sed nuptiæ intelligendæ sunt, si non corpore quæstum fecerit. *Toletanum concilium I, cap. XVII* : Qui non habet uxorem et pro uxore concubinam habet, a communione non repellatur, tantum aut (44) unius mulieris aut uxoris aut concubinæ, ut ei placuerit, sit conjunctione contentus. *Isidorus De consonantia Novi et Veteris Testamenti cap. III* : Christiano non dico plurimas, sed nec duas simul habere licitum est, nisi unam tantum aut uxorem aut certe, locutio uxoris si deest, concubinam. *Ex dictis Augustini* (*Maur. V, 1504*) : Audite, charissimi, membra Christi, audiat vos Deus, si surdi estis; audiant angeli, si vos contemnitis. Concubinas non licet vobis habere, quas postea dimittatis, et ducatis uxores. Non licet vobis illam feminam habere, quæ per repudium discessit a marito. Solius fornicationis causa licet adulteras uxores dimittere, sed illa vivente non licet aliam ducere. *Item* : Coram Deo et angelis ejus contestor atque denuntio, præcipue Christianis temporibus concubinas habere nunquam licet et nunquam licebit. *Ex concilio Arelatensi, cap. XV* : Nulli liceat habere nunquam concubinam.

CXXV.

Quod sit (45) confugium inter infideles, et contra.

Ex epistola I Pauli ad Corinthios (*vii, 38*) : Mulier alligata est, quanto tempore vir ejus vivit. Quod si dormierit vir ejus, viduata est, cui vult nubat, tantum in domino. *Ambrosius super hanc epistolam item* (*I Cor. vii, 15*) : *Quod si infidelis discedit, discedat; non est frater*, etc., hoc est non debetur reverentia conjugii ei qui horret auctorem conjugii. Non enim ratum est matrimonium, quod sine Dei devotione est. Ac per hoc non est peccatum ei qui dimittitur propter Deum, si alii se junxerit. Contumelia enim Creatoris solvit jus matrimonii circa eum, qui relinquitur, ne accusetur alii copulatus. Infidelis autem discedens et in Deum et in matrimonium peccare dignoscitur; quia noluit sub Dei dilectione habere conjugium. Itaque non est ei fides servanda conjugii, qui ideo recesserit, ne audiret auctorem esse (46) Christianorum Deum conjugii. Nam si Esdras dimitti fecit uxores aut viros infide-

(42) Editt. : ignoretur.

(43) Editt. : concubitus.

(44) Editt. : ut.

(45) Cous. : non sit.

(46) Mouac. : auctoritatem et Christianorum.

les, ut propitius fieret Deus, nec iratus esset, si alias ex genere suo acciperent (non enim ita præceptum his est, ut remissis istis alias minime ducerent) : quanto ergo magis, si infidelis discesserit, liberum habebit arbitrium, si voluerit [nubere legis] suæ viro? Illud enim non debet imputari matrimonium, quod extra decretum Dei factum est; sed cum post cognoscit et dolet se deliquisse, se emendat, ut veniam mereatur. Si autem ambo crediderint, per cognitionem Dei confirmant conjugium. Nubat vidua cui vult, tantum in Domino, id est religionis suæ viro. *Hieronymus ad Pammachium?* Nubat tantum in Domino, id est Christiano. *Item contra Jovinianum, lib. I : Si quis frater uxorem habet infidelem, et hæc consenserit habitare cum illo, non dimittat illam (I Cor. vii, 12).* His quos in matrimonio deprehendisset fides, hoc est si unus credidisset e duobus, præcipit ne credens relinquat non credentem; e contrario jubet, si infidelis repudiet fidelem propter fidem Christi, discedere debere credentem, ne conjugem præferat Christo, cui et anima postponenda est. At nunc pleræque contemnentibus jussionem Apostoli jungitur gentilibus et templa Dei idolis prostituunt. Ignoscit Apostolus infidelium conjunctioni, quæ habentes maritos in Christum postea crediderunt, non his quæ cum Christianæ essent, nupserunt gentilibus, ad quas alicubi loquitur. *Nolite jugum ducere cum infidelibus; quæ enim participatio justitiæ cum iniquitate? quæ societas luci ad tenebras? quæ conventio Christi ad Belial? aut quæ pars fidelium cum infideli? qui consensus templo Dei cum idolis? (II Cor. vi, 14.)* Vis apertius discere quod Christianæ omnino non liceat ethnico nubere? Audi eundem Apostolum: *Cui vult nubat, tantum in Domino, id est Christiano (I Cor. vii, 39).* Secundas nuptias tertiasque concedit in Domino, primas cum ethnico prohibet. *Item lib. IV super epistolam ad Ephesios :* Sicut non omnis congregatio hæreticorum Christi Ecclesia dici potest, sic non omne matrimonium, quo non uxor viro secundum Christi præcepta jungitur, rite conjugium appellari potest, sed magis adulterium. *Ex decretis Eutychiani papæ :* Si quis gentilis gentilem dimiserit uxorem ante baptismum, post baptismum in potestate erit habere eam, vel non. *Augustinus De adulterinis conjugis : Mortuo viro, in potestate habet cui vult nubere, tantum in Domino (ibid.) :* Quod duobus modis accipi potest aut Christiana permanens, aut Christiano nubens. Non enim in Evangelio vel apostolicis litteris sine ambiguitate declaratum esse recolo utrum Dominus prohibuerit fideles infidelibus jungi, quamvis beatissimus Cyprianus jungere cum infidelibus vinculum matrimonii dicat prostituere gentilibus membra Christi. Sed, quia de his qui jam conjuncti sunt alia quæstio est, audiatur et hic Apostolus dicens : *Si quis frater uxorem habet infidelem (I Cor. vii, 12).* *Idem de bono conjugali :* Adulterium dicitur cum vel propriæ libidinis instinctu vel alienæ consensu cum

altero vel altera contra pactum conjugale concubitur atque ita frangitur fides. *Beda super Lucam (ix, 7) :* *Audiuit Herodes tetrarcha famam Jesu, etc.* Philippus Herodiadem filiam Aretæ, regis Arabum, accepit uxorem, quam idem Aretas postmodum ablata ab eo dedit Herodi, quod majoris esset potestatis, factumque adulterium publicum. *Item : Herodes enim metuebat Joannem, sciens eum virum sanctum, et custodiebat eum et audito eo multa faciebat et libenter eum audiebat (Marr. vi, 20).* Sed vicit eum amor mulieris. *Item :* Qui quoniam voluit colibere luxuriam ad homicidæ reatum prolapsus est, minusque illi peccatori majoris erat causa peccati, cum districto Dei judicio contigit, ut propter appetitum adulteræ, quam detestandam sciebat, sanguinem funderet prophetæ, quem Deo acceptum cognoverat. *Item : Et contristatus est rex (Matth. xiv, 9) ;* tristitiam prætendebat in vultu, unde lætabatur occulte, quod ea petebantur, quæ et antea facere, si excusabiliter posset, disponebat. *Sermo Joannis episcopi de eadem die :* Et hic tantus traditur adulteræ, addicitur saltatrici. *Item :* Herodes, tu adulterium facis, et in carcerem vadit Joannes. *Ex concilio Meldensi cap. I :* Si quis habuerit uxorem virginem ante baptismum, alteram habere non potest. Crimina in baptismo solvuntur, non conjugia. *Innocentius Ruso et Eusebio, episcopis Macedoniæ :* Deinde ponitur non dici oportere eum bigamum, qui catechumenus habuerit atque amiserit uxorem, si post baptismum fuerit aliam sortitus, eamque primam videri, quæ novo homini copulata sit, quia illud conjugium per baptismi sacramentum cum cæteris criminibus sit ablutum. *Dicite mihi, crimina tantum dimittuntur in baptismo, an et illa quæ secundum Dei præcepta ac Dei instituta complentur? Uxorem ducere crimen est, an non? Si crimen est, ipse est auctor in culpa, qui, ut crimina committerentur, in paradiso, cum ipse eos jungeret, benedixit. Si vero non est crimen, quomodo creditur inter crimina esse dimissum? Quid de talium filiis percensetur? Nunquid non erunt admittendi in hæreditatis consortio, eruntque appellandi naturales? Item :* Ipse Dominus dum interrogaretur a Judæis, si liceret dimittere uxorem, atque exponeret fieri non debere, addidit (*Matth. xix, 6*) : *Quod Deus conjunxit, homo non separet.* Ac ne de his locutus esse credatur, qui post baptismum uxores sortiuntur, meminerint hoc et a Judæis interrogatum et Judæis esse responsum. *Item :* Nuptialis copula, quia Dei mandato perficitur, non potest dici peccatum. Eritque æstimare integrum, aholeri non posse prioris nomen uxoris, cum non dimissum sit pro peccato, quia ex Dei voluntate sit completum. *Ivo Carnotensis Hildeberto Cenomanensium episcopo :* Hoc ergo mihi considerandum videtur de muliere, quæ relicto Judaismo convolvit ad baptismum, utrum consanguinea fuerit prioris mariti, an non. Quod si repperit fuerit, credo secundum legem Christianam,

quam professa est, a priori marito posse dissolvi et nubere cui velit in Domino. Alioquin vir cui nuperit adulter erit et ipsa adultera. Baptismus enim secundum Innocentium papam peccata dimittit, non conjugia solvit. *Augustinus De nuptiis et concupiscentia ad Valerium comitem* : Donum Dei esse et pudicitiam conjugalem beatus Paulus ostendit, ubi de hac re loquens ait (*I Cor. vii, 7*) : *Volo autem omnes homines esse sicut me ipsum, sed unusquisque proprium donum habet a Deo, alius quidem sic, alius vero sic. Item* : Quid ergo dicimus, quando et in quibusdam impiis invenitur pudicitia conjugalis? Utrum eo peccare dicendi sunt, quod dono Dei male utantur, non id referentes ad cultum, a quo acceperunt? An forte non dona Dei putanda sunt ista, quando hæc infideles agunt, secundum Apostoli dicentis sententiam (*Rom. xiv, 23*) : *Omne quod non ex fide peccatum est?* Quis audeat dicere, donum Dei esse peccatum? De his quæ faciunt dictum est : *Omne quod non ex fide peccatum est. Absit autem pudicum veraciter dici qui non propter Deum fidem connubii servat uxori!* Copulatio itaque maris et feminae generandi causa bonum est naturale nuptiarum; sed isto bono male utitur, qui bestialiter, ut sit ejus intentio in voluptate libidinis, non in voluntate propaginis. Hoc tam evidens bonum cum infideles habent, quia infideliter utuntur in malum peccatumque convertunt. Qui non in hac intentione, non hoc sine generant filios, ut eos ex membris hominis primi in membra transferant Christi, sed infideles parentes de infideli prole gloriantur, etiam si tantæ sint observantiæ, ut secundum matrimoniales tabulas non nisi liberorum procreandorum causa concumbant, non est in eis vera pudicitia conjugalis, cum enim sit virtus pudicitia. Quomodo vera ratione pudicum corpus asseritur, quando a vero Deo ipse animus fornicatur? Quam fornicationem psalmus (*LXXII, 27*) accusat, ubi dicit : *Perdidisti omnes, qui fornicantur abs te.* Dicit Apostolus : *Omne, quod non est ex fide, peccatum est; et : Sine fide impossibile est Deo placere (Hebr. xi, 6). Idem De bono conjugali (Maur. VI, 337)* : Bonum igitur nuptiarum per omnes gentes atque omnes homines in causa generandi, et in fide castitatis; quod autem ad populum Dei pertinet, etiam in sanctitate sacramenti, per quam nefas est repudio discedentem alteri nubere, dum vir ejus vivit, nec saltem ipsa causa pariendi, quæ cum sola sit, qua nuptiæ fiunt, nec ea re subsequente, propter quam fiunt, solvitur vinculum nuptiale nisi conjugis morte. Quemadmodum si fiat ordinatio clerici ad plebem congregandam, et si plebis congregatio non subsequatur, manet in illis ordinatis sacramentum ordinationis; et si aliqua culpa quisquam ab officio removeatur, sacramento Domini semel imposito non carebit quamvis ad iudicium permanente. Generationis itaque causa fieri nuptias ita Apostolus testis est :

A *Volo, inquit, juniores nubere (I Tim. v, 14). Et quasi ei diceretur : Ut quid? continuo subjecit, filios procreare, matresfamilias esse. Ad fidem autem castitatis illud pertinet : Uxor non potestatem proprii corporis habet, sed vir; similiter et vir non habet potestatem corporis sui, sed mulier (I Cor. vii, 14). Ad sacramenti autem sanctitatem illud : Uxorem a viro non discedere, quod si discesserit manere innuptam, aut viro suo reconciliari (ibid., 10); et : Vir uxorem non dimittat (ibid., 11). Hæc omnia bona sunt, propter quæ nuptiæ bonæ sunt, proles, fides, sacramentum. Idem contra Julianum : Alia sunt ad nuptias proprie pertinentia, quibus ab adulteris nuptiæ discernuntur, sicuti est tori conjugalis, etc.*

CXXVI.

B *Quod dimissa fornicante uxore viro liceat alteram ducere, et contra.*

*Ambrosius super Epistolam I Pauli ad Corinthios (vii, 10) : At his autem, qui matrimonio juncti sunt, præcipio non ego, sed Dominus, uxorem a viro non discedere. Quod si discesserit, manere innuptam, aut viro suo reconciliari. Et vir uxorem non dimittat. Non permittitur mulieri, ut nubat, si virum suum causa fornicationis dimiserit, quia inferior non ea lege utitur qua potior. Si tamen apostatet vir, aut usum quærat uxoris invertere, nec alteri potest nubere mulier, nec reverti ad illum. Item : Et virum uxorem non dimittere, subauditur excepta causa fornicationis. Et ideo non subjecit, sicut de muliere, dicens, quod si discesserit manere sic, quia viro licet ducere uxorem, si dimiserit uxorem peccantem, quia non ita lege constringitur vir, sicut mulier. Ex Triburensi concilio, cap. XV : Si quis cum uxore fratris sui dormierit, adulter et mœcha diebus vitæ suæ absque conjugio maneat. Ille vero, cujus uxor fuit, si vult, aliam conjugem accipiat. Hieronymus ad Oceanum de morte Fabiolæ : Præcepit Dominus uxorem non debere dimitti, excepta causa fornicationis, et si dimissa fuerit, manere innuptam. Quidquid viris jubetur, hoc consequenter redundat ad feminas. Neque enim adultera uxor dimittenda est, et vir mœchus tenendus. Si quis meretrici jungitur, unum corpus facit (I Cor. vi, 16). Ergo quæ scortatori impuroque sociatur, unum cum eo efficitur. Aliæ sunt leges Cæsarium, aliæ Christi : aliud Papinianus, aliud Paulus præcipit. Apud illos impudicitia frena laxantur, et solo stupro atque adulterio condemnato, passim per lupanaria et ancillas libido permittitur. Apud nos, quod non licet feminis, æque non licet viris, et eadem servitus pari conditione censetur. Dimisit ergo, ut aiunt, vitiosum; dimisit illius et illius criminis noxium; dimisit, pene quod clamante vicinia uxor bona non perdidit (47). *Augustinus De adulterinis conjugis, lib. II* : Quoniam mulier alligata est, quandiu sive mœchus sive castus vir ejus vivit,*

(47) *Martianay : Pene dixi, quod — sola non prodidit.*

mœchatur, si alteri nupserit; et vir alligatus, quandiu sive mœcha sive casta ejus uxor vivit, mœchatur, si alteram duxerit. Quapropter, si dimiserit vir adulteram mulierem, et eam non vult recipere nec post pœnitentiam, custodiat continentiam, etsi non ex voluntate eligendi potioris boni, certe ex necessitate manendi vitandi perniciosi mali. *Item*: Puto enim Christianum neminem reluctari, adulterum esse qui vel diu languente, vel absente, vel continenter vivere cupiente sua uxore, alteri commistus est feminæ. Sic ergo et dimissa adultera adulter est cum altera, quoniam non ille vel ille, sed omnino qui dimittit uxorem suam et ducit alteram, mœchatur. *Idem in eodem*: Illi quibus displicet, ut inter virum et uxorem par pudicitiae forma servetur, et potius eligunt in hac causa mundi legibus subditi esse quam Christi, quoniam jura forensia non eisdem quibus feminas pudicitiae nexibus viros videntur obstringere, legant quid imperator Antonius, non itaque Christianus, de hac re constituerit, ubi maritus uxorem de adulterii crimine accusare non sinitur, cui moribus suis non præbuit castitatis exemplum. Sane, inquit, periniquum videtur mihi esse, ut pudicitiam vir ab uxore exigat, quam ipse non exhibet. *Idem in libro De decem chordis*: Non mœchaberis, id est non ibis ad aliam præter uxorem tuam. Tu exigis hoc ab uxore et non vis hoc reddere uxori, et cum debeas virtute præcedere uxorem, vis uxorem tuam victricem esse? tu victus jaces et, cum tu caput sis uxoris, vis tuam domum capite deorsum pendere? *Idem De adulterinis conjugiiis, lib. II*: Indignantur mariti, si audiant adulteros viros pendere similes adulteris feminis pœnas, cum tanto gravius eos puniri oporteat, quanto magis ad eos pertinet et virtute vincere et exemplo regere feminas. *Idem de sermone Domini in monte lib. I*: Nihil enim iniquius fornicationis causa dimittere uxorem, si et ipse vincitur fornicari. Occurrit enim illud: *in quo enim alterum judicas, temetipsum condemnas; eadem enim agis, quæ judicas (Rom. II, 1)*. Quapropter quisquis fornicationis causa vult abjicere uxorem, prior debet esse a fornicatione purgatus, quod similiter etiam de femina dixerim. *Idem De adulterinis conjugiiis, lib. I*: Illa ergo mulier manere innupta præcipitur, si discesserit, quæ a fornicante viro discessit. *Item*: Restat ut, quod dictum est, *si discesserit manere innuptam (I Cor. VII, 11)*, de illa dictum docere debeamus, cui licere discedere utique a fornicante didicimus. *Item*: Dominus ait: *Quicumque dimiserit uxorem suam excepta fornicationis causa et aliam duxerit, mœchatur (Matth. V, 32)*; si hoc modo intelligendum est, ut quicumque causa fornicationis dimiserit et aliam duxerit non mœchetur, non videtur in hac causa par forma esse mariti et uxoris. quandoquidem mulier, etiamsi causa fornicationis discesserit a viro et alii nupserit, mœchatur;

vir autem, si eadem causa uxorem dimiserit et aliam duxerit, non mœchatur. At si par forma est in utroque, uterque mœchatur, si se alteri junxerit, etiam cum se a fornicante disjunxerit. Parem vero formam esse in hac causa viri atque mulieris, ostendit Apostolus ubi ait: *Similiter et vir non habet potestatem corporis sui, sed mulier (I Cor. VII, 4)*. Cur ergo, ais, interposuit Dominus causam fornicationis, et non potius ait generaliter: quicumque dimiserit uxorem suam et aliam duxerit, mœchatur, si et ille mœchus est, qui dimissa fornicante uxore alteram ducit? Credo, quia illud quod majus est Dominus mandare (48) voluit. Majus enim esse adulterium quis negat, uxore non fornicante dimissa alteram ducere, quam si fornicantem dimiserit et alteram duxerit? Quemadmodum igitur si dixerim modo, quicumque mulierem a marito præter causam fornicationis dimissam duxerit, mœchatur, procul dubio verum dicimus; nec tamen illum qui non propter causam fornicationis dimissam, duxerit ab hoc crimine absolvimus, sed utrosque mœchos esse minime dubitamus; ita eum, qui præter causam fornicationis uxorem dimiserit, et aliam, duxerit, mœchum pronuntiamus; nec tamen ideo eum qui propter causam fornicationis dimiserit et aliam duxerit ab hujus peccati labe defendimus. Ambos enim, licet alterum altero gravius, mœchos tamen esse cognoscimus. *Item*: Propter quodlibet tamen fornicationis genus sive carnis sive spiritus, ubi et infidelitas intelligitur, et dimisso viro non licet alteri nubere et dimissa uxore non licet alteram ducere, quoniam Dominus nulla exceptione facta dixit: *Si uxor dimiserit virum suum et alii nupserit, mœchatur. Item: De nuptiis et concupiscentia, lib. I (Maur. X, 286)*: Usque adeo manent inter viventes semel inita jura nuptiarum, ut potius sint inter se conjuges, qui ab alterutro separati sunt, quam cum his quibus aliis adhæserant. Cum aliis quippe adulteri non essent, nisi ad alterutrum conjuges permanerent. Denique mortuo viro, cum quo verum connubium fuit, fieri verum connubium (49) potest, cum quo prius adulterium fuit. Ita manet etiam inter viventes quiddam conjugale, quod nec separatio nec cum adultero copulatio possit auferre. Manet autem ad noxam criminis, non ad vinculum fœderis, sicut apostata anima velut de conjugio Christi recedens etiam fide perdit sacramentum fidei non amittit, quod lavacro regenerationis accepit. *Idem ad Pollentium De adulterinis conjugiiis, lib. I*: Videtur tibi tunc a viro discedentem feminam nubere non debere, si nulla viri fornicatione compulsa discesserit. Tunc enim eis, ut putas, alia conjugia liceret inquirere, si fornicationis causa divortium nasceretur. *Item*: Dictum est: *Quicumque dimiserit uxorem, excepta causa fornicationis, facit eam mœcham. Tunc enim*

(48) Editt.: commemorare.

(49) Monac.: non potest.

non ipse dimittendo facit adulteram, sed dimittit adulteram. *Item* : Cum igitur nos dicimus etiam illi mulieri, quæ virum fornicantem dimiserit, alteri nubere non licere, tu autem dicis licere quidem, sed non expedire, utrique procul dubio dicimus eam, quæ fornicantem virum dimittit, nubere non debere. Verum hoc interest, quod nos, quando conjuges ambo Christiani sunt, mulieri, si a viro fornicante discesserit, dicimus non licere alteri nubere, a viro autem [non] (50) fornicante non licere discedere. *Item* : Apostolus, imo per Apostolum Dominus, quia mulierem non permittit a viro non fornicante discedere, restat ut eam prohibeat, si discesserit, nubere, quam permittit a fornicante discedere. De qua enim dicitur, si a viro discesserit, non nubat, ea conditione dicitur, [ut] non nubat. *Item* : Quod Dominus ait : *Quicumque dimiserit uxorem nisi ex fornicationis causa, et aliam duxerit, mæchatur, etc.* Simili locutione Jacobus ait : *Scienti ergo bonum facere et non facienti, peccatum est illi* (iv, 17). *Item* : Unde cum dicimus, quicumque mulierem præter causam fornicationis dimissam duxerit, mæchatur, de uno quidem dicimus, nec tamen ideo mæchari eum negamus qui eam duxerit, quam propter causam fornicationis maritus dimiserit. Ita cum ambo sint mæchi, et ille scilicet qui dimiserit uxorem præter causam fornicationis et alteram duxerit, et ille qui propter causam fornicationis uxore dimissa se alteri copulaverit, profecto quando de uno eorum legimus, non ita intelligere debemus, quasi alter mæchus negatus sit. Sed si hoc Matthæus, quia expressa una specie alteram tacuit, facit ad intelligendum difficile, nunquid non alii idipsum ita complexi sunt, ut de utroque possit intelligi ? Nam secundum Marcum (x, 11) scriptum est : *Quicumque dimiserit uxorem suam et alteram duxerit, adulterium committit super eam ; et si dimiserit uxor virum suum, et alii nupsit, mæchatur.* Secundum Lucam (xvi, 18) sic : *Omnis qui dimittit uxorem suam, et ducit alteram, mæchatur ; et qui dimissam a viro duxerit, mæchatur.* *Item* : *Quid enim scis, inquit, mulier, si virum salvum facies ? aut unde vir scis, etc.* (I Cor. vii, 16) : ad lucrandos conjuges et filios Christi, etiam exemplis quæ jam provenerant videtur adhortatus. Cur ego non expediat etiam infideles conjuges dimitti a fidelibus, causa evidenter expressa est. Non enim propter vinculum cum talibus conjugale servandum, sed ut acquirantur Christo, recedi ab infidelibus conjugibus vetat. *Item* : Apostolus dicit (I Cor. vi, 12) : *Omnia licita sunt, sed non omnia expediunt. Nemo quod suum est quærat, sed quod alterius.* *Item* : Igitur licita sunt, id est nullo præcepto Domini prohibentur. *Item* : Sunt quæ dicuntur non a Domino præcipi, quævis Domino moneantur offerri, ut tanto intelligantur esse gratiora,

(50) Monac. om. non.

(51) Monac. : *conditio sermonum absurdum,*

quanto magis ostenditur indebita. *Item* : Illis quæ se non continent, utique expedit nubere. Quæ autem voverint continentiam, nec licet, nec expedit. Porro discedere ab infideli conjugate licet, sed non expedit, quia, si non liceret, expedire non posset. Ac per hoc non omnia, quæ licita sunt, expediunt. Sunt quippe licita quæ non expediunt, sicut Apostolo testante didicimus. Sed inter id quod illicitum est et ideo non expedit, atque id quod licitum est nec tamen expedit, quid intersit, aliqua generali regula definire difficile est. Citius enim quisque dixerit, omne, quod fieri non expedit, peccatum est ; omne autem peccatum illicitum est ; omne ergo, quod non expedit, illicitum est. Et ubi erunt illa quæ licita esse, sed non expedire, Apostolus dixit ? Quapropter quia et aliqua peccata esse licita dicere non audemus, restat ut dicamus aliquid fieri quod non expediat, et tamen, si licitum est, non esse peccatum, quamvis, quoniam non expedit, non sit utique faciendum. Quod si absurdum videtur, ut aliquid fiat quod non expedit, et dicatur non peccasse qui fecerit, intelligendum est hoc ex consuetudine sermonis (51) absurdum, quæ ita late patet, ut etiam jumenta, quamvis sint rationis expertia, tamen plerumque dicamus debere vapulare cum peccant ; peccare autem proprie non est nisi ejus, qui utitur rationali voluntatis arbitrio, quod in omnibus mortalibus animantibus non nisi homini divinitus attributum. Sed aliud est, cum proprie loquimur ; aliud est, cum verba ex aliis rebus transfereudo vel abutendo mutuamus. *Item* : Ea mihi videntur licere et non expedire, quæ per justitiam quidem, quæ coram Deo est, permittuntur, sed [ob] offensionem hominum, ne ob hoc impediatur a salute, vitanda sunt. *Item* : Dimittere infidelem conjugem si non liceret, Dominus prohiberet, neque Apostolus prohibens diceret : *Ego dico, non Dominus.* Nam, si propter fornicationem carnis permittitur homo a conjugate separari, quanto magis in conjugate mentis fornicatio detestanda est ? id est infidelitatis, de qua scriptum est (Psal. lxxii, 27) : *Quoniam ecce qui se faciunt longe a te, peribunt ; perdidisti omnem, qui fornicatur abs te.* Sed, quia ita licitum est, ut non expediat, ne propter conjugum separationes offensi homines doctrinam salutis exhorreant, ac si perituri in eadem infidelitate remaneant, Apostolus monendo fieri vetat ; quod ita licitum est, ut non expediat. *Item* : Aliquando Dominus per Esdræ prophetam (I Esdr. x, 11) jussit et factum est ; dimiserunt Israelitæ uxores alienigenas, per quas fiebat ut et ipsi ad alienos seducerentur deos, non ut illæ per maritos vero acquirerentur Deo. Unde jusserat Dominus per Moysen, ne quis uxorem alienigenam duceret. Merito ergo, quas duxerant Domino prohibente, Domino jubente dimiserunt. *Item* : Infidelis hominis fornicatio est major in corde, nec vera ejus pudicitia cum con-

quod. etc.

juge dici potest, quia omne quod non est ex fide peccatum est (Rom. xiv, 23), quamvis veram fidelis habeat pudicitiam etiam cum infideli conjugate. Ideo autem nec juberi debuerunt fideles ab infidelibus separari, quia non contra jussionem Domini gentiles fuerant ambo conjuncti. *Concilium Toletanum, cap. XVII* : Neque dimissus ab uxore, neque dimissa a marito alteri jungatur, sed ita maneant, aut sibi reconcilientur.

CXXVII.

Quod bigamus non licet promoveri ad clericum, et contra (52).

Augustinus De bono conjugali (Maur. VI, 331) : Sacramentum nuptiarum temporis sic ad unum virum et unam uxorem redactum est, ut Ecclesiæ dispensatorem non liceat ordinari nisi uni uxori (53) virum. Quod acutius intellexerunt qui non eum, qui catechumenus vel paganus habuerit alteram, ordinandum esse censuerunt. *Item* : Non absurdum visum est eum, qui excessit uxorum numerum singularem, non peccatum aliquid commisisse, sed normam quamdam sacramenti amisisse, non ad bonæ vitæ meritum, sed ad ordinationis ecclesiasticæ [signaculum] necessariam. *Gennadius De orthodoxa fide* : Maritum duarum post baptismum matronarum clericum non ordinandum, etc. *Hieronymus ad Oceanum episcopum, quomodo se debeat in domo Domini instruere* : Unius uxoris virum et nova et vetus præcepto sacerdotem censuit eligendum. *Item* : Bigamos ad ministerium plerique episcopi applicuerunt sicque asserunt : concubina fuit illa, non (54) uxor, quasi non eadem sint commercia feditatis in illa, quæ et in hac exercetur, quæ uxor asseritur. An quia conjugii tabulas non fecit, concupiscentia aliena non fuit? Nullo pacto bigamus vel concubinarum insertor debet (55) assumere ministerium. In Levitico scriptum est (xxi, 13) : *Sacerdos accipiat virginem; viduatam et destitutam aut a vivo marito derelictam non accipiat.* *Item* : Si ergo clericus monogamus fuerit, et uxor ejus bigama, noli eum ministerio applicare. Bigamam enim duxit uxorem. *Idem ad eundem de eo quod scriptum est : unius uxoris virum (I Tim. III, 2) (Martianay. IV, 645)* : Consurgit hæresis, atque olim mortua vipera contritum caput levat. Dicit enim esse aliqua, quæ Christus non possit purgare sanguine suo, et profundas scelerum suorum pristinorum inhærere [corporibus atque animis] cicatrices, ut medicina illius attenuari nequeant. Quid aliud agit, nisi ut Christus mortuus sit frustra? Absit hoc de Omnipotente credere, quod in aliquo impotens sit! Totæ Apostoli Epistolæ Christi gratiam sonant. Ne parum videretur simplex gratiæ nuncupatio : *gratia, inquit, et pax multiplice-*

atur (I Petr. 1, 2). Multiplicatio promittitur et a nobis paucitas affirmatur? Carterius (56), Hispaniæ episcopus, homo ætate vetus et sacerdotio, unam, antequam baptizaretur, alteram (57) post lavacrum, priore mortua, duxit uxorem; et arbitraris eum contra Apostoli fecisse sententiam, qui unius uxoris virum præceperit ordinandum. Miror autem te unum protraxisse in medium, cum omnis mundus his ordinationibus sit plenus; non dico de presbyteris, non de inferiori gradu, ad episcopos venio; quos si singulatim voluero nominare, tantus numerus congregabitur, ut Ariminensis synodi multitudo superetur. Sed et indecens est, sic unum tueri, ut plures accusare videaris; et quem ratione non possis, peccati non societate defendas (58). Sustinui Romæ a viro eloquentissimo cornutum, ut dicitur, syllogismum, ut quocumque me verterem strictius tenerer. Uxorem, inquit, peccatum est ducere an non? Ego simplex et qui insidias vitare nescirem, dixi non esse peccatum. Rursum proposuit : In baptisate dimittantur mala? Respondi peccata dimitti. Cum me secarum putarem, cœperunt mihi hinc inde cornua incre-scere. Si, inquit, uxorem ducere non est peccatum, baptismus autem peccata dimittit, quidquid [non] dimittitur, reservatur. *Item* : In memetipsum reversus converti in adversarium propositionis stropham. Quæso, inquam, te, ut respondeas. Baptismus novum hominem facit ex toto, an ex parte? Respondit : ex toto. Nihil ergo veteris hominis in baptisate reservatur, nihil quod potest novo imputari, quod in veteri quondam fuit. *Item* : Baptizatos, inquam, Apostolus elegit in episcopatum an catechumenes? Si Apostolus non catechumenes in clerum elegit, sed fideles, vitia catechumeni non imputabuntur fideli. Proferuntur ergo Apostoli Epistolæ, una ad Timotheum, altera ad Titam. In utraque sive episcopi sive presbyteri (quanquam apud veteres iidem et episcopi et presbyteri fuerint, quia illud nomen dignitatis est, hoc ætatis) jubentur monogami in clerum eligi. Certe de baptizatis presbyteris sermo est. Si ergo omnia, quæ in ordinatione quærentur episcopi, non præjudicant ordinando, licet ea ante baptismum non habuerit (quæritur quid sit, et non quid fuerit), quare solum nomen uxoris im-pediat quod solum peccatum non fuit? Dicis quia peccatum non fuit, idcirco non est dimissum in baptisate. Rem novam audio; quia peccatum non fuit, idcirco in peccatum reputabitur. Omnia scorta et publicæ colluvionis sordes, patricidium, incestus Christi fonte purgantur; uxoris inhærebunt maculæ, et lupanaria thalamis præferentur? Ego tibi non imputo meretricum exercitus, effusionem sanguinis, et tu mihi olim emortuam de sepulcro uxoreulam

(52) Hujus quæstionis ne titulus quidem legitur apud Cous.

(53) Editt. : ordinare nisi unius uxoris virum.

(54) Editt. : hæc.

(55) Editt. : concubinarum catenis insertos decet, etc.

(56) Monac. : Archemus.

(57) Monac. : adulteram.

(58) Editt. : peccantium societate defendas.

protrahis, quam ideo accepi, ne facerem quod fecisti? Audiant ethnici, audiant catechumeni, ne uxores ducant ante baptismum, ne honesta jungant matrimonia, sed Platonis promiscuas uxores, communes liberos habeant; imo caveant quaecunque vocabulum conjugis, ne, postquam in Christum crediderint, noceat eisdem, quod aliquando non concubinas, nec meretrices, sed uxores habuerint. Vere Scribarum et Phariseorum similes culicem liquantes, et camelum glutientes, decimamus mentham et anethum, et Dei iudicium prætermittimus. Quid simile uxor et scortum? Imputatur infelicitas conjugis mortuæ, et libido meretricia coronatur? Ille, si prior viveret, aliam non haberet conjugem; tu, ut passim caninas nuptias jungeres, quid potes excusare? Ille in uxore optavit liberos, tu in meretrice sobolem perdidisti. Illum naturæ et benedictioni Domini servientem, *crescite et multiplicamini, et replete terram* (Gen. ix, 1), cubiculorum secreta texerunt; te subantem ad coitum publica facies execrata est. Ille quod licebat verecundo pudore celavit; tu quod non licebat impudenter omnium oculis ingessisti. Illi scriptum est: *Honorabiles nuptiæ, et cubile immaculatum* (Hebr. xiii, 4); tibi legitur: *Fornicadores et adulteros perdet Deus* (ibid.). Item: In baptismo quomodo tuæ sordes lotæ sunt, et meæ munditiæ sordidatæ. Non dico, ais, tuas sordidatas, sed in eodem statu mansisse quo fuerant. Quæ est ista tergiversatio, et acumen omni pistillo retusius? Quia peccatum non est peccatum est; quia non est sordidum, sordidum est. Item: Quod dicit, *unius uxoris virum*, potest et aliter disseri. Apostolus sciebat lege concessum in multis uxoribus liberos spargere. Ipsi quoque sacerdotibus hujus licentiæ patebat arbitrium. Præcepit ergo ne eandem licentiam Ecclesiæ sibi vindicent sacerdotes, sed ut singulas uno tempore uxores habeant. Accipe et aliam explanationem. Quidam coacte interpretantur uxores pro Ecclesiis, viros pro episcopis debere accipi. Et hoc esse decretum, ne de alia ad aliam Ecclesiam transferatur, ne, virginalis pauperculæ societate contempta, ditioris adulteræ quærat amplexus. Violenta, inquires, et satis dura interpretatio hæc. Redde igitur Scripturæ simplicitatem suam, ne tuis contra te legibus dimicemus. Quæram et aliud: si quis et ante baptismum habuerit concubinam, et, illa mortua, baptizatus uxorem duxerit, utrum clericus fieri debeat? Respondet posse fieri, quia concubinam habuerit, non uxorem. Conjugales ergo tabulæ et jura dotalia; non coitus ab Apostolo condemnatur. Item: Vide ne hoc quod dicitur, *unius uxoris virum*, mulieris unius possit intelligi; ut ad coitum magis referatur quam ad dotales tabulas. Item: *Unius uxoris virum*: de hoc supra diximus. Nunc hoc tantum admonemus, ut si unius uxoris vir etiam ante baptismum quæritur, cætera quoque, quæ præcepta sunt,

ante baptismum requiramus. Neque enim competit universa post baptismum, et unum hoc mandatum intelligere ante baptismum. *Sobrium, prudentem, hospitalem, doctorem, etc., non neophytum, ne in superbiam elatus, in iudicium incidat diaboli* (I Tim. iii, 2-6). Mirari satis non queo quæ hominum tanta sit cæcitas de uxoribus ante baptismum disputare, et rem in baptisate mortuam, imo cum Christo vivificatam in calumniam trahere, cum tam apertum evidensque præceptum nemo custodiat. Heri catechumenus, hodie pontifex; heri in theatro, hodie in ecclesia; vespere in circo, mane in altario; dudum fautor histrionum, nunc virginum consecrator. Num ignorabat Apostolus tergiversationes nostras, et argumentorum ineptias nesciebat? Qui dixit, *unius uxoris virum*, ipse mandavit irreprehensibilem, sobrium, prudentem; etc. Ad hæc omnia claudimus oculos, solas videmus uxores. Item: Fili Oceane, vide quantum sit testimonium hujus, quem arguunt mariti, cui præter vinculum conjugale, et hoc ante baptismum, nihil [aliud] ab æmulis objici potest. Itaque, cum opposuerint nobis uxores ante baptismum, nos ab eis omnia, quæ post baptismum præcepta sunt, requiramus. Prætereunt, quod non licet; et objiciunt, quod concessum est.

CXXXVIII.

Quod nullo modo adultera sit retinenda, et contra.

Ambrosius in Epistola I Pauli ad Corinthios: Uxorem certe licet habere, sed si fornicata fuerit, abjicienda. *Hieronymus super Matth.*: Cum illam carnem in aliam dividerit, et se fornicatione separaverit a marito, non debet retineri, ne virum quoque sub maledicto faciat dicente Scriptura: (Prov. xviii, 22): *Qui adulteram tenet stultus et impius est*. Ubiunque igitur est fornicatio et fornicationis suspicio, libere uxor dimittitur. *Chrysostomus super Matthæum, cap. XIX*: Sicut crudelis et iniquus est, qui castam dimittit, sic fatuus est et injustus qui retinet meretricem. Nam patronus turpitudinis ejus est, qui crimen celat uxoris. *Augustinus De adulterinis conjugis, lib. II*: Quid tibi durum videtur, ut post adulterium reconcilietur conjugii conjux? Hæc crimina in veteri lege nullis sacrificiis mundabantur, et ideo tunc omni modo prohibitum est ab alio contaminatam viro accipere uxorem, quamvis David Saulis filiam, quam pater ejusdem mulieris ab eo separatam dederat alteri, tanquam Novi Testamenti præfigurator sine contaminatione (59) receperit (II Reg. iii, 14); nunc autem postea quam Christus ait adulteræ (Joan. viii, 41). *Nec ego te condemnabo; vade, deinceps noli peccare*; quis non intelligat debere ignoscere maritum quod videt ignovisse Deum, nec jam se debere adulteram dicere, cujus poenitentis crimen divina credit miseratione deletum? Item: Non erit turpis, neque difficilis etiam post perpetrata atque purgata adul-

teria reconciliatio conjugum, ubi per claves regni cœlorum non dubitatur fieri remissio peccatorum, non ut post viri divortium adultera revocetur, sed ut post Christi consortium adultera non vocetur. *Hermas in lib. II Pastoris mandato IV* : Dixit mihi pastor : Si sciet vir, uxorem suam deliquisse et convivit cum illa vir, reus erit peccati ejus et particeps mœchationis ejus. [Et dixi] : Quid si mulier dimissa pœnitentiam egerit et voluerit ad virum suum reverti ? Si non receperit eam vir suus, peccat et magnum peccatum admittit. Sed debet recipere peccatricem, quæ pœnitentiam egit; sed non sæpe. Servis enim Dei pœnitentia una est. Hic actus similis est in muliere et in viro.

CXXIX.

Quod sæpius nubere liceat, et non.

Paulus in Epistola I ad Corinthios (vii, 39) : Mulier alligata est, quanto tempore vir ejus vivit. Quod si dormierit vir ejus, liberata, cui vult nubat, tantum in Domino. *Idem in Epistola I ad Timotheum (v, 14)* : Adolescentiores autem viduas devota. *Item* : Volo ergo juniores nubere, filios procreare, etc. (*ibid.*, 14). *Augustinus De professione sanctæ viduitatis ad Julianam (Maur. VI, 376)* : De tertiis et de quartis et de ultra pluribus nuptiis solent homines movere quæstionem : unde et breviter respondeo, nec ulli (60) nuptias audeo damnare, nec eis verecundiam numerositatis auferre. *Item* : Nec contra humanæ verecundiæ sensum audeo dicere, ut quoties voluerit mortuis viris nubat femina, nec ex meo corde præter auctoritatem Scripturæ quotaslibet nuptias audeo condemnare. *Hieronymus ad Pammachium* : Obtretratores mei videant me secundas ac tertias nuptias concessisse. *Item* : Ego nunc libera voce pronuntio non damnari in Ecclesia digamiam, imo nec trigamiam, et ita licere quinto et sexto et ultra quomodo et secundo marito nubere. Habeat quælibet octavum maritum et esse desinat prostituta. *Idem contra Jovinianum, lib. I* : Tolerabilius est uni homini esse prostitutam quam multis, si quidem illa in Evangelio Samaritana sextum maritum se habere dicens arguitur a Domino quod non sit vir ejus. Ubi numerus maritorum, ibi vir, qui proprie [unus est], maritus esse desistit. *Item* : Ubi unus exceditur, nihil refert secundus an tertius sit, quia desinit esse monogamus. Non damno digamos, imo nec trigamos, et, si dici potest, octogamos. Plus etiam inferam, etiam scortatorem recipio pœnitentem. *Idem ad Agorochiam (61)* : Vidi duo inter se paria vilissimorum e plebe hominum comparata : unum, qui viginti sepelisset uxores ; alteram, quæ vicesimum secundum habuisset maritum, extremo sibi, ut ipsi putabant, matrimonio copulatos. Summa omnium expectatio quis quem primus efferret. Vicit maritus, et totius urbis populo confluyente coronatus uxoris multinubæ feretrum præcedebat. Quid dicimus tali mulieri ? Nempe illud, quod Dominus Samaritanæ : Viginti et duos habuisti maritos, et iste,

(60) Editt. : *ullas.*

(61) Editt. : *Ageruchiam.*

A a quo nunc sepeliris, non est tuus vir. *Idem ad Salvinam* : Primus Lamech maledictus et sanguinarius, et de Cain stirpe descendens unam costam divisit in duas et plantarium digamiæ protinus diluvii pœna subvertit. Unde illud Apostoli, quod fornicationis metu indulgere compellitur : *Volo adolescentulas nubere, nullam occasionem dare adversario maledicti causa (I Tim. v, 14)*. Cur indulserit, statim subjecit : *Jam enim quædam declinaverunt post Satanam*. Ex quo intelligimus illum non stantibus coronam, sed jacentibus manum porrigere. Vide qualia sint secunda matrimonia, quæ lupanaribus præferuntur, quia declinaverunt quædam post Satanam. Ideo adolescentula vidua, quæ se non potest continere vel non vult, maritum potius accipiat quam diabolum. Pulchra nimirum et appetenda est res, quæ Satanæ comparatione suscipitur.

CXXX.

Quod nullus humanus concubitus possit esse sine culpa, et contra.

Ambrosius super Epistolam Pauli I ad Corinthios, lib. II : Si autem acceperis, non peccasti. Non utique peccat, qui quod concessum est facit. *Augustinus De nuptiis et concupiscentia* : Quamvis concubitus, qui sit intentione generandi, non sit propter peccatum, quia bona voluntas animi sequentem ducit, non ducentem sequitur. *Idem De bono conjugali* : Conjugalis enim concubitus generandi gratia non habet culpam. Adulterium vero sive fornicatio lethalem habet culpam. *Item (Maur. VI, 326)* : Nunc quid dicturi sumus adversus evidentissimam vocem Apostoli dicentis : *Quid vult faciat; non peccat, si nubat, et si accepisti uxorem non peccasti, et si nupsit virgo, non peccat (I Cor. vii, 28)*. Hinc quoque jam dubitare fas non est nuptias non esse peccatum. Non itaque nuptias secundum veniam concedit Apostolus ; nam quis ambigat absurdissime dici, non eos peccasse, quibus venia datur ? Sed illum concubitum secundum veniam concedit, qui sit per incontinentiam, non sola causa procreandi, et aliquando nulla causa procreandi, quem nuptiæ non fieri cogunt, sed ignosci impetrant (62) ; si tamen non ita sit nimius, ut impediatur tempora orandi (63) nec immutetur in eum usum, qui est contra naturam. Concubitus enim necessarius generandi causa inculpabilis est et solus ipse nuptialis. Ille autem, qui ultra istam necessitatem progreditur, jam non rationi, sed libidini obsequitur. Et hunc tamen non exigere, sed reddere conjugii, ne fornicando damnabiliter peccet, ad personam pertinet conjugalem. *Item (Maur. VI, 333)* : Bonum ergo sunt nuptiæ, maxime si filios, quos carnaliter desiderant, spiritualiter nutriant. Nec quod purificari lex hominem et post conjugalem concubitum jubet, peccatum esse declarat ; si non est ille, qui secundum veniam conceditur, qui etiam nimius impedit orationes. Sed sicut lex multa ponit in sacramentis et in umbris futurorum, quædam in semine quasi materialis in-

(62) Monac. : *improbant.*

(63) Monac. : *expediat tempora ordinandi.*

formitas, quæ formata corpus hominis redditura est, in significatione posita est vitæ informis et in-eruditæ; a qua informitate quia oportet hominem doctrina et forma et eruditione (64) mundari, in hujus rei signum illa purificatio præcepta est post seminis emissionem. Neque enim et in somnis peccato fit; et tamen etiam ibi præcepta est purificatio. Aut si hoc peccatum quisquam putet, non arbitrans accidere nisi ex aliquo hujus modi desiderio, quod procul dubio falsum est: nunquid et solita menstruum (65) peccata sunt feminarum? a quibus tamen eas eadem legis vetustas præcipit expiari; non nisi propter illam ipsam materialem informitatem, quæ facta conceptu tanquam in ædificationem corporis additur; ac per hoc cum informiter fluit, significari lex per illam voluit animum sine disciplinæ forma indecenter fluidum ac dissolutum, quem formari oportere significat, cum talem fluxum corporis jubet purificari. Postremo nunquid et mori peccatum est, aut sepelire non etiam bonum opus humanitatis est? Et tamen purificatio et inde mandata est, quia et mortuum corpus vita deserente peccatum non est, sed peccatum significat animæ desertæ a justitia. Bonum, inquit, sunt nuptiæ et contra omnes calumnias possunt sana ratione defendi. *Item*: Continentia non corporis, sed animi virtus est. Virtutes autem animi aliquando in corpore manifestantur, aliquando in habitu latent, sicut martyrum virtus apparuit tolerando passiones. *Item*: Jam enim erat in Job patientia, quam noverrat Deus, et cui testimonium perhibebat; sed hominibus innotuit tentationis examine. *Item*: Verum ut apertius intelligatur, quomodo sit virtus in habitu, etiam si non sit in opere, loquor de exemplo, de quo nullus dubitat Catholicorum. Dominus Jesus qui in veritate esurierit et sitierit et manducaverit et biberit, nullus ambigit eorum qui ex ejus Evangelio fideles sunt. Num igitur non erat in illo continentia virtus a cibo et potu, quanta erat in Joanne Baptista? *Venit enim Joannes non manducans neque bibens, et dixerunt: Dæmonium habet; venit Filius hominis manducans et bibens, et dixerunt: Ecce homo vorax et potator vini, amicus publicanorum et peccatorum (Matth. xi, 18).* *Item*: Quod Dominus ibi subjecit, cum de Joanne ac de se illa dixisset *justificata est sapientia a filiis suis (Matth. xi, 19)*, qui vident continentia virtutem in habitu animi semper esse debere, in opere autem pro rerum ac temporum opportunitate manifestari, sicut virtus patientia sanctorum martyrum. Quocirca sicut non est impar meritum patientia in Petro, qui passus est, et in Joanne, qui passus non est: sic non est impar meritum continentia in Joanne, qui nullas expertus est nuptias, et in Abraham, qui filios generavit. Et illius enim cælibatus, et illius connubium pro temporum distributione Christo militaverunt. Sed continentiam Joannes et in opere,

(64) Edit. : doctrinæ forma et eruditione.

(65) Sic Monac. cum multis codd. ; Maur. : men-

Abraham vero in solo habitu habebat. Illo itaque tempore cum et lex, dies patriarcharum subsequens, maledictum dixit, qui non excitaret semen in Israel, et qui poterat non promebat, sed tamen habebat. Ex quo autem venit plenitudo temporis, ut diceretur: *Qui potest capere, capiat (Matth. xix, 12)*, qui habet operatur, qui operari voluerit, non se habere mentiatur. Ac per hoc ab eis qui corrumpunt mores bonos colloquiis malis, inani versutia dicitur homini Christiano continenti et nuptias recusanti: Tu ergo melior quam Abraham? Sed melior est castitas cælibum, quam castitas nuptiarum, quarum Abraham unum habebat in usu, ambas in habitu. Caste quippe conjugaliter vixit; esse autem castus sine conjugio potuit, sed tunc non oportuit.

Item: Potest autem fieri ut minor sit continentia virtus in animo ejus qui non utitur nuptiis, quibus est usus Abraham; sed tamen major est quam in animo ejus qui propterea tenuit conjugii castitatem, quia non potuit ampliorem. Sic et femina inupta, quæ cogitat ea quæ sunt Domini, ut sit sacra et corpore et spiritu, cum audierit impudentem illum per cunctatorem dicentem: Tu ergo melior quam Sara? respondeat: Ego melior sum, sed his quæ virtute hujus continentia caret: quod de Sara non credo. Fecit ergo illa cum ista virtute quod illi tempori congruebat, a quo ego sum immunis, ut in meo etiam corpore appareat quod illa in animo conservabat (66). Res ergo ipsas si comparem, nullo modo dubitandum est meliorem [esse] castitatem continentia quam castitatem nuptialem; homines vero cum comparamus, ille est melior, qui bonum amplius habet. *Item*: Majus enim bonum [est] obedientia quam continentia. Nam connubium nusquam Scripturarum nostrarum auctoritate damnatur; inobedientia vero nusquam absoluitur. Si ergo proponatur virgo permanens, sed tamen inobediens et maritata, quæ virgo permanere non posset, sed tamen obediens, quam meliorem dicamus? Minus laudabilem quam si virgo esset, an damnabilem sicut virgo est? Ita si conferas ebriosam virginem sobria conjugata, quis eandem ferret sententiam? Nuptia quippe et virginitas duo bona sunt, quorum alterum majus; sobrietas autem et ebriositas, sicut obedientia et contumacia, illa bona sunt, hæc mala. Melius est autem habere omnia bona vel minoram quam magnum bonum cum magno malo; quia et in corporis bonis melius est habere Zachæi staturam cum sanitate, quam Goliæ cum febre. *Item*: Quod enim cibus ad salutem hominis, hoc est concubitus ad salutem generis; et utrumque non fit sine delectatione carnali, quæ tamen modificata et temperantia refrenata in usum naturalem redacta, libido esse non potest. Quod est autem in sustentanda vita illicitus cibus, hoc est in quaerenda prole fornicarius vel adulterinus concubitus. Et quod est in cibo

strua; alii codd. : mensium.

(66) Monac. : construebat.

licito nonnullis immoderatio appetitus, hoc est in conjugibus venialis ille concubitus. *Item* : Aliud est non concumbere nisi sola voluntate generandi, quod non habet culpam. *Idem in Enchiridio, cap. XLVI* : Non est instituta regeneratio, nisi quia vitiosa est generatio ; usque adeo ut de legitimo matrimonio procreatus dicat (*Psal.* I, 7) : *In iniquitatibus conceptus sum, et in peccatis mater mea me in utero aluit. Gregorius libro Pastoralis, XLIX* : Culpa quippe esse innuitur, quod indulgeri perhibetur. *Moralium lib. XXXIII*. Concessit minima, ut majora declinarent, dicens : *Propter fornicationem autem unusquisque habeat uxorem suam (I Cor. vii, 2)*. Et quia tunc solum conjuges in admistione sine culpa sunt, cum non pro explenda libidine, sed pro suscipienda prole miscentur, ut hoc quod concesserant, sine culpa quamvis minima non esse monstraret, adjunxit : *Hoc autem dico secundum indulgentiam, non secundum imperium (I Cor. vii, 6)*.

CXXXI.

Quod nulli liceat eam, cum qua fornicatus fuerit, ducere in conjugium, et contra.

Ambrosius Felici, episcopo Siciliæ : Eam quam aliquis aliqua illicita pollutione maculavit, in conjugium ducere nulli Christianorum licet, quia incestuosus est talis coitus. *Augustinus De bono conjugali* : Posse sane fieri legitimas nuptias ex male convictis, honesto postea placito consequente, manifestum est. *Idem De nuptiis et concupiscentia* : Denique mortuo viro, cum quo verum connubium fuit, fieri verum connubium potest, cum quo prius adulterium fuit. *Ivo Carnotensis Walterio Meldensi episcopo* : Consulit fraternitas vestra utrum quis habere possit in uxorem quam prius habuerit pellicem. Super hoc diversas habemus sententias, alias prohibentes, alias permittentes. Dicit enim Gregorius. Eam quam aliquis, etc. Legitur quoque in concilio Cabilonensi cap. XXVI : Juxta canonicam auctoritatem raptos ad conjugia legitima raptas sibi jure vindicare non posse. Habemus et in decreto Hormisdæ papæ nuptias occulte factas non esse legitimas. Et papa Evaristus contubernia, non conjugia dicit esse illarum mulierum quæ non sunt a parentibus traditæ et legibus dotatæ et a sacerdotibus solemniter benedictæ. Habetur in concilio Aquisgrani habito : Qui mulierem rapuerit, vel furatus fuerit, aut seduxerit, nunquam eam uxorem habeat. E diverso vero legimus in decretis Eusebii papæ cap. V : Virgines, quæ virginitatem non servaverint, si eosdem, qui eas violaverunt, maritos acceperint, eo quod solas nuptias violaverint, post pœnitentiam unius anni reconcilientur. Dicit quoque beatus Augustinus : Posse fieri sane legitimas, etc. Quantum ergo mihi videtur, quod quidam Patres concubinas uxores fieri vetuerunt, honestatem conjugii commendantes et sædam con-

(67) Editt. : intuitu.

cupinatus consuetudinem coercere cupientes, rigorem justitiæ teneri decreverunt. Quod vero alii aliter scripserunt, hoc intelligo, quod instinctu (67) misericordiæ quorundam imbecillitati occurrentes, rigorem canonum temperare maluerunt. In quibus quidem sententiis non alia mihi videtur esse distantia, nisi quam inter se habent misericordia et judicium.

CXXXII.

Quod sterilis non videatur ducenda esse, et contra.

Augustinus contra Faustum, lib. I, cap. XIX. Quæro cur despiciat dimittere uxorem, quam non ad matrimonii fidem, sed ad concupiscentiam tantum habendam censetis. Matrimonium quippe ex hoc appellatum est, quod non ob aliud debet femina nubere, quam ut mater fiat, quod vobis odiosum est. *Idem De bono conjugali* : Generationis itaque causa fieri nuptias Apostolus ita testis est. *Volo, inquit, juniores nubere, etc. (I Tim. v, 14.) Idem De nuptiis et concupiscentia lib. I* : Plures feminæ uni viro nunquam licite jungerentur, nisi ex hoc plures filii nascerentur. Unde si una concumbat cum pluribus, quia non est hinc multiplicatio proles, sed frequentatio libidinis, conjux non potest esse, sed meretrix. *Idem De bono conjugali* : Miror autem, si quemadmodum licet dimittere adulteram uxorem, ita liceat ea dimissa alteram ducere. Facit enim de hac Scriptura difficilem nodum, dicente Apostolo, ex præcepto Domini mulierem a viro non debere discedere ; quod si discesserit, manere in nuptam aut viro suo reconciliari. Quomodo autem viro possit esse licentia ducendæ alterius uxoris, si adulteram reliquerit, cum mulieri non sit nubendi alteri, si adulterum reliquerit, non video. Quæ si ita sunt, tamen valet illud sociale vinculum conjugum, ut cum causa procreandi colligetur, nec ipsa causa procreandi solvatur. Possit enim homo dimittere sterilem uxorem, et ducere de qua filios habeat ; et tamen non licet. *Idem in eodem* : Semel in initum connubium nullo modo potest nisi alicujus illorum morte dissolvi. Manet enim (68) vinculum nuptiarum, etiamsi proles, cujus causa in initum est, manifesta sterilitate non subsequatur, ita ut jam scientibus conjugatis non se filios habituros, separare se tamen vel ipsa causa filiorum atque aliis copulare non liceat. Quod si fecerint, cum eis quibus se copulaverint adulterium committunt. *Idem De nuptiis et concupiscentia* : Hoc custoditur in Christo et Ecclesia, ut vivens cum vivente in æternum nullo divortio separetur. Cujus sacramenti tanta observatio est quibus fidelibus conjugatis, ut, cum filiorum procreandorum causa vel nubant feminæ, vel viri ducant uxores, nec sterilem conjugem fas sit dimittere, ut secunda ducatur. Quod si fecerit, non lege hujus sæculi, ubi interveniente repudio sine crimine conceditur cum aliis alia copulare connubia, quod etiam Moysen Dominus propter

(68) Editt. : etiam.

duritiam cordis illorum Israelitis permisisse testatur, sed lege Evangelii reus est adulterii. *Idem De bono conjugali* : Nunc quippe nullus pietate perfectus filius habere nisi spiritualiter quærit; tunc vero ipsius pietatis erat operatio (69) etiam carnaliter filios propagare, quia illius populi generatio nuntia futurorum erat, et ad dispensationem propheticam pertinebat. Ideoque non sicut uni viro etiam plures habere licebat uxores, ita uni feminæ plures viros [nec prolis ipsius causa, si forte illa parere posset, ille generare non posset. Occulta enim lege naturæ amant singularitatem, quæ principantur; subjecta vero plura uni non sine dedecore subduntur. Neque enim sic habet unus servus plures dominos, quomodo plures servi unum dominum sicut multæ animæ uni Deo recte subduntur, una vero anima post multos deos (70) fornicari potest, non fecundari. *Idem De nuptiis et concupiscentia* : Eo usque pervenit libidiosa crudelitas, ut etiam sterilitatis venena procuret. Prorsus si ambo tales sunt, conjuges non sunt; etsi ab initio tales fuerint, non sibi per connubium, sed per stuprum convenerunt. Si autem non ambo sunt tales, audeo dicere aut illa est quodammodo mariti meretrix, aut ille adulter uxoris. *Idem De doctrina Christiana lib. III* : Suscipiendæ (71) prolis causa erat uxorum plurimum simul uni viro habendarum inculpabilis consuetudo, et ideo unam feminam maritos plurimos habere honestum non erat; non enim mulier eo est fecundior. In hujusmodi rebus (72) quidquid illorum temporum sancti non libidinosè faciebant, quamvis ea facerent, quæ hoc tempore nisi per libidinem non possunt fieri, non culpata Scriptura.

CXXXIII.

Quod virginitas non præcipiatur, et contra.

Isidorus De summo bono, lib. I, cap. XXI : In lege imperat nuptias, in Evangelio virginitatem. *Idem lib. II, cap. LX* : Conjugium concessum est, virginitas admonita, non jussa, quia nimis excelsa. *Origenes in Epistola Pauli ad Romanos, lib. X* : Salvator dicit (*Luc. xvii, 10*) : *Cum feceritis omnia, quod præcipio vobis, dicite : Servi inutiles sumus; quod debuimus facere fecimus.* Ea vero quæ supra debitum fecimus, non facimus ex præceptis. Virginitas enim non ex debito solvitur, neque enim per præceptum expeditur, sed supra debitum offertur. *Ambrosius in hortatione virginitatis, lib. I* : Sola est enim virginitas, quæ suaderi potest, imperari non potest, res magis voti quam præcepti. *Hieronymus contra Jovinianum, lib. I* : Quod imperatur, necesse est fieri; quod necesse est fieri, pœnam habet. Frustra enim jubetur, quod in arbitrio ponitur. Si virginitatem Deus imperasset, videbatur nuptias condemnare et hominum auferre seminarium, unde virginitas nascitur.

(69) Monac. : ratio.

(70) Editt. : per multos deos.

(71) Editt. : Sufficiendæ.

CXXXIV.

Quod nuptiæ quoque præcipiantur, et contra.

Paulus apostolus in Epistola I ad Corinthios (vii, 8) : Dico autem non nuptis et viduis : bonum si sic permaneant, sicut et ego. Quod si non se continent, nubant. Melius est nubere quam uri. *Joannes Chrysostomus super Epistolam ad Hebræos in fine VII sermonis* : Si beatitudines solis monachis dictæ sunt, sæcularem autem hominem impossibile est eas implere, qui nuptias jussit ipse ergo omnes disperdidit. Si enim non potest cum impiis [nuptiis] ea quæ monachorum sunt implere, perierunt et corruptæ sunt et in angustum conclusit ea quæ virtutis sunt; et quomodo honorabiles sunt nuptiæ, quas tantum nobis impediverit? *Augustinus* : Secundas nuptias propter incontinentiam jubet Apostolus dicens, melius viro nubere, quam pro expetenda libidine cum pluribus fornicari. Sæpius enim nubendi licentia non est religionis, sed criminis. *Ex Epistola Juliani ad Demetriadem* : In Scripturis divinis prohibentur quædam, quædam præcipiuntur, conceduntur aliqua, nonnulla suadentur. Prohibentur mala, præcipiuntur bona, conceduntur media, ut nuptiæ, carnum esus vel pastus ac vini, suadetur virginitas.

CXXXV.

Quod nuptiæ bonæ sint, et contra

Augustinus De bono conjugali : Bonum, inquit, sunt nuptiæ, et contra omnes calumnias possunt sana ratione defendi. *Isidorus De summo bono, lib. I, cap. XI* : Conjugia vero et potestates per se quidem bona sunt; per ea vero, quæ circa ea sunt, mala existunt. Conjugia per id, quod dicit Apostolus (*I Cor. vii, 33*) : *Qui cum uxore est, cogitat quæ sunt mundi.* Potestates per elationem, oppressionem justitiæ prævaricationem. *Hieronymus contra Jovinianum lib. I* : Concedo et nuptias esse donum Dei, sed inter donum et donum major est distantia. *Item* : Tolle ardorem libidinis et non dices (73) melius est nubere. Melius semper ad operationem deterioris respicit, non ad simplicitatem incomparabilis per se boni. Quid agis, apostole? Nosti proprietates sermonum; ubi de continentia loqueris et virginitate, *bonum est*, inquis, *mulierem non tangere (I Cor. vii, 1)*; ubi ad nuptias venit, non dices, bonum est, sed *melius est nubere quam uri*. Si per se bonæ sunt nuptiæ, noli illas incendio comparare, sed simpliciter dic, bonum est nubere. *Idem lib. I* : *Bonum est homini non tangere mulierem*; non dixit non habere, sed non tangere, quasi in tactu periculum sit, quasi qui illam tetigerit, non evadat, quod pretiosas animas capit (74). Alligabit quis ignem in sinu et non comburetur? Aut ambulabit super carbones ignis, et non ardebit? *Idem ad Pammachium* : Si dixero melius est virginem esse quam nuptam, bono melius protuli. Multa diversitas est inter id melius,

(72) Editt. : moribus.

(73) Editt. : dicet.

(74) Editt. : rapit.

quod nuptiis et quod fornicationi anteponitur. Si autem alterum gradum fecero, melius est nubere quam fornicari, malo bonum protuli. *Idem contra Jovinianum, lib. I* (Martian, IV, 2, pag. 150) : *Nolite fraudare invicem, nisi forte ex consensu ad tempus, ut vacetis orationi* (I Cor. VII, 5). Quale est illud bonum, quod Christi corpus prohibet accipi (75), et quod orare non permittit? Jubet idem Apostolus alio loco ut semper oremus. Si semper orandum est, nunquam ergo conjugio serviendum, quoniam quotiescunque uxori debitum reddo, orare non possum (76). Petrus apostolus, experimentum habens conjugali vinculorum, vide quid doceat (I Petr. III, 7) : *Similiter viri cohabitantes juxta scientiam quasi infirmiori vasculo muliebri tribuentes honorem, et sicut cohæredibus multiplicis gratiæ, ut non impediantur orationes vestræ*. Si abstinemus a coitu, honorem tribuimus uxori; si non abstinemus, perspicuum est honori contrariam esse contumeliam. *Item* : *Si quis considerat virginem suam, id est carnem lascivire nec refrenare se potest, quod vult faciat; non peccat, si ducat uxorem* (I Cor. VII, 36). Faciat, inquit, quod vult, non quod debet. Non peccat, si duxerit; non tamen bene facit, si duxerit. *Item* : *Igitur et qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit*. Significantius (77) et proprie supra dixerat : *qui ducit uxorem, non peccat*. Aliud est non peccare, aliud est bene facere. Declina a malo, et fac bonum. In altero initium, in altero perfectio. Unde (78) ne in eo quod dixerit : *et qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit* (*ibid.*, 38), æstimet aliquis observationem meam non stare, protinus hoc ipsum extenuat et obumbrat comparatione melioris et dicit : *et qui non jungit, melius facit* (*ibid.*). *Item* : *Tantum discrimen inter nuptias et virginitatem, quantum inter non peccare et bene facere*. *Item* : *Quod est ista necessitas, quæ spreto vinculo conjugali virginitas appetit libertatem. Væ prægnantibus et nutrientibus in illo die* (Matth. XXIV, 19) : Non hic damnantur scorta vel lupanaria, de quorum damnatione nulla dubitatio est, sed uteri tumentes et infantium vaginatus et fructus atque opera nuptiarum. Si bonum est sic esse, malum est sic non esse. *Item* : *Si acceperis uxorem, non peccasti*. Aliud est non peccare, aliud est bene facere, et si nupserit virgo, non peccabit. *Idem in apologetico ad Pammachium* (Martian. IV, p. 2, pag. 229) : *Reprehendunt me quidam, quod in libris, quos adversus Jovinianum scripsi, nimius fuerim in laude virginum, vel in sugillatione nuptiarum* (79), et aiunt condemnationem esse matrimonii in tantum pudicitiam prædicare, ut nulla posse videatur inter uxorem et virginem comparatio derelinqui. Ergo si bene problematis memini, inter Jovinianum et nos ista contentio est, quod ille exæquet virginitati

nuptias, nos subjiciamus. *Item* : *Diximus* : Si bonum est mulierem non tangere, malum est ergo tangere; nihil ergo bono contrarium est, nisi malum. Si autem malum est et ignoscitur, ideo conceditur, ne malo quid deterius fiat, etc. Hoc ideo subjecimus, quia Apostolus dixerat : *Bonum est homini mulierem non tangere; propter fornicationem autem*, etc. In quo differunt mea verba a sensu Apostoli? Nisi forte in eo, quod ille pronuntiat, ego dubito; ille definit, ego sciscitor; ille aperte dicit, bonum est homini mulierem non tangere, ego timide quæro, si bonum est mulierem non tangere, malum est ergo tangere. Si dubitantis est, non confirmantis. Ideo non dixit, bonum est uxorem non habere, sed bonum est mulierem non tangere, quasi in tactu periculum sit, quasi qui illam tetigerit non evadat. Vides igitur, non de conjugis nos exponere, sed de coitu simpliciter disputare, quod ad comparisonem virginitatis et angelicæ similitudinis bonum est homini mulierem non tangere. *Item* : *Quod si cui et asperum et reprehensione dignum videtur, tantam nos inter virginitatem et nuptias fecisse distantiam, legat sancti Ambrosii De viduis librum, et inveniet illum inter cætera quæ de virginitate et nuptiis disputavit, etiam hoc dixisse*. Non ergo copula nuptialis quasi culpa vitanda, sed quasi necessitas sarcina declinanda est. Lex enim astringit uxorem, ut in laboribus et tristitia filios generet, conversio ejus ad virum sit, ut ei ipse dominetur. Et in alio loco *pretio*, inquit, *estis empti, nolite fieri servi hominum* (I Cor. VII, 23). Videtis quam evidens conjugalis sit definitio servitutis. Et post pusillum : *Si igitur bonum conjugium, servitium malum, quid est, quando nequeunt se invicem sanctificare, sed perdere? Universa, quæ nos de virginitate ac nuptiis lato sermone diffudimus, ille brevi aretavit compendio*. *Item* (pag. 258) : *Tumeant* (80) *contra me mariti, quare dixerim : oro te, quale bonum illud est, quod orare prohibet, quod corpus Christi accipere non permittit? Jubet idem Apostolus alio loco, ut semper oremus*. Si semper orandum est, nunquam ergo conjugio serviendum; quoniam quotiescunque uxori debitum reddo, orare non possum. Hoc quare dixerim, perspicuum est, quia interpretabar illud Apostoli dictum *nolite fraudare invicem, nisi forte ex consensu ad tempus, ut vacetis orationi* (*ibid.* 5). *Item* : *Quid est majus, orare an Christi corpus accipere? Utique accipere corpus Christi*. Si per coitum quod minus est impeditur, multo magis quod majus est. Diximus in eodem volumine, panes propositionis ex lege non potuisse comedere David et socios ejus, nisi se triduo mundos a mulieribus respondissent; non utique a meretricibus, quod damnabatur in lege, sed ab uxoribus, quibus licito jungebantur. Populum quoque, quando accepturus

(75) Monac. : *Sini orationi prohibetur accipere.*

(76) Monac. : *Si igitur semper orandum et in gratia serviendum quæritur, quotiescunque uxori debitum reddo, orare non possum? Cf. pag. 362.*

(77) Editt. : *Signanter.*

(78) Editt. : *Verum.*

(79) Editt. : *nuptiarum.*

(80) Monac. : *Timent.*

erat legere, tribus diebus jussum est ab uxoribus abstinere. Scio Romæ hanc esse consuetudinem, ut fideles Christi semper Christi accipiant, quod nec reprehendo, nec probo. *Unusquisque in sensu abundat* (Rom. xiv, 5). Sed istorum conscientiam convenio, qui eodem die communicant, et juxta Persium (84) *noctem flumine purgant*, quare ad martyres ire non audent? quare non ingrediuntur ecclesias? An alius in publico, alius in domo Christus est? Quod in ecclesia non licet, nec domi licet. Nihil a Deo clausum est, et tenebræ quoque lucent apud eum. Probet se unusquisque, et sic ad corpus Christi accedat, ut, dum doleo non communicasse me corpori Christi, abstineam me paulisper ab uxoris amplexu, ut amoris conjugis amorem Christi præferam. *Item* : Veniam et ad illum locum, in quo arguor, quare dixerim, in die secundo non additum, sicut in primo et tertio et reliquis, *vidit Deus quia bonum est*, statimque subjecerim nobis intelligentiam derelinqui; non esse bonum duplicem numerum, qui ab unione dividat et præfiguret fœdera nuptiarum. Unde et in arca Noe animalia, quæcunque bina ingrediuntur, immunda sunt. Impar numerus est mundus. *Item* : Aut reddant aliam probabiliorem causam, quare non sit scriptum, aut suscipiant quod a nobis dictum est. Porro si in arca Noe omnia animalia, quæ bina ingrediuntur, immunda sunt, et impar numerus mundus est, et hoc quare scriptum sit, edisserant; si autem non, quod a me expositum est velint nolint suscipiant. Aut profer meliores epulas et me conviva utere, aut qualicumque nostra cœnula contentus esto.

CXXXVI.

Quod dilectio proximi omnem hominem complectatur, et non.

Augustinus De doctrina Christiana, lib. I (cap. XXVIII) : Omnes autem æque diligendi sunt. Sed, cum omnibus prodesse non possis, his potissimum consulendum est qui pro (82) locorum et temporum vel quarumlibet rerum opportunitatibus constructius tibi quasi quadam sorte junguntur (83). *Item* : Qui se vult diligere, non (84) ut sibi aliquid, sed ut eis qui diligunt, æternum præmium conferatur. Hinc efficitur ut inimicos etiam diligamus. Non enim eos timemus, quia (85) nobis quod diligimus auferre non possunt, sed miseramur potius, quia tanto magis nos oderunt, quanto ab illo quem diligimus separati sunt. *Item* : Utrum ad illa duo præcepta etiam dilectio pertineat angelorum, quæri potest. Nam quod nullum exceperit, qui præcepit ut proximum diligamus, et Dominus ostendit et Apostolus Paulus. *Item* : Duo præcepta protulerat atque in eis pendere totam legem prophetasque dixerat. *Item* : Dominus ait : *Vade et fac similiter* ; ut videlicet esse eum proximum intelligamus, cui vel exhibendum est officium misericordiæ, si

A indiget, vel exhibendum, si indigeret. Ex quo est jam consequens, ut etiam ille a quo nobis hoc vicissim exhibendum est, proximus sit noster; proximi enim nomen ad aliquid est, nec quisquam esse proximus nisi proximo potest. *Item* : Paulus dicit : *Nam non adulterabis; Non homicidium facies; non furaberis; non concupisces; et si quod est aliud mandatum, in hoc sermone recapitulatur : Diliges proximum tuum sicut te ipsum* (Rom. xiii, 9). Quisquis ergo arbitratur non de omni homine Apostolum præcepisse, cogitur fateri, quod scelestissimum est, visum fuisse Apostolo non esse peccatum, si quis aut non Christiani aut inimici adulteraverit uxorem. *Item* : Jam vero si vel cui præbendum vel a quo nobis præbendum officium misericordiæ, recte proximus dicitur, manifestum est hoc præcepto, quo jubemur diligere proximum, et sanctos angelos contineri, a quibus tanta nobis misericordiæ impenduntur officia. *Ambrosius super Epistolam Pauli ad Romanos* : *Nemini quidquam debeatis*. Pacem vult nos habere, si fieri potest, cum omnibus; dilectionem cum fratribus. Qui enim diligit proximum, legem implevit, legem Moysis. Nam novæ legis mandatum est etiam inimicos diligere. *Diliges proximum tuum sicut teipsum* (Matth. xxii, 39); hoc scriptum est in Levitico. *Item* : Dilectio proximi malum non operatur; plenitudo enim legis est dilectio. Malum non operatur, quia bona est dilectio, nec peccari potest per illam quæ legis est perfectio; sed quia tempore Christi addi aliquid oportuit, non solum proximos sed inimicos diligere præcepit. Unde plenitudo legis est dilectio, ut justitia sit diligere proximum; abundans vero et perfecta justitia etiam inimicos diligere.

CXXXVII.

Quod sola charitas virtus dicenda sit, et non.

Augustinus ad Macedonium judicem : Virtus nihil est aliud quam diligere quod diligendum est; id eligere prudentia est; nullis inde averti molestiis, fortitudo est; nullis illecebris, temperantia; nulla superbia, justitia. *Idem De moribus Ecclesiæ catholicæ* [Maur. I, 696] : Nihil igitur aliud est optimum hominis cui hæere beatissimum sit, nisi Deus, cui hæere certe non valemus nisi dilectione. Namque illud quod quadripartita dicitur virtus, ex ipsius amoris vario quodam affectu dicitur, ut temperantia sit amor integrum se præbens ei quod amatur, fortitudo autem amor facile tolerans omnia propter id quod amatur; justitia, amor soli amato serviens, et propterea recte dominans; prudentia, amor ea quibus adjuvatur ab eis quibus impeditur sagaciter seligens; sed hunc amorem non cujuslibet, sed Dei esse diximus. Desinere etiam licet, ut temperantiam dicamus esse amorem Deo se integrum incorruptumque servantem; fortitudinem amorem omnia propter Deum facile perferentem;

(84) Cous. : *Quare se vult diligere? Non ut, etc.*

(85) Cous. : *qui.*

(81) Persii Sat. II, 16.

(82) Cous. om. pro.

(83) Cous. : *uncti sunt.*

justitiam, amorem Deo tantum servientem, et ob hoc bene imperantem cæteris quæ homini subjecta sunt; prudentiam, amorem Dei bene discernentem ea quibus adjuvetur in Deum ab his quibus impedi-
 diri potest. Quid amplius de moribus disputatur? Si enim Deus est summum bonum (quod negari non potest), sequitur quoniam summum bonum appetere est bene vivere, ut nihil sit aliud bene vivere quam toto corde Deum diligere, ut incorruptus in eo amor atque integer custodiatur (quod est temperantiæ), nullis frangatur incommodis (quod est fortitudinis), nulli alii serviat (quod est justitiæ), vigilet in discernendis rebus, ne fallacia paulatim dolusve subripiat (quod est prudentiæ). *Ex libro Prosperi Sententiarum Augustini, cap. VII*: Dilectio Dei et proximi propria et specialis virtus est piorum atque sanctorum, cum cæteræ virtutes bonis ac malis possint esse communes. *Gregorius super Ezechielem, homil. XVI*: Tres sunt virtutes, sine quibus is qui operari aliquid potest salvari non potest, videlicet fides, spes, charitas. *Idem in homil. VII Evangeliorum*: Scientia etenim virtus est; humilitas etiam custos virtutis. *Isidorus De summo bono, lib. II, cap. XXXVI*: Fides, spes, charitas summæ virtutes sunt; nam a quibus habentur, utique veraciter habentur; aliæ vero virtutes mediæ sunt, quæ et ad utilitatem et ad perniciem possunt haberi, si de eis arroganter quisque intinuerit, utputa doctrina, jejunium, castitas, scientia sive temporales divitiæ, de quibus scilicet et bene operari possumus et male. *Paulus apostolus in I Epist. ad Corinthios*: Volo autem omnes homines esse sicut meipsum: sed unusquisque proprium donum habet ex Deo; alius quidem sic, alius vero sic. Dico autem non nuptis et viduis: bonum est illis, si sic permaneant sicut et ego; quod si se non continent, nubant. *Tullius De officiis, lib. II, cap. IX*: Justitia cum sine prudentia satis habeat auctoritatis, prudentia sine justitia nihil valet ad faciendam fidem. Quo enim quisque versutior et callidior, hoc invidiosior et suspectior, detracta opinione probitatis. Quamobrem intelligentiæ justitia conjuncta, quantum volet, habebit ad faciendam fidem virium. Justitia sine prudentia multum poterit, sine justitia nil valebit prudentia. Sed ne quis sit admiratus cur, cum (86) inter omnes philosophos constet a meque ipso disputatum sæpe sit, qui unam haberet (87) omnes habere virtutes, nunc (88) ita sejungam, quasi possit quisquam (89), qui non idem prudens sit, justus esse: alia est illa cum veritas ipsa limatur in disputatione, alia cum ad omnes accommodatur oratio. Quamobrem ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios viros bonos, alios prudentes esse dicamus. Popularibus enim verbis est agendum et usitatis, cum loquimur. *Hieronymus ad Fabiolam De man-*

(86) Cous.: non.

(87) Cous.: habet.

(88) Cous.: nec.

sionibus filiorum Israel: De alia provincia ad aliam transeunt; non enim semper uni virtuti danda est opera, sed, sicut scriptum est: *Ibunt de virtute in virtutem (Psal. LXXXIII, 8)*; quia ita inter se connexæ sunt, ut qui una caruerit omnibus careat. *Ex libro primo Dialogorum ejusdem contra Pelagium*: PELAGIUS: Nullus ergo sanctorum, quandiu in isto sæculo est, cunctas potest habere virtutes. HIERONYMUS: Nullus, quia nunc ex parte prophetamus et ex parte cognoscimus. Neque enim possunt omnino esse in hominibus, quia non est immortalis filius hominis. PELAGIUS: Et quomodo legimus, qui unam habuerit, omnes habere virtutes? HIERONYMUS: Participatione, non proprietate. Necesse est enim ut singuli excedant in quibusdam; et tamen hoc ubi scriptum sit, nescio. PELAGIUS: Ignoras hanc philosophicam esse sententiam? HIERONYMUS: Sed non apostolorum. Neque enim curæ mihi est, quid Aristoteles, sed quid Paulus doceat. *Augustinus Hieronymo de sententia Jacobi apostoli [Maur. II, 595]*: Quando dicit: *Quicumque totam legem servaverit, offendat autem in uno, factus est omnium reus (Jac. II, 10)*, quomodo intelligendum est? obsecro te; itane qui furtum fecerit, imo vero qui dixerit diviti: Hic sede; pauperi autem: Tu sta illic; et homicidii et adulterii et sacrilegii reus est? *Item*: Consequens videtur, nisi alio modo intelligendum ostendatur, ut qui dixerit diviti: Hic sede, et pauperi: Sta illic, huic amplio rem honorum quam illi deferens, et idololatre et blasphemus et adulter et homicida, et ne, quod longum est, cuncta commemorem, reus omnium criminum judicandus sit. Offendens quippe in uno factus est omnium reus. At enim qui unam virtutem habet, omnes habet, et qui unam non habet, nullam habet; hoc si verum est, confirmatur ista sententia. Sed ego eam exponi volo, non confirmari, qui est per seipsam apud nos omnium philosophorum auctoritatibus firmior; et illud quidem de virtutibus et vitiis si veraciter dicitur, non est consequens, ut propter hoc omnia peccata sint paria. Nam illud de inseparabilitate virtutum, et si forsitan fallor, tamen si verum, memini, omnibus philosophis placuit, qui easdem virtutes agendas (90) necessarias esse dixerint; hoc autem de parilitate peccatorum soli Stoici ausi sunt disputare contra omnem sensum generis humani. Quam eorum vanitatem in Joviniano illo, qui in hac sententia Stoicus erat, dilucidissime convicisti, et præclarissima disputatione satis evidenter apparuit non placuisse auctoribus nostris, vel ipsi potius, quæ per eos locuta est, veritati, omnia paria esse peccata. *Item*: Certe hinc persuadent, qui unam virtutem habuerit, habere omnes, et omnes deesse cui una defuerit, quod prudentia nec ignava nec injusta nec intemperans potest esse. Nam, et si aliquid horum defue-

(89) Cous.: quisque.

(90) Cous.: virtutes agendas vitæ necessarias.

rit, prudentia non erit. Porro si prudentia tamen (91) A erit, et si fortis et justa et temperans sit, profecto ubi fuerit, secum habet cæteras. Sic fortitudo improdus esse non potest vel intemperans vel injusta. Sic temperantia necesse est ut prudens, fortis et iusta sit; sic iustitia non est, si non sit prudens, fortis, temperans. Ita ubi vera est aliqua earum, et aliæ similiter sunt. Ubi autem aliæ desunt, vera illa non est, etiamsi aliquo modo simul esse videatur; sunt enim, ut scis, quædam vitia (92) specie fallaci similia. *Item*: Catilina, ut de illo scripserunt qui nosse potuerunt, frigus, sitim, famem ferre poterat, eratque patiens inedia, algoris, vigiliæ supra quam cuique credibile est; ac per hoc præditus fortitudine videbatur. Sed hæc fortitudo prudens non erat; mala enim pro bonis eligebat; temperans non erat; corruptelis enim turpissimis fœdabatur; justus non erat, nam contra patriam conjuraverat, et ideo nec fortitudo erat, sed durtitia sibi, ut stultos falleret, nomen fortitudinis imponebat. Nam, si fortitudo esset, virtus esset; si autem virtus esset, a cæteris virtutibus tanquam inseparabilibus comitibus nunquam relinqueretur. Quapropter, cum quæritur etiam de vitiis, utrum similiter omnia sint ubi unum erit, aut nulla sint ubi unum non erit, laboriosum est id ostendere, propterea quod uni virtuti duo vitia opponi solent, et quod aperte contrarium est, et quod specie similitudinis adumbratur. *Item*: Cogimur fateri vitia plura esse virtutibus. Unde aliquando vitium vitio tollitur. *Item*: Virtus vero quo una ingressa fuerit, quoniam secum cæteras ducit, profecto vitia cedunt, quæcunque inerant. Hæc utrum ita se habeant, diligentius inquirendum est; non enim et ista divina sententia est qua dicitur: qui unam virtutem habuerit, omnes habet, eique nullam esse, cui una defuerit. Ego vero nescio quemadmodum dicam, non dico virum, a quo denominata dicitur virtus, sed etiam mulierem, quæ viro suo servatori fidem, si hoc faciat propter præceptum Dei, et quæ (93) primitus sit fidelis, non habere pudicitiam, aut pudicitiam nullam vel parvam esse virtutem; sic et maritum qui hoc idem servat uxori. Et tamen sunt plurimi tales quorum sine aliquo peccato esse neminem dixerim, et utique illud quæcunque peccatum ex aliquo vitio venit. Unde pudicitia conjugalitatis in viris feminisque religiosis, cum procul dubio virtus sit, non tamen secum habet omnes virtutes; nam, si omnes ibi essent, nullum esset vitium, nullum omnino peccatum. Quis ergo sine aliquo vitio, id est fomite quodam vel quasi radice peccati, cum clamet qui supra pectus Domini recumbebat (I Joan. 1, 8): *Si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos seducimus, etc.* *Item*: Scriptum est (Jac. 11, 2): *In multis offendimus omnes.* *Item*: Charitas de corde puro et conscientia

A bona et fide non ficta magna et vera virtus est, quæ ipsa est finis præcepti, merito dicta fortis sicut mors, quia sicut mors avellit a sensibus carnis animam, sic charitas a concupiscentiis carnalibus. *Item*: An forte quia plenitudo legis charitas est, qua Deus proximusque diligitur, in quibus præceptis charitatis tota lex pendet et prophetæ, merito sit reus omnium, qui contra illam facit in qua pendent omnia? Nemo autem facit peccatum nisi adversus illam faciendo. Quare non adulterabis, non homicidium facies, et si quod est aliud mandatum, in hoc sermone recapitulatur: Diliges proximum tuum sicut teipsum. Dilectio proximi malum non operatur. Reus itaque sit omnium faciendo contra eam in qua pendent omnia. *Origenes super Epistolam Pauli ad Romanos, lib. VIII*: Habent enim zelum Dei, sed non secundum conscientiam. Similiter potest dicere Apostolus de aliis, quod timorem Dei habeant, sed non secundum conscientiam, (94), et de aliis quia charitatem Dei habeant, sed non secundum conscientiam; si enim habeat quis affectum erga Deum, ignoret autem, quia charitas patiens debet esse, benigna, etc.; hæc et his similia si in charitate non habeat, sed in solo affectu diligit Deum, competenter et ad ipsum dicitur, quia charitatem Dei habeat, sed non secundum conscientiam.

CXXXVIII.

Quod charitas semel habita nunquam amittitur, et contra.

C *Salomon in Proverbiis, cap. XVII*: Omni tempore diligit qui amicus est, et frater in angustiis comprobatur. *Item in Cantico canticorum (viii, 7)*: Aquæ multæ non potuerunt (95) extinguere charitatem, nec flumina obruent illam. *Paulus apostolus in Epistola ad Romanos (viii, 35)*: Quis nos separabit a charitate Dei (96)? tribulatio an angustia? etc. *Idem in Epistola I ad Corinthios (xiii, 8)*: Charitas nunquam excidit, sive prophetiæ evacuantur, sive linguæ cessabunt, sive scientia destruetur. *Hieronymus super Epistolam ad Corinthios: Charitas nunquam excidit*, hoc est ipsa illa sola permanet in futuro, aut certe quæ vera est non finitur. *Idem ad Heliodorum*: Charitas nunquam excidit; hæc vivit semper in pectore. *Idem ad Rufinum*: Amicitia, quæ desinere potest, vera nunquam fuit. In amico non res quæritur, sed voluntas. Amicitia quæ finire potest, nunquam vera fuit; magis enim in insidiis nostrorum periclitamur quam aliorum. Unde dicitur (*Psal. xl, 10*): *Etenim hominis pacis meæ, in quo, etc.* Nonnulli alioribus gradibus dediti mutant mores, et quos conglutinatos habebant, postquam ad culmen honoris perveniunt, amicos habere despiciunt. Amicitia enim vera nulla vi excluditur et nullo tempore aboletur, et, ubicunque se vertit tempus, illa firma perdurat, quia ve-

(91) Cous.: tum.

(92) Cous.: initia.

(93) Maur.: eique.

(94) Cous.: conscientiam.

(95) Cous.: poterunt.

(96) Vulg.: Christi.

raciter diligit amicum; quantalibet ab eo patiatur injurias, nullatenus ab amico ejus avertitur. *Omni tempore diligit qui amicus est, et frater in angustiis comprobatur* (97). *Augustinus super psalmum XXI: Amate, sed quid ametis videte. Amor Dei, amor proximi charitas dicitur; amor hujus sæculi, cupiditas. Idem lib. IV, De doctrina Christiana: Charitatem voco motum animi ad fruendum Deo propter ipsum, et se atque proximo propter Deum; cupiditatem autem, motum animi ad fruendum se et proximo et quolibet corpore, non propter Deum. Idem in lib. Question. LXXXIII, cap. XXXVII: Nihil aliud est amare quam propter semetipsum rem aliquam appetere. Item: Amor rerum amandarum charitas vel dilectio melius dicitur. Item, cap. XXXVIII: Est autem cupiditas adipiscendi aut obtinendi temporalia. Idem super illum versiculum (Psal. LIII, 8): Voluntarie sacrificabo tibi, etc. Quid offeram nisi quod ait (Psal. XLIX, 23): Sacrificium laudis honorificabit me. Quare voluntarie? quia gratis amo quod laudo. Gratuitum sit quod amatur et quod laudatur. Quid est gratuitum? ipse propter se, non propter aliud. Si enim laudas Deum, ut det tibi aliquid, jam non gratis amas Deum. Erubescet; si te uxorem tuam propter divitias amaret, et forte tibi paupertas accideret, de adulterio cogitaret. Cum ergo te a conjuge gratis amari vis, tu Deum propter aliud amabis, quod præmium accepturus es a Deo, o avarus? Non tibi terram, sed semetipsum servat, qui fecit cælum et terram. Voluntarie sacrificabo tibi; noli ex necessitate. Si enim propter aliud laudas, ex necessitate laudas; si adesset tibi quod amas, non laudares. Laudas, verbi gratia, ut tibi det pecuniam; si haberes aliunde, nunquid laudares? Si igitur propter pecuniam laudas, non voluntarie sacrificas, sed ex necessitate, quia præter illum nescio quid aliud amas. Contemne omnia, ipsum attende, et hæc quæ dedit propter dantem bona sunt. Nam dat prorsus ista temporalia, et quibusdam bono eorum, quibusdam malo eorum, secundum altam profunditatem judiciorum suorum. Ipsum autem gratis dilige, quia melius ab eo non invenis quod det quam seipsum, aut, si invenis melius, hoc pete. Voluntarie sacrificabo tibi, quia gratis. Et confitebor nomini tuo, Domine, etc.; nihil aliud nisi quia bonum est. Numquid ait, quia das mihi aurum? Idem De moribus Ecclesie contra Manichæos: Bonorum summa nobis Deus est, Deus nobis est summum bonum. Neque enim infra remanendum nobis est, neque ultra quærendum; alterum enim periculosum, et alterum nullum. Item: Sicut scriptum est (Rom. VIII, 36): Quia propter te afficimur tota die. Charitas non potuit signari expressius, quoniam id dictum est propter te. Idem De disciplina ecclesiastica tractans: Habe charitatem, et fac quidquid vis. Idem super Epistolam Joannis, sermone II: Dilectio sola di-*

(97) Cous. om. in angustiis comprobatur.

(98) Cous.: om. maxime.

A scernit inter filios Dei et filios diaboli. Item: Non discernuntur filii Dei a filiis diaboli, nisi charitate. Idem sermone VI: Habere baptismum et malus esse potest; habere prophetiam et malus esse potest; accipere sacramentum corporis et sanguinis Domini et malus esse potest; habere autem charitatem et malus esse non potest. Quid ipse spiritus interpellat pro sanctis, nisi ipsa charitas, qua in te per Spiritum facta est? Ideo dicit idem Apostolus (Rom. v, 5): Charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum. Tullius in secundo Rhetoricæ: Amicitia est voluntas erga aliquem, bonarum rerum illius ipsius causa, quem diligit, cum ejus pari voluntate. Idem in libro De amicitia: Præstat amicitia propinquitate, quod ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia non potest. Sublata enim benevolentia amicitia nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitia sit, ex hoc intelligi maxime (98) potest, quod ex societate instituta generis humani, quam conciliavit ipsa natura, ita contracta est res et adducta in angustum, ut omnis charitas aut inter duos aut inter paucos jungeretur. Est enim amicitia nihil aliud nisi omnium divinarum humanarumque rerum cum benevolentia et charitate consensus. Qua quidem haud scio an, excepta sapientia, quidquam melius sit hominibus a diis immortalibus datum. Augustinus De Trinitate lib. XIV, cap. IX: Utrum autem etiam tunc virtutes, quibus in hac mortalitate bene vivitur, desinant esse, cum ad æterna perduxerint, nonnulla quæstio est. Quibusdam enim visum est desituras, et bonos animos sola beatos esse cognitione, hoc est contemplatione naturæ, quæ creavit omnes creaturas (99); cui regenti esse subditum, si justitiæ est, immortalis est omnino justitia, nec in illa beatitudine desinet, sed talis et tanta erit, ut perfectior et major esse non possit. Fortassis et aliæ tres virtutes; prudentia sine ullo jam periculo erroris; fortitudo sine molestia tolerandorum malorum; temperantia sine repugnatione libidinum erit in illa felicitate, ut prudentiæ sit nullum bonum Deo præponere vel æquare; fortitudinis, fortissime coherere; temperantiæ, nullo defluxu (100) noxio delectari. Nunc autem quod agit justitia in subveniendo miseris, quod prudentia in præcavendis insidiis, quod fortitudo in perferendis molestiis, quod temperantia in coercendis delectationibus pravis non ibi erit, ubi nihil omnino mali erit. Ac per hoc ista virtutum opera, sicut fides ad quam referenda sunt, et aliam nunc faciunt Trinitatem, cum ea præsentia tenemus, aliam tunc factura sunt, cum ea non esse, sed fuisse in memoria reperiemus. Item: De tribus virtutibus, prudentia, fortitudine, temperantia, cum dicitur, quod desinant, nonnihil dici videtur. Justitia vero immortalis est. Tullius in hac tantum vita communi quatuor necessarias dixit esse virtutes;

(99) Cous.: cæteras.

(100) Cous.: de fluxu; Maur. defectu.

nullam vero earum, cum ex hac vita migrabimus. *Item* : Regenti naturæ esse subditum, si justitiæ est, immortalis est justitia. *Idem super Genesim* : Istæ quippe virtutes, quæ nunc propter transigendam istam peregrinationem valde necessariæ sunt, nec erunt in illa vita, propter quam adipiscendam necessariæ sunt. *Idem in psalmum XXI* : *Erat tunicæ*, dicit evangelista, *desuper texta* (Joan. xix, 23). Quæ est illa tunica, nisi charitas, quam nemo potest dividere? Quæ est ista charitas, nisi unitas? In ipsam sors mittitur; nemo illam dividit. Sacramenta sibi hæretici diviserunt, charitatem non, et quia dividere non potuerunt, recesserunt. Illa autem integra manet; qui habet hanc, securus est. Nemo illam movet de Ecclesia Catholica; et si foris illam incipiat habere, intus mittitur quomodo ramus olivæ a columba. *Item* : Fides gratiæ Christianæ, id est ea quæ per dilectionem operatur, posita in fundamento, neminem perire permittit. *Idem super illum locum Evangelii Joannis* : *Hæc mando vobis, ut, etc.* (Joan. xv, 7). Merito itaque magister bonus dilectionem sic sæpe commendat, tanquam sola præcipienda sit, sine qua non possunt prodesse cætera bona, et quæ non potest haberi sine cæteris bonis, quibus homo efficitur bonus. *Idem in sermone III super Epistolam Joannis* (I Joan. ii, 27) : *Ut sciatis quia unctio quam accepimus ab eo permanet in nobis* (1). Unctio invisibilis charitas illa est quæ, in quocunque fuerit, tanquam radix illi erit, quamvis ardente sole arescere non potest. Omne quod radicum est, nutritur calore solis, non arefcit. *Idem in sermone V* : Si quis paratus sit mori etiam pro fratribus, perfecta est in illo charitas. Sed nunquid mox ut nascitur, jam prorsus perfecta est? Ut perficiatur, nascitur; cum fuerit nata, nutritur; cum fuerit nutrita, roboratur; cum fuerit roborata, perficitur; cum ad perfectionem venerit, quid dicit? *Mihi vivere Christus est, et mori lucrum; optabam dissolvi et esse cum Christo* (Phil. i, 21). *Item sermone VII* : Semel ergo breve præceptum tibi præcipitur : dilige, et quod vis fac; radix sit intus dilectionis. Non potest de ista radice nisi bonum existere. *Idem sermone VIII* : Radicata est charitas, securus esto; nihil mali procedere potest; amplius non potuit dilectio commendari quam ut diceretur Deus : *Deus dilectio est, et qui manet in dilectione, in Deo manet, et Deus in eo* (I Joan. iv, 16). Habitas in Deo, ut continearis; habitat in te Deus, ut contineat, ne cadas. *Item sermone IX* : *Manet in te Deus, ut te contineat; manes in Deo, ne cadas, quia de ipsa charitate Apostolus dicit : Charitas nunquam cadit.* Quomodo cadit quem continet Deus? In hoc perfecta est dilectio Dei in nobis, ut fiduciam habeamus in die judicii. *Item* : Charissimi, etsi cor nostrum non male senserit, fiduciam habeamus ad Deum. Cor non male senserit, quia germana dilectio est in nobis, non ficta, salutem fra-

ternam quærens, nullum emolumentum exspectans a fratre, nisi salutem ipsius. *Item* : Quisquis ergo habuerit charitatem fraternam, corque ejus interrogatum sub justo examine non ei aliud responderit quam germanam ibi esse radicem charitatis, unde boni fructus existant, habet fiduciam apud Deum. *Idem in psalmum CIII super illum locum* : *Qui tegis aquis superiora ejus.* In omnibus Scripturis super eminentissimum locum charitas obtinet; hanc nobiscum non communicant mali. Ipse enim est fons proprius honorum, proprius sanctorum, de quo dicitur : *Nemo alienus communicet tibi.* Qui sunt alieni? omnes qui audient : *Non novi vos.* *Idem ad Julianum comitem* : Charitas, quæ descri potest, nunquam vera fuit. *Gregorius Moralium lib. X* : Valida est dilectio ut mors, quia nimirum mentem, quam semel ceperit, a dilectione mundi funditus occidit et insensibilem contra terrores reddit. *Ex Levitico* (vi, 12) : *Ignis in altari semper ardebit, quem nutriet sacerdos, subjiciens mane ligna per singulos dies.* *Item* : Ignis est iste perpetuus, quia nunquam deficiet de altari. *Gregorius lib. XXV Moralium* : Altare Dei est cor nostrum, in quo necesse est ad Deum charitatis flammam indesinenter accendere, cui, ne in eo charitatis flamma deficiat, tam exempla præcedentium quam sacræ Scripturæ testimonia congerere non desistat. Quia enim interna novitas nostra ipsa quotidie hujus vitæ conversatione veterascit, ignis iste nutriendus est. *Item* : Ignis enim iste in altari Domini, id est in corde nostro, citius exstinguitur, nisi solerter adhibitis exemplis Patrum et Dominicis testimoniis reparatur. *Item* : Quia vero eadem charitas in cordibus electorum inextinguibilis manet, apte subditur : *Ignis est iste perpetuus, qui nunquam deficiet de altari,* quia etiam post hanc vitam eorum mentibus (2) fervor charitatis accrescit, ut Deus quo magis visus fuerit, eo amplius diligatur. *Ambrosius in Apologia David* : Paulus merito gloriatur in infirmitatibus Sciebat enim virtutis abundantia plurimos etiam sanctos sine remedio corruisse (3). *Hieronymus in Ezechielem* : Non enim ex præteritis sed ex præsentibus judicamur; cavendumque et semper timendum, ne veterem gloriam et solidam firmitatem unius horæ procella subvertat. *Responsiones Prosperi ad Rufinum, cap. III* : A sanctitate ad imunditiam, a justitia ad iniquitatem, a fide ad impietatem plerosque transire non dubium est, et tales ad prædestinationem filiorum Dei cohæredum Christi non pertinere certissimum est. *Item, cap. VII* : Ex regeneratis in Christo Jesu quosdam, relicta fide et piis moribus, apostatare a Deo et impiam vitam in sua aversione finire, multis, quod dolendum est, probatur exemplis. *Gregorius homil. XXXVIII* : Tres pater meus sorores habuit, quæ cunctæ tres sacræ virgines fuerunt. Quarum una Tharsilla, alia Gordiana, alia Emiliana dicebatur. Uno omnes ardore

(1) Cous. : vobis.

(2) Cous. : viribus.

(3) Monac. : coarctavisse.

conversæ, uno eodemque tempore sacratæ, sub A
 districtione regulari degentes, in domo propria so-
 cietatem vitam ducebant, etc. *Item*: Gordiana autem,
 oblita Dominici timoris, oblita pudoris et reveren-
 tiæ, oblita consecrationis, conductorem agrorum
 suorum postmodum maritum duxit. Ecce omnes
 tres uno prius ardore conversæ sunt, sed non in uno
 eodemque studio permanserunt; quia, juxta Do-
 minicam vocem, multi vocati, pauci vero electi.
 Hæc igitur dixi, ne quis in bono jam opere positus
 sibi vires boni operis tribuat, ne quis de propria
 actione confidat; quia, etsi novit hodie qualis sit,
 adhuc cras quid futurus sit nescit. Nemo ergo de
 suis jam operibus securus gaudeat (4), quando
 adhuc in hujus vitæ incertitudine quis se finis se-
 quatur ignorat. *Idem in Pastoralibus, cap. III*: David
 factus est in morte viri crudeliter rigidus, quia in
 appetitu feminæ enerviter fluxerat; quem profecto
 ab electorum numero culpa longius raperet, nisi
 hunc ad veniam flagella revocassent. *Idem in ho-
 milia illius lectionis evangelicæ: Si quis diligit me,
 sermonem meum, etc. (Joan. xiv, 25.)* Ipse namque
 spiritus amor est, unde et Joannes dicit: *Deus cha-
 ritas est.* Qui ergo mente (5) integra Deum desiderat,
 profecto jam habet quem amat. Neque quisquam
 posset Deum diligere, si eum quem diligit non ha-
 beret. Sed si ecce unusquisque vestrum requiratur
 an diligat Dominum, et respondet: Diligo; in ipso
 autem lectionis exordio audistis quid veritas dixe-
 rit: *si quis diligit, etc.*: probatio ergo dilectionis
 exhibitio est operis. Hinc in Epistola sua idem
 Joannes dicit: *Qui dicit, quia diligo Deum, et man-
 data ejus non custodit, mendax est.* Vere enim diligi-
 mus, si mandata ejus servamus; nam qui adhuc per
 illicita desideria defluit, profecto Deum non amat,
 quia ei in sua voluntate contradicit. *Item*: Nun-
 quam amor Dei est otiosus; operatur etenim magna,
 si est; si vero operari renuit, amor non est. *Idem
 Moralium XXIX*: Multos enim videmus quotidie,
 quia justitiæ luce resplendeant, et tamen ad finem
 suum nequitiae obscuritate teneantur. *Item*: Quis
 discernat vel quis perduret in malo, vel quis perse-
 veret in bono vel quis ab infinis ad summa con-
 vertatur, vel quis a summis revertatur ad infima?
 Latro de patibulo transivit ad regnum. Judas de
 apostolatus gloria est lapsus in tartarum. *De usu
 nominum, cap. LXXXI*: *Non accipiens personam
 nec munera, quia munera excæcant oculos sapientium
 et mutant verba justorum (Deut. xvi, 19).* *Augusti-
 nus super Epistolam Joannis, sermone II*: Qui
 habent charitatem, nati sunt ex Deo; qui non ha-
 bent, non sunt ex Deo. Quidquid vis, habe; hoc
 solum nisi habeas, nihil tibi prodest; alia si non
 habeas, hoc habe, et implesti legem. *Qui enim dili-
 git alterum, legem implevit (Rom. xiii, 8)*, ait Apo-
 stolus, et plenitudo legis charitas (*ibid.*, 10). *Idem
 in lib. De charitate, super hoc caput*: Omnis qui

natus est ex Deo, non facit peccatum, quia semen
 ejus in ipso manet, et non potest peccare, quia ex
 Deo natus est. Fortasse secundum quoddam dixit
 peccatum, non secundum omne, et tale peccatum
 est illud, ut, si quis hoc admisit, confirmet cæ-
 tera; si non admisit, solvat cætera. Quid est hoc
 peccatum? facere contra mandatum. Quid est man-
 datum? *Mandatum novum do vobis (Joan. xiii, 34).*
Isidorus De summo bono, lib. II, cap. III: Dilectio
 Dei morti comparatur, dicente Salomone: *Valida
 est ut mors dilectio (Cant. viii, 6)*; quia, sicut mors
 violenter separat animam a corpore, ita dilectio
 Dei segregat hominem a mundano et carnali amore.
 Qui præcepta Dei contemnit, Deum non diligit; ne-
 que enim regem diligimus, si odio legem ejus ha-
 beamus. *Ex Evangelio*: Ipse enim Pater amat vos,
 quia vos me amastis. *Item*: Tu scis, Domine, quia
 amo te. *Item*: Si diligeretis me, gauderetis utique.
Augustinus super Joannem: Si me quæritis, sinite
 hos abire, ut impleretur sermo quem dixit: quia
 quos dedisti mihi, non perdi ex eis quemquam.
 Cur ergo, si tunc morerentur, perderet eos, nisi
 quia nondum sic in eum credebant, quomodo cre-
 dunt quicumque non pereunt? *Idem Quæst. veteris
 et novæ legis*: Etiam Maria, per quam mysterium
 incarnationis gestum est, in morte Domini dubita-
 vit, ita ut in resurrectione Domini firmaretur. Om-
 nes enim in morte Domini dubitaverunt; et quia
 omnis ambiguitas resurrectione Domini recessura
 est, pertransire dixit gladium. *Idem in libro De cor-
 reptione et gratia*: Accepi enim fidem, quæ per di-
 lectionem operatur, sed in illa usque in finem perse-
 verantiam non accepi. *Item*: Fides quæ per di-
 lectionem operatur, profecto aut omnino non deficit,
 aut, si qui sunt quorum deficit, reparatur antequam
 vita ista finiatur, et deleta, quæ intercurrerat ini-
 quitate, usque in finem perseverantia deputatur.
 Qui vero perseveraturi non sunt, procul dubio nec
 illo tempore, quo bene pieque vixerint, in istorum
 numero computandi sunt. *Item*: Hic si a me quæ-
 ritur, cur eis Deus perseverantiam non dederit, qui
 eam qua Christiane viverent dilectionem dederit,
 me ignorare respondeo. *Item*: Mirandum est quidem
 multumque mirandum, quod filiis suis quibusdam
 Deus, quos regeneravit in Christo, quibus fidem,
 spem, dilectionem dedit, non dat perseverantiam,
 cum filiis alienis scelerum tantum dimittat atque
 impertita gratia faciat filios suos. *Idem in eodem*:
 Credendum est quosdam de filiis perditionis, non
 accepto dono perseverandi usque in finem vitæ in
 fide quæ per dilectionem operatur, incipere vivere,
 et aliquando fideliter ac juste vivere, et postea ca-
 dere, neque de hac vita, priusquam hoc eis contin-
 gat, auferri. *Item*: Justus si a justitia sua reces-
 serit, et defunctus in impietate sua fuerit, in penas
 ibit, nec ei sua præterita justitia proderit. Si autem
 tunc mortuus esset, quando justus erat, tunc re-

(4) Cons.: gaudet.

(5) Cons.: virtute.

quem invenisset. *Idem in eodem* : Fecit Deus hominem rectum ab initio humanæ creaturæ. Qui ex rectitudine in qua Deus eum primitus fecit, sua mala voluntate decidens, pravus effectus est. Si autem jam regeneratus et justificatus in malam vitam sua voluntate relabatur, certe iste non potest dicere : Non accepi, quod acceptam gratiam Dei suo in malum libero amisit arbitrio. *Item* : An adhuc et iste nolens corripitur potest dicere : Quid ego feci, qui non accepi? quem constat accepisse, et sua culpa, quo acceperat, amisisse? Possum, inquit, possum omnino, quando me arguit, quod ex bona vita in mala mea voluntate lapsus sim, dicere adhuc : Quid ego feci, qui non accepi? accepi enim fidem quæ per dilectionem operatur, sed in illa usque in finem perseverantiam non accepi. *Item* : Dicit Apostolus his qui secundum propositum vocati sunt, propositum autem non suum, sed Dei, de quo alibi dicit, ut secundum electionem propositum Dei maneret. Horum fides, quæ per dilectionem operatur, profecto aut omnino non deficit, aut, si quorum deficit, reparatur. Qui vero perseveraturi non sunt ac sic a fide Christiana et conversatione lapsuri sunt, ut tales eos hujus vitæ finis inveniat, procul dubio nec illo tempore quo bene pieque vivunt, in istorum numero computandi sunt; et tamen quis eos neget electos, cum credunt et baptizantur et secundum Deum vivunt? Plane dicuntur electi a nescientibus quid futuri sunt, non ab illo qui eos novit non habere perseverantiam, quæ ad beatam vitam perducit electos. *Item* : Ex nobis exierunt, sed non erant ex numero filiorum (*I Joan.* II, 19), Dei vox est. Joannes loquitur, quod, ubi fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum. Quid aliud dicitur nisi : non erant filii, etiam quando erant in professione et nomine filiorum, non quia justitiam simulaverunt, sed quia in ea non permanserunt. Neque enim ait : nam si fuissent ex nobis, veram non fictam justitiam tenuissent utique nobiscum, sed permansissent utique nobiscum. In bono illos volebat procul dubio permanere. Erant itaque in bono, sed in eo non permanserunt. *Idem De civitate* (6) *Dei* : Septenarius pro universo sæpe ponitur, sicuti (*Prov.* XXIV, 16) : *Septies cadit justus et resurgit*, id est quotiescunque ceciderit, non peribit; quod non de iniquitatibus sed de tribulationibus ad humilitatem perducentibus intelligi voluit. *Idem in homilia XI* : Princeps omnium vitiorum, dum vidit Adam ex limo terræ ad imaginem Dei formatum, pudicitia armatum, temperantia compositum, charitate splendidum, invidus hoc terrenum hominem accepisse, quod ipse, dum esset angelus, per superbiam perdidisset, primos parentes illis donis ac tantis bonis exspoliavit pariter (7) et peremit; nam cum homini abstulisset fidem, pudicitiam, continentiam, suo dominio subju-

gavit. *Item* : *Amissa temperantia intemperans effectus est; perdita charitate malus inventus est.* *Idem in libro De fide ad Petrum*, cum de spiritibus humanis loqueretur, ait : Cum ipsi in corporibus sint, non particulatim sunt; sed sicut in totis corporibus toti, sic in eorumdem corporum partibus sunt toti. Tamen cogitationum varietas diversitatem in eis temporalis mutationis ostendit, dum modo aliquid nesciunt, modo sciunt, modo volunt, modo nolunt, modo sapiunt, modo desipiunt, modo iniqui ex justis, modo justis sunt ex iniquis, modo pietatis illustrantur lumine, modo depravantur tenebroso impietatis errore. *Hieronymus ad Rusticum* : Justitia justis non liberabit eum, in quacunque die peccaverit; et iniquitas iniqui non nocebit ei, quacunque die conversus fuerit. Unumquemque judicat sicut invenerit, nec præterita considerat, sed præsentia, si tantum crimina vetera novella conversione mutantur. *Gregorius in homiliis De angelis* : Per prophetam Dominus dicit, quia, quacunque die justus peccaverit, omnes justitiæ ejus in oblivione erunt coram me (*Ezech.* XXXIII, 15); justus es, iram pertinesce, ne corruas. *Idem Moral. lib. VIII* : Homo conditus, in eo quod ab ingenita standi soliditate voluntatis pedem ad culpam movit, ea dilectione Conditoris in semetipso protinus cecidit.

CXXXIX.

Quod bonam voluntatem nostram gratia Dei præcedat (8), et contra.

Chrysostomus in Epistola Pauli ad Hebræos, sermone XII : Si enim voluerimus stare firmi et immobiles, non commovebimur. Quid ergo? nihil Dei est? Omnia quidem Dei sunt, sed non ita ut liberum arbitrium lædatur. Si ergo Dei sunt, inquit, omnia, quid nos culpatur (9)? Propterea dixi, ut liberum arbitrium nostrum non lædatur; oportet quippe nos eligere primum quæ bona sunt; et tunc ipse quæ ab ipso sunt introducit. Non antecedit nostras voluntates, ne lædatur nostrum arbitrium; cum (10) nos elegerimus, multam introducitur tunc auxilium. Quomodo, inquit Paulus, neque volentis neque currentis, sed miserentis est Dei? (*Rom.* IX, 16.) Primum quidem non sicut propriam sententiam introduxit, sed veluti ex his quæ proposita erant hoc collegit. Dixit enim, *Scriptum est* : *Miserebor cui miserebor* (*ibid.*, 15). Est igitur neque volentis neque currentis, sed miserentis. Secundum autem illud dicendum est, quia cujus est amplius, totum ejus esse dixit. Nostrum enim eligere tantum est et velle; Dei autem efficere et ad perfectionem perducere; quia ergo illius est amplius, ejus dixit esse universum; verbi gratia : videmus domum ædificatam et dicimus quia totum artificis est, et tamen non omne opus ejus est, sed etiam operantium et ejus qui materiam tribuit, *Item*, in multitudine ubi plurimi sunt, omnes esse dicimus; ubi

(6) Cous. : *Trinitate Dei*. Cf. Maur. VII, 297.

(7) Cous. : om. *pariter*.

(8) Cous. : non *præcedat*.

(9) Cous. : *culpamur*.

(10) Cous. : *si enim nos bonum elegerimus*, etc.

pauci, nullum. Veritas dicit : *Non vos me elegistis*, sed, etc. (*Joan.* xv, 16.) *Augustinus ad Julianum* : Nec sane parvus est error illorum qui putant ex nobis ipsis nos habere si quid iustitiæ in nobis est, scilicet deficientes tantummodo esse Dei gratiam et adiutorium, ut iuste vivamus. Ad habendam vero bonam voluntatem, ubi est hoc ipsum quod iuste vivimus, nolunt nos divinitus adjuvari, sed nos ipsos dicunt arbitrio proprio nobis ad ista sufficere. Non nobis videatur error iste mediocris; proprium quippe arbitrium nisi Dei gratia juvetur, nec ipsa bona voluntas esse in homine potest. *Deus est enim*, inquit Apostolus, *qui operatur in nobis et velle et operari pro bona voluntate* (*Philipp.* ii, 3). *Ex decretis Cælestini papæ* : Quod ita Deus in cordibus hominum atque in ipso libero operetur arbitrio, ut sancta cogitatio, pium consilium omnisque bonæ motus voluntatis ex Deo sit, sine quo nihil boni possumus. *Augustinus De baptismo parvulorum, lib. II.* [Maur. X, 54] : Nolunt homines facere quod justum est, sive quod latet an justum sit, sive quod non delectat. Tanto enim quidque vehementius volumus, quanto certius quam bonum sit videmus eoque delectamur ardentius. Ut autem innotescat quod latebat, et suave fiat quod non delectabat, gratia Dei est, quæ hominum adjuvat voluntates; qua ut non adjuventur in ipsis itidem causa est, non in Deo, sive damnandi prædestinati sunt propter iniquitatem superbiæ, sive contra ipsam suam superbiam iudicandi ut eruditi filii sint misericordiæ. Nullius proinde culpæ humanæ in Domini referas causam; vitiorum namque omnium humanorum causa est superbia. Ad hanc convincendam atque auferendam Deus humilis descendit. *Item* : Tanto autem magis delectat opus bonum, quanto magis diligitur Deus, summum bonum, et auctor qualiumcunque honorum omnium; ut autem diligatur Deus, *charitas ejus diffusa est in cordibus nostris*, non per nos, sed *per Spiritum sanctum qui datus est nobis* (*Rom.* v, 5). Sed laborant homines invenire in nostra voluntate quid boni sit nostrum, quid nobis non sit ex Deo; et quomodo inveniri possit, ignoro. Quapropter nisi obtineamus non solum voluntatis arbitrium, quod huc atque illuc liberum flectitur, sed etiam voluntatem bonam nisi ex Deo nobis esse non posse, nescio, quomodo defendamus quod dictum est (*I Cor.* iv, 7) : *Quid enim habes, quod non accepisti?* Nam si nobis libera quædam voluntas ex Deo est, quæ adhuc potest esse vel bona vel mala, bona vero voluntas ex nobis est, melius est quod a vobis quam quod ab illo est. *Idem in Enchiridio* [Maur. VI, 208] : Ne quisquam, etsi non de operibus, de ipso gloriatur libero voluntatis arbitrio, tanquam ab ipso incipiat meritum, audiat eundem gratiæ præconem dicentem (*Philipp.* ii, 13) : *Deus est enim qui operatur in nobis et velle et operari pro bona vo-*

luntate; præcedit enim bona voluntas hominis multa Dei dona, sed non omnia; quæ autem non præcedit ipsa, in eis est et ipsa; nam utrumque legitur : *Et misericordia ejus præveniet me* (*Psal.* lxxviii, 11). *Et misericordia ejus subsequetur me* (*Psal.* cxlii, 6); nolentem prævenit, ut velit, volentem subsequitur, ne frustra velit. *Idem De correptione et gratia* : Gratia vero Dei semper est bona; et per hanc fit, ut sit homo voluntatis bonæ, qui prius fuit malæ. *Item* : Non enim homo gratiam sic suscepit, ut propriam perdat voluntatem; tamen ne ipsa voluntas sine gratia Dei putetur boni aliquid posse, subiecit : *Non ego autem, sed gratia Dei mecum* (*I Cor.* xv, 10), id est, non solus ac per hoc nec gratia Dei sola nec ipse solus.

CXL.

Quod legis præcepta non perfecta sunt sicut sunt Evangelii, et contra (11).

Ex Evangelio secundum Matthæum [v, 20] : Nisi abundaverit iustitia vestra, etc. *Item* : Audistis, quia dictum est antiquis, etc. *Pandus in Epistola ad Hæbreos* [vii, 18] : Reprobatio fit præcedentis mandati propter infirmitatem ejus et inutilitatem; nihil enim ad perfectum adduxit lex; introductio vero melioris spei; per quam proximamus ad Deum. *Ex Evangelio secundum Lucam* [x, 25] : Magister, quid faciendo vitam æternam possidebo? At ille dixit : In lege quid scriptum est? quomodo legis? Ille respondit : Diliges Dominum Deum tuum, etc., et proximum sicut teipsum. Dixitque illi : Recte respondisti; hoc fac et vives. *Paulus in Epistola ad Romanos* [xiii, 8] : Qui enim diligit proximum, legem implevit. Nam : Non adulterabis, etc., et si quid est aliud mandatum, etc. Plenitudo ergo legis est dilectio.

CXLI.

Quod opera misericordiæ non prosint infidelibus, et contra.

Augustinus De trinitate, lib. XII : Opera misericordiæ nihil prosunt paganis sive Judæis sive hæreticis sive schismaticis. *Idem in libro Sententiarum Prosperi* : Omnis infidelium vita peccatum est, et nihil est bonum sine summo bono. Ubi enim deest agnitio æternæ et incommutabilis veritatis, falsa virtus est etiam in optimis moribus. *Idem De tractatu XX Evangelii secundum Joannem* : Sunt opera quæ videntur bona sine fide Christi, et non sunt bona; finis enim legis Christus ad iustitiam omni credenti. Ideo noluit discernere ab opere fidem, sed ipsam fidem dixit esse opus. Ipsa est enim fides, quæ per dilectionem operatur, nec dixit : hoc est opus vestrum, sed *Hoc est opus Dei, ut credatis in eum quem misit ille* (*Joan.* vi, 29), ut qui gloriatur, in Domino gloriatur (*I Cor.* i, 31). *Hieronymus in secundo contra Jovinianum* : Cornelius centurio ut Spiritum sanctum acciperet ante ba-

(11) Quæstiones CXL-CXLIII, quæ in cod. Monac. desunt, ex Cous. edit. transscriptimus.

pisma, eleemosynis meruit crebrisque jejuniis. *Idem ad Heliodorum*: Non facit ecclesiastica dignitas Christianum: Cornelius centurio, adhuc ethnicus, dono Spiritus sancti mundatur. *Gregorius in extrema parte Ezechielis, homil. VII*: Non enim virtutibus ad fidem, sed fide pertingitur ad virtutes. Cornelius enim centurio, cujus eleemosynæ ante baptismum, angelo teste, laudatæ sunt, non operibus venit ad fidem, sed fide venit ad opera. Nam ei per angelum dicitur: *Orationes tuæ et eleemosynæ ascenderunt in conspectum Dei (Act. x, 4)*. Si enim Deo vero et ante baptismum non crediderat, quem orabat, vel quomodo hunc Deus exaudierat, si non ab ipso se in bonis perfici petebat? sciebat ergo creatorem omnium Deum, sed quia ejus Filius incarnatus erat, ignorabat. Non enim poterat agere bona, nisi ante credidisset. Scriptum namque est: *Sine fide impossibile est placere Deo*; fidem ergo habuerit, cujus orationes et eleemosynæ placere Deo poterant. Bona autem actione promeruit, ut Deum perfecte cognosceret et incarnationis ejus mysterium crederet, quatenus ad sacramenta baptismatis perveniret. Per fidem ergo venit ad opera; sed opere est solidatus in fide. *Joannes Chrysostomus super Matthæum*: Audi mysterium, quod Petrus apud Clementem exposuit: Si fidelis fecerit opus bonum, et hoc ei prodest, liberans eum a malis et in illo sæculo ad percipiendum regnum cælestis. Si autem infidelis fecerit opus bonum, hoc ei prodest opus ipsius, et hoc ei reddit Deus pro opere suo. In illo autem sæculo nihil ei prodest opus ipsius. Nec enim collocatur inter cæteros fideles propter opus suum, et juste, quia naturali bono motus fecit opus bonum, non propter Deum. Ideo in corpus suum recepit mercedem corporis, non in anima sua. *Evangel. Lucæ (xvii, 7)*: Quis vestrum habens servum arantem aut pascentem, qui regresso de agro dicat illi: Statim transi, recumbe; et non dicat ei: Para, quod cœnem, et præcinge te, et ministra mihi, donec manducem et bibam, et post hæc tu manducabis et bibes? Nunquid gratiam habet servo illi, quia fecit quæ ei imperaverat? Non puto. Sic et vos, cum feceritis omnia quæ præcepta sunt vobis, dicite: Servi inutiles sumus; quod debuimus facere fecimus.

¶ CXLII.

Quod opera sanctorum nonificent hominem, et contra.

Paulus apostolus in Epistola ad Romanos (iii, 26): Ut sit ipse justus et justificans eum qui ex fide est Jesu Christi. Ubi est ergo gloriatio tua? exclusa est; per quam legem? factorum? Non; sed per legem fidei. Arbitramur enim hominem justificari per fidem sine operibus legis. *Item (iv, 2)*: Si enim Abraham ex operibus legis justificatus est, habet gloriam, sed non apud Deum. Quid enim dicit Scriptura? Credidit Abraham Deo, et reputa-

tum est ei ad justitiam; ei autem qui operatur, merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum; ei vero qui non operatur, credenti autem in eum, qui justificat impium, deputatur fides ejus ad justitiam secundum propositum gratiæ Dei. *Idem post aliqua (xiii, 8)*: Nemini quidquam debeatis, nisi ut invicem diligatis; qui enim diligit proximum, legem implevit. Nam: Non adulterabis, non occides, non furtum facies, non falsum testimonium dices, non concupisces, et si quid est aliud mandatum, in hoc verbo instauratur: Diliges proximum tuum sicut teipsum; dilectio proximi malum non operatur. Plenitudo ergo legis est dilectio. *Item (x, 10)*: Corde creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem. *Ambrosius super eandem Epistolam*: Sine pœnitentia enim sunt dona et vocatio Dei; verum est, quod gratia Dei non quærit gemitum aut planctum aut opus aliquid, nisi solam cordis confessionem. *Veritas (Luc. xi, 41)*: Date eleemosynam, et omnia munda sunt vobis. *Joannes Chrysostomus super Matthæum*: Voluntas apud Deum remuneratur, non opus, quia voluntas ex arbitrio nostro procedit, opus autem per Dei gratiam consummatur. *Augustinus in sermone primæ Dominicæ Quadragesimæ*: Sed cum de eleemosynis loquimur, non conturbetur angusta paupertas; omnia enim complevit qui quidquid potuit fecit, quia voluntas perfecta faciendi reputabitur pro opere facti. Sed hoc ille implere potuit, qui omnem pauperem quasi se ipsum considerare voluerit, si ipse in tali necessitate esset. Hoc qui fecerit, Novi et Veteris Testamenti præcepta complevit, implens illud evangelicum (*Matth. vii, 12*): *Omnia quæ vultis ut faciant vobis homines, et vos facite illis*. *Idem super psalmum XXXI*: Apostolus, cum commendaret justitiam quæ ex fide est adversus eos qui gloriantur de justitia quæ est ex operibus, ait: *Si enim Abraham ex operibus justificatus est, habet gloriam, sed non ex Deo (Rom. iv, 2)*. Invenis multos paganos propterea nolle fieri Christianos, quia quasi sufficiunt sibi de bona vita sua. *Item*. Unde dicit Scriptura justificatum Abraham? credidit Abraham Deo, et reputatum est ei ad justitiam. Vides ergo, quia ex fide, non ex operibus justificatus est. Faciam ergo quidquid voluero, quia, etsi bona opera non habuero et tamen credidero in Deum, deputatur mihi ad justitiam. Respondeo ego, tanquam contra Apostolum de ipso Abraham, quod invenimus in Epistola alterius apostoli, qui volebat corrigere homines qui male intellexerant istum apostolum. Jacobus enim, contra eos qui nolebant bene operari de sola fide præsumentes, ipsius Abrahæ opera commendavit, ejus Paulus fidem prætulit; dicit autem operibus omnibus notum: Abraham filium suum immolandum Deo obtulit. Laudo fructum boni operis, sed in fide agnosco radicem; si autem hoc præter rectam fidem faceret, nihil illi prodesset qualecunque opus esset. *Idem ad Armenturium*

et Paulinam (12) : Justa vero vita, cum volumus, A adest, quia eam ipsam plene velle justitia est, nec plus aliquid faciendo justitia quam perfectam voluntatem requirit. Vide, si labor est, ubi velle satis est. Unde dictum est (*Luc. II, 14*) : Pax in terra hominibus bonæ voluntatis. Ubi pax, ibi requies; ubi requies, ibi finis appetendi et nulla causa laborandi. *Idem ad Deogratias presbyterum (Maur. II, 282)* : De eo quod scriptum est, in qua mensura mensi (*Matt. VII, 2*). Unde hoc dixit Christus Paulo, superius satis elucet; *Nōlite*, inquit, *judicare et non judicabimini; in quo enim judicaveritis judicio, judicabimini*. Nunquid si iniquo judicio judicabunt, iniquo judicabuntur? Absit! sed ita dictum est tanquam si diceretur: in qua voluntate bene feceritis vel male, in ipsa liberabimini vel puniemini. In voluntate quippe propria metietur bonus homo bona facta, et in ea metietur ei beatitudo. Itemque in voluntate propria metietur malus homo mala opera sua, et in eadem metietur ei miseria; quoniam ubi unusquisque bonus est, cum bene vult, ibi etiam malus, cum male vult; ac per hoc ibi etiam fit vel beatus vel miser, hoc est in ipso suæ voluntatis affectu, quæ omnium factorum meritorumque mensura est. Ex qualitatibus quippe voluntatam, non ex temporum spatiis, sive recte facta sive peccata metiuntur; in eadem igitur mensura, quamvis non æternorum malefactorum æterna supplicia remittuntur, ut qui æternam voluit habere peccati perfruitionem, æternam inveniat in vindicatione severitatem. *In libro LX De civitate Dei: In cogitationibus enim*, sicut scriptum est, *impij interrogatio erit (Sap. I, 9)*. Et Apostolus (*Rom. II, 15*) : *Cogitationibus*, inquit, *accusantibus vel etiam excusantibus in die qua Deus judicabit occulta hominum*. *Idem in psalmum CXVIII* : Omnia opera vel bona vel mala a cogitatione procedunt. In cogitatione quisque innocens, in cogitatione reus est; propterea quod scriptum est : *Cogitatio sancta servabit te*. Et alibi : *In cogitationibus impij interrogatio erit*. Et Apostolus *cogitationibus*, ait, *accusantibus*, etc. *Idem in Epistolam Joannis, sermone X* : Fides sine operibus non salvat. Opus autem fidei ipsa dilectio est, dicente apostolo (*Gal. V, 6*) : *Est fides, quæ per dilectionem operatur*. *Ambrosius De pœnitentia, lib. I* : Habet, qui credit, suam gratiam; habet alteram, si fides ejus passionibus coronetur. Neque enim priusquam pateretur Petrus sine gratia fuit; sed ubi passus est, acquisivit alteram. *Hieronymus ad Paulinum* : Paulus novissimus in ordine, primus in meritis est, quia plus omnibus laboravit.

(12) Cous. h. l. adnotat. : Abhinc usque ad *Ambrosius De pœnitentia* loci, qui laudantur in Abrinc., desunt in Turon., pro quibus hos habet Turon., quos rursus Abrinc. omittit : *In Evangelio* : Facite fructus dignos pœnitentiæ, etc. *Item* : Quid faciendo vitam æternam possidebo? Dicit illi Jesus : Serva mandata. *Item* : Qui reliquit patrem aut matrem aut sororem aut fratrem aut filium propter me, cen-

CXLIII.

Quod peccatum actus sit, non res, et contra.

Augustinus ad Eutropium et Jacobum, episcopos, contra objectiones Cœlestii de perfectione justitiæ hominis : Quærendum est quid est peccatum. Actus an res? Si res est, ut auctorem habeat necesse est; et si auctorem habere dicitur, jam alter, præter Deum, rei alicujus auctor induci videbitur. Respondebimus peccatum quidem dici et esse actum, non rem. Sed etiam in corpore claudicatio eadem ratione actus est, non res, quoniam res pes ipse vel corpus vel homo est, qui pede vitiato claudicat. *Item* : Ipsum sane vitium, quo claudicat homo, nec pes est, nec corpus, nec ipsa claudicatio, quæ utique non est, quando non ambulat, cum tamen insit vitium, quo claudicatio fit, quando ambulat. Quærat ergo, quod ei vitio nomen imponat, utrum rem velit dicere an actum, an rei potius qualitatem malam, qua deformis actus existat. Sic et in interiore homine animus res est, rapina actus, avaritia vitium est, id est qualitas secundum quam malus est animus, etiam quando nihil agit. *Item* : *Miror*, quia ausus est ponere testimonium, ubi dictum est (*Job. I, 4*) : abstinens se ab omni re mala, cum hoc ab omni peccato vellet intelligi, et superius dixerit peccatum actum esse, non rem. Reminiscatur ergo, quod, [etiam] si actus sit, res potest dici. *Idem De natura et gratia* : Audis confitentem, quid desideras disputantem? *Sana*, inquit, *animam meam (Psal. XL, 10)*. Ab illo quære, unde vitiatam sit quod sanari rogat. Et audi quod sequitur : quomodo peccavi tibi? hunc iste interrogat : O tu qui clamas : sana animam meam; quomodo peccavi tibi? quid est peccatum? Substantia aliqua aut omnino substantia carens nomen, quo non res, non existentia, non corpus aliquid, sed tantum perperam facti actus exprimitur? Respondet ille : Ita est ut dicis; non est peccatum aliqua substantia, sed tantum hoc nomine perperam facti actus exprimitur. Contra iste : Quomodo potuit violare animam tuam quod substantia caret? Nonne attenditur, ut alia omittam, etiam non manducare non esse substantiam? A substantia quippe recedit, quoniam cibus substantia est; sed abstinere a cibo non est substantia; et tamen substantia corporis, si omnino abstinetur a cibo, ita languescit, debilitatur ac frangitur, ut, si aliquomodo perduret in vita, vix possit ad eundem cibum revocari; imo abstinendo vitiata est. Sic non est substantia peccatum; sed substantia est Deus summa, a quo per inobedientiam recedendo audis quemadmodum dicat : *Percussus*

tu plium accipiet in hoc sæculo et insuper vitam æternam possidebit. *Paulus apost. in Epistola ad Romanos* : Corde creditur ad justitiam, ore confessio fit ad salutem. *Idem in eadem* : Qui reddit unicuique secundum opera sua. *Idem ad Corinthios* : Unusquisque autem propriam mercedem accipiet secundum suum laborem. *Veritas in Evangelio* : Date eleemosynam, et omnia sunt munda vobis.

sum, etc. (*Psal.* ci, 5). *Seneca in proverbiiis suis*: A Omne peccatum actio est; omnis autem actio voluntaria est, tam honesta quam turpis; omne ergo peccatum voluntarium est. Omitte excusationem; nemo peccat invitus. *Ex scriptis Hieronymi, sententiæ ipsius viduales vel monachiles*: Duo sunt genera peccatorum: alterum quod ex proposito, alterum quod ex negligentia pendet. *Item*: Plerique metu, non innocentia cessant. Hi enim timidi, non innocentes sunt. *Augustinus ad Orosium in libro per dialogum*: Unde malum? Discernendum est quid est malefacere. *Item*: Fortassis ergo libido in adulterio malum est. Nam ut intelligas libidinem in adulterio malum esse, si cui etiam non contingat facultas concumbendi cum uxore aliena, planum tamen aliquo modo sit eum id cupere, et, si potestas daretur, facturum esse, non minus reus est quam si in ipso facto deprehenderetur. *Orosius*: Nihil est omnino manifestius; clarum est enim jam nihil aliud quam libidinem in toto malefaciendi genere damnari. *Augustinus*: Scisne istam libidinem alii nomine cupiditatem vocari? *Orosius*: Scio. *Idem De fide et operibus*: Si virgo nesciens viro nupserit alieno, si semper nesciat, nunquam ex hoc erit adultera. *Idem in lib. I De civitate Dei* (Maur. VII, 48): Lucretiam certe matronam nobilem veteremque Romanam pudicitiam magnis efferunt laudibus. Hujus corpore cura violenter oppresso Tarquini regis filius libidinosè potitus esset, illa scelus improbissimi juvenis marito Collatino et propinquo Bruto, viris clarissimis et fortissimis, indicavit, eosque ad vindictam constrinxit. Denique fœdi in se commissi ægra atque impatiens se peremit. Quid dicemus? adultera hæc an easta judicanda est? Egregie quidam ex hoc veraciterque declamans ait: Mirabile dictu! duo fuerunt et adulterium unus admisit. Splendide atque verissime; intuens enim in duorum corporum commistione unius inquinatissimam cupiditatem, alterius castissimam voluntatem, et non quid conjunctione membrorum, sed quid animorum diversitate ageretur, attendens: duo, inquit, fuerunt, et adulterium unus admisit. Pudit eam turpitudinis alienæ in se commissæ etsi non secum, et Romana mulier laudis avida nimium verita est, ne putaretur quod violenter est passa cum viveret, libenter passa si viveret. *Idem lib. III De doctrina Christiana*: Non præcipit Scriptura nisi charitatem, non damnat nec culpatur nisi cupiditatem. Charitatem voco motum animi ad fruendum Deo propter ipsum, et se et proximo propter Deum; cupiditatem autem motum animi ad fruendum se et proximo et quolibet corpore non propter Deum. Quod autem agit in domita cupiditas ad corrumpendum animum et corpus suum, flagitium vocatur; quod autem agit, ut alteri noceat, facinus dicitur. Et hæc sunt duo genera peccatorum. *Idem super Epistolam Joannis*: Non discernuntur filii Dei a filiis diaboli, nisi cha-

ritate. *Item*: Alia si non habeas, hæc habe, et implesti legem. *Idem De bono conjugali*: Continentia non corporis sed animi virtus est. Virtutes autem animi, etc. *Hieronymus adversus Helvidium*: Quæ non est nupta cogitat quæ Domini sunt, ut sit sancta spiritu et corpore (*I Cor.* vii, 34). Virginis definitio sanctam esse corpore dicit et spiritu, quia nihil prodest carnem habere virginem, si mente quis nupserit. *Idem super Epistolam ad Romanos, lib. I*: Fieri non potest, ut, nisi quis mœchetur prius in corde, mœchari possit in corpore. *Ambrosius De lapsu virginis consecratæ*: Revera non potest caro corrupti ante, nisi mens fuerit prius corrupta. *Augustinus super Epistolam Joannis*: Non quid facit homo, sed quo animo, considerandum est. In eodem facto invenimus Deum Patrem, in quo Judam; facta est traditio a Patre; facta est a Filio; facta est a Juda. Diversa intentio diversa facta fecit. Cum sit una res ex diversis intentionibus, eam si metiamur, unum amandum est, alterum mandandum. *Item*: Solâ benevolentia sufficit amanti, etiamsi non sit quod præstemus. *Idem in lib. Quæst. vet. et nov. legis*: Nulla natura probatur malum; voluntas autem est. *Item, cap. III*: Aliquos scimus, subito dementes, quosdam et occidisse; captos autem et in judiciis oblatos, minime reos factos, eò quod non voluntate, sed impellente vi nescio qua hoc gesserint nescientes. Quomodo enim reus constituitur, qui nescit quid fecerit? Ita et diabolus si bonum nescit, quare damnandus censetur qui non facit quod nescit? *Item, cap. XCII*: Non omnis ignorans immunis a pœna est; hic enim qui potuit discere et non dedit operam, reum se fecit. *Isidorus in Synonymis, lib. II*: Non potest corrumpi corpus, nisi prius corruptus animus fuerit. *Item*: Munda a cogitatione animi caro non peccat. *Chrysostomus super Matthæum*: Voluntas apud Deum remuneratur, non opus; quia voluntas ex arbitrio nostro procedit, opus autem per Dei gratiam consummat.

CXLIV.

Quod peccator sit ille tamen qui assiduus est in vecacis, et contra.

Origines in Epistola Pauli ad Romanos, lib. V: Cum dicat quia omnes peccaverunt, aliud est peccasse, aliud est peccatorem esse. Peccator dicitur qui in consuetudinem ac studium peccandi venit, sicut justus non is qui semel aut bis aliquid justitiæ fecerit, sed qui in usu et consuetudine justitiæ habet. Nam si quis in cæteris fere omnibus injustus sit, semel aut bis aliquid justis operis fecerit, juste egisse dicitur (13), ita et justus peccasse quidem dicitur (14), si aliquid commiserit aliquando quod non licet, non tamen ex hoc peccator appellabitur qui peccandi usum non tenet, sicut et medicus dicitur qui usum ac studium ac disciplinam habet medendi. Omnes potest fieri ut peccaverint, etiamsi sancti fuerint,

(13) Cous. : diceretur.

(14) Cous. . dicitur.

quia nemo mundus a sorde, nec si unius diei fuerit vita ejus. *Aristoteles in tractatu Qualitatis (Edit. Buhle VI, 487)*: Differt autem habitus a dispositione, quod permanentior et diuturnior est. Tales vero sunt scientiæ et virtutes. Scientia enim videtur permanentium et eorum quæ difficile moventur, ut si perfecte qui vel mediocriter scientiam sumat, nisi forte grandis permutatio facta sit vel ab ægritudine vel ab aliquo hujusmodi. Similiter autem et virtus ut justitia vel castitas et singula talium non videntur facile posse moveri neque permutari. *Boetius in comment. super hunc locum*: Virtus enim (15), ubi difficile, instabilis (16) non est. Neque enim qui semel juste judicat justus est, neque qui semel adulteravit est adulter, sed cum voluntas ista cogitatioque permanserit. *Aristoteles enim virtutes non putat scientias, ut Socrates. Idem in libro Divisionum*: Ut in seipsa divisio sicut terminus convertatur. Convertitur enim terminus sic: virtus est mentis (17) habitus optimus; rursus: habitus mentis optimus virtus est. *Idem in secundo Topicorum*: Sit quæstio, an virtus mentis bene constitutæ sit habitus. Quæstio de definitione, etc. *Ambrosius De pœnitentia, lib. I*: Et Dominus quidem venit ad peccatorem, cum peccatum ipse non haberet, et baptizari voluit, cui mundari necesse non erat. *Augustinus super Joannem (VIII, 35)*: Servus autem non manet in domo in æternum. Aliud est peccare, aliud esse servum peccati; nemo enim potest non esse peccator; peccator in peccato, hoc est servum esse peccati. *Idem ad Paulinum*: Quæritur utrum debeat homo sine peccato esse. Si debet, et potest, quia si non potest, non debet; et si non debet esse sine peccato, debet esse cum peccato, et jam peccatum non erit. Quod si absurdum est, confiteri necesse est hominem debere esse sine peccato; et constat illum non aliud debere quam potest. Item per arbitrii libertatem factum est, ut esset homo cum peccato, sed jam pœnalis vitiositas subsecuta ex libertate fecit necessitatem; unde et ad Dominum vitiositas (18) clamat: *De necessitatibus educe me, Domine (Psal. XXIV, 17)*. *Idem in sermone I Epistol. Joannis*: Non potest homo, quandiu carnem portat, non habere vel levia peccata. Sed ista levia nolite contemnere; levia multa faciunt unum grande. Multæ guttæ implent flumen.

CXLV-

Quod aliquando peccamus nolentes, et contra.

Paulus apostolus in Epistola ad Romanos (VII, 15): Non enim quod volo bonum, hoc ago; sed quod odi malum, hoc facio. Si autem quod nolo, illud facio, consentio legi, quoniam bona est, etc. *Isidorus De summo bono, lib. II, cap. XXII*: Plerique non voluntate sed solâ necessitate peccant, pertimescentes temporalem inopiam et dum præsentis sæculi necessitatem refugiunt, a futuris bonis privantur. *Ex scriptis Hieronymi, sententiæ ipsius viduales vel mo-*

(15) Cous: nisi.

(16) Cous: mutabilis,

A nachiles: Omne peccatum actio est; actio autem omnis voluntaria est, etc. *Augustinus De vera religione*: Nunc usque adeo peccatum voluntarium malum est, ut nullo modo sit peccatum, si non sit voluntarium; et hoc quidem ita manifestum est, ut nulla hinc doctorum paucitas, nulla indoctorum turba dissentiat. Quare aut negandum est peccatum committi, aut fatendum est voluntarie committi. *Item*: Voluntarie ergo peccatur, et quoniam peccari non est dubium, nec hoc quidem dubitandum in Deo habere animas liberum voluntatis arbitrium. Tales enim servos suos meliores esse Deus judicavit, si ei servirent liberaliter; quod nullo modo fieri posset, si non voluntate, sed necessitate servirent. Liberaliter ergo Deo serviunt, neque hoc Deo sed ipsis prodest. *Idem hoc ipsum rursus libro I Retractationum commemorans et retractans ait (Maur. I, 20)*: Usque adeo, inquam, peccatum voluntarium malum est, ut nullo modo sit peccatum, si non sit voluntarium. Potest videri falsa hæc definitio; sed si diligenter discutatur, invenitur verissima. Peccatum quippe illud cogitandum est, quod tantummodo peccatum est, non quod est etiam pœna peccati; quamvis et illa quæ non immerito non voluntaria peccata dicuntur, quæ a nescientibus vel coactis perpetrantur, non omni modo possunt sine voluntate committi; quoniam et ille qui peccat ignorans, voluntate utique peccat, quod cum faciendum non sit, putat esse faciendum. Et ille qui, concupiscente adversus spiritum carne, non ea quæ vult facit, concupiscit quidem nolens et in eo non facit quod vult; sed si vincitur, concupiscentiæ consentit volens; et in eo quod non facit nisi quod vult, liber est justitiæ servusque peccati. Et illud quod in parvulis dicitur originale peccatum, cum adhuc non utantur arbitrio voluntatis, non absurde vocatur etiam voluntarium, quia ex primi hominis mala voluntate contractum factum est quodammodo hæreditarium, ut nullo modo sit peccatum, si non sit voluntarium. *Idem in eodem*: Quod dixi nusquam nisi in voluntate esse peccatum, possunt Pelagiani pro se dictum putare propter parvulos, quos negant habere peccatum, quasi peccatum, quod eos ex Adam dicimus originaliter trahere, id est reatu ejus implicatos et ob hoc pœnæ innoxios detineri, usquam esse potuit nisi ex voluntate, quia voluntate commissum est, quando divini præcepti facta est transgressio; potest etiam putari falsa ista sententia, quia dixit Apostolus (*Rom. VII, 16*): *Si autem quod nolo, hoc facio, jam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum*. Sed de quo sic est locutus Apostolus, ideo peccatum vocatur, quia peccato factum est pœna peccati, quandoquidem hoc de concupiscentia carnis dicitur, quod aperit in sequentibus dicens: *Scio quia non habitat in me, hoc est in carne mea bonum; velle enim adjacet mihi; perficere autem*

(17) Cous: intus.

(18) Cous: fides,

bonum, non. Perfectio quippe boni est, ut nec ipsa A concupiscentia peccati sit in homine, cui quidem, quando bene vivitur, non consentit voluntas, verumtamen non perficit bonum, quia inest adhuc concupiscentia, cui repugnat voluntas. Cujus concupiscentiæ reatus in baptisate solvitur; sed infirmitas (19) manet, cui qui bene proficit reluctatur. Peccatum autem quod nusquam est nisi in voluntate, illud præcipue intelligendum est, quod justa damnatio consecuta est. Hoc enim per unum hominem intravit in mundum, quanquam et hoc peccatum, quo consentitur peccati concupiscentiæ, non nisi voluntate committitur. Propter hoc et alio loco dixi: Non igitur nisi voluntate peccatur. *Item*: Voluntatem definivi dicens: Voluntas est animi motus cogente nullo ad aliquid vel non admittendum vel adipiscendum. Quod dictum est sic ut ad illos referretur intentio, qui primi in paradiso fecerunt humano generi originem mali nullo cogente peccando, hoc est libera voluntate, quia scientes contra præceptum fecerunt, et tentator suavit, non coegit. Nam qui nesciens peccavit, non incongruenter nolens peccasse dici potest, quamvis et ipse quod nesciens fecit, volens tamen fecit; quæ voluntas utique sic definita est: animi motus, etc. Ita nec tale peccatum sine voluntate esse potuit, sed voluntate facti, non peccati. Quod tamen factum peccatum fuit; hoc enim factum est, quod fieri non debuit. Qui autem sciens peccat, si potest cogenti ad peccatum sine peccato resistere, nec tamen facit, utique volens peccat; quoniam qui potest resistere, non cogitur cedere. Qui vero cogenti cupiditati bona voluntate resistere non potest, et ideo facit contra præceptum; jam hoc ita peccatum est, ut sit etiam pœna peccati. Quapropter peccatum sine voluntate esse non posse verissimum est. *Item* que definitio peccati, qua diximus: peccatum est voluntas retinendi vel consequendi quod justitia vetat et unde liberum est abstinere, propterea verum est, quia id definitum est quod tantummodo peccatum est, non quod etiam pœna peccati. Nam quando tale est, ut idem sit et pœna peccati, quantum est quod valet voluntas sub dominante cupiditate, nisi forte si pia est, ut oret auxilium! In tantum enim libera est, in quantum liberata est, et in tantum appellatur voluntas; alioquin tam cupiditas quam voluntas proprie nuncupanda est. Quod si quisquam dicit etiam ipsam cupiditatem nihil esse aliud quam voluntatem, sed vitiosam peccatoque servientem, non resistendum est, nec de verbis, cum res constet, controversia est facienda. Etiam sic enim ostenditur sine voluntate nullum esse peccatum sive in opere sive in origine. *Item*: Respondemus naturam in his verbis meis me intelligi voluisse illam quæ proprie natura dicitur, in qua sine vitio creati sumus. Et iterum in eo quod dictum est peccati reum teneri quemquam, quia

non fecit quod facere non potuit, summæ iniquitatis et injuriæ est; cur ergo, inquirunt, parvuli tenentur rei? Respondetur, quia ex origine ejus tenentur, qui non fecit quod facere potuit, divinum scilicet servare mandatum. Quod autem dixi, animæ quidquid faciunt, si natura, non voluntate faciunt, id est, si libero et ad faciendum et ad non faciendum motu animi carent, si denique abstinendi ab opere suo potestas nulla conceditur, peccatum eorum tenere non possumus; non perturbat de parvulis quæstio, quia ex illius origine rei tenentur, qui voluntate peccavit, quando ei ab opere abstinendi summa potestas erat. *Idem in eodem*: Dico, inquam, peccatum non esse, si non propria voluntate peccetur; ubi peccatum intelligi volui, quod non est etiam pœna peccati. Nam de tali pœna dixi alibi in eadem disputatione quod dicendum fuit.

CXLVI

Quod idem peccatum non puniat Deus hic et in futuro.

*Origenes super Vetus Testamentum, homil. XLIV: Homo, inquit, si maledixerit Deum, peccatum accipiet. Qui autem nominat nomen Domini, morte moriatur (Levit. xxiv, 15). Quid est hoc? qui maledixerit (20) Deum non habet pœnam mortis, scilicet qui nominaverit nomen Domini? Nonne multo gravius est maledicere Deum quam nominare, quamvis in vanum nominasse dicatur? *Item*: Putant quod, qui maledicit nomen Domini, statim puniri debeat; ille vero qui nominabit nomen, hoc est superfluo et in vanum nominaverit, sufficiat accepisse peccatum. Sed majus esse peccatum, in quo maledicatur Deus, quam in quo nominatur, dubitare non possumus. Restat ut ostendamus multo esse gravius accipere peccatum et habere secum quam morte mulctari. Mors quæ pœnæ causa infertur pro peccato, purgatio est peccati ipsius pro quo jubetur inferri. Absolvitur ergo peccatum per pœnam mortis, nec superest aliquid quod pro hoc crimine iudicii dies et pœna æterni ignis inveniat. Ubi vero quis accipit peccatum, et habet illud secum et permanet cum ipso, nec aliquo supplicio pœnaque diluitur; transit cum illo etiam post mortem; et qui hic temporalia non persolvit, ibi expendit æterna supplicia. Vides ergo quanto gravius sit accipere peccatum quam morte mulctari; hic enim mors pro vindicta datur, et apud justum judicem Dominum non iudicatur bis in idipsum, sicut propheta dixit (*Nahum. i, 9, juxt. lxx*); ubi autem non est soluta (21) vindicta, peccatum manet æternis ignibus exigendum. Possum tibi testes ex divinis voluminibus adhibere Ruben et Judam loquentes ad patrem suum Jacob, cum vellent Benjamin secum ducere ad Ægyptum. Ruben quidem ita dixit ad patrem: *Ambos filios meos occide, nisi reduzero ad te Benjamin (Gen. xlii, 37)*. Judas vero ait: *Peccator ero in te, nisi reduzero tibi (Gen. xliii, 9)*. Jacob vero, sciens multo esse gravius quod promiserat Judas, Ruben quidem non*

(19) Monac. om. solvitur sed infirmas.

(20) Cous.: maledicit.

(21) Cous.: solita.

credidit filium, tanquam qui levio- rem elegerit pœnam, Judæ vero tradidit, sciens gravius esse quod elegerat. Vis et de Evangeliiis noscere, quod qui recipit in hac vita mala sua, ibi jam non recipiat; qui autem hic non receperit, ibi reserventur omnia? *Memento, fili, quoniam recepisti bona in vita, etc.; nunc autem tu quidem cruciaris, hic vero requiescis* (Luc. xvi, 25). Et solent homines, ignorantes judicium Dei quia sunt abyssus, multa conqueri adversus Deum et dicere: Cur homines iniqui in hac vita nihil patiuntur adversi, et contra colentibus Deum ærumnæ superveniunt? *Hieronymus super Nahum prophetam* (1, 9): *Quid cogitatis contra Dominum? consummationem ipse faciet. Non consurget duplex tribulatio; hoc dicit Deus: Affixi te, et non affligam te ultra.* Si crudelis videtur Deus, quod genus humanum diluvio delevit, Sodomam et Gomorrhæ igne et sulphure submersit, et Ægyptios in mari, Israelitas in deserto prostravit, scitote quia in præsentia ad horam punit, ne in futura in æternum puniat. *Non judicabit Deus bis in idipsum;* qui ergo puniti sunt, postea non punientur; aliter enim propheta mentitur, quod dicere nefas est. Receperunt ergo et qui in diluvio perierunt et Sodomitæ et Ægyptii et Israelitæ in deserto mala sua in vita sua. Quærat aliquis, fidelis si in adulterio deprehenditur et decollatur, quid de eo fiet? aut punietur, et falsum est hoc: Non judicabit Deus bis in idipsum; aut non punietur, et optandum erit adulteris, ut sie moriantur. Respondeo Deum, sicut omnium rerum, sic suppliciorum mensuras nosse et non præveniri sententiam, nec illi in peccatorem exercendæ dehinc pœnæ auferri potestatem, et magnum peccatum magnis diutinisque cruciatibus elui; si quis autem punitus sit, ut ille in lege qui Israelitam maledixit, et qui in Sabbato ligna collegerat, tales postea non puniri, quia culpa levis præsentis supplicio compensata est. *Item:* Simile est in Ezechielis libro VI, ubi dicitur: *Pepercit oculus meus, ne interficerem eos atque delerem.* In quo quæritur quomodo eis pepercit, quorum cadavera in solitudine jacuerunt, et excepto Jesu Nave et Caleph nullus terram promissionis ingressus est; ex quo intelligimus vivere eos nec æternis suppliciis reservatos nec deletos esse de libro viventium. *Gregorius Moralium lib. IX:* *Indica mihi cur me ita judices* (Job x, 2). Duobus modis, in hac vita judicat hominem Deus, quia aut per mala præsentia irrogare jam tormenta sequentia incipit, aut tormenta sequentia flagellis præsentibus extinguit; nisi enim delictis exigentibus justus judex et nunc et postmodum quosdam percuteret, Judas [5] minime dixisset: *Secundo eos qui non crediderunt perdidit;* et de iniquis Psalmista (cviii, 29) non diceret: *Induantur sicut diploide confusione sua.* Diploidem quidem vestimentum duplum dicimus; confusione ergo sicut diploide induti sunt qui juxta reatus sui meritum et tempo-

rali et perpetua animadversione feruntur. Solo quippe pœna supplicio liberat quos immutat. Nam quos præsentia mala non corrigunt, ad sequentia perducunt. *Idem lib. XVIII de verbis Job,* loquentis de divite iniquo (Job xxvii, 21): *Et velut turbo rapiet eum de loco suo.* Locus perversorum est temporalis vitæ delectatio et carnis voluptas. *Emitte super eum et non parcat.* Peccatorem Deus quoties feriendo corrigit, ad hoc flagellum emittit, ut parcat. Cum vero (22) ejus vitam in peccato permanentem feriendo concludit, flagellum emittit, sed nequaquam parcat. Qui enim flagellum emisit, ut parceret, ad hoc emittit quandoque ne parcat. In hac namque vita Dominus tanto magis studet ut parcat, quanto magis exspectando flagellat, sicut ipse voce angeli ad Joannem ait (Apoc. iii, 19): *Ego quos amo redarguo et castigo;* et sicut alias dicitur (Hebr. xii, 6): *Quem diligit Deus castigat; flagellat omnem filium quem recipit.* E contrario autem de flagello damnationis per Jeremiam (xxx, 14) Dominus dicit: *Plaga inimici percussit te, castigatione crudeli. Quid clamas super contritione tua? Insanabilis est dolor tuus.* Omnis ergo divina percussio aut purgatio in nobis vitæ præsentis est aut initium pœnæ sequentis. Propter eos qui ex flagello proficiunt dictum est (Psal. xciii, 20): *Qui fingis dolorem in præcepto;* quia, dum flagellatur iniquus et corrigitur, audire præceptum noluit, dolorem audivit. Dolor ergo in præcepto fingitur ei qui a malis operibus quasi præcepti vice dolore cohibetur. De his vero quos damnant flagella, non liberant, dicitur (Jer. v, 5): *Percussisti eos, nec doluerunt; attrivisti eos, et noluerunt accipere disciplinam;* his flagella ab hac vita inchoant et in æterna perdurant percussione. Unde per Moysen Dominus dicit (Deut. xxxii, 22): *Ignis exarsit ab ira mea;* quantum vero ad æternam damnationem subditur: *Et ardebit usque ad inferos deorsum.* Licet a quibusdam dici soleat illud quod scriptum est: *Non judicat Deus bis in idipsum,* qui tamen hoc de iniquis dicunt, non attendunt (Jer. xvii, 18): *Et duplici contritione contere eos, Domine;* et id quod alias scriptum est (Jud. 5): *Jesus, populum de terra Ægypti salvans, secundo eos qui non crediderunt perdidit.* Quibus tamen si consensum præbemus, quamlibet culpam bis feriri non posse, hoc ex peccato percussis atque in peccato suo morientibus debet æstimari, quia eorum percussio hic cœpta illic perficitur, ut incorrectis unum flagellum sit quod temporaliter incipit, sed in æternis suppliciis consummatur, quatenus eis qui omnino corrigi renuunt, jam præsentium flagellorum percussio sequentium sit initium tormentorum. *Idem Dialog. lib. III:* Super Sodomitas Dominus ignem et sulphur pluit; quia enim amore illicito corruptibilis carnis arserant, simul incendio et fetore perierunt, quatenus in pœna sua cognoscerent quia æternæ

(22) Monac. om. Cum vero — ne parcat.

mortu fetoris sui delectatione se tradidissent. A XVIII, 34), id est malignis spiri-
 bus, quousque red-
 deret uniuersum debitum. Semper reddet, semper
 cruciabitur in pœnis pro omnibus peccatis suis.
 Considerandum est, quod dicit uniuersum debi-
 tum, quia non solum peccata quæ post bap-
 tismum homo peregit, reputabuntur ei ad pœnam, ve-
 rum etiam originalia, quæ in baptismo dimissa sunt.

CXLVII.

Quod Cain non sit damnatus, et contra.

Hieronymus Damaso : Sicuti ergo septima gene-
 ratione Cain peccatum est dissolutum, non iudica-
 bit quippe Dominus bis in idipsum, et qui semel re-
 cepit mala in vita sua, non eisdem cruciatus patie-
 tur in morte, quos passus est in vita, etc. *Grego-
 rius lib. VI Moralium* : Vidi stultum firma radice
 et maledixi pulchritudini ejus statim (*Job v, 3*). Pri-
 mus Cain civitatem construxisse scribitur, ut
 aperte monstraretur, quia ipse in terra funda-
 mentum posuit, qui a soliditate cœlestis patriæ alie-
 nus fuit (23).

CXLVIII.

*Quod ea quæ condonat Deus ulterius non exigit, et
 contra.*

Paulus apostolus in Epistola ad Romanos (xi, 29) :
 Sine pœnitentia enim sunt dona et vocatio Dei. *Au-
 gustinus super Genesim* : Cum legimus Dominum di-
 centem : Pœnitete me (*Gen. vi, 7*), consideremus quid
 esse soleat in omnibus opus pœnitendi. Procul du-
 bio reperitur voluntas mutandi, sed in homine ex
 dolore animæ. *Isidorus De summo bono, lib. II,
 cap. XXXI* : Jurare Dei est illa providentia, qua
 statuit non conuellere statuta. Pœnitentia autem
 mutatio est, non pœnitere autem statuta non reuo-
 care, ut est illud : *Juravit Deus et non pœnitebit
 eum (Psal. cix, 4)*, id est quæ juravit non mutabit.
*Responsiones Prosperi ad Rufinum, cap. II (Aug. ed.
 Maur. X, app. pag. 198)* : Qui enim recedit a Chri-
 sto et alienus a gratia finit hanc vitam, quid nisi in
 perditionem cadit? Sed non in id quod remissum
 est recidit, nec in originali peccato damnabitur,
 qui tamen propter extrema (24) crimina ea morte
 afficietur, quæ ei propter illa, quæ remissa sunt,
 debebatur. *Augustinus, lib. I De baptismo* : Redire
 dimissa peccata, ubi fraterna charitas non est,
 apertissime Dominus in Evangelio docet de illo con-
 seruo, quem cum miseratus non fuisset, jussit eum
 Dominus reddere quæ ei dimiserat. *Gregorius Dia-
 logorum novissimo capite* : Servus, quia conseruo
 suo debitum non dimisit, est jussus exigi quod ei
 fuerat jam dimissum. Ex quibus videlicet dictis
 constat quod, si hoc quod in nos delinquitur non
 dimittimus, et illud rursus a nobis exigitur, quod
 nobis jam per pœnitentiam dimissum fuisse gaude-
 bamus. *Rabanus* : Tradidit eum tortoribus (*Matth.*

(23) Post breuem hanc de Caino quæstionem co-
 dex Monac. novo quidem commate, nulla tamen
 ejus inscriptione solito more inserta, locos longè
 plurimos repetiit, quos supra jam legimus in quæ-
 stione XXXI, pag. 81-85, et quos denuo hic repe-
 tere operæ pretium non erat. Paucis omissis, quæ
 ex Augustino, Hieronymo et libro Regum pag. 83
 et 84, leguntur, ante Rufini et Gregorii dicta cæte-
 ris locis hanc novum locum addidit : *Chrysostomus
 super Matthæum (xxii, 2)* : Simile est regnum cœlorum
 homini regi, qui fecit nuptias filio suo, et reliqua.
 Omne malum siue substantia est et nihil est. *Item* :

CXLIX.
*Quod gravius sit aperte peccare quam occulte (25),
 et contra.*

Isidorus De summo bono lib. II, cap. XX : Ma-
 joris est culpæ manifeste quam occulte peccare.
 Dupliciter enim reus est qui aperte delinquit, quia
 et agit et docet. De talibus Isaias (iii, 9) ait : *Et
 peccata sua quasi Sodoma prædicaverunt, nec abscon-
 derunt. Item* : Peccatum perpetrare crimen est,
 peccatum prædicare clamor est, de quo etiam Apo-
 stolus (*Ephes. iv, 31*) : *Et clamor auferatur a vobis
 cum omni malitia*, id est cum ipsis peccatis. *Ex
 sermone Augustini De vita et moribus clericorum, qui
 sic incipit* : Propter quod volui : Qui volunt aliquid
 habere proprium, quibus non sufficit Deus et Ec-
 clesia, maneant ubi volunt ; non eis aufero clerica-
 tum. Nolo habere hypocritas. Malum enim est ca-
 dere a proposito ; sed pejus est simulare proposi-
 tum. *Ex libris Sententiarum Prosperi* : Simulata
 non est æquitas, sed duplicatum peccatum, in quo
 est et iniquitas et simulatio. *Hieronymus super Eze-
 chielem, lib. VI* : In cooperatione duorum peccato-
 rum lenius peccatum est aperte peccare, quam si-
 mulare et fingere sanctitatem.

CL.

*Quod adulterium post hæresim cæteris peccatis gra-
 vius sit, et non.*

Clemens in Epistola I ad Jacobum : Quid in
 omnibus peccatis est adulterio gravius? Secundum
 namque in pœnis, quam quidem primum illi ha-
 beant, qui aberrant, etsi sobrie vixerant. *Item* :
 Adulterii venenum cunctis malis perniciosius est.
Beda : *Audit Herodes tetrarcha famam Jesu, etc.
 (Matth. xiv, 1)*. Herodes metuebat Joannem et li-
 benter eum audiebat, sed vicit amor mulieris.
Item : Qui quoniam noluit cohibere luxuriam, ad
 homicidæ reatum prolapsus est, minusque illi pec-
 catum majoris erat causa peccati, cui distincto Dei
 judicio contingebat, ut propter appetitum adulteræ,
 quam detestandam sciebat, sanguinem funderet
 prophetæ, quem Deo acceptum esse noverat. *Am-
 brosius in libro De virginibus* : Causa illius passionis

Ex malo autem nulla res esse potest. Cum vero
 ipsum malum nihil sit, quomodo potest facere rem
 aliquam esse? Tamen perdere potest de illa re, in
 qua est malum ; subtrahit se bonum propter inha-
 bitans malum, et sic res vadit ad nihilum. Ergo res,
 in qua solum est bonum, viva et immortalis est.
 Homo autem ideo ex bono et malo creatus est, ut,
 contempto malo, sequatur bonum et propter quod
 habeat electionis mercedem.

(24) Edit. : postrema.

(25) Cous. om. quam occulte.

certe hæc fuit. Non licet, inquit, tibi eam uxorem habere. Si hoc de uxore hominis, quanto magis de virgine consecrata.

CLI.

Quod sine confessione non dimittantur peccata, et contra.

Augustinus lib. I. De pœnitentia: Non potest quisquam justificari a peccato, nisi fuerit ante peccatum confessus. Unde Dominus ait: *Dic iniquitates tuas, ut justificeris (Isai. XLIII, 26). Hilarius in psalmum CXXXIV*: Extra veniam est qui peccatum cognoscit, nec cognitum confitetur. Confitendum autem semper est, non quod peccandum semper est, ut sit semper confitendum, sed quia peccati veteris et antiqui utilis sit indefessa confessio. *Ex decretis Calixti papæ*: Si infirmi in peccatis sint, et hoc presbyteris Ecclesiæ confessi sint, ac perfecto corde ea relinquere atque emendare sat arguerint, dimittuntur eis; neque enim sine confessione emendationis queunt dimitti. Unde recte subjungitur: *Confitemini alterutrum vestra peccata, etc. (Jac. v, 6). Gregorius Eusebio abbati*: Nullum quem conspicias delicta fletu delere, in conspectu divinitatis dubites misericordiam consequi, quia nullum peccantem reversum despicit qui peccatores sanguine suo redimere venit (26). *Beda in homilia de X leprosis (Opp. ed. Giles V, 97)*: Si quis vel Judaica perfidia vel hæretica pravitate vel gentili superstitione vel fraterno schismate per Dei gratiam caruerit, necesse est ad Ecclesiam veniat, coloremque fidei verum quem recipit, ostendat. Cætera (27) vero peccata per se Deus in conscientia relaxat. *Joannes Chrysostomus de psalmo L*: Peccata tua dicito, ut deleas illa. Si confunderis alicui dicere, dicito Deo, qui curat ea; si flevieris, delentur. *Maximus in sermone II feriæ paschæ*: Petrus prorupit ad lacrymas; nihil voce peccatur. Invenio quod flevierit, non invenio quid dixerit. Lacrymas ejus lego, satisfactionem non lego. Quod delere solet, non solet excusari, et quod defendi non potest, ablui potest. Lavant enim lacrymæ delictum quod voce pudor est confiteri; lacrymæ vero verecundiæ consulunt et salutem; veniam postulant, et promerentur; causam non dicunt, et misericordiam consequuntur. Sermo interdum non totum profert negotium; lacrymæ semper totum produunt affectum; et ideo Petrus jam non utitur sermone, quo sefellerat, quo peccaverat, quo fidem amiserat, ne per id et non credatur ad confitendum, quo usus fuerat ad negandum. Invenio et aliud, cur tacuerit Petrus, ne tam cito veniæ postulatio per impudentiam plus offenderet quam impetraret. Solet enim citius mereri indulgentiam, quoniam (28) verecundius deprecatur. *Ambrosius*

(26) Hic locus in edit. epistolæ ad Ensebium abbatem non reperitur. Cf. Greg. Opp. II, 599.

(27) Monac.: *Cuncta.*

(28) Cous.: *qui.*

(29) Cous.: *in voluntate.*

(30) Verba *Lacrymas ejus — verecundiæ*, quæ in

super Lucam (Maur. IV, 247): Non enim sat est involuta (29) responsio confitentis Jesum, sed aperta confessio. Quid proderit verba involvere, si videri vis denegasse? Et ideo Petrus non de industria respondisse sic inducitur, quia postea recordatus est et tamen flevit. Maluit enim ipse suum peccatum accusare, ut justificaretur fatendo, quam gravaretur negando. *Justus enim in primordio accusator est sui (Prov. XVIII, 17)*. Doluit et flevit, quia erravit ut homo. Non invenio quid dixerit, invenio quod flevit. Lacrymas ejus lego, satisfactionem non lego. Lavant lacrymæ delictum, quod voce pudor est confiteri, et veniæ fletus consulunt et verecundiæ. Lacrymæ sine horrore culpam loquuntur, [crimen] sine offensione verecundiæ [confitentur] (30). Lacrymæ ejus veniam non postulant, et merentur. Invenio cur tacuerit Petrus, ne tam cito veniæ petitio plus offenderet. Ante flendum est; sic precandum; negavit primo Petrus et non flevit, quia non respexerat Dominus. Respice, Domine Jesu, ut sciamus nostrum delere peccatum.

CLII.

Quod timor Dei in sanctis perseveret, et non.

Ex psalmo XXXIII [10]: Timeat Dominum, omnes sancti ejus, quoniam, etc. *Ex Proverbiis (xxviii, 14)*: Beatus homo qui semper est pavidus; qui vero mentis est duræ, corruiet in malum. *Ecclesiasticus, cap. I [17]*: Timor Domini expellit peccatum; nam qui sine timore est, non potest justificari. *Veritas per semetipsam (Matth. x, 28)*: Nolite timere eos qui occidunt corpus, animæ vero non habent quid faciant; sed timete eum qui potest et corpus et animam perdere in gehennam. *Ex Epistola Pauli ad Romanos (xi, 20)*: Tu autem fide (31) stas, noli altum sapere, sed time. *Idem supra (viii, 14)*: Quicumque spiritus Dei aguntur, filii Dei sunt. Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus: Abba, Pater. *Ex Epistola prima Joannis (iv, 16)*: Deus charitas est, et qui manet in eo, etc. In hoc perfecta est charitas nobiscum, ut fiduciam habeamus in die judicii, quia sicut ille est, et nos sumus in hoc mundo. Timor non (32) est in charitate, sed perfecta charitas foras mittit timorem, quoniam timor pœnam habet. Qui autem timet, non est perfectus in charitate.

CLIII.

Quod non (33) sit pro omnibus orandum, et contra.

Paulus apostolus in Epistola I ad Timotheum (ii, 1): Obsecro igitur omnium primum fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus, pro regibus, et omnibus qui in sublimitate sunt constituti, ut quietam et

cod. Monac. et Turon. leguntur, Cous. in textum non recepit.

(31) Cous. om. verba *Tu autem fide — Dei aguntur*

(32) Cous.: om. *non.*

(33) Cous. om. *non.*

tranquillam vitam agamus in omni pietate et castitate. Hoc enim bonum est, et acceptum coram Salvatore nostro Deo, qui omnes homines vult salvos fieri et ad agnitionem veritatis venire. *Ambrosius De penitentia, lib. I*: Sed dicent: scriptum est (*I Reg. 11, 25*): *Si peccaverit homo in hominem, orabit pro eo; si autem in Deum peccaverit, quis orabit pro eo?* Non scriptum est, nullus, sed quis. Et alibi (*Ose. xiv, 10*): *Quis sapiens, et intelliget hoc?* Nunquid nullus intelliget? Et quis fidelis dispensator et prudens quem constituit Dominus, etc. Similiter accipiendum: quis orabit pro eo? hoc est, singularis vitæ aliquis debet orare pro eo qui peccavit in Dominum. Quo major culpa, eo majora quaerenda sunt suffragia. *Item*: *Est peccatum ad mortem, non de illo ut quis oret.* Non ad Moysen et Jeremiam loquebatur, sed ad populum qui suorum peccatorum alium peccatorem debet exhibere, cui satis est, si pro levioribus delictis Deum precetur, graviorum veniam justorum orationibus reservandam putet. Nonne ipse Joannes cognoverat Stephanum pro persecutoribus suis, qui Christi nomen audire non poterant, deprecatum, cujus preceationis effectum in Apostolo videmus, qui lapidantium vestimenta servabat. *Item*: Denique Paulus docet, non deserendos eos qui peccatum ad mortem fecerint. *Beda super Epistolam Joannis (v, 6)*: *Qui scit fratrem suum peccare peccatum non ad mortem, petat et dabitur ei vita.* Loquitur autem de quotidianis levibusque peccatis, quæ sicut difficile vitantur, sic etiam facile curantur. Sed quo ordine hæc alterutrum petitio sit celebranda pro peccatis, Jacobus insinuat apertius dicens: *Confitemini alterutrum*, etc. Si igitur dictu vel cogitatu vel oblivione vel ignorantia forte deliquisti, vade ad fratrem, confitere illi, et tu ejus errata pie intercedendo dilue. Porro si gravior quid admisisti, induc presbyteros Ecclesiæ et ad examen illorum castiga te. *Est peccatum ad mortem, non pro illo dico ut quis roget.* Ostendit nobis Joannes esse quosdam fratres, pro quibus non orare nobis præcipitur, cum Dominus etiam pro persecutoribus orare nos jubeat; quod aliter solvi non potest, nisi fateamur esse aliqua peccata in fratribus, quæ inimicorum persecutione graviora sunt. Peccatum fratris ad mortem est, cum post agnitionem Dei, quæ per gratiam Christi data est, quisquam oppugnat fraternitatem, et adversus ipsam gratiam, qua reconciliatus est Deo, invidentiæ facibus agitur; peccatum autem non ad mortem est, si quis amorem a fratre non alienaverit, sed officia fraternitati debita per aliquam infirmitatem animi (34) non exhibuerit. Quapropter et Dominus ait: *Pater, ignosce illis, quia nesciunt quid faciant.* Nondum gratiæ sancti Spiritus participes facti, quod nondum Christo crediderunt, neque adversus illam communem gratiam dimicabant. Potest autem peccatum usque ad mortem accipi, pro quo rogare

(34) Cous. om: animi.

(35) Cous.: pertractum.

A quempiam vetat, quia scilicet peccatum, quod in hac vita non corrigitur, ejus venia frustra post mortem postulatur. *Scimus, quia omnis qui natus est ex Deo non peccat.* Sunt peccata ad mortem, de qualibus dicit Apostolus: *Quoniam qui talia agunt, regnum Dei non consequentur.* Qui natus est ex Deo non peccat peccatum, videlicet ad mortem; quod de omni crimine capitali, et de illo specialiter potest intelligi, quo violatur charitas, sicut exposuimus; sed et peccatum ad mortem usque ad tempora mortis protractum (35) diximus posse intelligi (Opp. ed. Giles XII, 317).

CLIV.

Quod liceat mentiri, et contra (36).

Augustinus De mendacio: Sextum genus mendacii, quod nulli obest et alicui prodest, velut si quis pecuniam alicujus injuste tollendam sciens ubi sit nescire se mentiat. Septimum, quod et nulli obest et prodest alicui, velut si, nolens hominem ad mortem quaesitum proderet, mentiat. *Item*: Non est mentiendum sexto genere; neque enim recte etiam testimonii veritas pro cujusquam temporali commodo ac salute corrumpitur; ad sempiternam vero salutem: nullus ducendus est, opitulante mendacio. Neque septimo genere mentium est; non enim cujusdam commoditas aut salus temporalis fidei præferenda est, nec quisquam in recte factis nostris tam male movetur, ut fiat etiam animo deterior longeque a pietate remotior. *Idem in quintum psalmum*: Ne quis arbitretur perfectum et spiritalem hominem pro ista temporali vita, in cujus morte occiditur anima, sive sua causa sive alterius, debere mentiri; sed, quoniam aliud est mentiri, aliud est verum occultare, si quidem aliud est falsum dicere, aliud est verum tacere, si quis forte vel ad dictam mortem visibilem non vult hominem proderet, paratus esse debet verum occultare, non falsum dicere, ut neque prodatur, neque mentiatur, nec occidat animam suam pro corpore alterius. *Item*: Duo sunt genera mendaciorum, in quibus non magna culpa est, sed tamen non sunt sine culpa. Cum autem jocamur aut pro proximo mentimur, illud primum in jocando non est perniciosum, quod non fallit; novit enim ille cui dicitur, joci causa esse dictum; secundum autem ideo mitius est, quia retinet nonnullam benevolentiam. Illud vero quod non habet duplex cor, nec mendacium quidem dicendum est; tanquam, verbi gratia, si cui gladius commendatur, et promittit se redditurum, cum ille qui commendavit poposcerit; si forte gladium suum poposcerit furens, manifestum est non esse reddendum, ne vel se occidat vel alios, donec sanitas ei restituatur. Homo ideo non habet duplex cor, quia ille cui commendatus est gladius, cum promittebat se redditurum poscenti, non cogitabat furem posse repetere. Manifestum est non esse culpandum aff-

(36) Cous.: *Quod nulla de causa mentiri liceat, et contra.*

quando verum tacere, falsum autem dicere non invenitur concessum sanctis. *Isidorus* [Sentent. II, cap. XXX, n. 6] : Nonnunquam est pejus mendacium meditari quam loqui. Nam interdum quisque incautus solet ex præcipatione loqui mendacium; meditari autem non potest nisi per studium. *Item* : Quia scriptum est : *Os quod mentitur, occidit animam* (Sap. 1, 11) : et : *Perdet omnes qui loquuntur mendacium* (Psal. v, 7). Hoc quoque mendacii genus perfecti viri summopere fugiunt, ut nec vita cujuslibet per eorum fallaciam defendatur, nec suæ animæ noccant, dum præstare salutem alienæ carni nituntur, quanquam hoc ipsum peccati genus faulime credimus relaxari. *Augustinus Quæst. in Gensim, cap. CXLV* (Maur. III, 413) : Quod ait fratris Joseph (Gen. XLIV, 15) : *Nesciebatis quia non est augurio homo qualis ego*; quid sibi velit, quæri solet. An quia non serio sed joco dictum est, ut exitus docuit, non est habendum mendacium? Mendacia enim a mendacibus serio aguntur, non joco; cum autem quæ non sunt tanquam joco dicuntur, non deputantur mendacia. *Hilarius in psalmum XIV* : Est enim necessarium plerumque mendacium; et nonnunquam falsitas utilis est, cum aut percussori de latente mentimur, aut testimonium pro periclitante frustamus, aut fallimus difficultate curationis ægrotum. Oportet enim, secundum Apostoli doctrinam, sermonem nostrum sale esse conditum.

CLV.

Quod liceat homini inferre sibi manus aliquibus de causis, et contra.

Hieronymus in Jonam prophetam (1, 12) : *Tollite me et mittite in mare, et cessabit mare a vobis*. Non enim est nostrum mortem arripere, sed illatam libenter accipere. Unde et in persecutionibus non licet propria manu perire, absque ubi castitas periclitatur. *Ecclesiastica historia lib. VI, cap. XXXI* : Sed et admirandam virginem longævæ ætatis, Apolloniam nomine, cum corripuissent, dentes ei primo effoderunt; congestis deinde lignis exstruxerunt rogam, conminantes se vivam eam incensuros, nisi cum ipsis impia verba proferret. At illa, ut rogam vidit succensum, repente se e manibus eripuit impiorum atque in ignem sponte prosilivit, ita ut perterrerentur ipsi crudelitatis auctores, quia promptior inventa est ad mortem femina quam persecutor ad pœnam. *Augustinus De civitate Dei, lib. I* (Maur. VII, 20) : Restat de homine intelligamus quod dictum est : Non occides, neque alterum, ergo neque te. Neque enim qui se occidit, aliud quam hominem occidit. *Item* : Non occides, his exceptis quos Deus jubet occidi, sive data lege pro tempore ad personam expressa jussione. Non autem ipse occidit qui ministerium debet jubenti, sicut adminiculum gladii utendi. *Item* : Quæritur utrum pro jussu Dei sit habendum quod

A Jephthæ filiam, quæ occurrit ei, occidit, cum se id vovisset immolaturum Deo quod ei revertenti de prælio victori primitus occurrisset. Nec Samson aliter excusatur, quod seipsum cum hostibus ruina domus oppressit, nisi quod latenter spiritus hoc jusserat, qui per illum miracula faciebat. *Item* : Quicumque hoc in se ipsis perpetraverunt, animi magnitudine fortassis mirandi, non sapientiæ sanitate laudandi sunt, quanquam, si rationem diligentius consulas, nec ipsa quidem animi magnitudo recte nominabitur, ubi quisque, non valendo tolerare vel quæque aspera vel aliena peccata, se ipse interemerit. Magis enim mens infirma deprehenditur, quæ ferre non potest vel duram sui corporis severitatem vel stultam vulgi opinionem. *Item* : Si magno animo fieri putandum est, cum sibi homo ingerit mortem, ille potius Cleombrotus (37) in hac magnitudine reperitur, qui fertur lecto Platonis libro, ubi de immortalitate animæ disputatum est, se præcipientem dedisse de muro, atque ita de hac vita nigrasse ad eam quam credidit esse meliorem. Quod tamen magne potius esse factum quam bene testis esse potuit Plato ipse quem legerat, qui profecto id præcipue potissimumque fecisset vel etiam præcepisset, nisi ea mente, qua immortalitatem animæ vidit, nequaquam faciendum, quin etiam prohibendum esse judicasset. *Item* : Sed tamen illi, præter Lucretiam, non facile reperiunt de cujus auctoritate præscribant, nisi illum Catonem, C qui se Uticæ occidit, non quia solus id fecit, sed quia vir doctus et probus habebatur. *Item* : Si turpe erat sub victoria Cæsaris vivere, cur auctor hujus turpitudinis filio fuit, quem de Cæsaris benignitate omnia sperare præcepit? Cur non et illum secum coegit ad mortem? *Item* : Restat una causa de qua dicere cœperam, quia utile putatur, ut se quisque interficiat, id est ne in peccatum irruat, vel blandiente voluptate vel dolore sæviante. Quam causam si voluerimus admittere, eo usque progressa perveniet, ut hortandi sint homines tunc se potius interirere, cum lavacro regenerationis abluti universorum remissionem acceperunt peccatorum. Tunc enim tempus cavendi omnia futura peccata, cum sunt omnia deleta præterita. *Item* : O mentes amentes! quis est hic tantus non error, sed furor? Sed quædam, inquit, sanctæ femine, tempore persecutionis, ut insectatores suæ pudicitie deviant, in rapturum atque necaturum se fluvium projecerunt, earumque martyria in Catholica Ecclesia veneratione celeberrima frequentantur. De his nil temere audeo judicare; utrum enim Ecclesie aliquibus fide dignis testificationibus, ut earum memoriam sic honoret, divina persuaserit auctoritas nescio; et fieri potest, ut ita sit. Quid enim si hoc fecerunt non humanitus deceptæ, sed divinitus missæ, nec errantes, sed obediens? De Samson aliquid nobis fas non est credere; cum autem Deus jubet

(37) Cous. : *Theobrotus*; Monac. : *te obrutus*. Cicero Tusc. I, 34. Ambraciam *Cleombrotum* vocat

seque jubere sine ullis ambagibus intimat, quis obedientiam in crimen vocet? quis obsequium pietatis accuset? Nam et miles, cum obediens potestati, sub qua legitime constitutus est, hominem occidit, nulla civitatis suæ lege reus est homicidii; imo, nisi fecerit, reus imperii deserti atque contempti est. Quod si ita est jubente imperatore, quanto magis jubente Creatore! *Idem ad Lætum*: Sicut autem hoc præceptum, quo perdere jubemur animam nostram, non ad id valet, ut se quisque interimat, quod inexpiabile nefas est, tamen valet, ut interimat in se carnalem animæ affectum. *Macrobius lib. I (cap. 15) De somnio Scipionis*: « Quæso, inquam, pater sanctissime atque optime, quoniam hæc est vita, ut Africanum audio dicere, quid moror in terris? Quin huc ad vos venire propero? » — « Non est ita, inquit ille, nisi enim cum Deus istis te corporis custodiis liberavit, huc tibi aditus patere non potest; quare et tibi, Publi, et piis omnibus retinendus animus est in custodia corporis, nec injussu ejus, a quo ille est vobis datus, ex hominum vita migrandum est, ne munus assignatum a Deo ipsi fugisse videamini. » Hæc secta et præceptio Platonis est, qui in Phædone definit homini non esse sua sponte moriendum; sed in eodem tamen dialogo idem dicit mortem philosophantibus appetendam et ipsam philosophiam meditationem esse moriendi. Sed Plato duas esse mortes hominum novit. Nec hoc nunc repeto, quod superius dictum est, duas esse mortes, unam animæ, animalis alteram; sed ipsius quoque animalis, hoc est hominis, duas asserit mortes, quarum unam natura, virtutes alteram præstant. Homo enim moritur, cum anima corpus reliquit solum (38) lege naturæ; mori etiam dicitur, cum anima adhuc in corpore constituta corporeas illecebras philosophia docente contemnit et cupiditatum dulces insidias reliquasque omnes exiit passiones. Hanc ergo mortem dicit Plato sapientibus appetendam; illam vero quam omnibus natura constituit, cogi vel inferri vel accersiri vetat, docens expectandam esse naturam. Hoc quoque addidit nos esse in dominio Dei, cujus tutela et providentia gubernamur; nihil autem esse invito Domino de his quæ possidet ex eo loco, in quo suum constituerat auferendum; et sicut qui vitam mancipio extorquet alieno crimine non carebit, ita eum qui finem sibi, Domino necdum jubente, quæsierit, non absolutionem consequi sed reatum. Hæc Platonice sectæ semina altius Plotinus exsequitur. Cum constat, inquit, remunerationem animis esse illic tribuendam pro modo perfectionis, ad quam in hac vita unaquæque pervenit, non est præcipitandus vitæ finis, cui (39) adhuc proficiendi esse possit accessio. Ergo, inquit, qui perfecte purgatus est, manum sibi debet inferre, cum non sit ei causa remanendi, quia pro-

(38) Cous.: *solum*.(39) Editt.: *cum*.(40) Cous.: *Nisi enim cum Dominus inquit istis*

A lectum ulterius non requirit qui ad superna pervenit. Sed hoc ipso, quo sibi celerem finem spe fruendæ beatitudinis accessit, irretitur laqueo passionis, quia spes sicut timor passio est; et hoc est quod Paulus filium spe vitæ verioris ad se venire properantem prohibet ac repellit: « Nisi enim cum Deus, inquit, istis te corporis custodiis liberaverit, huc tibi aditus patere non potest. » Nec dicit (40), quod, nisi mors naturalis advenerit, emori non poteris, sed huc venire non poteris. Pari autem constantia [more] nec veniens per naturam timenda est, nec contra ordinem cogenda naturæ.

CLVI.

Quod nulla de causa liceat Christianis quemquam interficere (40), et contra.*

B *Augustinus ad Macedonium (Maur. II, 530)*: Non enim bonus est quispiam timore pœnæ, sed amore justitiæ; verumtamen non inutiliter etiam metu legum humana coercetur audacia, et ut tuta sit inter improbos innocentia, et in ipsis improbis, dum formidato supplicio frenatur facultas, invocato Deo sanetur voluntas. Sed huic ordinationi rerum humanarum contrariæ non sunt intercessiones episcoporum, imo vero nec causa nec locus intercedendi ullus esset, si ista non essent. Tanto enim sunt intercedentium et parentium beneficia gratiora, quanto peccantium justiora supplicia. Nec ob aliud, quantum sapio, in Veteri Testamento sævior legis vindicta fervebat, nisi ut ostenderetur recte iniquis pœnas constitutas, ut, cum eis parcere Novi Testamenti indulgentia commonemur, aut remedium sit salutis quo peccatis parcat et nostris, aut commendatio mansuetudinis (41), ut per eos qui parcent, veritas prædicata non tantum timeatur, verum etiam diligatur. *Item*: Et ideo non usque ad mortem protendenda est disciplina, ut sit cui prodesse possit. *Item*: Cum intercedimus pro peccatore damnando, sequuntur aliquando quæ nolumus, sive in ipso qui nostra intercessione liberatur, ut vel immanius impunita grassetur audacia, subdita cupiditati, ingrata lenitati, atque unus morti ereptus vel plurimos necet, vel, ipso per beneficium nostrum in melius commutato, moribus correcto, alius male vivendo pereat, sibi que hac impunitate proposita,

D talia vel graviora committat. Non, ut opinor, hæc mala imputanda sunt nobis, cum intercedimus pro vobis, sed potius illa bona, quæ, cum id facimus, intuemur et volumus, id est commendatio mansuetudinis ad conciliandam dilectionem verbo veritatis, et ut qui liberentur a temporali morte, sic vivant, ne in æternam, unde nunquam liberentur, incurrant. *Item*: Nihil nocendi cupiditate fiat, sed consulendi charitate; et nihil fiat immaniter, nihil inhumaniter. Ita formidabitur ultio cognitoris, ut nec intercessoris religio contemnatur, quia et plectendo et ignoscendo hoc solum bene agitur, ut

... nec dicit quod, etc.

(40*) Cous.: *hominem occidere*.(41) Cous.: *magnitudinis*.

vita hominum corrigatur. Quod si tanta est per-versitas et impietas, ut ei corrigeandæ nec disciplina possit prodesse nec venia, a bonis tamen intentione atque conscientia, quam Deus cernit, sive severitate sive lenitate non nisi officium dilectionis impletur. *Idem ad Bonifacium* (Maur. II, 699) : Itaque hostem pugnans necessitas perimat, non voluntas. Sicut rebellanti et resistenti violentia redditur, ita victo vel capto misericordia jam debetur. *Idem de Quæstionibus Nov. et Vet. Testamenti, cap. XXX* (Maur. III, App., p. 100) : Quare ergo sententia data est, ut qui accipit gladium gladio pereat, nisi quod nulli licet, excepto iudice, quemquam gladio occidere? Apostolo autem Petro usque ad hoc permissum est, ut dolorem faceret, non quod occideret. Ob hoc enim audiens, ne iterum percuteret, didicit præterea, quod Christianis jam factis occidere non licet. In misericordia enim positus lege juris mundo crediti uti non licet asperere.

CLVII.

Quod liceat homines interficere (42), et non.

Hieronymus super Isaiam, lib. V : Non crudelis est qui crudelem jugulat. *Idem in Epistolam ad Galatas* : Qui malos percutit in eo quod mali sunt, et habeat causam interfectionis, et occidat pessimos, minister est Domini. *Idem super Jeremiam* : Homicidas enim et sacrilegos et venenarios punire non est effusio sanguinis, sed legum ministerium. *Cyprianus in nono genere abusionis* : Rex debet furta cohibere, adulteria punire, impios de terra perdere, parricidas et perjurantes non sinere vivere. *Augustinus* [De lib. arbitrio. Maur. I, 572] : Etsi homicidium est hominem occidere, potest occidi aliquando siue peccato. Nam et miles hostem et iudex vel minister ejus nocentem, et cui forte invito atque imprudenti telum manu fugit, non mihi videntur peccare, cum (43) hominem occidunt (44). *Item* : Militi jubetur lege ut hostem necet, a qua cæde si temperaverit, ab imperatore poenas luit. Nonne istas leges injustas vel potius nullas dicere audebimus? Nam mihi lex esse non videtur, quæ justa non fuerit. *Idem in Exodo cap. XXVII* : Israelitæ furtum non fecerunt spoliando Ægyptios, sed Deo jubenti ministerium præbuerunt, quemadmodum cum minister judicis occidit eum quem lex jussit occidi, profecto, si id sponte faciat, homicida est, etiamsi eum quem occidit scit occidi a iudice debuisse. *Idem in Levitico, cap. LXXV* : Cum homo juste occiditur, lex eum occidit, non tu. *Idem lib. I De civitate Dei* (Maur. VII, 21) : Non occides, his exceptis quos Deus occidi jubet, sive data lege [sive] pro tempore ad personam expressa jussione. Non autem ipse occidit, qui ministerium debet jubenti, sicut adminiculum gladius utenti.

(42) Cous. : hominem.

(43) Cous. : tantum.

Item : Miles cum obediens potestati, sub qua legitime constitutus est, hominem occiderit, nulla civitatis suæ lege reus est homicidii; imo, nisi fecerit, reus imperii deserti atque contempti est. Quod si sua sponte atque auctoritate fecisset, in crimen effusi sanguinis humani incidisset. Itaque unde punitur, si fecerit injussus, inde puniatur, nisi fecerit jussus. *Idem ad Publicolam* : De occidendis hominibus ne ab eis quisque occidatur, non mihi placeat consilium, nisi forte sit miles aut publica functione, ut non pro se hoc faciat, sed pro aliis et pro civitate, accepta legitima potestate, si cujus congruerit personæ. *Item* : Dictum est (*Matth. v, 39*) : *Non resistamus malo*, ne nos vindicta delectet, quæ alieno malo animum pascit, non ut correctionem hominum negligamus. *Idem ad Marcellam* : Si terrena ista respublica præcepta Christiana custodiat, et ipsa bella sine benevolentia non gerentur; misericorditer enim, etiamsi fieri potest, bella gerentur a bonis, ut, licentiosis cupiditatibus domitis, hæc vitia perderentur, quæ justo imperio vel extirpari vel puniri debuerunt. Nam si disciplina Christiana omnia bella culparet, hoc potius militibus consilium salutis petentibus in Evangelio daretur, ut abjicerent arma seque militiæ omnino subtraherent. Dictum est autem eis (*Luc. III, 14*) : *Neminem concusseritis; nulli calumnias feceritis; sufficiat vobis stipendium vestrum*. Quibus proprium stipendium sufficere præcepit, militare utique non prohibuit. *Idem ad Bonifacium comitem* : Utile tibi tuisque dabo consilium : arripe manibus arma; oratio aures pulset auctoris, quia, quando pugnatur, Deus avertis cælis spectat, et partem quam inspicit justam, ibi dat palmam. *Item* : Sive Deo sive aliquo legitimo imperio jubente, gerenda bella suscipiuntur a nobis. Alioquin Joannes, cum ad eum baptizandi milites venirent dicentes : *Et nos quid faciemus?* responderet eis : *Arma abjicite, militiam istam deserite; neminem percutite; prosternite neminem*. Sed quia sciebat eos hæc militando facere, non esse homicidas sed ministros legis, et non ultores injuriarum suarum sed salutis publicæ defensores, respondit eis : *Neminem concusseritis, etc.* *Isidorus Etymologiarum lib. XVIII, cap. III* : *Justum bellum est quod ex prædicto geritur de rebus repetendis aut propulsandorum hostium causa*. *Nicolaus papa ad consulta Bulgarorum* : Si nulla urget necessitas, non solum quadragesimali, sed omni tempore est a præliis abstinendum. Si autem inevitabilis urget opportunitas, nec quadragesimali est tempore pro defensione tam sua quam patriæ, seu legum paternarum bellorum procul dubio præparationi parcendum, ne videlicet dictum videatur : homo tentare si habet quod faciat, et suæ

(44) Cous. : occidere.

et aliorum saluti consulere non procurat, et salutæ religionis detrimenta non præcavet.

CLVIII.

Quod pœna parvulorum non baptizatorum mitissima respectu cæterarum pœnarum damnatorum sit, et contra.

Augustinus in Enchiridio : Mitissima sane omnium pœna erit, qui præter peccatum, quod originale traxerunt, nullum insuper addiderunt. *Joannes Chrysostomus De reparatione lapsi* : Excludi a bonis, quæ præparata sunt sanctis, tantum generat cruciatum et dolorem, ut etiam, si nulla extrinsecus pœna torqueret, hæc sola sufficeret. Omnes ergo gehennæ superat cruciatu, carere bonis quibus in potestate habueras frui. *Item* : Non-

A nulli imperitorum putant sibi satis esse, si gehenna tantummodo careant. Ego autem multo gravius quam gehennarum dico esse cruciatu, removeri et abjici ab illa gloria; nec puto ita acerba esse gehennæ supplicia, ut sunt illa quibus torquetur is, quem (45) arceri continget! (46) a conspectibus Christi. Hoc crede mihi pœnis omnibus gravius esse, hoc et solum quod superat etiam gehennam. *Ambrosius De penitentia, lib. II* : Nihil autem est quod tam summi doloris sit, quam si unusquisque positus sub captivitate peccati recorderetur, unde lapsus sit atque unde deciderit, eo quod [ad] corporea atque terrena ab illa speciosa ac pulchra divinæ cognitionis (47) intentione defluerit (48).

(45) Cous. : cum.

(46) Cous. : contigit.

(47) Cous. : cogitationes.

(48) Editt. : deflexerit. — Illic operis finis in Monacensi et teste Cousinio in Abrincensi quoque

codicc. Monacensis quidem contra morem distincto quodam testimonio finem libri indicare præternisit; nihil autem deesse consensu utriusque codicis confirmari videtur.

PETRI ABÆLARDI

DIALOGUS

INTER PHILOSOPHUM, JUDÆUM ET CHRISTIANUM.

(Ex codicibus bibliothecæ Cæsareæ Vindobonensis primus edidit Frid. Henr. RHEINWALD, philosophiæ doctor, theologiæ licentiatu, et professor publicus extraordinarius in universitate litteraria regia Guillelma, in Collectione cui tituluus : *Anecdota ad historiam ecclesiasticam pertinentia*, partícula 1, Berolini, 1851, in-8°.)

PROCEMIUM.

Quem jam foras edimus Anecdotorum ad historiam Ecclesiæ pertinentium fasciculum primum, eum non injucundum fore speramus viris doctis, qui vel minutissimas, quæ erui possunt ex antiquitate, benevole soleant excipere reliquias.

Ad egregium, quem primo hoc loco offerimus, libellum cognoscendum me perduxit vir S. R. Neander, præceptor summa cum pietate colendus. Qui cum pro benevolentia qua me prosequitur singulari in itinere ad metropolin Vindobonensem (a. 1827) suscipiendi societatem me admisisset, opportunitatem mihi dedit, ut ipso duce bibliothecæ Palatinæ thesauros præclarissimos perscrutari et præter alios hunc quoque codicem liceret inspicere. Liber initio statim arrisit, denuo lectus magis etiam placuit, et præ reliquis dignus visus, qui in lucem emitteretur. Assensit S. V. Neander. In exsequendo vero hoc conamine tanta me adjuvit benevolentia nobilissimus de Copitar, bibliothecæ Cæsareæ præpositus, ut vix digne satis laudare possim viri doctissimi humanitatem ac liberalitatem, communi omnium dudum laude celebratam.

Codex noster in collectione MM. bibliothecæ Vindobonensis amplissima designatus est n. DXXI (al. 666) sectionique librorum, qui dicuntur polemici, adnumeratur a Denisio (49). Membranis est inscriptus, folior. LXI, 4°, ad sæculi ineuntis XIII secundum Denisium referendus, non eodem per totum nitore atque diligentia exaratus. Haud pauci in codice reperiuntur errores, quos ubi calamo librarii admissos esse apparuit, emendavimus, ubi vero dubitationi locus erat, librum ad litteram typis excudendum curavimus, lectionemque genuinam conjecturis aut textui interpositis aut suppositis restituere conati sumus. E textu quod videbatur ejiciendum uncis, quod adjiciendum lunulis inclusimus.

A manu paulo recentiore insignitus est codex : *Dialogus Petri Baiolardi* (50), id est ex pronuntiatione nunc usitati *Abælarði*. Recte ita libro esse inscriptum, ex ipso cognosces dialogo, sive ad argumentum tractandi rationem, sive ad orationis spectes indolem.

(49) M. Denis, *Cod. Mscr. theol. bibl. Palat. Vind. Lat.*, vol. I, p. 11 Vindob. 1794, f., p. 1996 ff.

(50) Nomen Abælarði diverso modo esse pronuntiatum docet Du Chesne in præfatione apologetica pro